

ANUL IX. 2003

altera²²/23

POLITICI DESCENTRALIZATOARE ȘI AUTONOMIA REGIONALĂ

Michai Ilner

• REFORME DESCENTRALIZATOARE
ÎN TREI ȚĂRI CANDIDATE
CENTRAL-EST-EUROPENE
REPUBLICA CEHĂ,
UNGARIA ȘI
POLONIA

Gyula Horváth

• STUDIU COMPARATIV PRIVIND
POLITICILE REGIONALE ALE
UNGARIEI, BULGARIEI ȘI
ROMÂNIEI

Ovidiu Peocan

• ROMÂNIA: DILEME ȘI
TENDINȚE

Andreas Gross

• EXPERIENȚE POZITIVE ALE
REGIUNILOR AUTONOME
CA SURSĂ DE INSPIRAȚIE
PENTRU SOLUȚIONAREA
CONFLICTELOR
ÎN EUROPA

Paul Philippi

• OASPEȚI SAU CETĂȚENI CU
DREPTURI DEPLINE?

Miklós Tomka

• RELIGIOZITATEA ÎN
TRANSILVANIA ÎN
PERSPECTIVĂ
COMPARATIVĂ

Editori:

Smaranda Enache
Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu

Nicolae Harsanyi

Jakub Karpinski

Pierre Kende

Adrian Marino

Christoph Pan

Alan Phillips

Paul Philippi

William Totok

Dorin Tudoran

Secretar tehnic de redacție:

Judit-Andrea Kacsó

altera este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.

Abonamente

în România: 440.000 lei/4 numere; în străinătate: 40 Euro/4 numere
(cheltuieli poștale incluse)

Cont Banca Raiffeisen S.A. Sucursala Mureș
158270 (Lei); 1913576 (Euro)

Adresa redacției:

altera

Liga PRO EUROPA

540049 Târgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154

Tel/fax: 40-(0)265-250182, 40-(0)265-250183

E-mail: office@proeuropa.ro

www.proeuropa.ro

altera 22-23

ANUL IX, 2003

Cuprins

Editorial	3
POLITICI DESCENTRALIZATOARE ȘI AUTONOMIA REGIONALĂ	
<i>Michal Illner</i>	
Reforme descentralizatoare în trei țări candidate central-est-europene – Republica Cehă, Ungaria și Polonia	5
<i>Gyula Horváth</i>	
Studiu comparativ privind politicile regionale ale Ungariei, Bulgariei și României	36
<i>Andreas Gross</i>	
Experiențe pozitive ale regiunilor autonome ca sursă de inspirație pentru soluționarea conflictelor în Europa	47
DOCUMENT	
Recomandarea 1609	
Experiențe pozitive ale regiunilor autonome ca sursă de inspirație pentru soluționarea conflictelor în Europa	106
Rezoluția 1334	
Experiențe pozitive ale regiunilor autonome ca sursă de inspirație pentru soluționarea conflictelor în Europa	108
ALTERA PARS	
<i>Ovidiu Pecican</i>	
România. Dileme și tendințe	112

ANALIZĂ

Miklós Bakk, Andor Horváth, Levente Salat

UDMR în 2003 – căutarea de noi căi la punctele limită
ale integrării 132

STUDIU DE CAZ

István Haller

Inscripționarea bilingvă a străzilor din Târgu-Mureș 150

CONVERGENȚE TRANSILVANE

Paul Philippi

Oaspeți sau cetățeni cu drepturi depline?
Alternative pentru comunitățile germane din România 167

FETELE EUROPEI

Christoph Pan

Tirolul de Sud 173

DEZBATERE

Libertatea religioasă și integrarea europeană 182

Documente ale Comitetului de Acțiune și Răspîndire a
Memorandumului despre situația Bisericii Române Unite 227

RESTITUTIO

Ambrus Miskolczy

Istoria românilor sub semnul Reformei 237

ECUMENICA

Miklós Tomka

Religiozitatea în Transilvania în perspectivă comparativă 252

RECENZII

Laura Ardelean

Irina Culic: Câștigătorii.
Elita politică și democratizare în România. 1989-2000 272

English Summary 275

Editorial

Fidelă politicii sale editoriale de a conferi dezbaterilor publice un suport teoretic solid, **altera** continuă în acest număr dublu să furnizeze subiecte de reflecție autorilor de programe de guvernare și politici publice în chiar momentul în care subiecte repudiate încă – regionalizarea, autonomia, statul multiethnic, dilemele identitare – covârșesc prin impetuozitate superficială orice încercare de abordare rațională. În plin vacarm legat de respingerea cupidă în România a dialogului privind forma pe care statul o va îmbrăca dacă dorește să devină democratic și just, Europa Centrală și de Est se mișcă lent, dar palpabil, în direcția unei regândiri fundamentale a structurii statului post-comunist, căruia libertatea de expresie, pluralismul politic și spiritul civic i-au purificat treptat trecutul totalitar. Obsesiv, în România regionalizarea, autonomia, statutul minorităților sînt prezentate opiniei publice și, din păcate, resimțite de aceeași opinie publică, drept o siluire a suveranității naționale de către oculta internațională. Deși statul se reclamă, prin constituție, tratate și mai nou prin aderarea la organismele euroatlantice, drept depozitar și protector al drepturilor și libertăților fundamentale, al demnității umane în ultimă instanță, prin vocile sale autorizate, președinte, prim-ministru, parlamentari reprimă sever orice dezbateri de forme de libertate cum ar fi, de pildă, autonomiile. Aruncarea în derizoriu și clandestinitate a temelor politice majore face ca, sistematic, România să fie ocolită de modernitate.

La polul opus, Cehia, Ungaria și Polonia au considerat reforma administrației la nivel subnațional drept o sarcină esențială în procesul reconstrucției sistemelor lor politice și administrative de după 1989. Contextul politic și intelectual remarcabil de liberal și deschis a permis încă la începutul anilor 1990 includerea reformei stucturii statului în primul pachet de schimbare a constituției. Deși fiecare din cele trei state a ales, cum e și firesc, stilul și ritmul propriu, a existat pe parcursul întregii perioade de tranziție de la totalitarism la libertate un grad ridicat de similitudine, rezultat, desigur, și din apropierea și armonizarea pe care li le-a conferit frățietatea de la Vișegrad. Studiile comparative de înaltă ținută științifică ai unor experți consacrați în literatura domeniului – Michal Illner sau Gyula Ilováth – încearcă să ofere un sprijin analitic util decidenților preocupați sincer de reforma administrativă a societății românești.

Cursa pentru Europa se apropie de momentul adevărului. Dincolo de oratoria politică și politicianistă și de mimarea descentralizării și regionalizării aceasta implică asumarea unor obligații și valori, aplicarea în practica de zi cu zi a unor reforme autentice și profunde. Una dintre tarele

fundamentale și permanente, aproape unanim recunoscute ale societății românești este lipsa capacității administrative în condițiile unui stat de drept, democratic. Ceea ce în sistemele autoritare – de dreapta sau de stînga – părea să dea roade – odată ce nu era vorba decît de executarea orbească a directivelor venite de sus –, în cadrul unui sistem cît de cît democratic s-a dovedit a fi un eșec desăvîrșit. Teama viscerală a oricărei puteri de a pierde controlul deplin asupra supușilor contribuabili, asupra unui electorat care ar putea eventual să se administreze (mult mai eficient) singur, devenind astfel „autonom”, paralizază orice încercare de reformă administrativă profundă.

Publicarea studiului exhaustiv dedicat de parlamentarul elvețian Andreas Gross experiențelor pozitive ale regiunilor autonome coincide cu furtuna declanșată în opinia publică, dar întreținută îndeosebi de o elită politică suficientă și subintelectuală, privind autonomia Ținutului Secuiesc. Ne vom abține să acordăm calificative acestor demersuri politice minoritare, dar **altera** își propune ca prin publicarea studiului și raportului Gross la Consiliul Europei să readucă în atenția analiștilor grăbiți chestiunea legitimității autonomiilor, ca instrument eficient de asigurare a dezvoltării armonioase și a prevenirii conflictelor interetnice. Cu riscul repetiției didactice, Gross reamintește că structura statelor europene, rezultat al succesiunii conflagrațiilor continentale, nu coincide cu teritoriile locuite de națiuni, mai precis, națiunile transcend fruntariile de stat, fiecare națiune europeană trăind dubla ipostază de majoritate și minoritate. Aspirația spre unitate națională, percepută ca un rezervor perpetuu de iredentism și secesionism, a fost reprimată constant de statul național, ceea ce nu a făcut decît să accentueze tendințele separatiste. Modelul lui Gross, propus Consiliului Europei și statelor membre, inclusiv România, pornește de la premisa că autonomia regională, oferă cadrul optim pentru realizarea, pe de o parte a aspirațiilor identitare, iar pe de altă parte permite păstrarea *status quo*-ului la care statele europene continuă să țină, în ciuda gradului avansat de integrare. Conform lui Gross, de vreme ce nu fiecare minoritate poate înființa un stat propriu, statele europene trebuie să adopte prevederi constituționale care să permită transferul de puteri de la nivelul central în beneficiul acestor minorități. Diviziunea puterilor, federalismul, regionalismul, sistemul devolutiv, asocierea liberă, organizarea teritorială asimetrică, statutele speciale sînt amplu tratate de autorul elvețian, spre beneficiul celor care doresc să aprofundeze această temă printr-o abordare sistematizată. Raportul Gross, devenit Recomandarea 1609, apoi Rezoluția 1334 a Consiliului Europei, deschide o cale nouă de reflecție asupra autonomiei regionale ca sursă de armonie interetnică și va conduce, fără îndoială, pe termen mediu și lung, la adoptarea de noi standarde europene în domeniu, chiar dacă, pentru moment, Convenția Europeană, aseptică, evită subiectele generatoare de pasiuni și umanism, mărginindu-se la cel mai mic divizor comun. Astăzi, într-adevăr, cea mai mare parte a crizelor politice din Europa se petrec în interiorul statelor, este în interesul stabilității și securității continentale ca sursele de tensiune să dispară, mai mult, autonomiile conferă comunităților etnice, lingvistice și religioase minoritare acea egalitate de șanse care constituie condiția primordială a afirmării demnității umane. Majoritatea celorlalte studii publicate în acest număr dublu vin să ilustreze și să sublinieze tocmai această filozofie.

Politici descentralizatoare și autonomia regională

Reforme descentralizatoare în trei țări canditate central-est-europene – Republica Cehă, Ungaria și Polonia

MICHAL ILLNER

Introducere¹

Cele trei țări central-est-europene – Republica Cehă, Ungaria și Polonia – au considerat transformarea administrației subnaționale drept o sarcină esențială în procesul reconstrucției sistemelor lor politice și administrative de după 1989. Se pot distinge în mare două etape ale procesului de reformă: (1) prima a avut loc la începutul anilor '90, când au fost puse bazele constituționale ale sistemelor de administrare subnaționale; (2) cea de a doua s-a desfășurat în cea de a doua jumătate a anilor '90 și începutul noului mileniu (în Ungaria încă din 1994), când reformele au cuprins și palierul intermediar al administrării.

În studiul de față vom examina modul în care au fost abordate reformele descentralizatoare din țările candidate menționate. Ne vom concentra asupra câtorva aspecte ale contextului lor politic și intelectual, așteptările pe care le-au generat, progresele lor, rezultatele înregistrate și problemele cu care s-au confruntat. Nu vom aborda aici politicile regionale și nici chestiunile legate de ele.

Pe cât posibil, vom aborda situația din cele trei țări în mod sumar, cu toate că în realitate este vorba de trei reforme naționale individuale, nu într-un totu identice, și există un anumit risc al unei generalizări exagerate. Acest lucru nu trebuie pierdut din vedere când menționăm experiența cehă pentru a ilustra dezvoltarea comună a celor trei țări. Totuși, această abordare generalizatoare este justificată rezonabil întrucât toate cele trei țări, aparținând aceleiași subregiuni, împărtășesc o moștenire istorică similară, precum și o moștenire comună a trecutului lor comunist,² s-au confruntat cu sarcini de transformare similare după 1989 și au candidat la „primul val” de țări pentru aderarea la UE. Din motive de concizie și cu o anumită libertate, mă voi referi uneori la cele trei țări ca la „Europa Centrală

și de Est”, lucru vădit imprecis deoarece există mai multe țări în această regiune care este oricum destul de vag definită. Studiul de față reflectă evoluția pînă în anul 2001.

1. Cazul administrării multietajate

În reformele administrative de pretutindeni, căutarea unei structurări teritoriale verticale optime a constituit întotdeauna o problemă extrem de relevantă. Pe lângă guvernarea națională există și instituții care operează la nivele subnaționale – în mod tipic un nivel (pot exista chiar mai multe) regional (intermediar) și un nivel local. Necesitatea unei structuri astfel multietajate este sprijinită de trei grupuri de argumente, fiecare referindu-se la un aspect diferit al societății moderne și al statului modern (Taylor 1993: 317-318).

În primul rînd, sistemele administrației publice trebuie să aibă o dimensiune teritorială verticală datorită faptului că ele au de a face cu societăți, procese societale și chestiuni care sunt *definite teritorial și diferențiate ierarhic*. De asemenea, actorii economici, politici și sociali controlați de administrația publică au spații de acțiune diferite. Administrația publică, pentru a fi eficientă în relația cu astfel de actori și în reglementarea acestor procese, trebuie să răspundă acestor contexte spațiale diferite prin propria structură internă.

În al doilea rînd, administrațiile ca organizații birocratice trebuie să-și deconcentreze anumite funcții pe scară geografică pentru a ajunge la o eficiență și eficacitate mai mare, atît eficiență administrativă internă cît și eficiența ofertei de servicii. Prin „deconcentrare” (se mai folosește uneori termenul „descentralizare administrativă”) se înțelege procesul prin care funcțiile guvernării sunt împinse în jos în cadrul sistemului ierarhic al birocrăției de stat, fără ca totuși să se slăbească ierarhia verticală a sistemului: unitățile teritoriale deconcentrate rămîn subordonate pe verticală autorităților centrale.

În al treilea rînd, administrațiile centrale își *descentralizează* (devolvează) unele funcții către administrațiile subnaționale, în principal pentru a-și sprijini propria legitimitate. Descentralizarea înseamnă devoluarea funcțiilor statului către administrațiile teritoriale autonome care pot acționa, în cadrul sferei funcțiilor descentralizate, în nume propriu, fără a mai recurge la autorități mai înalte.

Se susține că administrarea descentralizată promovează participarea cetățenilor, este mai sensibilă la problemele cetățenilor și mai flexibilă în găsirea de soluții acceptabile pentru aceștia; ea oferă posibilități de dezvoltare a unor elite noi și previne dezvoltarea unei suprasarcini la nivel central; administrarea descentralizată reprezintă o contragreutate la statul central, ea deschide posibilitatea experimentării de structuri și politici noi (Baldersheim et al. 1996:4), este mai eficace și mai eficientă în asigurarea serviciilor pentru a veni în întîmpinarea nevoilor locale, creează un sentiment al locului ori al comunității, și este un ele-

ment de „societate civilă” sau o punte de legătură între societatea civilă și statul central etc.

De aceea atât ideea de *eficacitate* cât și cea de *eficiență* precum și ideea de *legitimitate* a guvernării sînt cele care vin în sprijinul acestei deconcentrări și descentralizări teritoriale. Cele două interese sunt cuplate funcțional întrucît ele se consolidează reciproc, echilibrul lor real diferind totuși în sistemele administrației publice. Desigur, nici descentralizarea nici deconcentrarea guvernării nu constituie o valoare absolută în administrația publică; ambele trebuie puse în cumpănă cu factori funcționali și contextuali. Ceea ce trebuie obținut este echilibrul optim între interesele eficacității (plus eficienței) și al legitimității mai degrabă decît valoarea maximă a unuia dintre ele.³

Numărul palierelor guvernamentale și administrative care există în fiecare țară precum și ce reprezintă ele concret diferă în funcție de mărimea țării, structurarea așezărilor sale, forma constituțională, sistemul politic, tradiție și alți factori. În studiul de față termenul „administrare municipală” sau „locală” este folosit pentru a denota administrarea operînd la cel mai de jos nivel al structurii administrativ teritoriale, adică în municipalitățile rurale și urbane, în vreme ce pentru administrațiile dintre acestea și statul central, adică în județe și provincii (regiuni), am apelat la termenii de administrație „intermediară” și „regională”. În țările cu două astfel de paliere intermediare se face distincția între palierul „inferior” și cel „superior” de administrare intermediară.⁴

2. Contextele reformelor

Înainte de a aborda reformele în sine, ne vom îndrepta atenția spre cîteva din contextele în care au avut loc acestea. Vor fi menționate trei seturi de factori contextuali: 1. geo-demografic – sistemele de structurare ale așezărilor celor trei țări, 2. politic – eficacitatea politică a reformelor și așteptările pe care ele le generează, 3. istoric – moștenirile erei comuniste și, într-o anumită măsură, și ale trecutului mai îndepărtat. Acești factori nu au avut aceeași relevanță în timpul diferitelor etape ale procesului de reformă și nici pentru cele trei țări în cauză.

2.1. Sistemele de structurare ale așezărilor

Cîteva parametri ai geografiei și demografiei așezărilor prezintă importanță pentru structurarea administrației publice: mărimea țării (atît în termeni demografici cît și teritoriali), densitatea populației, numărul și distribuția după mărime a așezărilor, distribuția lor teritorială și nivelul de urbanizare și metropolizare precum și mărimea și distribuția teritorială a grupurilor etnice. Configurația acestor caracteristici constituie în fiecare caz individual o matrice obiectivă căreia sistemul de guvernare locală trebuie să îi facă față. Cele trei țări central-est-europene sunt similare în ce privește unele din aceste criterii, însă diferă în ce privește altele. (Cf. Tabelul 1.)

Tabelul 1. Caracteristicile sistemelor de aşezări în Republica Cehă, Ungaria şi Polonia

	Republica Cehă	Ungaria	Polonia
Populaţia (mil.)	10.3	10.1	38.7
Teritoriul (' 000 km ²)	79	93	313
Densitatea populaţiei (persoane / km ²)	131	109	124
Numărul aşezărilor (' 000)	16	3.1	42.7
Mărimea populaţiei în capitală (mil.)	1.2	1.9	1.7
Populaţia urbană (%)	77	69	62

Sursa: Lacina şi Vajdová 2000, Kowalczyk 2000, Temesi 2000, Horváth G. 2001, Biroul de evidenţă a populaţiei: World Population Data Sheet 2001

În ce priveşte mărimea, Republica Cehă şi Ungaria, fiecare cu o populaţie de aproximativ 10 milioane şi cu suprafeţe de 79 şi, respectiv, 93 de mii de kilometri pătraţi, sunt ţări mici în comparaţie cu Polonia, care are aproape 39 de milioane de locuitori şi o suprafaţă de trei sau patru ori mai mare. Teoretic, într-o ţară mai mare ar putea fi funcţionale mai multe paliere de guvernare şi ar putea exista mai multe unităţi teritoriale la fiecare nivel.

De departe cea mai dispersată reţea de aşezări este cea din Republica Cehă, cu reţeaua sa densă de sate şi oraşe de mărime mijlocie sau mică, mai mult sau mai puţin omogen distribuite pe întreg teritoriul ţării şi cu cea mai mare proporţie de populaţie urbană. Numărul de aşezări – indiferent de faptul că au sau nu statut de municipalităţi – se ridică la aproape 16 mii în 1991. O axă ideală orientată de la nord-vest spre sud-est împarte ţara în partea nordică, mai dens populată şi mai urbanizată, şi partea de sud, mai rurală şi mai puţin populată. Oraşul capitală Praga, cu cele 1,2 milioane locuitori, este un centru urban dominant – proporţia întâietăţii sale fiind de 3:1.⁴ Densitatea populaţiei este de 131 de persoane pe km² (1997).

Structura aşezărilor Ungariei este organizată de-a lungul a două axe: 1. Budapesta cu aglomerarea sa urbană şi restul ţării, 2. axa nord-est/sud-vest. O mare parte a populaţiei Ungariei – în jur de 20% – este concentrată în capitala Budapesta (cu o populaţie de 1,9 milioane în 1997) şi 25% în aglomeraţia urbană a Budapestei. Restul populaţiei este dispersată, destul de inegal, într-o structură fragmentată de peste trei mii de aşezări, mai cu seamă sate şi oraşe mici şi mijlocii. Există doar câteva oraşe mari şi nici unul nu se compară ca mărime şi importanţă

cu Budapesta; proporția întîietății Budapestei a atins valoarea extraordinară de 9:1. Densitatea populației este de 109 persoane pe kilometru pătrat (1998).

Populația Poloniei trăiește în aproape 43 de mii de așezări (1993). Sistemul de așezări diferă de cel al Republicii Ceha și al Ungariei, dat fiind caracterul policentric al rețelei urbane. Pe lângă capitala Varșovia (1,7 milioane locuitori), există o serie de orașe mari, toate de aproximativ același rang, și cîteva aglomerări urbane. Spre deosebire de Budapesta și Praga, capitala nu se bucură de o poziție foarte dominantă în structura așezărilor; proporția întîietății sale fiind de 2:1. Distribuția regională a populației este relativ egală, cu excepția aglomerației urbane din Silezia Superioară care are o mare densitate a populației. Nivelul dezvoltării urbane are un gradient (adică scade treptat) de la sud-vest (cea mai mare cotă) la nord-est (cel mai mic nivel). Densitatea populației este de 124 de persoane/km² (1997).

În mod vădit, țările cu structura așezărilor dispersată sunt susceptibile fragmentării administrației locale, iar cele cu orașe capitale foarte dominante se confruntă cu sarcina dificilă a găsirii echilibrului potrivit între astfel de centre și restul țării în cadrul sistemelor de administrare subnațională (Republica Cehă și Ungaria au amândouă aceste probleme).

În nici una din aceste trei țări nu există grupuri etnice destul de mari și în același timp destul de compacte încît autonomia lor politic-administrativă să constituie o problemă în proiectarea structurilor administrativ-teritoriale. (Cf. Tabelul 2.) Sînt cîteva mici grupări teritoriale ale germanilor în vestul Poloniei, și ale ucrainenilor în partea de sud-est a țării, dar aceste minorități nu sunt numeroase și nu au revendicat autonomie administrativă. În Republica Cehă a fost revendicată la începutul anilor '90 autonomia pentru Moravia – partea de est a statului – de către grupările politice regionale morave, însă presiunile lor au slăbit de atunci. Totuși, moravii continuă să fie cea mai mare minoritate etnică.⁶ Atît în Republica Cehă cît și în Ungaria există minorități rome deloc neglijabile, însă dispersate.

Tabel 2. *Cele mai numeroase trei minorități etnice în Republica Cehă, Ungaria și Polonia*

<i>Republica Cehă (1991, 2001)</i>	<i>Ungaria (1998)</i>	<i>Polonia (1997)</i>
1. Moravieni 13 % în 1991, 4.0 % în 2001	1. Germani 0.3%	1. Germani 1.3%
2. Slovaci 3 % în 1991, 2.0 % în 2001	2. Croați 0.1%	2. Ucrainenii 0.7%
3. Polonezi 0.6 % în 1991, 0.5 % în 2001	3. Români 0.1%	3. Belaruși 0.5%

Sursa: Lacina și Vajdová 2000, Kowalczyk 2000. Temesi 2000
Předběžné výsledky 2001

2.2. Eficacitatea politică a reformelor

După cum am menționat deja, reformele de democratizare și descentralizare ale administrării teritoriale au fost o componentă esențială a transformărilor politice generale din Europa Centrală și de Est după 1989, iar prima lor etapă a urmat imediat după schimbarea de regim. Eficacitatea a fost un factor situațional important în implementarea măsurilor reformatoare: necesitatea construirii unui nou sistem de administrare teritorială era considerată o sarcină politică ce nu putea suferi amânare. O întârziere ar fi avut un impact negativ asupra altor componente ale transformărilor.

Se intenționa ca reformele și alegerile locale democratice să faciliteze înlocuirea vechilor elite politice locale și regionale și astfel să submineze rămășițele puterii comuniste în provincie.⁷ Totodată, reformele au avut o puternică semnificație simbolică întrucât ele erau o cale de legitimare a noii puteri și de a demonstra că lucrurile se îndepărtau tot mai mult de situația anterioară.

În vreme ce funcția generală pe care a îndeplinit-o reforma în transformarea politică a fost mai mult sau mai puțin aceeași în fiecare țară din Europa Centrală și de Est, contextele situaționale concrete au fost diferite în fiecare din ele. În Ungaria reforma a fost precedată de câțiva ani de discuții și muncă legislativă pregătitoare ce se desfășura din 1987, încă din vremea regimului comunist, și a fost sprijinită de aripa reformatoare a Partidului Comunist (*Péteri și Szabó* 1991, *Wollmann* 1995), precum și de încercări relativ curajoase de reformă făcute de regim. Reforma postcomunistă a administrării teritoriale a fost una continuă, negociată și relativ bine pregătită, implementată în cea mai mare parte prin consens. Ea a fost marcată de o componentă economică bine elaborată.

Situația era diferită în Polonia, unde reforma a fost câmpul de bătălie dintre opoziție și autoritățile comuniste. Înființarea unei „*republici autoguvernată*” era unul din obiectivele programatice ale mișcării „*Solidaritatea*” în lupta sa împotriva regimului comunist în anii '80 (cf. *Benzler* 1994: 315-317). A fost o strategie a opoziției de erodare a regimului de jos în sus. Ideile referitoare la sistemul autoguvernării locale au fost dezvoltate în discuțiile intelectualilor în anii '80 și erau sprijinite de numeroase studii empirice. Democratizarea administrațiilor locale și alegerile locale libere s-au numărat printre problemele cheie ale negocierilor „*Mesei rotunde*” din 1988/89 dintre *Solidaritatea* și autoritățile comuniste.

Un caz încă și mai diferit a fost cel al Cehoslovaciei, unde au fost luate măsuri serioase de descentralizare abia după căderea regimului comunist în noiembrie 1989. Înainte de această dată, au avut loc discuții între experți și intelectuali, au fost desfășurate cercetări motivate critic asupra administrației locale și au fost aduse, fără tragere de inimă, niște ameliorări administrării teritoriale de către autoritățile comuniste, totuși nu au fost formulate și nici aplicate politici coerente de reformă. Cauza o constituia rigiditatea sistemului care, după ocuparea țării de

armatele Pactului de la Varșovia din 1968, a fost mult mai conservator decât regimurile din celelalte două țări. Nu a existat nici o perioadă de dezgheț după 1969 care să fi permis chestiunii descentralizării să fie deschisă. Dintre cele trei țări din Europa Centrală și de Est, Cehoslovacia era cea mai puțin pregătită pentru reforma instituțională în 1989 (Davey 1995: 42) și pregătirea acestei reforme (a primei sale etape) a trebuit comprimată în cele zece luni dintre căderea regimului comunist și alegerile locale din noiembrie 1990.

Atmosfera politică din 1989 și 1990, când au fost proiectate reformele și a fost implementată prima lor etapă, era plină de planuri și așteptări euforice în ce privește democratizarea, reparația nedreptăților anterioare și împlinirea diverselor idealuri și ambiții sociale și politice. Localismul și regionalismul se numărau printre aceste curente influente. Rădăcinile lor erau diferite. Localismul era un ingredient în gândirea unor grupuri din opoziția anticomunistă care concepușe viitoarea societate postcomunistă ca fiind compusă din diferite tipuri de unități autogouvernate care să aplice direct democrația, scăpând astfel de birocratizare precum și de capcanele politicii partidelor. Unele grupuri anticomuniste din Polonia, după lovitura de stat a lui Jaruzelski din 1980, speraseră că schimbarea regimului ar putea porni de la nivelul local întrucât procesul de sus în jos părea abandonat.

Localismul și regionalismul erau totodată o reacție a populației și a elitelor locale și regionale față de centralismul aplicat de regimul comunist, și mai cu seamă față de neglijarea de către acesta a structurilor tradiționale și de eforturile sale de sistematizare a structurii așezărilor prin aplicarea neabătută a sistemului centralizat (cum a fost cazul în Cehoslovacia în anii '70 și începutul anilor '80). Multe mici comunități rurale și-au pierdut statutul administrativ în această țară pe măsură ce le-au fost impuse de sus unificările,⁸ care le-au învrăjbit locuitorii. Localismul, regionalismul și alte forme de subliniere a dimensiunii teritoriale a organizării sociale au fost o reacție totodată la tendința regimului comunist de a aplica organizarea economică ca pe coloana vertebrală a vieții sociale.

Efectele localismului și regionalismului au fost ambivalente. Ele au dat un imbold reformelor descentralizatoare, au întărit sentimentul de apartenență teritorială, au generat activism local și regional și s-au manifestat printr-o puternică dorință de autonomie și autogouvernare locală și regională. Însă uneori asemenea revendicări au depășit orice dimensiuni realiste, ca atunci când au luat forma revendicării autarhiei regionale sau au cerut autonomia pentru entități teritoriale bizare. Ele au mai generat și multe așteptări nerealiste față de potențialele beneficii ale descentralizării și au purtat în parte responsabilitatea pentru fragmentarea structurii teritoriale a administrației care a avut loc în Republicile Cehă și Slovacă și în Ungaria.

Atmosfera politică descrisă mai sus a caracterizat mai cu seamă etapele inițiale ale reformelor, al căror principal obiectiv era să transforme și să ancoreze în loc sigur palierul local al administrației subnaționale. Un climat oarecum diferit –

nehotărît și mai conflictual – a prevalat în ultimii ani cînd reformele au intrat în a doua lor fază – a revizuirii palierului intermediar al guvernării.

2.3. Moșteniri ale regimului comunist și ale trecutului mai îndepărtat

Spre deosebire de reformele postbelice ale administrației publice din vestul și nordul Europei al căror obiectiv era să revizuiască sistemele de administrație subnațională care erau fără îndoială democratice, dar care trebuiau eficientizate, reformele de după 1989 din Europa Centrală și de Est s-au confruntat cu dubla sarcină a transformării sistemelor profund nedemocratice și în mare măsură ineficiente în sisteme atît democratice cît și eficiente. Moștenirile instituționale și culturale împovărătoare ale trecutului comunist complica procesul de reformă. Pentru a sublinia greutatea acestei moșteniri instituționale dificile și amploarea sarcinilor cu care se confrunta reforma, vom aminti pe scurt trăsăturile și logica sistemului de tip sovietic al administrării teritoriale care trebuia demontat de reforme.

Ca parte integrantă a sistemului puterii politice comuniste din Europa Centrală și de Est, administrațiile teritoriale respectau două reguli doctrinare elementare ale acestui sistem: principiul „centralismului democratic” și cel al „autorității omogene de stat”. Cea dintîi obliga toate unitățile administrației inferioare, inclusiv organele alese, să accepte și să implementeze – fără nici o critică – deciziile organelor superioare. Potrivit celui de-al doilea, nu putea apare, prin definiție, nici o contradicție între „adevăratele interese” ale statului și subsistemele sale teritoriale deoarece se presupunea că acestea exprimau interesele clasei muncitoare definite de Partidul Comunist. Un singur organ politic și administrativ – versiunea locală a „sovietului” – era făcut de aceea responsabil la nivel local pentru susținerea atît a intereselor locale cît și a celor centrale și funcționa atît ca organism reprezentativ cît și executiv. Principalele trăsături ale sistemului pot fi descrise precum urmează:

- Nu era democratic. Puterea care lua în realitate deciziile referitoare la probleme locale cheie era deținută de birocrăția Partidului Comunist.
- Sistemul era și centralist. Orice autoguvernare teritorială autentică era exclusă.
- Administrația teritorială nu avea bază economică și financiară.
- Integrarea orizontală în cadrul și între domeniile administrative era slabă. Relațiile pe verticală predominau atît în politică cît și în economie, unde perspectiva sectorială era de departe cu mult mai importantă decît cea teritorială.

Exista desigur, o diferență între modelul oficial al administrării subnaționale și fața sa de zi cu zi, iar situația nu era nici ea identică în cele trei țări. Nici sistemul nu a fost în totalitate unul static în timpul celor patruzeci de ani de regim comunist. În toate țările au fost introduse mai multe măsuri reformatoare, menite să adapteze sistemul la climatul politic schimbător precum și la necesitățile funcționale în curs de apariție. Unele din ele au introdus chiar elemente modeste

de descentralizare și democratizare. Totuși schimbările nu au fost de așa natură încât să atingă fundamentele sistemului.

După 1989 moștenirea administrației subnaționale de tip sovietic a avut o mai mare influență asupra culturii politice și administrative care însoțea noile sisteme de administrație locală și regională decât asupra aspectului lor structural. Deși au fost înființate noi structuri instituționale prin reformele de după 1989, vechile relații neoficiale, modelele de comportament și stereotipurile au supraviețuit adeseori și au colonizat noul sistem. Mai era apoi și publicul în general a cărui cultură politică, formată în timpul unor regimuri autoritariste opresive, se schimba doar încet în noul mediu democratic. Această moștenire a fost caracterizată (cf. *Rose și al.* 1995) printr-o separare a sferei private și a celei publice în gândirea populară prin neîncredere în instituții, în orice reprezentare politică și în orice proceduri oficiale precum și prin refuzul cetățenilor de a se implica în chestiunile publice și de a deține funcții publice.

Pe lângă moștenirea comunistă, mai vechile tradiții ale administrației publice au jucat și ele parțial un rol în reformele de după 1989. Administrația teritorială are o istorie destul de îndelungată în toate aceste trei țări din Europa Centrală și de Est, iar sistemele de dinaintea comunismului au furnizat oarecare inspirație reformatorilor. În teritoriile care au aparținut fostei monarhii austro-ungare, administrația teritorială modernă a fost fondată încă din anii 1860. Cu unele schimbări, elementele acestui sistem au fost menținute în statele succesoare monarhiei, iar unele dintre acestea au servit și de această dată ca punct de referință în timpul recentelor reforme publice. Urme ale acestei tradiții pot fi recunoscute, de pildă, în sistemul ceh actual de administrație locală – adoptarea unui model cu dublă funcție de administrație locală, a unui organ executiv colectiv (în locul unui individual), și totodată a unui primar relativ slab, ales indirect. Pe de altă parte, în cazul Ungariei s-a susținut că noua structură abia dacă mai păstrează vreo caracteristică a vechilor tradiții (*Horváth T.M.* 2000b: 46).

3. Reformele administrării municipale

Noile administrații locale (municipale) democratice au fost înființate în cele trei țări încă din 1990, când a fost aprobată legislația necesară și au avut loc primele alegeri locale. Codificarea reglementărilor de bază ale noului sistem și crearea autoguvernărilor locale au reprezentat principalele realizări ale acestui prim an. În anii ce au urmat a fost elaborată mai multă legislație în domeniu. Totodată, reglementările inițiale au fost ajustate prin amendamente ulterioare. În Republica Cehă și în Polonia statutul autoadministrării teritoriale era ancorat în noile constituții naționale adoptate în 1992 (în vigoare din 1993) și, respectiv, din 1997. În Ungaria același lucru a fost realizat prin amendamentele din 1990 și 1994 la constituția existentă. Alegerile locale au avut loc la intervalele regulate de patru

ani – în 1990, 1994 și 1998. Mai jos vom caracteriza sumar sistemele de guvernare municipală ce au rezultat, pe măsura apariției lor în cele trei țări – după câteva peripecii – în anii 1999-2001 (cf. *Horvath, T.M.* 2000a). Relativa similaritate între aceste trei sisteme naționale justifică această abordare generalizatoare.

3.1. Vedere generală asupra reformelor

Administrațiile locale există în municipalitățile rurale (sate), municipalități rural-urbane (numai în Polonia), municipalități urbane (orașe), sectoare de orașe și orașe-capitală. Cu excepția orașelor-capitală, nu se face nici o distincție oficială între diferitele tipuri de municipalitate în ce privește structura de bază și competențele autoadministrării lor. În 1999 erau 6.230 de municipalități în Republica Cehă, 3.131 în Ungaria și 2.483 în Polonia (*Horvath, T.M.* 2000b: 47). Structura „neintegrată”, fragmentată a administrației locale din Republica Cehă (unde aproape 80% din municipalități au o populație de sub 1.000 de locuitori) și în Ungaria (cu o cotă de 55% a acestor municipalități mici), contrastează cu structura destul de unificată (integrată) din Polonia, unde nici o municipalitate nu are populația sub pragul de o mie.

Tabelul 3. Distribuția municipalităților în funcție de mărime - Republica Cehă, Ungaria, Polonia

Populația	Republica Cehă		Ungaria		Polonia	
	Municip.	Popul.	Municip.	Popul.	Municip.	Popul.
0-999	79.4	17.1	54.8	7.8	-	-
1,000-4,999	16.4	19.8	36.6	23.8	23.0	5.8
5,000-9,999	2.0	8.6	4.2	9.2	43.4	19.8
10,000-49,999	1.8	21.4	3.7	22.4	29.5	35.5
50,000-99,999	0.3	12.1	0.4	7.0	2.3	9.7
100,000+	0.1	20.9	0.3	29.8	1.8	29.1
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Note:

1. Republica Cehă 2001, Ungaria 1997, Polonia 1996

2. Inexactități nesemnificative pot apărea în datele privind Polonia, datorită standardizării granițelor interne

Surse: Oficiul de Statistică Ceh - Recensământ 2001, Temesi 2000, Kowalczyk 2000

Municipalitățile sînt entități juridice cu drept de proprietate, cu venituri proprii și buget independent. Ele execută atît funcții de autogovernare cît și unele funcții ale administrației de stat. În ce privește autogovernarea, domeniile lor de competență cuprind chestiuni de importanță locală și pot fi atribuite municipalităților doar prin legi parlamentare. În mod tipic, între sarcinile lor obligatorii se află dotările școlilor primare și nivelului preșcolar, asistența primară a sănătății, unele servicii sociale, cultura și recreerea, infrastructura locală (drumurile, iluminatul public, alimentarea cu apă, electricitate, gaz, rețeaua de canalizare, drumurile locale, transportul public local), întreținerea cimitirelor, prevenirea incendiilor, siguranța publică locală și planificarea dezvoltării (lista responsabilităților diferă întrucîtva de la o țară la alta). Pe lîngă responsabilitățile obligatorii comune tuturor municipalităților, administrațiile municipale își pot asuma și alte responsabilități opționale (lucru care se întîmplă mai cu seamă în rîndul municipalităților urbane). Ca unități ce se autoguvernează, municipalitățile nu sunt subordonate nici unui organ al administrației de stat. Aceste organe au autoritate doar în supravegherea legalității deciziilor municipalităților și în auditul conturilor lor. De asemenea, nu există nici o relație pe verticală între autogovernările municipale și cele regionale.

Cea mai înaltă autoritate a autogovernării municipale este un organ reprezentativ care este ales la fiecare patru ani de către cetățenii locali. Astfel de „parlamente locale” – numele lor real diferă de la țară la țară – sunt cele mai înalte organe de decizie ale administrației locale. Pe lîngă ele, există organe executive locale alese – fie colective (cum sunt consiliile municipale din Republica Cehă și Polonia) sau individuale (cum sunt primarii din municipalitățile din Ungaria). Aceste organe executive sunt alese fie direct de cetățenii locali (primarii din Ungaria) sau indirect de către organele reprezentative locale (consiliile cehe și poloneze). În Republica Cehă și în Polonia funcțiile executive le sunt conferite și primarilor, în Republica Cehă aleși de organele reprezentative locale, iar în Polonia numiți de acestea. În Polonia, totuși, în 2002 s-a luat decizia de a se trece la alegerea directă a primarilor de către cetățenii locali, consolidîndu-li-se astfel poziția.

Sarcinile de zi cu zi ale municipalităților sunt asumate de birouri administrative municipale, conduse de ofițeri administrativi superiori (titlurile lor oficiale sunt și ele specifice fiecărei țări) care sunt funcționari publici numiți. În municipalitățile mici, cum există în Republica Cehă, unde nu pot fi instituite birouri administrative, poate fi numit un singur administrator sau această responsabilitate este asumată de primarul însuși.

Pe lîngă autogovernare, unele sarcini administrative de stat sunt îndeplinite și de nivelul municipal (și de cel intermediar). Există trei modalități în care este tratată această problemă. 1. Unele sarcini (precum, în Republica Cehă, administrarea impozitelor și a vămii, oficiile de muncă, administrarea bunăstării sociale, administrarea școlilor, protecția mediului, autoritatea sanitară, administrația veterinară și alte domenii) sunt îndeplinite de agenții specializate deconcentrate teritorial ale ramurilor individuale

ale guvernării centrale funcționând independent de administrațiile locale (aceste oficii sunt uneori poreclite drept „deco”-uri). 2. Anumite sarcini administrative sunt delegate de către statul central municipalităților sau regiunilor autoguverdate, care le execută în numele lui prin organele proprii. Acest „model al dublei-funcții” al administrării locale este folosit în toate cele trei țări la nivel municipal: primarii și birourile administrative locale supravegheate de aceștia au dubla funcție de a fi în serviciul autoadministrației locale cât și unele responsabilități ale administrației de stat. Sfera responsabilităților transferate de stat administrațiilor locale diferă în funcție de mărime și de alți parametri ai municipalităților (de pildă, în Republica Cehă, 383 de municipalități selectate au fost însărcinate să îndeplinească și pentru regiunile învecinate un set lărgit de funcții delegate). În această țară, modelul dublei funcții a fost adoptat și pentru palierul intermediar (provincial). 3. Cea de a treia opțiune, preferată în Polonia și Ungaria la nivel provincial (voievodate și județe), este aceea de a institui birouri administrative ale statului central paralele cu organele autoguvernării și independente de acestea.

Spre deosebire de Ungaria, unde reforma financiară a fost implementată anterior schimbărilor structurale ale administrației locale, în celelalte două țări noile sisteme de *reglementare financiară* au urmat abia după ce au fost introduse aceste schimbări. Veniturile realizate din taxe de către administrația locală își au în mod tipic următoarele surse:

- impozitele – acelea care se varsă exclusiv în trezoreriile municipale (impozitul pe bunurile imobiliare în Republica Cehă; impozitul pe bunurile imobiliare, impozitul pe venitul realizat de pe urma bunurilor imobiliare, impozitul pe turism și alte taxe în Ungaria și în mod similar în Polonia) precum și impozitele împărțite cu statul central (impozitul pe venitul personal din salarii și impozitul pe venitul persoanelor juridice în Republica Cehă; impozitul pe venitul persoanei fizice și alte taxe în Ungaria; impozitul pe venitul persoanelor fizice și pe cel al persoanelor juridice în Polonia). În toate aceste trei țări impozitul pe venitul persoanelor fizice constituie de departe cea mai importantă sursă de impozitare.

- Surse locale independente – impozite locale, taxe și cotizații, încasări din proprietatea municipală, transferuri de la organizații înființate de municipalități, profituri din activități municipale, din împrumuturi și titluri municipale, donații etc.

- Subvenții și fonduri de la bugetul de stat – fonduri bloc ce sprijină serviciile sociale asigurate de municipalități și alte beneficii ale activității lor, fonduri specifice acoperind costuri de capital, subvenții compensatorii și subvenții pentru îndeplinirea sarcinilor delegate (transferate) etc.

Reglementările concrete cu privire la impozite și mărimea lor relativă sunt specifice fiecărei țări. Trebuie subliniate în mod special două tendințe ale sistemelor naționale de impozitare ale administrațiilor locale (Horváth, T.M. 2000b: 55). Prima este rolul tot mai mare al impozitelor în structura încasărilor din impozite în anii

'90; producerea venitului a avut astfel un rol mai mare în hotărîrea capacităților administrațiilor locale. Cea de a doua tendință este caracterul schimbător al implicării statului: sistemele fondurilor sunt introduse pentru a înlocui subvențiile: administrațiile locale trebuie să își depună candidatura pentru obținerea de fonduri potrivit unor condiții prescrise. În afară de fondurile generale normative, au fost introduse fonduri speciale pentru obiective specifice.

Între cheltuielile administrației locale, învățămîntul (în principal școlile primare) a reprezentat în toate cazurile cea mai mare cheltuială. De pildă, în Polonia (date pentru 1997) ele reprezentau 38% din totalul cheltuielilor, urmate de construcția de locuințe și de economia municipală cu 27%, cheltuielile de administrație și asistența socială cu 12% și, respectiv, 11% (Temesi 2000: 238).

După cum am menționat, prima etapă a reformelor administrării subnaționale care au avut ca țintă administrația municipală, poate fi evaluată drept un succes. Sarcinile sale au fost în mare măsură îndeplinite – administrația locală de tipul sovietelor a fost desființată, au fost instituite și ancorate prin legislația cuvenită sisteme de administrare locală democratice în municipalități, au fost recrutați noi politicieni locali. Au fost stabilite temeiurile economice ale administrației locale, a fost stimulat activismul local și multe orașe și sate au trăit o dezvoltare încurajatoare. Dintre cele trei reforme, cea ungară a fost cea mai bine pregătită, cea mai cuprinzătoare și totodată cea mai liberală. Ea a fost singura reformă care a introdus, de la începutul procesului de democratizare, autoadministrarea atât la nivelul local cît și la cel regional.

În ciuda unei fluctuații, tendința cetățenilor este de a avea încredere în noile autorități locale și în cea mai mare parte sunt satisfăcuți de acestea (Illner 1997).⁹ În Republica Cehă cetățenii care aveau încredere în administrațiile locale și care erau mulțumiți de activitatea acestora i-au depășit constant în număr pe cei care erau neîncredători și nemulțumiți. (Cf. Tabelele 4 și 5).

Tabelul 4. *Încrederea în administrația locală în Republica Cehă*

	% cetățenilor	
	încrederea în administrația locală	neîncrederea în administrația locală
1993	48	43
1994	46	44
1995	57	25
1996	55	26
1997	48	31
1998	50	31

Notă: date la jumătatea anilor de mai sus

Sursa: Institutul de Cercetare a Opiniei Publice, Informații din sondaj

Administrațiile locale cehe se bucură de un nivel relativ înalt de încredere în comparație cu alte instituții politice (în ce privește guvernarea centrală, proporția celor care aveau încredere în ea față de cei ce nu aveau încredere era de 43% la 54%; pentru parlament proporția era de 27% la 54% în 1997 – date ale Institutului de Opinie Publică). De asemenea, datele referitoare la mulțumirea cetățenilor față de activitatea consiliilor locale erau pozitive. (Cf. Tabelul 5). Cetățenii erau mulțumiți și de activitatea oficiilor municipale: 48% erau mulțumiți în comparație cu cei 33% nemulțumiți la sfârșitul lui 1996. În timp, proporția a fost mai mult sau mai puțin stabilă (Institutul pentru Cercetarea Opiniei Publice, Informare asupra cercetării nr. 9611).

Tabelul 5. *Mulțumirea cetățenilor cu privire la realizările consiliilor locale în Republica Cehă*

	% cetățenilor	
	mulțumiți de consiliile locale	numulțumiți de consiliile locale
1993	38	34
1994	34	23
1996	47	26
1998	43	18
1999	48	19
2000	49	19

Sursă: Institutul de Cercetare a Opiniei. Informații din sondaj

Cu excepția Poloniei, date recente cu privire la reprezentativitatea percepută a administrațiilor locale în cele trei țări sunt și ele moderat pozitive: din cei chestionați în cadrul unor sondaje de opinie de nivel național, 51% din Republica Cehă și 52% din Ungaria credeau că administrațiile locale reprezintă interesele a aproape tuturor cetățenilor din municipalitățile lor (în opoziție cu 35% și, respectiv, 42% care credeau că numai o minoritate de interese erau reprezentate). Polonezii au fost mai sceptici – cifrele respective au fost de 39% și 48% (citate din Swianiewicz 2001). (Cf. Tabelul 6.) Relativ pozitivă a fost și evaluarea cetățenilor asupra prezentului în comparație cu administrația locală de dinainte de 1989 în Ungaria. (Cf. Tabelul 7.) Nu există date în acest sens din celelalte două țări.

Tabelul 6. *Interesul reprezentat de către administrațiile locale - opinia cetățenilor în Republica Cehă, Ungaria și Polonia*

A cui interese sînt reprezentate	Republica Cehă	Ungaria	Polonia
- aproape a tuturor cetățenilor	8	12	12
- majoritatea cetățenilor	43	40	27
- o mică parte a cetățenilor	24	22	21
- numai a grupurilor mici	11	20	27
- nu știu	14	6	13
Total	100	100	100

Sursa: „Panstwo a interesy obywateli w Polsce, Czechach, na Węgrzech i na Litwie. Bulletin CBOS No. 81 / 2000, quoted after Swianiewicz 2000: 25

În vreme ce informația fragmentată de mai sus sugerează atitudini în general pozitive ale cetățenilor față de administrațiile locale reformate din toate cele trei țări, puținătatea unor cercetări comparatiste face imposibilă o analiză mai sistematică a celor trei țări. Datele din tabelul 6 sugerează că este foarte posibil ca polonezii să fie cei mai sceptici din cele trei națiuni. Poate – dar aceasta este doar o ipoteză – structura unificată a administrațiilor locale poloneze, în care autoritățile locale sunt mai distante față de cetățeni decît în celelalte două țări care au o structură fragmentată, a contribuit la această diferență.

Tabelul 7. *Evaluarea administrației locale prezente față de cel comunist de către cetățenii din Ungaria*

	1991	2000
	%	%
Mult mai rea	4	10
Mai rea	6	13
La fel	46	41
Mai bună	38	28
Mult mai bună	6	8
Total	100	100
Nu răspund	10	15

Sursa: adaptat după Swianiewicz 2000: 129

3.2. Probleme rămase în suspensie și reflectarea lor în politici

Deși în linii mari reușită, reforma administrației municipale a lăsat câteva probleme nerezolvate și a creat altele câteva noi. Dintr-o listă mai lungă de astfel de chestiuni, vom menționa aici doar câteva, pe care le considerăm relevante, unele dintre ele fiind comune tuturor celor trei țări, iar altele specifice doar câte uneia.

Un produs secundar neprevăzut al reformei a fost *fragmentarea administrației locale* – o problemă relevantă în Republica Cehă și Ungaria, însă prea puțin resimțită în Polonia cu structura sa de administrație locală unificată. (Cf. Tabelul 3.) Localismul de după 1989, împreună cu legislația liberală care dă posibilitatea unei separări ușoare între acele părți ale municipalităților existente care au optat pentru independență administrativă, a contribuit în ambele țări la o fragmentare spontană de anvergură a structurii administrativ-teritoriale existente. Multe municipalități care fuseseră unificate în primii ani de către administrația comunistă s-au separat iarăși în părțile lor originare. Anterioara unificare a fost respinsă ca un act de centralism. Criteriile raționalităților economice și organizaționale au jucat arareori vreun rol în luarea deciziilor de separare. În perioada 1990-1993 numărul municipalităților a crescut cu jumătate în cazul ceh, și aproape s-a dublat în cel ungar, pentru a se stabili în cele din urmă la 6.200 în cazul Republicii Cehe și la 3.100 în cel al Ungariei. În ambele țări, cea mai mare proporție a municipalităților o reprezintă așezările mici: procentajul municipalităților cu mai puțin de 1000 de locuitori este de aproximativ 80% în Republica Cehă (date pentru 1997) și în jur de 55% în Ungaria (date din 1999). În Polonia nu există nici o municipalitate atât de mică. (Cf. Tabelul 3.)

Separarea a împlinit ambițiile locale, a compensat nedreptățile resimțite ca urmare a unificărilor forțate, a întărit sentimentul local și a activat în multe cazuri inițiative locale și participarea civică. Uneori a adus și avantaje economice pentru municipalitățile care s-au separat. În același timp însă, fragmentarea care a rezultat la nivelul administrației locale a cauzat probleme grave. Micile administrații locale sînt în general prea mici pentru a funcționa corespunzător ca unități politice, administrative și economice. Ele nu pot mobiliza suficiente resurse personale, politice, economice și organizaționale, nu pot lansa proiecte de dezvoltare mai ambițioase sau asigura suficiente servicii; de asemenea, ele sînt prea mici ca parteneri în negocierea cu birourile de stat (Illner 1997). În cadrul unei structuri fragmentate, cresc diferențele intermunicipale în asigurarea serviciilor, iar echitatea este dificil de realizat (Barlow 1992).

Sînt dezbătute argumentele pro și contra administrației locale fragmentate, dar opinia prevalentă între politicieni și experți este că o formă oarecare de unificare este inevitabilă. Întrucît o reformă deschisă, impusă din exterior ar fi imposibil de susținut din punct de vedere politic, ambele țări trebuie să tolereze existența prelungită a administrațiilor locale mici și în același timp să găsească o cale de a

compensa dezavantajele situației. Problema o constituie găsirea echilibrului potrivit între aspectul participativ al administrației locale, care este în favoarea municipalităților mai mici, și cerințele eficacității economice și administrative precum și ale democrației reprezentative, care favorizează unitățile mai ample. Orice eforturi de unificare a structurii administrației locale pot fi doar treptate și trebuie pregătite cu grijă într-un chip democratic. O metodă fezabilă este de a ușura municipalitățile mici de sarcinile lor administrative și de a încredința aceste obligații unei rețele de orașe și metropole selectate care ar asigura apoi servicii administrative și pentru unitățile mai mici învecinate; cu alte cuvinte, să se introducă – cel puțin implicit – încă un nivel de administrație locală (*Hampl și Mueller* 1998). În același timp, trebuie sprijinită cooperarea intermunicipală care ar putea duce mai târziu la unificarea autentică a municipalităților mici.

Atât Republica Cehă cât și Ungaria se mișcă în această direcție. În Republica Cehă, 383 de orașe și metropole – 6% din numărul total al municipalităților – erau înzestrate cu o sferă extinsă de responsabilități transferate și erau însărcinate să le exercite în regiunile învecinate. Este în curs de pregătire o reformă care va diferenția și mai mult între municipalități în ce privește sfera responsabilităților lor: 194 de municipalități urbane au fost selectate din totalul menționat mai sus care vor fi înzestrate cu încă și mai multe responsabilități pe care să le exercite în teritoriile înconjurătoare. În Ungaria, municipalitățile, chiar și cele mici, sunt obligate să folosească serviciile notarilor publice – profesioniști calificați ai administrației publice.

Situația financiară dificilă a administrațiilor locale. Cota municipalităților împovărate de bugete dezechilibrate și datorii este în creștere. De pildă, în Republica Cehă 67% din municipalități aveau datorii în 2001 (sursa Ministerul de Finanțe al Republicii Cehe). Aceasta este rezultatul insuficienței discipline financiare a unor autorități locale, al lipsei lor de experiență în tratarea problemelor financiare, al calificării necorespunzătoare a personalului administrației locale și, nu în ultimul rând, al slăbiciunii economice a multor municipalități ale căror responsabilități și datorii nu sunt cuplate cu resurse financiare adecvate. Lipsindu-le resurse suficiente pentru investiții capitale, municipalitățile au adeseori tendința de a lichida bunuri imobiliare municipale sau de a lua împrumuturi de la bănci, fără a fi capabile să le înapoieze. Este general cunoscut faptul că sarcinile cu care municipalitățile, mai cu seamă cele urbane, se confruntă în modernizarea infrastructurii publice neglijate nu se reflectă pe măsură în veniturile lor. Reacția la aceste evoluții ar trebui să fie (și deja a fost) înăsprirea prevederilor care reglementează finanțele locale, introducerea unor audituri mai severe și îmbunătățirea competenței oficialilor administrației locale.

Insuficienta delimitare și confuzia rezultată între ariile de competență proprii și cele transferate administrației locale. Cu toate că cele două domenii sînt distinse una de alta oficial prin legislație, autoritățile locale găsesc adesea dificil să tragă

o linie între ele în munca lor de zi cu zi. Încă și mai puțin transparentă este diferența pentru cetățenii obișnuiți care așteaptă ca problemele lor să fie rezolvate, indiferent de care dintre cele două fațete ale administrației locale este implicată. Aceasta constituie în mod clar o provocare pentru legiuitori.

Participarea scăzută a cetățenilor la administrația locală. Acceptarea inițial favorabilă de către populație a noilor administrații locale ca o ocazie de participare politică a fost limitată în timp. Dacă încrederea în administrațiile locale și satisfacția față de activitatea lor s-a menținut (Cf. Tabelelor 4 și 5) în schimb voința cetățenilor de a participa activ la conducerea municipalităților lor este în scădere. Scepticismul a cîștigat teren și în ce privește relevanța politicii locale, posibilitatea de a influența treburile locale și chestiunea reprezentativității administrațiilor locale.¹⁰ Participarea la alegerile locale a fost destul de mică în toate cele trei țări – mai puțin de 50% în Ungaria și Polonia, și mai mare, însă aflată în scădere de-a lungul timpului, în Republica Cehă.

Tabelul 8. *Participarea la alegerile locale în Republica Cehă, Ungaria și Polonia (în procente)*

	1990	1994	1998
Republica Cehă	74	62	58
Ungaria	40	43	46
Polonia	42	32	46

Sursă: adaptat după Swianiewicz 2000: 26

Îndepărtarea cetățenilor de politică și lipsa de voință de a participa la viața publică au fost în parte un sindrom moștenit de la regimurile anterioare. De asemenea, fenomenele negative care au uneori loc în politica locală actuală – luarea deciziilor fără transparență, clientelismul, corupția, coabitarea dintre politică și afaceri, politicianismul și disputele meschine etc. – pot adînci îndepărtarea cetățenilor. Ineficiența multor administrații locale, a celor prea mici pentru a asigura dezvoltarea locală, poate contribui la menținerea unei astfel de atitudini. S-ar putea descoperi că, pe termen lung, succesul politic al administrațiilor locale din Europa Centrală și de Est va fi determinat mai mult de abilitatea sa de a asigura servicii populației locale și de a sprijini dezvoltarea locală decît de oportunitatea pe care o oferă cetățenilor pentru a participa la viața politică.

Descentralizarea excesivă a fost menționată uneori ca una din problemele reformei administrației locale, de pildă în Ungaria și Republica Cehă. S-a observat într-adevăr că „reforma administrației locale a mers mai repede și mai departe –

cu mult mai departe – în Ungaria decât în alte țări foste socialiste din Europa” (Davey 1995: 74). În rîndul unor politicieni și experți în administrație publică s-a vehiculat opinia potrivit căreia descentralizarea locală a mers prea departe în anii '90, provocînd probleme juridice, administrative, politice și economice, și că ar trebui, ca atare, restrînsă într-o oarecare măsură. Obiecții similare se pot auzi și în Republica Cehă. Aceasta poate fi adesea o expresie a îndreptățitei stînjenele provocate de funcționarea imperfectă a municipalităților mici, în special în chestiuni financiare. (Cf. mai sus.) Diferitele măsuri în sprijinul cooperării administrațiilor locale și unificarea lor de jos în sus sînt căi legitime pentru a face față unor astfel de probleme și ele nu ar trebui discreditate ca „recentralizare”. Totuși, vocile care subliniază „excesiva descentralizare” trebuie tratate cu prudență întrucît ele pot fi ușor manifestarea instinctelor centraliste împărtășite de mulți oficiali ai guvernării centrale și de politicieni de nivel național.

4. Reformele de la nivelul intermediar

În vreme ce, în ciuda problemelor mai sus menționate, acea parte a reformei care a tratat administrația municipală a fost relativ lipsită de asperități în toate cele trei țările, situația a fost diferită în ce privește guvernarea la nivelul intermediar (regional) – mai cu seamă în Republica Cehă și în Polonia. Puține au fost inovațiile introduse la acest nivel în prima etapă a reformei guvernării subnaționale din 1990-1993, deoarece se presupunea că aveau să urmeze schimbări mai substanțiale la puțin timp după aceea ca o a doua etapă a reformei teritoriale. Aceasta fost însă considerabil întîrziată, iar reformele la nivel intermediar au fost implementate doar destul de recent în aceste două țări.

4.1. Cauzele întîrzierii

Pot fi menționate mai multe cauze pentru care reformele administrării de nivel intermediar au fost problematice. Aici le vom menționa pe acelea care au jucat un rol important mai cu seamă în Republica Cehă; unele din ele ar putea fi relevante și pentru Ungaria și Polonia.

1. Avîntul inițial al reformei teritoriale s-a epuizat după ce cea mai mare parte a entuziasmului postrevoluționar cu privire la această reformă a fost folosit în reconstrucția administrației municipale în perioada 1990-1993. Atenția legiuitorilor a fost mai tîrziu complet captată de reforma economică și, în cazul Republicii Cehe, de construirea noului stat pe ruinele Cehoslovaciei care a încetat să existe în 1993. Mai mult, publicul nu a exercitat nici un fel de presiune asupra legiuitorilor să continue reforma regională care, în consecință, nu a figurat ca o chestiune importantă în campaniile electorale.

2. Reforma administrării de nivel regional a fost în mod just percepută de actorii politici ca fiind mai relevantă în distribuirea puterii politice în țară decât

reforma locală. Ea a devenit de aceea mai disputată. Conflictele au dus în cele din urmă la o fundătură politică care a blocat progresul pe mai departe atât în Republica Cehă cât și în Polonia.

3. Birocrațiile de nivel național au întârziat uneori indirect sau chiar au paralizat reforma la nivel intermediar din cauza temerilor că vor fi nevoite să renunțe la unele din prerogativele lor. Într-adevăr, înființarea regiunilor autoguvernaate implica transferul unor competențe și puteri de decizie de la ministerele centrale către noile administrații regionale.

4. Politicienii locali nu au arătat multă simpatie față de înființarea noilor autorități regionale deoarece se temeau (nejustificat) că aceasta le-ar fi redus din propriile lor arii de competență și resurse financiare. Astfel, de pildă, majoritatea primarilor orașelor cehe (59%) nu au afirmat într-o cercetare din 1997 că absența administrațiilor alese de nivel intermediar ar fi o chestiune importantă (*Mayors* 1997).

5. În Republica Cehă înființarea regiunilor și a autorităților regionale nu era socotită o prioritate de către marele public și, într-adevăr, sprijinul său a scăzut constant. Prevala opinia potrivit căreia, în vreme ce descentralizarea guvernării este de dorit în principiu, înființarea autorităților regionale ar constitui un proiect exagerat de costisitor, ce ar consolida birocrăția de stat și așa supradimensionată și ar crește distanța dintre cetățeni și serviciile administrative.¹¹

6. Autoritățile de nivel intermediar de dinainte de 1990 reprezentau elementul cel mai discreditat al administrației teritoriale comuniste, iar resentimentele au blocat reconstrucția lor după 1989.

7. Revizuirea administrației de nivel regional era din punct de vedere conceptual și tehnic o sarcină mai copleșitoare decât fusese administrația locală. Ea implica mai multă muncă legislativă și atrăgea pe umerii Parlamentului exigențe considerabile.

Prelungirea stării de provizorat în ce privește administrația și guvernarea de nivel regional era păgubitoare. Ea nu permitea finalizarea arhitecturii de ansamblu a reformei administrației publice și perpetua existența multor lipsuri și puncte vagi în legislație precum și o anume nesiguranță în relațiile interguvernamentale. Ea lăsa descoperite chestiuni care ar fi fost administrate corespunzător la nivel regional. Ea a contribuit la proliferarea în gol a filialelor deconcentrate teritorial ale agențiilor guvernării centrale („deco”-urile). Ea a creat tensiuni politice ațitate de elitele regionale nemulțumite și a atras critica organismelor europene după ce țara și-a depus candidatura pentru aderarea la UE.

4.2. Interludiul

Înainte să se pună în cele din urmă în mișcare cea de a doua etapă a reformei (în Republica Cehă în 1997; în Ungaria încă din 1994; în Polonia în 1997-1998, după ce avîntul inițial a dat greș în 1993), situația administrației și guvernării

intermediare putea fi caracterizată drept provizorie. Unele din fostele structuri de guvernare intermediară au fost desființate, altele au fost păstrate într-o formă mai mult sau mai puțin modificată și au fost create ad hoc unele structuri noi.

În *Republica Cehă*, consiliile alese de tipul sovietelor, care existaseră înainte în districte, au fost desființate în 1990. Au fost păstrate temporar 76 (apoi 77) de districte până la sfârșitul lui 2002 ca unități teritoriale ale administrației de stat generale, fără nici o funcție de autoguvernare. Administrația de stat este făcută de birouri districtuale ale căror șefi sînt numiți de guvernarea centrală. Biroul districtual este un organism de apel al deciziilor administrative ale autorităților municipale, el supraveghind activitatea birourilor municipale în ce privește responsabilitățile lor transferate. Totodată, fostul palier intermediar superior de administrație subnațională – cele opt administrații provinciale („regionale”) – a fost desființat cu totul în 1990 fără a fi înlocuit de nici o structură. Crearea noilor provincii ca unități de autoguvernare era preconizată încă din 1992 în Constituția Republicii Cehe, însă nu a fost pusă în aplicare pînă la sfârșitul lui 1997. Pînă în toamna lui 2000, cînd au fost alese în cele din urmă noile administrații provinciale, autoguvernarea a existat exclusiv la nivel municipal.

În *Ungaria*, golul dintre prima și a doua etapă a reformei a fost scurt și nesemnificativ. Împărțirea tradițională a țării în 19 unități de nivel intermediar – județele – a fost păstrată după 1989. Administrațiile județene de tipul sovietelor au fost desființate și înlocuite de administrații democratice alese indirect. Au fost create opt regiuni administrative (inclusiv Budapesta) ca arii operaționale ale prefecților statului („comisari ai republicii”) a căror responsabilitate era să supravegheze legalitatea activităților administrațiilor locale și să coordoneze activitățile „decor”-urilor. Aceste structuri au avut viață scurtă și au fost modificate la începutul anului 1994.

Polonia, unde perioada de tranziție dintre cele două etape ale reformei a fost aproape la fel de lungă ca în Republica Cehă, nu a avut nici o autoguvernare regională pînă la sfârșitul lui 1998. După 1989 cele 49 de provincii („voivodate”) existente au fost păstrate ca unități teritoriale de nivel superior ale administrației de stat naționale exclusiv, iar fostele consilii provinciale alese de tipul sovietelor au fost desființate. Pe lîngă provincii, mai existau 268 de județe („rejon”-uri) ca subdiviziuni administrative auxiliare. Pregătirile de reformare a administrației intermediare au progresat pînă în 1993, cînd au fost oprite din motive politice. Au urmat niște măsuri parțiale în 1994-1996, inclusiv un program pilot care lărgea aria de competență a marilor orașe. Reforma a fost pusă din nou în mișcare în 1997 și a fost încheiată în 1998-1999 prin implementarea descentralizării radicale la nivel regional.

4.3. Vedere de ansamblu asupra reformelor

Reformele nivelului regional din Polonia și ceva mai tîrziu și din Republica Cehă au pus capăt blocajului din a doua jumătate a anilor '90 și au umplut în cele

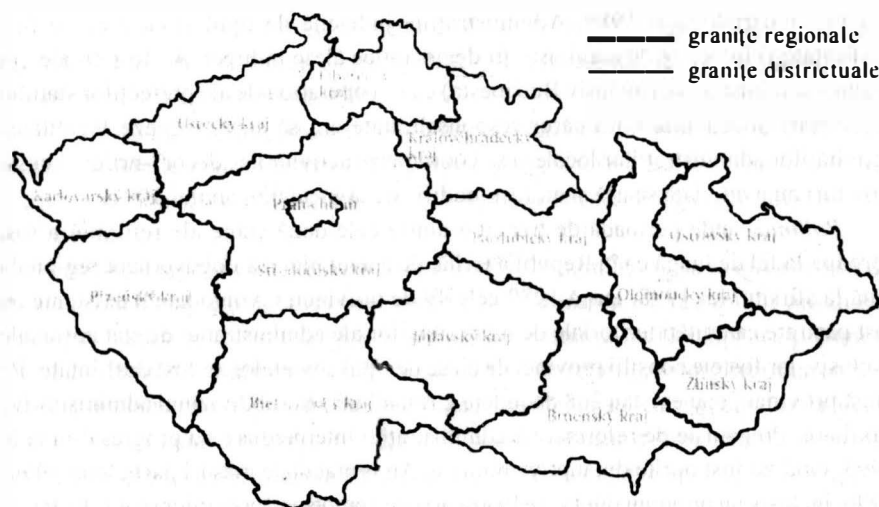
din urmă golul sistemic. Structura administrației intermediare care a rezultat va fi descrisă succint în paragrafele următoare.

Republica Cehă 1997-2001¹²

După cum am menționat, constituția cehă care a intrat în vigoare în 1993 cuprindea deja prevederi pentru înființarea autoguvernării provinciale – „unitățile autoguvernării teritoriale superioare”, însă această cerință nu a fost implementată vreme de încă patru ani. S-a pus capăt lungului blocaj în 1997 și a fost nevoie de alți patru ani înainte ca noile guvernări provinciale să înceapă să funcționeze în 2001.

Pentru început, a fost adoptată o lege în 1990, în vigoare din 2000, care împărțea țara în paisprezece provincii („regiuni”), inclusiv Praga. Această lege trata doar aspectul geografic al noii structuri, lăsând deoparte alte chestiuni semnificative (statutul provinciilor, organele lor, competența lor, alegerile organismelor reprezentative, finanțele etc.). Legislația suplimentară a fost aprobată în parlament doar în 2000, primele alegeri regionale au avut loc în toamna lui 2000, iar noile administrații provinciale au fost instalate la începutul lui ianuarie 2001.

Fig. 1. Împărțirea teritorială în provincii (regiuni) și districte în Republica Cehă

Ca unități de autoguvernare, provinciile sunt entități juridice ce acționează în nume propriu. Ele au propriile proprietăți și finanțe. Autoguvernarea este exercitată de adunări provinciale alese direct de cetățenii locali, organele lor executive sunt consilii regionale alese din membrii lor. Provincia este reprezentată de un președinte ales („hejtman”) de adunare din rîndul propriilor membri. În același chip,

administrațiile municipale precum și autoguvernările provinciale își exercită atât propria competență (independentă), cât și funcțiile delegate lor de către stat. Responsabilitățile lor proprii cuprind dezvoltarea regională, planificarea teritorială, protecția mediului, transportul public regional, șoselele regionale precum și unele funcții în învățământ, asistență socială și medicală. Responsabilitățile pot fi atribuite provinciei numai prin lege. Autoguvernările locale nu trebuie să încalce drepturile municipalităților și nu le sunt supraordonate.

Partea administrativă a activităților guvernării provinciale – atât în cadrul responsabilităților proprii cât și al celor delegate – se află în grija unui birou administrativ provincial condus de un funcționar administrativ superior (director). un funcționar public numit care răspunde în fața președintelui provincial. Supravegherea juridică a activităților administrațiilor provinciale constituie responsabilitatea Ministerului de Interne, iar litigiile sunt soluționate în justiție. Reglementările financiare ale administrației provinciale nu erau acoperite de această legislație și au fost amânate pentru o hotărâre ulterioară.

Districtele, un palier intermediar inferior al administrației de stat (dar nu și de autoguvernare) au fost menținute pentru o perioadă de tranziție de doi ani – pînă la sfîrșitul lui 2002 – cînd urmează să fie desființate, iar responsabilitățile lor împărțite cu ale provinciilor. Astfel, pînă la sfîrșitul lui 2002, administrația publică subnațională în Republica Cehă continuă să opereze la trei nivele – municipalități, districte și provincii; primul și ultimul din aceste paliere exercită atât autoguvernarea și administrația de stat deconcentrată, în timp ce cel de mijloc exercită doar funcții ale administrației de stat. Din 2003, vor exista doar două nivele, totuși cel inferior (municipal) va fi împărțit în două paliere de facto în ce privește paleta sarcinilor administrației de stat transferate pe care le vor exercita.

Ungaria 1994¹³

Palierul intermediar era deja unificat în Ungaria prin legislație nouă în 1994 și a rămas stabil de atunci. Nivelul regional de autoguvernare îl constituie județele, în număr de 19 plus capitala Budapesta. (Cf. Figura 2.) Autoguvernarea este exercitată de adunări județene alese direct de către cetățeni (aceasta a fost una din schimbările introduse după 1994) și conduse de președinții lor. Administrațiile județene au un rol subsidiar – ele asigură servicii cu caracter regional (în învățământ, cultură, administrația bunăstării sociale, servicii comunitare, dezvoltare regională, protecția mediului etc.) – pe care nu au hotărît municipalitățile înseși să le asigure (este aplicat principiul subsidiarității). Autoguvernările județene nu au nici o putere de supraveghere a municipalităților și nu joacă nici un rol în distribuirea de fonduri de stat către acestea.

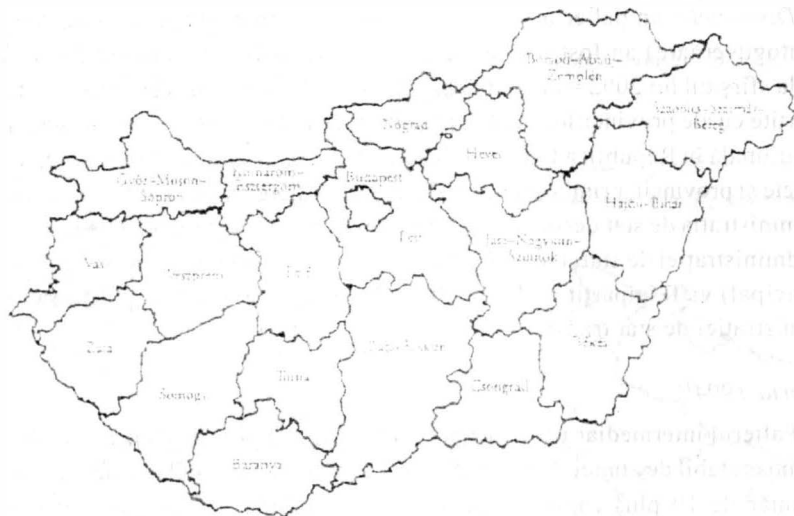
Pe lîngă municipalități și cele 19 județe, există de asemenea în jur de două duzini de *orașe mari care au drepturi de nivelul județelor*, dar care nu sunt parte

ale județelor pe ale căror teritorii se află. Un statut special echivalent cu cel al județului este menținut de capitala Budapesta.

În paralel cu autoguvernarea, există *birouri separate ale administrației de stat* în județ, ale căror șefi sunt numiți de Ministerul de Interne. Ele au în grijă chestiunile administrative care rămân în afara autorității autoguvernării municipale și județene (administrația taxelor, înregistrarea pământurilor etc.). Birourile sunt investite cu autoritate lărgită vizavi de administrația locală în ce privește controlul legalității și totodată le asigură asistență profesională. Birourile administrative regionale au luat locul fostei instituții controversate a „comisarilor Republicii” care aveau sarcina de a supraveghea activitățile administrațiilor județene.

O chestiune deschisă în Ungaria este posibilitatea de a se introduce regiunile ca locuri geometrice ale guvernării și administrației intermediare, chestiune pusă în discuție de presiunea UE pentru regionalizare asupra țărilor candidate.

Fig. 2. Împărțirea teritoriului în județe în Ungaria

Polonia 1997-1999¹⁴

Palierul superior al administrării teritoriale a fost restructurat fundamental în 1998. Pînă atunci, exista un consens între comentatori potrivit căruia reforma poloneză a guvernării teritoriale fusese oprită la jumătatea drumului, fiind de aceea necesară continuarea sa (Hesse 1995: 254). De fapt, măsurile necesare reformei palierului intermediar erau deja în curs de pregătire înainte ca procesul de reformă să fie înghețat în 1993 din motive politice (vezi mai sus). Pe agendă se aflau două chestiuni principale, interdependente. Una era reforma provinciilor („voivodate”)

înființate în 1975 de guvernarea comunistă și mai mult sau mai puțin neafectate de reformele din 1990. Cealaltă chestiune era un plan de reintroducere a districtelor („powiate”) atât ca unități de autogovernare cât și de administrație de stat.

Un pas înainte hotărâtor pentru descentralizare a fost făcut după alegerile parlamentare din 1997. Noua coaliție aflată la putere a considerat că reforma administrației publice reprezintă una din cele mai importante sarcini ale sale. În 1998 a fost votată în parlament o nouă structură a administrației teritoriale, iar din ianuarie 1999 a fost înființat un sistem cu două paliere, cu autogovernare la ambele nivele.

Provinciile (voivodatele) – palierul superior – au fost restructurate fundamental: numărul lor a fost redus de la 49 la 16, au fost înzestrate cu o autogovernare puternică aleasă în alegeri directe și și-au asumat anumite competențe ce li s-au transferat de la guvernarea centrală. Provinciile sunt entități juridice, ele pot promulga prevederi locale și dețin proprietăți proprii și resurse financiare proprii. Între responsabilitățile lor se numără politicile de dezvoltare, învățământul, asistența medicală, bunăstarea socială, cultura, protecția mediului, dezvoltarea teritorială, drumurile și transporturile publice, administrarea apei, siguranța publică și alte câteva îndatoriri. Sfera activităților lor nu trebuie să încalce independența municipalităților și districtelor. De asemenea, provinciile nu au nici o putere de supraveghere asupra acestor paliere. Organele autogovernării provinciale sînt adunarea condusă de un purtător de cuvînt („marszałek”) și consiliul ca organism executiv. Administrația de stat este reprezentată de prefect („voivod”), numit de primul ministru. Principalele surse de venituri ale provinciilor sunt cotele din impozite, veniturile de pe propriile proprietăți și propriile instituții bugetare.

Fig. 3. Împărțirea teritorială în provincii (voivodate) în Polonia

Palierul „inferior” al guvernării intermediare este format din 373 de districte („powiate”), între care 65 de județe urbane – adică orașe cu sarcini de district. Statutul districtelor, structura organelor lor și responsabilitățile lor sunt similare cu ale provinciilor, deși, desigur, la scară mai mică. De asemenea, sursele lor de venit sînt similare, însă mai includ fonduri de stat și subvenții.

Dintre cele trei țări, reforma poloneză a reprezentat pasul cel mai radical spre descentralizarea palierului intermediar.

4.4. *Chestiuni în suspensie*

De la începutul lui 2001 administrațiile de nivel intermediar alese sunt la locul potrivit în toate cele trei țări și sarcina principală a celei de a doua etape a reformei administrației subnaționale este astfel îndeplinită. S-a pus în cele din urmă capăt situației de împotmolire la jumătatea drumului care predominase din 1990.

Primele experiențe în implementarea reformelor guvernării intermediare din Polonia și Republica Cehă, oricît de scurte, pun în evidență cîteva probleme care au complicat acest proces sau îl pot complica de acum încolo (relevanța problemelor individuale diferă de la o țară la alta, iar unele chestiuni pot fi specifice doar Republicii Cehe, pentru care am deținut date mai aprofundate):

Reglementări financiare pentru noile provincii (în Republica Cehă) rămase în suspensie. Reglementarea surselor de venit ale administrațiilor provinciale nu a mers în paralel cu celelalte elemente ale reformei și a fost amînată pentru mai tîrziu. Au fost luate doar decizii ad hoc provizorii pentru primul an de existență a noilor guvernări. Aceasta le-a limitat substanțial libertatea de cheltuială, a contribuit la nesiguranța referitoare la spațiul lor de acțiune și a făcut dificilă planificarea pe termen lung. O soluție sistemică este inevitabilă, ea le-ar garanta administrațiilor provinciale o cotă din impozitele statului și dreptul de a colecta taxe regionale.

Tergiversarea transferului unor competențe, însărcinări și proprietăți de la guvernarea centrală către noile provincii. Deși stipulate de legislație, transferurile au fost adesea amîinate sau chiar puse la îndoială de organisme ale guvernării centrale și sunt inventate pretexte pentru a justifica restricția transferurilor. Procesul asumării responsabilităților de autoritățile provinciale este astfel complicat, iar funcționarea lor este periclitată.

Menținerea agențiilor teritoriale deconcentrate ale administrației de stat („deco”-urile). Deși birourile administrației de stat naționale au luat ființă la nivel provincial și ar fi cu totul rațional să fie incorporate în acesta majoritatea „deco”-urilor existente deocamdată separat, există rezistență din partea unor autorități ale statului central împotriva unei asemenea măsuri. Multe „deco”-uri tind să supraviețuiască în afara administrațiilor regionale, slăbindu-le astfel autoritatea și complicînd relațiile interguvernamentale.

Granițe provinciale controversate. Delimitarea teritorială a unităților de nivel intermediar este uneori contestată de administrații municipale secesioniste care doresc să aparțină de altă unitate. Aceasta este situația mai cu seamă acolo unde granițele regionale au fost trasate fără să se țină seama de identități regionale tradiționale, în cazul în care ele există. Este implicată o problemă mai generală: în nici una din aceste trei țări (poate cu excepția județelor ungurești) nu există regiuni socioculturale „organice” clar definite și cu rădăcini istorice, regiuni care să poată fi folosite ca bază teritorială general acceptabilă a regionalizării administrative și politice. Acolo unde există regiuni socioculturale, ele sunt fie prea mici (sau prea mari) sau reprezintă doar cazuri izolate bizare. Regionalizarea administrativă și politică nu s-a putut întemeia de aceea pe zone socioculturale predominante, trebuind să se folosească alte criterii.

Slaba legitimitate politică a noilor administrații provinciale. Aceasta reprezintă o problemă în Polonia și Republica Cehă. În Polonia sprijinul relativ mare al cetățenilor pentru reforma regională a scăzut vertiginos după introducerea ei. Din 1999, proporția celor convinși că reforma era benefică pentru viețile lor personale nu a atins niciodată nivelul de dinainte de reformă, iar numărul celor care vedeau mai multe avantaje era mai mic în sondaje decât numărul celor care considerau că predominau dezavantajele. Această prăpastie a tins să se adâncească în timp (Swianiewicz 2001: 197). În Republica Cehă o parte importantă a marelui public precum și unii actori politici influenți nu au manifestat prea mult entuziasm față de înființarea de noi administrații provinciale și le-au urmărit primii pași cu ochi critici (cf. mai sus). Va depinde foarte mult de performanța noilor autorități regionale din primii lor ani de existență dacă ele vor fi în cele din urmă acceptate de public ca instituții viabile și folositoare. Soarta lor politică poate depinde foarte mult de aceasta.

O încercare la care sunt supuse provinciile de către regiunile de coeziune ale UE. Numai în Polonia noile provincii întrunesc cu adevărat noile criterii UE și sunt capabile să funcționeze ca regiuni de coeziune de tip NUTS II. Județele din Ungaria și provinciile („regiunile”) din Republica Cehă sunt prea mici pentru a se încadra în această categorie. În ambele țări au trebuit create ad hoc regiuni de tip NUTS II prin gruparea unităților existente. Se pune întrebarea în ce fel, în viitor, când ele vor deveni locuri geometrice ale planificării și politicilor regionale și ale utilizării Fondului Social European, aceste teritorii neguvernamentale și neadministrative oficial se vor raporta la și vor interacționa cu județele și provinciile. Nu poate fi exclusă posibilitatea unei competiții nedorite între ele...

Experiența noilor guvernări intermediare este încă destul de redusă în Republica Cehă și în Polonia. Lista de mai sus se poate de aceea schimba pe măsură ce se acumulează mai multă experiență: unele chestiuni vor dispărea, în timp ce vor apărea cu siguranță altele noi.

5. În încheiere

Cele trei reforme pe care le-am descris au în comun multe trăsături, dar totodată diferă în mai multe privințe. Moștenirea comună a unei structuri instituționale totalitariste a celor trei țări, efortul lor paralel de a scăpa de această povară și de a înființa o guvernare teritorială democratică precum și proximitatea lor socială și culturală și aspirația lor de a adera la UE sunt cauzele care explică aceste trăsături comune. Istoria și geografia diferite, inclusiv variantele diferite de comunism, circumstanțele diferite ale abandonării comunismului precum și elementele divergente ale sistemelor lor sociale și politice, dar și ale culturilor lor, sunt cele care explică diferențele dintre cele trei țări.

Oricare ar fi diferențele și problemele implicate de reforme, putem concluziona cu satisfacție că, după o lungă perioadă de căutare a celor mai bune soluții, de ezitare, de discuții între experți și politicieni și după multe amânări, există în cele din urmă structuri cuprinzătoare ale unei guvernări subnaționale multietajate democratice în toate cele trei țări din Europa Centrală și de Est. Aceste structuri încă mai au imperfecțiuni, nu sunt încă stabilizate complet și trebuie să facă dovada că pot îndeplini sarcina cotidiană a administrației publice. Fără îndoială, ele vor trebui perfecționate. Ele se vor confrunta totodată cu noi provocări generate de viitoarele schimbări economice și sociale și, nu mai puțin important, de apropiata aderare a celor trei țări la UE. Însă principala sarcină a revizuirii guvernării subnaționale de tipul sovietelor a fost îndeplinită.

Note:

1. Studiul de față este o versiune prescurtată și ușor modificată a studiului *Multilevel Government in Three East Central European Candidate Countries and its Reforms after 1989*, publicat în 2002 de European University Institute – Robert Schuman Centre for Advanced Studies în Badia Fiesolana, San Domenico (FI) ca Document de Lucru RSC No. 2002/7.

2. Unele similarități culturale între ținuturile cehă, Ungaria și Galicia, partea de sud-est a Poloniei, se pot regăsi din timpuri mai vechi. Pînă în 1919, aceste teritorii au aparținut de Imperiul Austro-Ungar, împărțind instituții similare și elemente ale unui climat cultural similar.

3. Sînt cazuri în care descentralizarea este disfuncțională din punct de vedere democratic, ca atunci cînd guvernarea este descentralizată în unități teritoriale atît de mici încît nu pot funcționa eficient, cînd descentralizarea servește guvernării centrale pentru a pasa povara financiară către paliere inferioare, care nu-i pot totuși face față, sau cînd puterile sunt devolute unor clici autoritariste sau în alt fel nedemocratice.

4. Elementele de verticalitate implicate în această terminologie se referă la ierarhia zonelor guvernării (teritoriile), nu neapărat la relațiile interguvernamentale: acolo unde există, autoguvernările de nivel intermediar din județe și provincii nu sunt supraordonate una față de cealaltă sau autoguvernărilor municipale (unii autori preferă, de aceea, să folosească termenul de „guvernare locală” și pentru aceste autorități intermediare).

5. O proporție a numărului de locuitori din cel mai mare oraș al țării și din al doilea oraș ca mărime. Proporția întîietății indică în ce măsură cel mai mare oraș domină sistemul de așezări al acelei țări.

6. În Republica Cehă, problema autonomiei regionale a fost ridicată după 1989 de către mișcările și partidele politice morave. În discuțiile referitoare la reforma guvernării de nivel

regional, aceste mișcări și partide au cerut ca Moravia să devină o unitate administrativ-politică autonomă și să primească statutul de „land”. Acesta ar fi restaurat poziția istorică a acestei regiuni. Asemenea aspirații nu s-au bucurat de simpatie din partea guvernării, care se temea că schisma ceho-slovacă ar putea fi repetată în cazul Moraviei. Avîntul inițial relativ puternic al mișcării morave a slăbit în cea de a doua jumătate a anilor '90, iar în alegerile parlamentare ce au urmat partidele politice regionale respective nu au atins pragul de intrare în parlament. Totodată, procentajul populației Republicii Cehe care opta pentru naționalitatea moravă a scăzut de la 13% în 1991 la 4% în 2001.

7. Desființarea palierului provincial de guvernare în Cehoslovacia în 1990 poate servi drept exemplu. Principalul său obiectiv a fost politic: să dezhădăcineze puternicele structuri comuniste din provincie. Din punctul de vedere al rațiunilor administrative, această măsură nu a fost justificată. Palierul regional al guvernării și administrației lipsea ca nivelul potrivit pentru implementarea mai multor domenii ale administrației publice (de pildă, protecția mediului, planificare regională, administrația medicinei de specialitate, serviciile culturale și educaționale și altele).

8. În Republica Cehă, toate așezările au fost clasificate în 1971 în funcție de centralitatea lor în cinci categorii și s-a preconizat un anumit nivel de dezvoltare pentru fiecare categorie. Construcția de locuințe și dezvoltarea infrastructurii au fost reglementate pentru a se respecta clasificarea. În cazul celei mai puțin preferate categorii de așezări, dezvoltarea a trebuit oprită așteptându-se depopularea lor treptată.

9. Pentru a documenta atitudinea generală pozitivă față de guvernările locale, sunt prezentate date *survey* din țări separate, mai cu seamă din Republica Cehă. Date *survey* comparative care să acopere toate cele trei țări simultan sunt rareori disponibile.

10. Datele din cercetări cehe indică faptul că între 1992 și 2001 proporția cetățenilor care considerau că este mai bine să nu se implice în treburile publice și să își vadă de propriile treburi a crescut de la 29% la 42%, iar numărul celor de opinie contrară a scăzut de la 52% la 33%. În același interval, procentajul celor care considerau că nu au nici o influență asupra afacerilor locale a scăzut ușor de la 66% la 62%. Proporția cetățenilor pe care nu îi interesau deciziile consiliilor locale a crescut de la 33% la 50%. Datele provin din două cercetări reprezentative efectuate de Institutul de Sociologie, ASCR. Distanța pe care oamenii o resimțeau față de administrațiile locale contrasta cu încrederea lor relativ mare în această instituție și cu nivelul destul de înalt de mulțumire față de activitatea ei.

11. În vreme ce 72% considerau în iunie 1997 că este preferabil să se descentralizeze luarea deciziilor ce privesc chestiunile regionale (9% erau de părerea opusă), 68% considerau înființarea de noi autorități regionale (provinciale) prea costisitoare (13% de opinie contrară), iar 45% socoteau că acest nivel de guvernare nu este necesar (33% de opinie contrară). Opinia referitoare la eficiența noilor regiuni în procesul de îmbunătățire a funcționării administrației de stat era împărțită jumătate la jumătate. În vreme ce o treime din cei chestionați nu aveau nici o opinie (date din sondajul efectuat în iunie 1997, Institutul de Cercetare a Opiniei Publice, Informarea asupra Cercetării 97-06).

12. Cf. Lacina și Vajdova 2000.

13. Cf. Temesi 2000.

14. Cf. Kowalczyk 2000.

Bibliografie:

Barlow, M. 1992.: Government in Transition: Some Comments on the Czechoslovak Situation in the Context of Practices and Concepts in Western Democracies, In Dostal, P. et al. (eds.). *Changing Territorial Administration in Czechoslovakia*. Amsterdam: University of Amsterdam, Charles University, Czech Academy of Sciences, p. 61-70.

- Benzler, S. 1994.: Transformation als Dauerzustand? Die Entwicklung der territorialen Selbstverwaltung in Polen. In: Bullmann, U. (Hrsg.). *Die Politik der dritten Ebene*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft. S. 310-330.
- Bernard, N. 1999.: Decentralized Government and Subsidiarity. In: Kirchner, E.J. (ed.): *Decentralisation and Transition in the Visegrad. Poland, Hungary, The Czech Republic and Slovakia*, Houndmills, Macmillan Press Ltd., New York. St. Martin's Press Ltd., p. 34-52.
- Davey, K. 1995: The Czech and the Slovak Republics, In: Coulson, A. (ed.). *Local Government in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, p. 41-56.
- Davey, K. 1995.: Local Government in Hungary, In: Coulson, A. (ed.). *Local Government in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, p. 57-75.
- Dostal, P., Illner, M., Kara, J., Barlow, M. (eds.): 1992. *Changing Territorial Administration in Czechoslovakia: International Viewpoints*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Elander, I. 1995. Between Centralism and Localism. On the Development of Local Self-Government in Post-Socialist Europe. studiu prezentat la conferința *Democratization and Decentralisation: Four Years of Local Transformation in Central and Eastern Europe*, Cracovia, august 2-6, 1995.
- Hampl, M. and J. Mueller. 1998.: Jsou obce v České republice příliš malé? (Are Municipalities Too Small in the Czech Republic? – Sunt municipalitățile prea mici în Republica Cehă?). *Geografie* 103. No. 1. p. 1-12.
- Hesse, J.J. 1995.: Public Sector Reform in Central and Eastern Europe., In: *Rebuilding the State: Public Sector Reform in Central and Eastern Europe*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Horváth, G. 2001. *Regional Policy and Development in East Central Europe*. Studiu prezentat Grupului de Reflecție pentru "Diversitatea și unitatea Uniunii Europene lărgite: Ce anume influențează procesul de tranziție și adaptare din Europa Centrală și de Est?", septembrie 2001. European University Institute, Florence.
- Horváth, T. M. (ed.). 2000a. *Decentralization: Experiments and Reforms*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative.
- Horváth, T.M. 2000b: Directions and Differences of Local Change. In: Horváth, T. M. (ed.). *Decentralization: Experiments and Reforms*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative, p. 19-60.
- Illner, M. 1997.: Territorial Decentralisation - A Stumbling Block of Democratic Reforms in East-Central Europe? *Polish Sociological Review* 1(117)'97, p. 23-45.
- Illner, M. 1997. The Territorial Dimension of Public Administration Reforms in East Central Europe. *Sociological Texts*. Praga, Institute of Sociology.
- Illner, M. 1998.: Local Democratization in the Czech Republic after 1989, In: Rueschemeyer, D. et al. (eds.). *Participation and Democracy East and West. Comparisons and Interpretations*. Armonk - London: M. E. Sharpe, p. 51 - 82.
- Kirchner, E. J. (ed.). 1999. *Decentralisation and Transition in the Visegrad. Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia*, Houndmills, Macmillan Press Ltd., New York. St. Martin's Press Ltd.
- Kowalczyk, A.: Local Government in Poland, In: Horváth, T. M. (ed.). 2000, *Decentralization: Experiments and Reforms*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative.
- Lacina, K. and Z. Vajdová.: Local Government in the Czech Republic, In: Horváth, T. M. (ed.). 2000, *Decentralization: Experiments and Reforms*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative.

Mayors in Rural and Urban Municipalities in the Seventh Year of Self-Government. Cercetare făcută în 1997 de Institutul de Sociologie, Academia de Științe a Republicii Cehe în rîndul municipalităților cu (peste) două mii de locuitori.

Péteri, G. (ed.). 1991. *Events and Changes. The First Steps of Local Transition in East-Central Europe.* Budapest: Local Democracy and Innovation Foundation.

Péteri, G., Szabó, G. 1991.: Local Government in Hungary: Transition, Renewal and Prospects. In: Elander, I. and M. Gustafsson (eds.). *The Re-emergence of Local Self-Government in Central Europe: The First Experience.* Orebro: Hogskolan i Orebro, p. 67-84.

Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2001 (The 2001 Census - Preliminary Results/Recensămîntul din 2001 – rezultate preliminare). Praha: Český statistický úřad.

Rose, L., Buchta, S., Gajdushek, G., Grochowski, M., and O. Hubacek. 1995.: Political Culture and Citizen Environment. In: Baldersheim, H., Illner, M., Offerdal, A., Rose, L., Swianiewicz, P. (eds.). 1995. *Local Democracy and the Process of Transformation in East-Central Europe.* Boulder-San Francisco-Oxford: Westview Press, Chapter 3.

Swianiewicz, P. (ed.) 2001. *Public Perception of Local Governments.* Budapest: Open Society Institute - Local Government and Public Service Reform Initiative.

Taylor, P.J. 1993. *Political Geography.* Harlow: Longman.

Temesi, I.: Local Government in Hungary. In: Horváth, T. M. (ed.). 2000, *Decentralization: Experiments and Reforms.* Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative.

Von Breska, E. and Martin Brusis (eds.). 1999. *Central and Eastern Europe on the Way into the European Union: Reforms of Regional Administration in Bulgaria, the Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovakia.* Munich: Center for Applied Policy Document de lucru, May 1999.

Wollmann, H. 1995.: Variationen institutioneller Transformation in sozialistischen Ländern: Die (Wieder-) Einführung der kommunalen Selbstverwaltung in Ostdeutschland, Ungarn, Polen und Russland. In: Wollmann, H., Wiesenhal, H., Bonker, F. (Hrsg.) *Transformation sozialistischer Gesellschaften: Am Ende des Anfangs.* Opladen: Westdeutscher Verlag.

Traducere de Doina Baci

*

Michal ILLNER (n. 1934), sociolog, membru senior și fost director al Institutului de Sociologie al Academiei de Științe al Republicii Cehe. Domeniile lui de cercetare includ: autoguvernarea și administrația teritorială, sociologia urbană, politici locale și regionale. Este autorul a numeroase articole, studii cu privire la indicatori sociali, dezvoltarea locală și regională, democrația locală, descentralizarea teritorială și tranziția în Europa Centrală și de Est. Este coautorul și coeditorul volumelor *Local Democracy in Post-Communist Europe* (2003), *Central Europe in Transition: Towards EU membership* (2001), *Local Democracy and the Processes of Transformation in East-Central Europe* (1966).

Michal Illner, *Decentralization reforms in three East Central European candidate countries - The Czech Republic, Hungary and Poland*, articol scris pe baza referatului prezentat de autor la Reflection Group din septembrie 2001 și preluat cu permisiunea autorului. Sursa articolului: The European University Institute's Working Paper No. 2002/7.

Studiu comparativ privind politicile regionale ale Ungariei, Bulgariei și României

GYULA HORVÁTH

Premize istorice

Dezvoltarea celor trei economii de plan – ale Bulgariei, României și Ungariei – în decursul secolului 20., în ciuda apartenenței timp de patru decenii la aceeași ideologie și, parțial, aceleași alianțe, făcând abstracție de similitudinile formale izvorâte din structura de putere, a fost dominată în mod fundamental de *deosebiri*. Evoluția istorică legase cele trei țări de spații de forță geopolitice diferite. Ungaria, aparținând zonei central-europene, a avut posibilitatea aderării mult mai devreme la curentul principal al transformărilor industriale europene. Bulgaria balcanică eliberată de sub dominația otomană la sfârșitul secolului al XIX-lea s-a luptat decenii de-a rândul pentru organizarea bazelor unei economii moderne. În aceeași perioadă, și România, cu cinci milioane de locuitori, constituită din unirea a două principate, se afla la începuturile dezvoltării capitaliste, recensământul economic din 1886 consemnând doar cca. 150 de uzine cu peste 25 de angajați (Berend-Ránki 1987).

Scopul strategic al politicii economice maghiare din perioada interbelică era crearea coeziunii interne a unei țări reduse la o treime, restructurarea capacităților sale industriale. Economia celor două țări balcanice era caracterizată în continuare de apăsătoarea pondere excesivă a agriculturii. În noul stat național al României diferențele teritoriale erau deosebit de însemnate. Nivelul de urbanizare al Transilvaniei (densitatea rețelei urbane) și cel al industrializării depășea mult pe cel al regiunilor din Regat. Partea transilvană reprezenta 30% din populația noii României, în timp ce ponderea capacităților industriale reprezenta 40-50%.

În anii de după cel de-al doilea război mondial în toate trei țările forța de muncă ocupată în agricultură era în continuare dominantă: în Bulgaria de 80%, în Ungaria 51%, iar în România de 74%. Proporția forței de muncă ocupată în industrie

la începutul anilor '50 în Bulgaria era de 11%, în România de 14%, iar în Ungaria de 23%. Numărul redus al muncitorilor industriali (în Bulgaria 350 de mii, în România 800 de mii, în Ungaria 700 de mii) era caracterizat de o concentrare teritorială excesivă (Enyedi 1978.). În afara capitalelor nu existau decât în câteva orașe mai mari locuri mai numeroase de muncă în industrie.

Industrializarea forțată a economiei socialiste planificate din deceniile 1950-1960 – care constituise peste tot în Europa Central-Răsăriteană drept fundament pentru programe de modernizare, menite să consolideze structurile de putere – a dus la rezultate cel puțin îndoielnice. Indiscutabil, politica perioadei a facilitat în mod formal creșterea numărului și extinderea teritorială a celor ocupați în industrie, a influențat în mod drastic structura așezărilor, a accelerat procesul de urbanizare, programele sociale și culturale au ridicat într-o anumită măsură nivelul de civilizație a zonelor rurale. Indicatorii cantitativi ai dezvoltării s-au modificat în mod spectaculos în toate trei țările. Între 1950 și 1970, proporția populației urbane a crescut în Bulgaria de la 20% la 53%, în România de la 23% la 41%, iar în Ungaria de la 37% la 48%. Mîna de lucru ocupată în industrie a ajuns în Bulgaria la 1,1 milioane, în România la 2 milioane, iar în Ungaria la 1,7 milioane. Economia în ansamblu însă – datorită relațiilor colective de proprietate și a integrării economice închistate – rămăsese la un nivel scăzut. Modificările structurale ale economiei s-au asociat totodată cu reducerea diferențelor teritoriale, egalizarea teritorială relativă însemnînd de fapt răspîndirea uniformă ale performanțelor de nivel scăzut. Dacă în cele trei țări PNB pe cap de locuitor era în 1975 aproape egal, dezechilibrele teritoriale arătau în schimb diferențe semnificative. Majoritatea unităților administrativ-teritoriale ale celor trei țări rămîneau în urma valorii medii a PNB din țările CAER. În Bulgaria din cele 28 de unități teritoriale 22, în România din cele 40 de județe 32, iar în Ungaria din 20 de județe 12 rămăseseră sub nivelul mediei est-europene (Nemes Nagy 1987).

Economia centralizată de comandă a îmbrăcat în cele trei țări forme complet diferite, arătînd puține asemănări în privința sistemului de organizare economică, a instrumentelor politicii economice și a orientării relațiilor europene. Ca urmare a reformelor de coordonare economică din 1968, Ungaria s-a îndreptat precaut, deși nu fără ezitări, spre economia de piață, în timp ce Bulgaria – exceptînd cîteva rectificări mai puțin însemnate – a păstrat cu fermitate pînă la începutul anilor '90 elementele economiei de plan și a omogenizării politice. România a continuat neclintit politica de industrializare stalinistă cu un nivel tehnic scăzut. Pînă la sfîrșitul anilor '60 procesul concentrat de industrializare a atins zonele mai dezvoltate și cele 17 centre regionale, în anii '70 în schimb a luat un avînt puternic industrializarea zonelor agrare (printre care și Secuimea).

„Dictatura blindă” din Ungaria și-a făcut simțit efectul și în domeniul dezvoltării teritoriale și ale așezărilor. La începutul perioadei socialiste dezvoltarea teritorială urmărise o serie de obiective ideologice: asigurarea posibilităților identice de locuit

tuturor cetățenilor, echilibrarea nivelului de trai ale diferitelor straturi sociale, prezența clasei muncitoare în toate orașele. În fazele de mai târziu ale socialismului de stat aceste obiective au fost înlocuite cu soluții tehnocratice pragmatice. În timp ce declarațiile politice proslăveau exemplele sovietice, în politica concretă de dezvoltare teritorială, precum și în mai toate momentele planificării teritoriale ale guvernului puteau fi sesizate modelele europene, de la centrele inferioare ale serviciilor la circumscripțiile școlare și la restructurarea coordonării. În macrocoordonarea dezvoltării teritoriale au apărut pe lângă instrumentele planificării economiei naționale și elementele reglementării normative (*Enyedi* 1989). În 1971 guvernul ungar a stabilit prin decret obiectivele de lungă durată ale politicii de dezvoltare teritorială, iar în 1985 parlamentul a adoptat o hotărâre privind dezvoltarea teritorială.

Industrializarea forțată din România a fost însoțită de o politică fatală privind dezvoltarea așezărilor. Încă la începutul epocii Ceaușescu intraseră în vigoare măsuri stricte antirurale, ca spre sfârșitul anilor '80 urbanizarea excesivă să-și atingă apogeul prin programul de raționalizare a satelor. Programul PCR dorea să înjumătățească numărul satelor prin crearea a 558 de orașe agro-industriale, centre de organizare teritorială pentru coordonarea agriculturii (*Hunya-Réti-Süle-Tóth*, 1990). Demolarea satelor și organizarea irațională a centrelor tradiționale ale orașelor a luat sfârșit odată cu revoluția din 1989.

Putem observa diferențe și în privința intervențiilor în organizarea mezo-teritoriilor. Din punct de vedere formal, sistemul administrativ-teritorial al Ungariei nu s-a schimbat. Cele 20 de unități (19 județe și capitala) a rămas la baza împărțirii teritoriale și după cel de al doilea război mondial. Unitățile sistemului administrativ s-au modificat doar în sensul că, pe de o parte, în 1971 au fost desființate consiliile de plasă (*járás*), pe de altă parte, în sistemul de coordonare al așezărilor a avut loc o oarecare concentrare între 1950 și 1990, coordonarea celor 3200 de așezări fiind efectuată de 1700 de consilii comunale. După schimbarea de regim însă, fiecare așezare a devenit o autoadministrație independentă.

În celelalte două țări sistemul administrativ-teritorial s-a modificat în mai multe rînduri. Observația, că unitățile administrativ-teritoriale, asemenea majorității țărilor est-europene, nu au fost considerate drept cadre stabile ale organizării statale poate fi explicată prin faptul că sistemul administrativ de nivel *mezo* al noilor state naționale, create după primul război mondial – spre deosebire de Ungaria – nu a beneficiat de tradiții îndelungate. În Bulgaria, cele 13 unități teritoriale au fost înlocuite cu 28 de circumscripții (*okrug*), reorganizarea administrativă din 1987 a dus la înlocuirea județelor cu 9 unități teritoriale mai mari (*oblast*), ca în cele din urmă în 1999, la baza împărțirii administrativ-teritoriale să revină cele 28 de circumscripții mai vechi. Aceste unități teritoriale însă exercită funcții ale administrației de stat, funcționînd în esență ca unități desconcentrate ale guvernării centrale.

În România, pînă la cel de-al doilea război mondial, împărțirea administrativ-teritorială consta din 20 de regiuni și 60 de județe, în timp ce administrația comunistă organizase 17 regiuni și 177 de raioane. În 1968 regiunile au fost înlocuite cu 40 de județe, raioanele au fost desființate, iar cele 13 mii de sate au fost coordonate de 2700 de consilii comunale. Prin crearea județelor a fost desființată Regiunea Autonomă Maghiară, pe teritoriul Secuimii luînd ființă trei județe (Mureș, Harghita și Covasna). În 1981 o parte a județului Ilfov a fost anexat capitalei, iar județul Ialomița a fost împărțit în două (creîndu-se județul Călărași), numărul total al județelor ajungînd astfel la 41. Și asupra unităților teritoriale ale României, influența decisivă – deși funcționează consilii alese în cadrul județelor – o are administrația de stat prin sistemul prefecturilor. Doar în Ungaria nu a fost creat un sistem unitar al administrației de stat, județele constituind autoguvernări coordonate de către organe alese.

Elementul exclusiv al sistemului administrativ subnațional bulgar este constituit astăzi din cele 262 de comune (*obstina*). O comună cuprinde în medie 20 de așezări, iar populația acestor unități administrative este în medie de 31 de mii. Acesta este de zece ori mai mare decît populația unităților autoguvernărilor locale din Ungaria. Unități administrative de mari dimensiuni au luat ființă în Bulgaria încă în 1979. Sistemul teritorial al celor 291 de unități organizate atunci (*selishtna sistema*) a constituit baza strategiei de dezvoltare de lungă durată. În cele trei tipuri slab dezvoltate al sistemului teritorial, împărțit în cinci grupe de dezvoltare, trăia 44% din populația țării. Amintisem deja că și în România a avut loc o concentrare – ceva mai moderată ca în Bulgaria – a sistemului de conducere. Aceste forme ale coordonării așezărilor s-au păstrat în ambele țări și după schimbarea de regim.

În schimb în Ungaria au avut loc procese diferite față de celelalte două țări. Ca un prim pas al transformării sistemului puternic centralizat al administrației publice în 1971 au fost desființate consiliile de plasă, în cele 97 de plase funcționînd organe ale puterii de stat doar cu competențe limitate. În 1985 plasele au fost eliminate din sistemul administrativ-teritorial al Ungariei. După schimbarea de regim fiecare așezare a devenit o autoadministrație independentă, ceea ce a produs serioase probleme în organizarea și dezvoltarea teritorială a dirijării și a serviciilor infrastructurale. Din acest motiv, în 1994 au fost create 150 de mici unități zonale cu obiective statistice și de planificare. O microregiune este un ansamblu de așezări cu o anumită coerență teritorială, bazate pe relații economice și infrastructurale reale. Nu posedă funcții administrative, ci numai competențe exclusive de coordonare.

În *sistemul de planificare economică pe termen lung* a țărilor est-europene au apărut în mod limitat – în bună parte pe baza experiențelor sovietice de regionalizare – și anumite elemente regionale. Cadrele teritoriale ale planificării economiei naționale erau constituite din circumscripții de planificare economică. În ambele țări au fost create cîte 6 circumscripții. Din cauza sistemului politic

centralizat schimbări organice în direcția descentralizării nu s-au putut naște. Circumscripțiile de planificare economică serviseră exclusiv obiectivelor planificării macroeconomice. În Bulgaria au jucat un rol însemnat în distribuirea resurselor centrale, în Ungaria nu au îndeplinit asemenea funcții, au jucat în schimb un rol important în modernizarea statisticii teritoriale și în dezvoltarea cercetărilor regionale. Gîndirea politică regională cîștigase teren și în cîteva subsisteme ale dirijării economice. Au fost lărgite resursele dezvoltării economice utilizabile în zona de competență a consiliilor județene, a fost creat un fond central de dezvoltare teritorială (cu sarcina de restructurare a zonele miniere, de sprijinire a strămutării uzinelor budapestane și dezvoltarea unor centre industriale anume) și au fost lansate programe experimentale pentru dezvoltarea zonelor rurale slab dezvoltate. În nici una dintre cele două țări nu au fost legate propriu-zis programe teritoriale de noile regiuni de planificare, în Bulgaria beneficiarul – de altfel slab finanțat – al politicii regionale de stat fusese sistemul localităților, iar în Ungaria județele, respectiv zonele slab dezvoltate din cadrul acestora.

Schimbările intervenite în structura localităților au fost în primul rînd de natură cantitativă. Proporția populației urbane a crescut la sfîrșitul anilor 90 la 69% în Bulgaria și 63% în Ungaria. Capitalele aflate pe vîrfurile ierarhiei urbane au avut o pondere însemnată în toate trei țările, la Sofia trăind 14%, la Budapesta 18%, iar la București 10% din populația țării. Rolul lor economic și cultural însă este mult mai important decît ponderea populației. Elementele esențiale ale economiei moderne de piață sînt concentrate în capitală (tabelul 1.). Numeroase elemente ale politicilor de descentralizare pot fi asociate reducerii acestei concentrări teritoriale dezavantajoase de mai multe decenii.

Tabelul 1.

Ponderea capitalei în cîteva domenii de activitate, în procente

Activitatea	Sofia, 2000	Budapesta, 2001	București, 2001
Producția industrială	15,9	17,6	17,0
Capital funcțional străin	49,9	56,5	46,7
Studenți	43,3	49,2	32,4
Ocupați în cercetare și dezvoltare	72,7	55,8	39,0

Sursa: Calculele autorului pe baza datelor anualelor statistice naționale.

În constituirea politicilor de dezvoltare descentralizată orașele de dimensiuni mari și mijlocii, aflate pe nivelul al doilea al ierarhiei, joacă un rol important (fig. 1.). România posedă rețeaua cea mai extinsă a marilor orașe. Sistemul orașelor

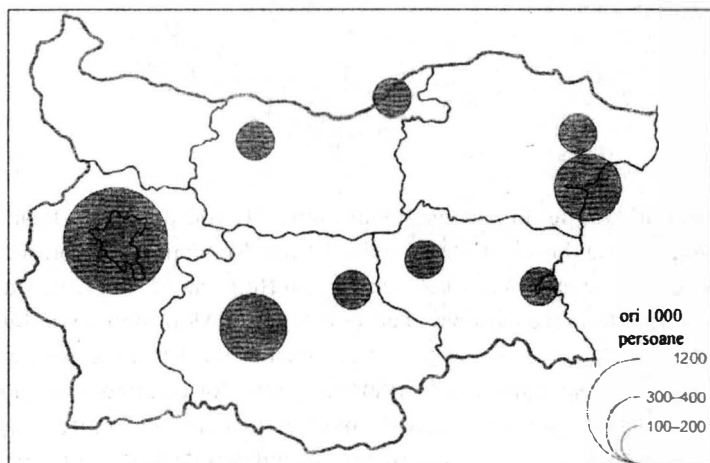
mari se compune din șase orașe de 300-350 de mii de locuitori, în afară de capitală (Brașov, Cluj, Timișoara, Constanța, Craiova, Galați și Iași), patru orașe cu 200-300 de mii de locuitori (Oradea, Bacău, Brăila, Ploiești) și treisprezece orașe cu 100-200 de mii de locuitori. Dintre aceștia din urmă, Aradul și Piteștiul se apropie de 200 de mii de locuitori. Distribuția teritorială ale marilor orașe este uniformă, ceea ce constituie o trăsătură favorabilă din punctul de vedere al organizării spațiului. Din punctul de vedere al regionalismului însă, numărul mare al marilor orașe poate avea un efect negativ, dacă între diferitele centre se profilează o competiție pentru funcția de centru regional. În majoritatea marilor regiuni ale României există acest pericol. În regiunea nord-vestică de exemplu, competiția dintre Cluj și Oradea, în regiunea centrală, cea dintre Brașov, Sibiu și Târgu-Mureș.

Situația orașelor mari în celelalte două țări este asemănătoare. Bulgaria posedă trei orașe mari cu peste 200 de mii de locuitori (Plovdiv, Varna și Burgas), iar populația a trei orașe (Russe, Stara Zagora și Plevna) se cifrează între 130 și 170 de mii. În Ungaria un singur oraș depășește 200 de mii de locuitori (Debrecen), iar trei centre regionale (Miskolc, Szeged și Pécs) se situează între 160-170 de mii de locuitori. În categoria orașelor de 100-130 de mii de locuitori se situează în Bulgaria două (Sliven și Dobrici), iar în Ungaria trei orașe (Győr, Nyíregyháza și Székesfehérvár). Potențialul economic și instituțional al acestor orașe de dimensiune medie este relativ puternic, ceea ce înseamnă că prin programe de dezvoltare inteligente pot îndeplini rolul de centre regionale.

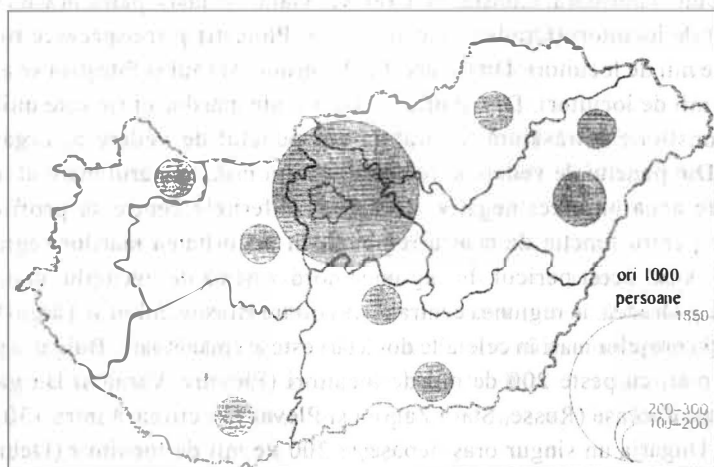
Fig.1

Distribuția teritorială a orașelor cu peste 100 de mii de locuitori

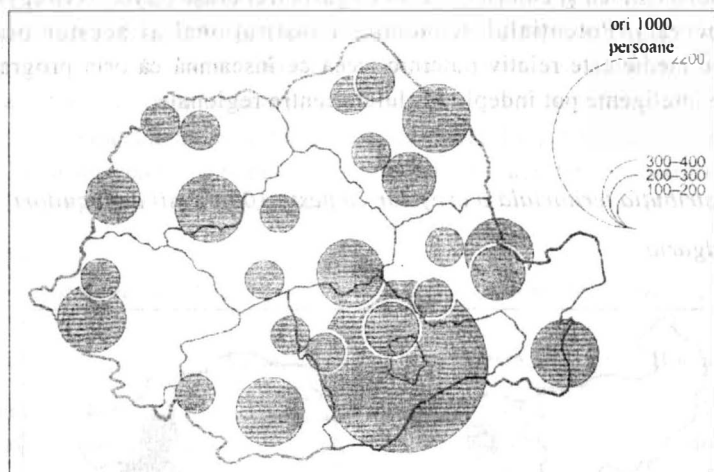
a) Bulgaria

b) Ungaria

c) România

Rețeaua urbană de dimensiune medie între 50-100 de mii de locuitori este compusă în Bulgaria din 15, în Ungaria din 12 și în România din 18 orașe. Rețeaua orașelor mici este densă în toate cele trei țări, în Bulgaria 152, în Ungaria 160, iar în România 154 de orașe compun această categorie. Majoritatea micilor așezări urbane posedă o slabă funcție de organizare teritorială. Nu sînt capabile să ofere servicii de calitate așezărilor rurale aflate în cîmpul lor de atracție și nu joacă un rol semnificativ în ocuparea forței de muncă. În cele mai multe orașe, după schimbarea de regim, datorită lichidării zonelor industriale de dinainte, majoritatea

locurilor de muncă au încetat. Ratele cele mai înalte ale șomajului pot fi identificate tocmai în aceste zone.

Structura zonelor rurale este de asemenea foarte diversă. În Bulgaria și în România așezările rurale sînt numeroase (13,1 mii, respectiv 5,1 mii de sate), în Ungaria numărul acestora fiind substanțial mai scăzut (2,9 mii). Deși în relație europeană proporția așezărilor mici este ridicată, acest tip de așezare este mult mai caracteristică pentru Bulgaria și România. În Bulgaria 83% dintre sate are sub o mie de locuitori, în România proporția acestora este de 57%. În Ungaria proporția așezărilor mici este de 59%. În timp ce în Bulgaria și România numărul satelor cu o populație de peste cinci mii de locuitori este foarte rar (pe la mijlocul anilor '90 erau doar 8, respectiv 6 astfel de așezări), în Ungaria 38 de așezări rurale depășeau cinci mii de locuitori.

Rezumînd, să aruncăm o privire asupra distribuției unităților teritoriale ale celor trei țări. Din *tabelul 2*. putem deduce, că deosebirile privind dimensiunile nivelelor teritoriale ale celor două țări mai mici provin din diferențele de structură ale așezărilor și din diferențele privind sistemul autoadministrării acestora.

Tabelul 2.

Unități teritoriale statistice, 2001

Denumirea	Bulgaria		Ungaria		România	
	Numărul în mii	Media locuitorilor	Numărul în mii	Media locuitorilor	Numărul în mii	Media locuitorilor
NUTS 2	6	1380	7	1454	8	2801
NUTS 3	28	296	20	509	42	534
NUTS 4	262	31	150	68	2685	0,9
NUTS 5	5340	1,5	3135	3,2	13364	0,2

Sursa: Calculele autorului pe baza datelor din anuarele statistice.

Consecințele regionale ale tranziției

Criza economică desfășurată înainte și după schimbarea de regim a declanșat în cele trei țări procese asemănătoare, dar diferite prin consecințe și proporții.

Deosebirile evidențiate în relațiile politice ale primilor ani ai democrației parlamentare însă s-au reflectat în mod inevitabil în ritmul reglementărilor juridice ale economiei de piață și în evoluția performanțelor economice. Performanțele aproape similare cu cele cu trei decenii în urmă spre sfîrșitul anilor '90 s-au diferențiat semnificativ, Ungaria depășind crizele transformărilor, plasîndu-se pe un traseu ascendent, Bulgaria și România aflîndu-se la începutul introducerii unor măsuri de reformă economică decisive (*tabelul 3.*). Datorită diferențelor existente în stadiul economiei și a sistemului instituțiilor democratice, aderarea la Uniunea Europeană nu este posibilă decît la date diferite.

Transformarea radicală a structurii economiei a afectat în mod diferit regiuni diferite. Perdanții tranziției – asemenea altor state europene – au fost zonele industriei grele și extractive și – ca o caracteristică est-europeană – zonele compact agricole. Dezvoltarea economiei de piață a dus la accentuarea diferențelor regionale. Analizele efectuate în Ungaria la mijlocul anilor 1970 evidențiau între capitală, zona cea mai dezvoltată, și județele nord-estice cele mai puțin dezvoltate o diferență de 2 la 1. În 1999, între capitală, zona cea mai dezvoltată, și județul înapoiat nord-estic Szabolcs-Szatmár-Bereg, respectiv județul nordic Nógrád, loviți de criza industrială, diferența PIB-ului pe cap de locuitor a fost de 3,5 la 1. În cazul Bugariei nu avem la dispoziție date privind nivelul PIB pe județe, dar în privința producției brute între oblast-i de la mijlocul anilor '90, diferența era de asemenea de 3,5. Diferențele privind veniturile noilor județe sînt probabil mai mari. În mod interesant însă, în cazul regiunilor NUTS 2, măsura diferențelor a evoluat în mod diferit în cele două țări. În cazul PIB-ului pe cap de locuitor din regiunile Ungariei diferența dintre valorile extreme (regiunea de centru și cea de nord-est) este de 2.4 ori, pe cînd în Bulgaria, diferența dintre regiunea cea mai dezvoltată sud-estică și restul regiunilor nu atinge nici 15%. Nici pentru România nu sînt caracteristice diferențe regionale prea mari. Între capitală, zona cea mai dezvoltată, și cea mai puțin dezvoltată Moldova de Nord, diferențele PIB pe cap de locuitor sînt de 1,6 ori. Analizînd datele regionale ale țărilor Uniunii Europene și ale celor asociate putem constata că regiunile bulgare sînt amplasate la coada ierarhiei, pe cînd în cazul regiunilor ungare NUTS 2 tabloul este mai complex, deoarece o regiune din centrul Ungariei se situează la peste 75% din media nivelului UE, iar una din zona de vest, în apropierea acesteia (tabelul 4.).

Tabelul 3.

Date macrostatistice mai importante, 1999

Indicator	Bulgaria	Ungaria	România
Populația, în mii	8.211	10.068	22.507
Suprafața, km ²	110. 910	93.030	238.390
PIB pe cap de locuitor la paritate cu puterea de cumpărare, euro	4.749	10.705	5.500
Creșterea PIB față de anul precedent, %	2.4	4.5	- 7,3
<i>Distribuția PIB pe ramurile mai importante, %</i>			
Agricultură și silvicultură	17.3	5,5	17.6
Industrie	23.1	28.2	35,0
Construcții	3.7	4,6	5,7
Servicii	55.9	61.7	41.7
Exportul în % PIB	44.1	52.6	25,7

Importul în % PIB	51,9	55,0	34,2
Datorii în % PIB	79,8	55,9	17,9
Sporul natural la o mie de locuitori	- 4,8	- 4,8	- 1,4
Proporția populației active. %	49,2	53,5	63,6
Rata șomajului. %	16,0	5,3	6,3
<i>Distribuția ocupațiilor pe ramurile mai importante. %</i>			
Agricultură și silvicultură	26,6	7,1	40,0
Industrie	25,1	27,4	25,4
Construcții	4,0	6,6	4,0
Servicii	44,3	58,9	30,6
Lungimea căilor ferate la o mie de km	38,7	83	46,2
Lungimea autostrăzilor, km	324	448	113
Număr autorurisme la o mie de locuitori	232	224	109
Număr abonați telefon la o mie de loc.	397	358	183
Număr abonați Internet la o mie de loc.	3,2	13,6	0,6

Sursa: Bulgaria 2000. Hungary 2000. Romania 2000. .

Macroregiunile – independent de performanțele lor – nu sînt în mod evident unități omogene. Unele zone ale regiunilor, datorită nivelului anterior de dezvoltare economică și a intensității restructurărilor, au devenit în cursul tranziției cîștigători sau perdanți. Una dintre premisele unei politici teritoriale eficiente constă în definirea exactă a zonelor defavorizate în urma tranziției. Putem considera drept un rezultat important al politicilor de dezvoltare teritorială a celor trei țări faptul că lista zonelor problematice se află la dispoziția decidenților.

Tabelul 4.

Nivelul de dezvoltare al regiunilor NUTS 2, 2001

PIB pe cap de locuitor (la paritate cu puterea de cumpărare) în media UE15, %	Numărul regiunilor			În % din populația țării		
	Bulgaria	Ungaria	România	Bulgaria	Ungaria	România
peste 76	—	1	—	—	28,3	—
50-75	—	1	—	—	9,8	—
36-49	1	3	—	26,2	34,1	—
26-35	1	2	3	10,1	27,8	31,0
sub 25	4	—	5	63,7	—	69,0

Sursa: Calculele autorului pe baza *Területi Statisztikai Évkönyv, 2001*, p.400-408.

Zonele defavorizate au fost stabilite prin hotărîri guvernamentale. În Bulgaria 77 de autoadministrații comunale intră în categoria zonelor slab dezvoltate iar 20 în cea a zonelor industriale în declin. Pot fi sprijinite și cele 36 de autoadministrații din zonele de frontieră. În Ungaria 89 de microregiuni intră în categoria celor defavorizate (din care 83 slab dezvoltate, iar 6 sînt propuse pentru restructurarea industriei). Guvernul

României a calificat drept problematice acele zone unde: a) structura economică este unilaterală, cel puțin 50% din forța de muncă fiind ocupată într-o singură activitate economică, b) au suferit pierderi însemnate de forță de muncă în urma restructurărilor în zonele miniere, c) și-au încetat activitatea 25% din întreprinderile care funcționaseră înainte, d) rata șomajului depășește cu 25% media pe țară, e) infrastructura și comunicațiile sînt nedezvoltate. Pe baza unora dintre aceste criterii au fost stabilite 24 de zone problematice în 12 județe.

Reglementările bulgare au clasificat zonele de dezvoltare în cinci categorii (dezvoltate, în curs de dezvoltare, în declin industrial, rurale nedezvoltate și de frontieră), iar cele ungare au stabilit patru grupe (înapoiate, în declin industrial, rurale și cu șomaj ridicat). Reglementările guvernamentale românești au trasat cel mai restrîns cercul zonelor subvenționate, deoarece în aceste zone trăiesc mai puțin de 10% din populația țării. În Bulgaria, în zonele problematice (în curs de dezvoltare și în declin industrial) trăiesc 17,5%, iar în Ungaria 33,5% din populația țării (tabelul 5.).

Tabelul 5.

Zonele subvenționate, 1999

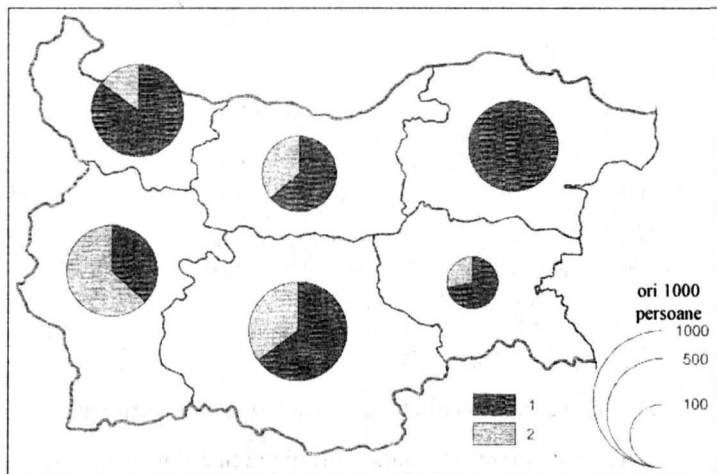
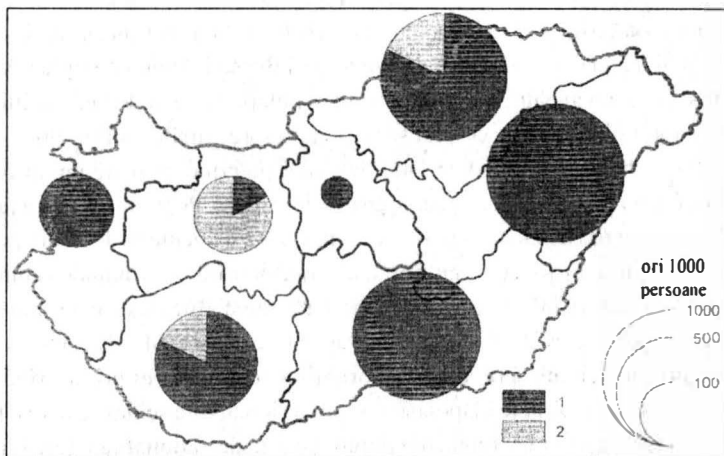
Tipul zonei	Bulgaria		Ungaria		România	
	Populația în mii	Din pop. țării, %	Populația în mii	Din pop. țării, %	Populația în mii	Din pop. țării, %
Înapoiate	—	—	3017	29,7	811	3,6
Declin industrial	438	5,3	284	2,7	1264	5,7
Agricol defavorizat	—	—	1322	13,0	—	—
Zonă nedezvoltată	1008	12,2	—	—	—	—
Șomaj înalt	—	—	1742	17,1	—	—
Zone problematice <i>in total</i>	1446	17,5	3408*	33,5	2075	9,3
De frontieră	1622	19,6	—	—	—	—
Pol ascendent	2970	35,9	—	—	—	—
În curs de dezvoltare	800	9,7	—	—	—	—

*Notă: O zonă favorizată poate fi inclusă în mai multe tipuri teritoriale. La calcularea populației subvenționate zonele au fost luate în considerație o singură dată.

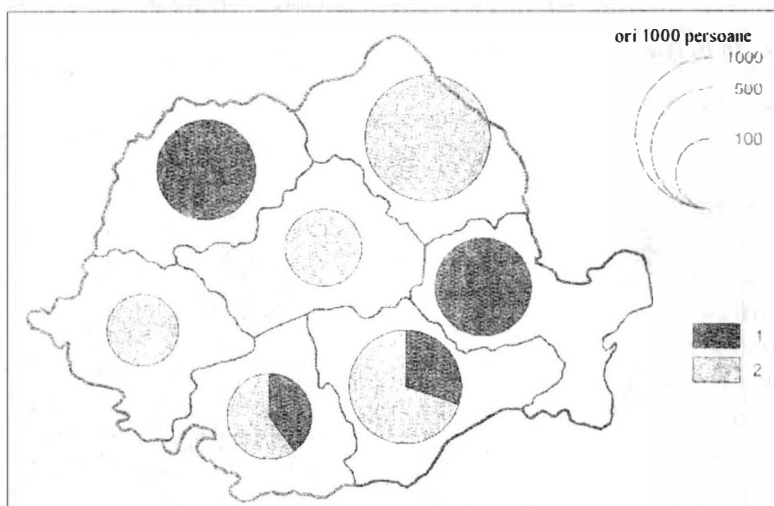
Sursa: Geshev 2001, Horváth 1998, Ianoș 2000.

Există diferențe și în privința structurii teritoriale a zonelor slab dezvoltate. În Bulgaria distribuția regională a populației subvenționate este relativ uniformă, în Ungaria cele trei regiuni estice formează trei sferturi din populația subvenționată, iar în România cele mai extinse zone subvenționate se plasează în regiunile de dincolo de Carpați. Cele mai multe zone problematice se află în regiunea de nord-vest (în județele Bihor, Maramureș și Sălaj) (Fig. 2.).

Fig.2.

*Populația zonelor subvenționate pe regiuni**a) În Bulgaria**b) În Ungaria*

c) În România

Legendă: 1 – Zone subdezvoltate, 2 – Alte zone subvenționate

Dintre manifestările crizei regiunilor problematice dorim să semnalăm doar șomajul ridicat. În 1999, rata pe țară a șomajului în Bulgaria era de 16,0%, în Ungaria de 5,3% iar în România de 6,4%. Valorile județene oscilau între 4,2% (Sofia) și 29,7% (Târgoviște). În zece județe rata șomajului depășise 20% (în aceste zone locuia un sfert din populația țării). În Ungaria cea mai scăzută rată a fost măsurată în capitală (3,5%), cea mai înaltă (13,1%) fiind cea a județului Borsod-Abaúj-Zemplén. Valoarea de 10% a fost depășită în patru județe (19% din populația țării). În România diferențele regionale ale ratei șomajului au crescut semnificativ spre sfârșitul anilor '90. Un șomaj de peste 10% apare în 22 de județe, mai devreme puternic marcate de un profil de industrie grea. Dintre acestea doar șase se găsesc în Ardeal. Populația totală a județelor afectate de o rată înaltă a șomajului este de 11 milioane de oameni, 48% din populația țării. Rata șomajului în județele cu populație multiethnică – în număr semnificativ maghiară – avea valori inferioare mediei pe țară, după București cele mai scăzute valori fiind înregistrate în 2000 în județele Satu Mare, Bihor, Mureș, Timiș și Arad.

În Bulgaria în schimb, proporția minorităților naționale (în primul rând a celei turcești) într-o parte din zonele înapoiate, cu șomaj ridicat este semnificativ (Ghiurova 2002). În cinci județe, peste o treime din populație este de naționalitate turcă (județele Kargiali: 65,9%, Razgrad: 52,9%, Târgoviște: 40,3%, Silistra: 38,1%, Șumen: 37,1%).

Instituționalizarea politicilor regionale

Una dintre lipsurile caracteristice ale activității guvernelor democratice de după schimbarea de regim în Europa Central-Răsăriteană a fost faptul că au acordat prea

puțină atenție proceselor de restructurare teritorială vizibil dramatice ale economiei. Excepție a făcut doar Ungaria unde în cadrul structurilor guvernamentale de după alegerile democratice din 1990 a fost înființat un Minister al Mediului și al Dezvoltării Teritoriale și au fost elaborate programe pentru restructurarea zonelor cu industrie grea, lovite de o criză acută. O strategie regională coerentă, valabilă pentru întreaga țară, i-a lipsit și acestui prim guvern maghiar, după cum nici fondul anterior de dezvoltare teritorială nu a fost transformat în consonanță cu noile obiective de dezvoltare ci pur și simplu a fost sistat. Nici elita politică nu a înțeles esența dezvoltării teritoriale, nu puțini au fost cei care identificau în continuare această îndeletnicire cu o relicvă a mecanismelor economiei de plan.

Construcția sistemului obiectivelor, instrumentelor și instituțiilor politicii regionale a fost asumată de guvernul din 1994. Primul element al pachetului de politică regională a fost legea dezvoltării teritoriale din 1996. În ciuda a numeroase compromisuri, legea a reușit să cuprindă într-un mănunchi tradițiile mai multor decenii ale dezvoltării regionale maghiare cu reglementările structurale și de coeziune politică ale Uniunii Europene. Legea maghiară a constituit drept model pentru sistemul juridic al mai multor țări asociate din Europa Centrală și de Est (Horváth 1998). Au luat ființă consiliile de dezvoltare județene, regionale și naționale ca instituții ale dezvoltării teritoriale, a fost reorganizat fondul de dezvoltare teritorială. Legea dezvoltării teritoriale a arătat o prudență excesivă referitoare la instituționalizarea regiunilor. La început nu fuseseră numite nici măcar regiunile statistice de dezvoltare, pentru coordonarea atribuțiilor de dezvoltare ale județelor fiind organizate asociații regionale voluntare. Înființarea obligatorie a celor șapte consilii regionale de dezvoltare a fost prevăzută prin modificările aduse legii în 1999, dar guvernul proaspăt instalat a încălcat grav – din motive politice – principiul parteneritului în funcționarea consiliilor regionale, radiind din rândurile membrilor consiliilor pe reprezentanții teritoriali ai camerelor de comerț și industrie, reducând numărul reprezentanților microregiunilor, iar prin creșterea numărului reprezentanților ministerelor consiliile au fost subordonate în mod univoc guvernului central. A fost lezat prin urmare și principiul descentralizării. Parlamentul ungar a doptat în 1998 o hotărâre despre Concepția Națională de Dezvoltare Teritorială, iar în 2001 a fost elaborat și capitolul privind prioritățile regionale ale Planului Național de Dezvoltare.

Programul celui de-al patrulea guvern ales în 2002 cuprinde printre altele restabilirea normelor Uniunii Europene în cadrul legislației privind dezvoltarea teritorială, instituționalizarea descentralizării, organizarea autoguvernărilor regionale și reforma finanțărilor regionale.

Adunarea Națională Bulgară a adoptat legea dezvoltării regionale în 1999. Legea bulgară și cea maghiară, atât în structura, cât și în conținutul său, conține multe similitudini. Inclusiv funcționarea instituțiilor regionale se bazează pe principii identice.

O diferență esențială însă este că în județele bulgare nu s-au constituit consilii de dezvoltare, iar sfera și dimensiunea resurselor regionale sînt mai modeste și mai limitate. Și constituirea regiunilor s-a dovedit a fi fost o sarcină mai ușoară, explicabilă poate prin faptul că în Bulgaria nu există o tradiție istorică îndelungată a autoguvernărilor teritoriale, respectiv că, paralel cu formarea noilor mezo-regiuni s-a desfășurat și o reformă teritorial-administrativă. Trebuie să menționăm că în ciuda acestui fapt, și în jurul constituirii regiunilor bulgare au existat temeri și incertitudini. Nu întîmplător, reglementarea privind regiunile subliniază că aceasta poate funcționa exclusiv pentru scopurile – și anume, dezvoltare teritorială – stabilite în cursul constituirii lor, respectiv numărul și limitele lor nu pot fi modificate în limita valabilității Planului Național de Dezvoltare, adică pînă în 2006 (*Geshev* 2001). Bulgaria este singura țară unde regiunile statistice au fost formate pe baza unor considerente dinainte definite. În ciuda tradițiilor de mai multe decenii ale regionalizării – funcționarea unor unități teritoriale ale administrației de stat de mari dimensiuni – unitățile regionale ale țării s-au constituit în urma a numeroase compromisuri. În procesul constituirii celor șase macoregiuni aplicate la pregătirea integrării europene au fost luate în considerație următoarele puncte de vedere: 1) Numărul regiunilor să fie relativ redus, să fie capabile datorită dimensiunilor și resurselor naturale, a capacităților social-economice să realizeze programe și proiecte de amploare; 2) Dimensiunea regiunilor, din punct de vedere al administrării, să nu fie exagerat de mare, numărul județelor care le compun să fie optimă, iar cooperarea lor să poată fi organizată; 3) Să se ia în considerare unitățile natural-geografice fundamentale și tradițiile istorice ale regiunilor; 4) Regiunea să posede o rețea urbană dezvoltată cu multiple poluri de dezvoltare; 5) Regiunile de planificare să cuprindă unități județene de administrație publică integrale.

În România, un stat național relativ tînăr, rezultatele comasării teritoriale de-a lungul a mai multe decenii a diferitelor părți de țară (Transilvania, Muntenia, Moldova) ne oferă suficiente învățăminte pentru a putea analiza dacă străduințele statului centralizat în întărirea coeziunii regionale a dus sau nu la reducerea diferențelor dintre provincii în crearea bunăstării și a bazei infrastructurale, cu influență decisivă asupra condițiilor de viață într-o țară multinațională.

Concluzia principală care reiese din starea actuală a structurilor social-economice teritoriale este că, politica economică bazată pe diferite ideologii, aplicată de la înființarea României independente a fost capabilă doar în mică măsură să modifice structura teritorială tradițională a țării, diferențele regionale în decursul secolului 20 – și ca urmare a unei industrializări forțate aplicate cu prețul unor mari sacrificii – s-au ameliorat din punct de vedere cantitativ, structura teritorială a zonelor dezvoltate și înapoiate a rămas însă aproape neschimbată. În Vechiul Regat doar Bucureștiul și cîteva mari orașe (Craiova, Ploiești, Constanța), cu împrejurimile lor demonstrează caracteristici structurale capabile de modernizare, Transilvania, care cu trei sferturi de veac în urmă aparținuse altui sistem eco-

nomic, a reușit să-și păstreze integral avantajele provenite din structura așezărilor (o rețea densă de mici orașe) și din resursele sale umane mai calificate.

Organismele guvernamentale românești au formulat necesitatea elaborării unor politici regionale la mijlocul anilor '90. Deși nu s-a conturat încă o politică regională consistentă, poate fi sesizată un interes mai accentuat din partea politicilor guvernamentale către o dezvoltare industrială descentralizată, rezolvarea complexă a problemelor sociale, constituirea parteneriatelor, dezvoltarea diversificată a zonelor agricole, crearea unor instituții menite să amelioreze calitatea resurselor umane, răspîndirea întreprinderilor mici și mijlocii. Obiectivele generale ale programelor guvernamentale nu pot fi considerate drept concepții politice regionale complexe, sînt doar niște idei generale, similare cu cele cu care ne puteam întîlni cu șapte-opt ani în urmă și în documentele politice de guvernare ale celorlalte țări central-est-europene aflate în tranziție.

Situația României în privința elaborării unei concepții asupra politicii de dezvoltare regională diferă față de celelalte țări în tranziție. În afară de Bulgaria și Ungaria, au fost întocmite proiecte pentru elaborarea unui sistem instituțional al dezvoltării regionale în România. Cartea Verde elaborată sub coordonarea grupului consultativ danez RAMBOLL în cadrul programului Phare a cuprins pentru prima dată problemele dezvoltării regionale, situația structurii teritoriale a țării într-un mănunchi, făcînd propuneri pentru elaborarea modelului românesc de dezvoltare teritorială. Acest document poate fi calificat drept o performanță. Materialul informativ al documentului – lucrările și publicațiile care dezvoltă și analizează diferențele regionale ale țării – oferă suficientă orientare pentru studierea problemelor structurii teritoriale a țării și este fundamentat metodologic. Trebuie evidențiat în mod special utilizarea indexului de dezvoltare globală care face posibilă o analiză mai cuprinzătoare și mai diferențiată decît PIB-ul.

Cartea Verde cuprinde cele mai urgente probleme ale dezvoltării teritoriale românești în nouă puncte: ele se întind pe o scală largă, de la necesitatea creării instituțiilor fundamentale ale dezvoltării teritoriale, prin introducerea programării regionale, la organizarea pregătirii specialiștilor în domeniul dezvoltării regionale. În cazul unor economii de piață și a unor democrații burgheze cu un sistem instituțional articulat, propunerile sînt evidente și pe deplin realizabile, dar în democrația românească, care funcționează pe baza vechilor structuri, aceste idei sînt greu de transpus în viață.

Din această cauză este important ca să fie elaborate toate acele reglementări care să asigure garanțiile necesare afirmării principiilor generale. Experiența maghiară însă ne avertizează că pe lîngă legile menite să creeze sistemul mecanismelor și instituțiilor dezvoltării teritoriale (ale fondurilor speciale de dezvoltare regională, ale cofinanțării, ale programării regionale, ale funcționării consiliilor de dezvoltare regională, ale constituirii regiunilor de dezvoltare etc.) este nevoie de modificarea și a altor legi

legate de dezvoltarea regională, avînd un efect asupra aceloră, cum ar fi reglementările privind bugetul de stat, administrația locală sau sistemul subvențiilor. Deoarece legea dezvoltării teritoriale prevede în zadar stimularea cooperării dintre județele care fac parte din regiunea de dezvoltare, respectiv rolul decisiv al regiunilor în utilizarea resurselor descentralizate de dezvoltare, dacă legea administrației publice locale și reglementarea subvențiilor de stat ridică obstacole în fața dezvoltării regionalismului.

Firește, o reglementare juridică complexă, menită să sprijine dezvoltarea regională UE-conformă, nu poate produce schimbări pozitive imediate nici în România. Trebuie luat în considerare că organele centrale se cramponează de competențele lor privind redistribuția și coordonarea, iar administrațiile locale își apără autonomia în fața noilor regiuni de dezvoltare. Pentru realizarea cointereseării nivelelor de conducere tradiționale este nevoie de elaborarea diferitelor tehnici de dezvoltare teritorială, trebuie reglementate în mod univoc diviziunea muncii, competențele și atribuțiunile diferitelor nivele.

Din anumite puncte de vedere, condițiile organizării regionale în România – datorită tradițiilor istorice, a particularităților rețelelor de orașe – sînt mai favorabile decît în Ungaria.

- Împărțirea administrativ-teritorială a României a fost modificată de mai multe ori în decursul secolului 20, nefiind legată de tradiții multisekulare ca în Ungaria. Administrații publice regionale au funcționat deja în țară. În ciuda omogenizării forțate timp de mai multe deceni, în provinciile istorice ale țării (Oltenia, Muntenia, Moldova, Dobrogea, Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureș) pot fi depistate amprente ale identității regionale peste care se poate construi prin politici regionale conștiente. Trebuie menționat însă că în cazul Ardealului trebuie procedat cu o atenție deosebită. Pe de o parte pentru că cca. un sfert din populația provinciei este de naționalitate maghiară (în cele trei județe ale Secuimii proporția este de 50-80%), pe de altă parte – datorită unei politici naționale nu lipsite de tensiuni – tendințele de dezvoltare autonomă a regiunilor din Transilvania au numeroși adversari. Mai ales concepțiile de dezvoltare teritorială ale Secuimii sînt puternic criticate de către autorități.

- Politica regională din România trebuie să acorde o atenție deosebită dezvoltării zonelor locuite de minorități, la fel cum procedează și politicile occidentale. Transilvania aparține regiunilor dezvoltate ale țării. Pe baza indexului de dezvoltare globală, din cele 16 județe, 4 sînt considerate deosebit de dezvoltate, 3 dezvoltate, 6 mediu dezvoltate, și doar 3 județe sînt considerate ca fiind slab dezvoltate. Politica regională a României trebuie să urmărească deci nu numai dezvoltarea zonelor subdezvoltate ale țării, ci și stimularea răspîndirii procedurilor inovative puse în slujba modernizării.

- Pentru realizarea unei dezvoltări teritoriale descentralizate România dispune de o rețea relativ favorabilă de mari orașe. Acestea, atît în privința numărului

populației cît și a caracterului lor multifuncțional, pot fi luate în considerare ca centre reale de creștere economică. Funcțiile cultural-spirituale ale marilor orașe sînt puternice, avînd în multe locuri universități cu capacități de cercetare-dezvoltare de 2-5000 de persoane și un număr al studenților de 10-30 de mii.

- Sistemul administrativ-teritorial al țării se compune din multe unități (41 de județe), care datorită numărului de locuitori și a dimensiunii lor pot fi considerate unități NUTS 3.

În ciuda inexistenței unei politici regionale naționale, în mai multe zone ale României au demarat experimente de dezvoltare semnificative. În zonele montane putem să ne întîlnim cu programe de dezvoltare regională finanțate de Phare sau de alte instituții internaționale, numeroase orașe mari și-au formulat concepția de dezvoltare infrastructurală necesară cuplării la diviziunea internațională a muncii. Acestea sînt însă experimente izolate, pentru elaborarea programelor nu dispun nici de o concepție națională de dezvoltare teritorială, nici de strategii de dezvoltare pe ramuri economice. Deși fără acestea o dezvoltare teritorială eficientă nu poate fi imaginată. După cum nu poate exista dezvoltare teritorială complexă fără programe de dezvoltare economică. Există pericolul ca în România – datorită nivelului înapoiat al infrastructurii pe plan național – rolul decisiv în concepția dezvoltării teritoriale să-l joace modernizarea infrastructurii sociale, a transporturilor, a comunicației, neglijîndu-se restructurarea economiei, dezvoltarea necesară creșterii rentabilității teritoriului, crearea numărului locurilor de muncă. Tocmai în acest scop este deosebit de importantă coordonarea dintre diferitele ministere de ramură, elaborarea migăloasă a capitolelor regionale ale programelor de reconstrucție industrială.

Legea privind dezvoltarea teritorială adoptată în 1998 a însemnat un început promițător al schimbărilor în dezvoltarea regională a României. Semnificația acestei prime legi a dezvoltării teritoriale în istoria României constă în faptul că a deschis calea spre o dezvoltare descentralizată și afirmarea dreptății și echității sociale în deciziile politicii economice. Pentru realizarea acestor deziderate constituționale legea a prevăzut înființarea unor instituții și a stabilit tipurile teritoriale ale dezvoltării.

Există deci șansa, ca diferitele zone ale țării să-și formuleze concepțiile pentru realizarea cărora să obțină resurse, iar sprijinul extern să fie utilizat pentru completarea resurselor financiare ale organismelor interesate în dezvoltarea zonei respective. Poate fi demarat și în România un program de dezvoltare capabil să susțină din multiple puncte de vedere interesele comunităților locale și teritoriale, orientat spre îmbunătățirea condițiilor de trai și securitate existențială a sute de mii de oameni. Sau făcut primii pași spre un model în care inițiativele locale sînt luate în considerație, în care comunitățile teritoriale (întreprinzători, corporații, administrații locale, organizații sociale) aliate în coaliții de dezvoltare, sînt capabile să convingă decidenții de capacitățile competitive ale programelor lor. Creșterea

autonomiei unităților teritoriale vest-europene poate fi explicată doar parțial prin cauze istorice și naționale. Mai de grabă transformarea structurii economice, modificare factorilor care influențează dezvoltarea regională, avansul general al planificării teritoriale – în mod decisiv motive economice – sînt cele care au forțat descentralizarea. Dezvoltarea autonomiei regionale a avut efecte pozitive asupra revenirii zonelor înapoiate, asupra limitării puterii politice și economice excesive ale zonelor centrale, aflate adesea în postură „colonizatoare”. Regionalismul este deci totodată o instituție importantă a democrației.

Sarcinile sînt similare și în România. Coalizarea actorilor dezvoltării teritoriale în regiunile mai mari ale țării este necesară pentru:

- accelerarea extinderii teritoriale ale activităților inovative conforme economiei de piață, dezvoltarea condițiilor de infrastructură și organizatorice necesare acesteia,
- amplificarea coeziunii interne a teritoriului, ca dezvoltarea pe termen lung să fie motivată de condițiile specifice ale regiunii, ca noile activități să se constituie într-un sistem economic interdependent,
- întărirea orientării externe a economiei regiunii, intensificarea aderării la diviziunea teritorială europeană a muncii pentru crearea condițiilor adaptării la regulile competiției regionale.

Pentru dezvoltarea complexă a factorilor ce influențează competiția de piață, pentru construcția unei structuri economice complexe și moderne, pentru organizarea piețelor regionale este nevoie de unități teritoriale de dimensiuni mai mari decît actualele județe. Altfel este contrazisă una dintre principiile fundamentale ale științelor economice, cea a rentabilității dimensionale. Nu este întîmplător deci, că una dintre condițiile aderării la UE și a obținerii sprijinului financiar din fondurile structurale ale Uniunii este constituirea marilor regiuni asupra cărora pot fi elaborate concepții și programe de dezvoltare.

Dar să nu ne amăgim. Legea nu a creat decît cele mai elementare condiții ale unei dezvoltări de tip vest-european, sînt încă multe de făcut, ne stau în față atît conflicte de interes, cît și o muncă incomparabil mai consecventă și mai profesionistă decît pînă acum. Trebuie demonstrat că în ciuda rezistenței opuse decizia servește interesele țării, capacitatea de dezvoltare și de creere de resurse a unei alianțe regionale poate depăși orice subvenție negociată de la vreun minister. Dacă poate fi susținut cu rezultate, atunci există șanse de a deveni competitori și parteneri potențiali ai regiunilor Uniunii Europene.

Consiliul regional de dezvoltare a devenit și în România actorul cheie al noii politici regionale. Membrii ei sînt reprezentanții interesați în dezvoltarea regională: consiliile județene, economia în ansamblu, statul central. Sarcinile sînt multiple: de la dezvoltarea și evaluarea proceselor desfășurate în regiune, prin elaborarea și finanțarea programelor de dezvoltare pînă la supravegherea realizării obiectivelor

de dezvoltare. Trebuie să organizeze cooperarea dintre partenerii dezvoltării regionale, să faciliteze confruntarea intereselor acestora, să propună fondurilor și investitorilor interni și externi inițiative competitive, să elaboreze obiective și programe de dezvoltare, să pună în funcțiune sisteme informaționale, să efectueze studii de impact, să desfășoare atribuțiuni de marketing regional, să reprezinte interesele regiunii în Consiliul Național al Dezvoltării Regionale. Din această înșirare nicidecum completă reiese că este vorba de sarcini aproape necunoscute până acum în practica românească a politicilor de dezvoltare regională – și, putem adăuga, central-est-europeană –, rezolvarea lor eficientă fiind greu de așteptat din partea oricărei administrații locale sau județene.

Consiliile regionale de dezvoltare sînt create nu împotriva administrațiilor județene ci în interesul mobilizării resurselor regionale ale acestora, însemnînd colaborarea constructivă a unor parteneri egali. Este evident însă, că reprezentanții județelor membre în consilii își pot afirma interesele – ceea ce este o sursă de conflict previzibil – numai în posesia unor concepții bine fondate, prin intermediul unor argumente suficient susținute. Deciziile privind politicile de dezvoltare nu pot fi luate nici sub influența unor politici actuale, nici a unor interese teritoriale înguste, nici a unor idei nefondate și ireale, chiar dacă ele apar sub forma unor subvenții regionale sau de ramură. Deciziile privind politicile de dezvoltare și acordarea subvențiilor trebuie să fie puse în slujba unor obiective clare, programe anunțate public care să poată crea locuri de muncă competitive și care să corespundă cerințelor unei dezvoltări durabile, care să amplifice capacitatea de export al regiunii, să îmbunătățească infrastructura dezvoltării economice, să contribuie la dezvoltarea relațiilor economice ale regiunii.

Activitatea consiliului de dezvoltare regională trebuie să fie organizată, deciziile sale trebuie să fie pregătite la înalt nivel profesional, programele de dezvoltare au nevoie de management. Ceea ce presupune o organizare minuțioasă, fără compromisuri, a activității consiliului. Numai un organism bine înzestrat cu instrumente profesionale va fi capabil să rezolve acele sarcini, care în regiunile vest-europene sînt efectuate de cohorte de experți.

Politicile regionale se confruntă în toate cele trei țări cu o multitudine de probleme. Funcționarea instituțiilor create în urma legilor de dezvoltare teritorială este caracterizată prin instabilitate. Instituția centrală a politicii regionale se modifică de asemenea cu fiecare ciclu guvernamental. În Ungaria, coordonarea dezvoltării teritoriale a trecut pînă acum prin mîinile a trei autorități diferite, subordonarea ei la ministrul fără portofoliu al integrării europene este a patra variantă. În România funcțiunile Agenției Naționale de Dezvoltare Regională desființate în 2001 au fost preluate de Ministerul Dezvoltării și Prognozei*. Incertitudinile sînt amplificate și de alegerea centrelor agențiilor regionale de dezvoltare. Atît în Ungaria cît și în România se duce o luptă înverșunată între centrele potențiale ale regiunilor și celelalte centre județene

pentru acapararea acestor organisme de dezvoltare. În România, sediul agenției regionale, în loc de Iași a fost stabilit la Piatra Neamț, în loc de Brașov sau Târgu-Mureș la Alba Iulia, în loc de Ploiești la Călărași, în loc de Galați sau Constanța la Brăila. Nu sînt constituite nici organele financiare de control.

Asupra acestor lipsuri se atrage atenția în mod sistematic și de către Comisia Europeană. Raporturile de țară ale statelor candidate conțin numeroase observații critice (Bulgaria 2000, Hungary 2000, Romania 2000). Rapoartele despre Bulgaria și România au subliniat în ultimii ani următoarele:

- Relația dintre unitățile administrativ-teritoriale și regiunile statistice este neclară;
- Coordonarea dintre portofolii este slabă, capacitățile necesare dezvoltării teritoriale sînt reduse;
- Atribuțiile și competențele nivelului regional nu sînt clare;
- Resursele bugetare ale dezvoltării teritoriale sînt deosebit de limitate, nu există linie bugetară regională independentă, nu au fost create condițiile cofinanțării multianuale;
- Serviciile informațiilor statistice regionale sînt sărăcăcioase.

Și politica regională ungară -- deși mai dezvoltată atît din punct de vedere formal cît și în privința unor elemente de conținut -- are multe de făcut, observațiile Comisiei Europene fiind următoarele:

- În funcționarea instituțiilor capabile de absorbție a fondurilor structurale, evoluțiile -- în ciuda unei bune pregătiri -- au fost minime;
- Consiliile de dezvoltare județene și regionale nu funcționează peste tot fără cusur, agențiile de dezvoltare cu 8-10 persoane constituie o dezvoltare de capacitate semnificativă în coordonarea regională;
- Finanțarea dezvoltării teritoriale trebuie reconsiderată. Trebuie clarificată în domeniul finanțării diviziunea muncii dintre ministere, trebuie creat mecanismul coordonării diferitelor resurse de ramură. Datorită lipsei de coordonare, a slabelor resurse umane și financiare elaborarea planurilor de dezvoltare șchioapătă.

Experimentul din Secuime

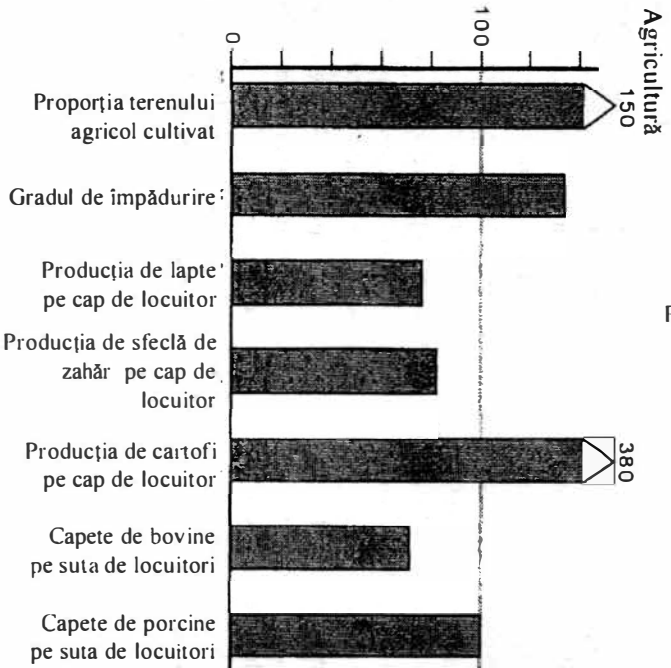
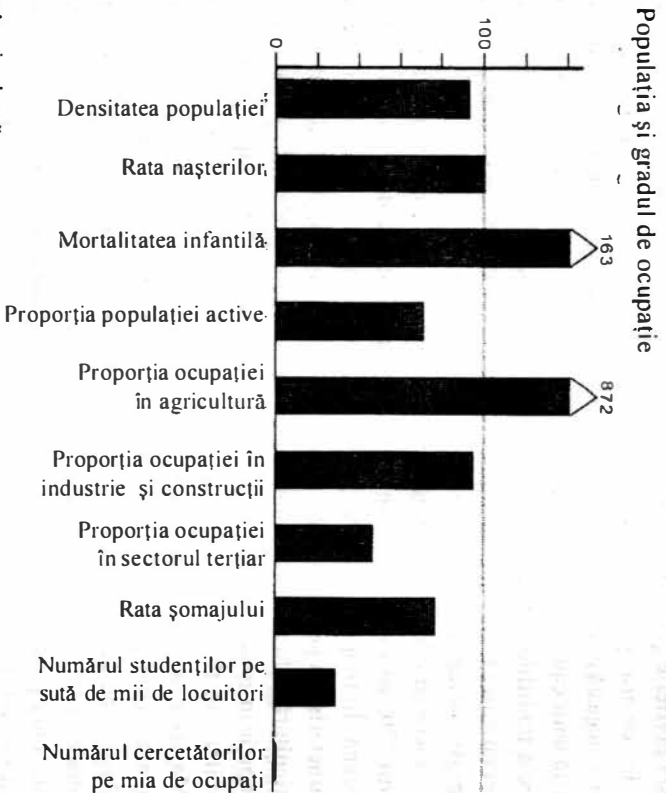
Numeroase experiențe negative vest-europene stau mărturie, că soluțiile de dezvoltare nu pot fi copiate în mod mecanic nici în cadrul aceleiași țări. Fiecare regiune trebuie să-și găsească singur -- firește, nu independent de cîmpurile de forță naționale și europene -- direcțiile și alternativele cele mai favorabile dezvoltării propriiei populații și a economiei naționale. Cheia acestora constă în aprecierea științifică a situației date prin descrierea corectă a proceselor sociale, economice și structural-teritoriale, prin dezvăluirea relațiilor cauzale ale factorilor care îi influențează și comparația rezultatelor obținute în urma acestor analize cu cele ale unor teritorii cu condiții asemănătoare sau diferite.

Țara Secuilor, formată din județele Harghita, Covasna și Mureș cu o populație de 1,2 milioane de locuitori, este o regiune a României de nivel mediu de dezvoltare. Această periferie geografică și economică a imperiului de început de secol XX. a ajuns în centrul geografic și în preajma centrului puterii economice a statului național, această poziție însă nu a însemnat și o capacitate de dinamizare economică. Datorită unor cauze de strategie politică și de dezvoltare economică, respectiv, ca urmare a tradițiilor istorice, performanțele economice ale zonei în relația noilor forțe economice naționale s-au modificat doar în sensul că, în sistemul economiei românești, indicatorii pot fi apreciați la valori medii.

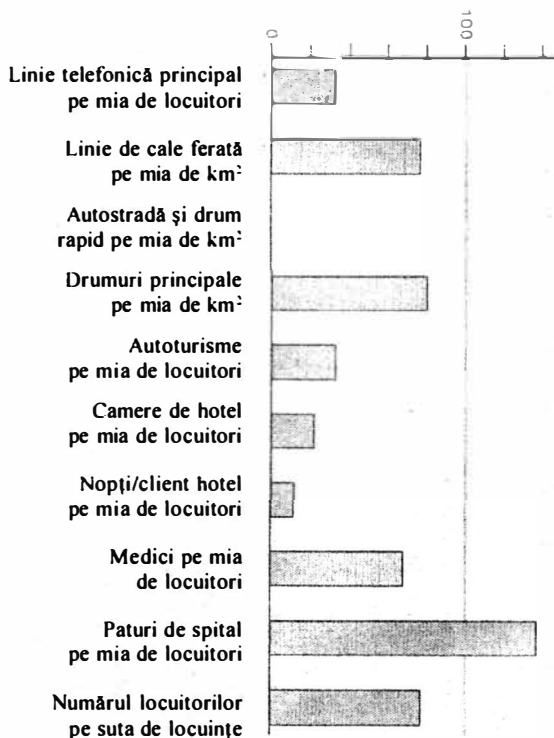
Caracteristicile structurii economice create în urma industrializării forțate din anii '70, au evoluat într-un mod neobișnuit pentru dezvoltarea teritorială europeană. În timp ce proporția mîinii de lucru ocupate în industrie în Secuime era caracteristică pentru indicatorii unei epoci industriale, proporția celor ocupați în agricultură indica trăsături tipice pentru o zonă preponderent agricolă. Nivelul de ocupație în zona terțiară fiind deosebit de scăzută. Nivelul înapoiat al sectorului serviciilor constituie un obstacol determinant al relansării economice a regiunii.

Majoritatea parametrilor social-economici se situează la nivelul mediu al țării. Asemenea mediei pe țară, proporția celor ocupați în agricultură este de 40%, celor în industrie de 28% iar în sectorul serviciilor de 32%. Indicatorii regiunii de dezvoltare Centru (din care fac parte, în afară de cele trei județe secuiești, și județele Brașov, Sibiu și Alba) sînt mai favorabili, proporția celor ocupați în agricultură la nivelul regiunii fiind doar de 28%. Atît nivelul de urbanizare cît și nivelul de trai al populației se situează la valori medii. Același tablou se conturează și din analiza situației structurii teritoriale a țării. Fie că privim indicatorii dezvoltării complexe, fie nivelul PIB-ului pe cap de locuitor, județele din Țara Secuilor se situează pe palierul mediu, respectiv în treimea superioară ale celor 41 de județe ale României. Pe baza datelor evaluate a producției interne la paritate cu puterea de cumpărare, față de media pe țară de 6000 euro, județele Mureș și Covasna depășesc cu patru puncte, pe cînd județul Harghita rămîne în urmă cu patru puncte. Poziții mai slabe pot fi depistate în unele elemente ale infrastructurii – înainte de toate în rețeaua de comunicație și de drumuri –, respectiv în domeniul forțelor inovative ale dezvoltării (studii superioare, capacități de cercetare și dezvoltare, potențial de export, capital funcțional străin). Acești factori însă sînt semnificativi, condițiile de accesibilitate influențînd nefavorabil capacitatea de dezvoltare a zonei. Indicatori care desemnează locul Secuimii în spațiul economic european, se diferențiază în mod semnificativ față de valorile medii luate ca bază de comparație (fig.3.).

Fig. 3.
Poziția Țării Securilor în Europa (EU15=100) și în România (România=100)

Infrastructura

Secuimea în economia României

O analiză SWOT care însumează rezultatele cercetărilor situației date, ne oferă tabloul de mai jos (Tabelul 6.).

Tabelul 6.

Evaluarea situației social-economice a Țării Secuilor

Avantaje
Condiții demografice favorabile Identitate culturală-națională puternică Grad ridicat de împădurire Mediu intact Atracție turistică Grad de industrializare medie Interesul capitalului maghiar Specializare agricolă și forestieră Centru regional multifuncțional
Dezavantaje
Nivelul înalt al ocupării în agricultură Nivelul de urbanizare Infrastructură nedezvoltată Accesibilitate dificilă Joasă calificare Slab sector al serviciilor Absența industriei prelucrătoare legată de potențialul agricol
Pericole
Emigrare continuă Supraevaluarea tradițiilor, amplificarea viziunii autarhice Păstrarea proporției centralizării, chiar amplificarea ei „Separatism” local și județean Divizare politică Afirmarea naționalismului majoritar în macropolitică
Posibilități
Comunitate de interese pe bază de consens Sensibilitate față de crearea clusterilor industriali Avansul paradigmei de dezvoltare europeană Învățămînt superior capabil de dezvoltare Capacitate inovativă Informare europeană

Un nou regionalism, afirmarea paradigmei dezvoltării teritoriale de jos în sus
 Concepțiile ambițioase de dezvoltare ale unor orașe mici și medii

Una dintre posibilele soluții de evadare în cazul zonelor cu mari nevoi de modernizare este găsirea unor resurse suplimentare prin elaborarea unor strategii de dezvoltare posibile datorită unei strînse cooperări dintre actorii dezvoltării teritoriale, prin descoperirea și mobilizarea resurselor interne. Această strategie de construcție de jos în sus nu poate fi realizată exclusiv prin mijloacele tradiționale ale dezvoltării economice, ea necesită aplicarea unor tehnici occidentale de mare finanțare, ceea ce la rîndul său necesită un nou tip de cunoaștere, o cunoaștere profundă a științei regionale a economiei, respectiv chiar și relațiile dintre actorii dezvoltării regionale trebuie să îmbrace o nouă formă.

O bine cunoscută teză a sociologiei spune că o societate, al cărui mod comportamental se schimbă puțin de la o generație la alta, poate fi considerată tradițională. Numeroasele exemple demonstrează că eficiența economică a unei societăți tradiționale este scăzută. Cel mai relevant element al unei societăți tradiționale constă în lentoarea sau lipsa schimbărilor structurale, dat fiind faptul că din punct de vedere intelectual comunitatea trăiește într-o lume închisă. O comunitate teritorială este modernă dacă este capabilă să-și coordoneze propria dezvoltare internă (endogenă).

Modernizarea cuprinde următoarele elemente:

- Un nivel de dezvoltare determinat cu o structură economică corespunzătoare condițiilor regiunii, în care sectorul terțiar arată o tendință ascendentă;
- Nivel de dezvoltare tehnică și tehnologică în industrie și agricultură;
- Structuri sociale flexibile și diferențiate, o mare diversitate a structurilor sociale pe straturi și roluri;
- Deschidere, în sensul că grupurile sociale conducătoare ale regiunii sînt capabile să confrunte consecințele și riscurile sociale ale inovării;
- Organizații capabile să se adapteze la mediul european;
- Un anumit nivel al dezvoltării infrastructurii, îndeosebi în domeniul pregătirii profesionale, a accesibilității și a informaticii;
- Instituții, norme, procedee, calități receptive ale conștiinței sociale capabile să asigure înfăptuirea și funcționarea eficientă a elementelor anterioare;
- Diminuarea formelor tradiționale ale organizării sociale, ceea ce firește, nu înseamnă anularea tradițiilor culturale ci duce la schimbarea mentalităților;
- Un mediu cultural care promovează nevoia unei noi cunoașteri, care poate conștientiza că modernizarea constituie o creștere a capacității de aplicare a cunoașterii confirmate în toate ramurile producției, că modernitatea este acel cadru social-cultural și psihologic care contribuie la aplicarea inovației în economie.

Prioritatea strategiei de dezvoltare a Țării Secuilor ar putea fi o dezvoltare a capacității și a dispoziției de înnoire și adaptare a societății regiunii, ca schimbările necesare realizării acestei înnoiri să poată fi corelate cu succes cu valorile autentice.

O altă chestiune strategică constă în alegerea zonelor implicate în elaborarea programelor. Este evident că, specificul sarcinilor de dezvoltare și raza lor de acțiune teritorială pretinde unități teritoriale diferite. Sarcinile de modernizare regională pot fi concepute în spații subregionale și locale. Practica Uniunii Europene a răspuns acestei dileme cu așa zisul sistem NUTS. Sarcinile de anvergură e bine să fie rezolvate în sistemul NUTS 2, dezvoltările mai restrânse în NUTS 3, iar cele locale la nivel NUTS 4 sau 5. Aplicarea acestei experiențe de dezvoltare în cazul Secuimii ridică două probleme. Pe de o parte, dacă poate fi imaginată elaborarea și realizarea strategiei de modernizare în cadrul împărțirii regionale actuale – regiunea centru – din România? Pe de altă parte, ce fel de împărțire interjudeteană ar fi indicată pentru regiune?

Prima dilemă nu poate primi un răspuns hotărât și univoc. Uniunea Europeană a delegat competențele privind constituirea nivelului regional statelor naționale. În statele membre actuale nivelul NUTS 2 reprezintă unități teritoriale în medie de cca. 1,6 milioane de locuitori, cu diferențe destul de semnificative în jurul valorii medii. Nici dimensiunea unităților NUTS 2 constituite în țările candidate din Europa Centrală și de Est nu se deosebește semnificativ, numărul mediu al populației în unitățile *mezo* fiind în jur de 1,9 milioane. Valori ce depășesc media pot fi observate în Polonia și România. În prima, valoarea medie a populației este de 2,3 milioane, iar în cea de a doua, de 2,8 milioane de locuitori. Pare să fie justificată deci dorința reconsiderării diviziunilor actuale a regiunilor din România. Considerăm posibil, ca în cadrul unei noi împărțiri ale regiunilor, Secuimea să fie încadrată ca regiune separată. Dimensiunea sa ar corespunde recomandărilor UE. În măsura în care România ar dori să ofere un exemplu în aplicarea practică a cerințelor europene privind rolul minorităților naționale în dezvoltarea teritorială, această soluție ar trebui să beneficieze și de susținerea univocă a cercurilor politice înalte. Târgu-Mureșul multifuncțional ar putea îndeplini în mod plenar rolul de centru al regiunii.

Nici delimitarea celui alt nivel teritorial nu este o sarcină ușoară. Nivelul NUTS 4 este important în primul rând din punctul de vedere al pieței muncii, fiind o unitate teritorială în cadrul căreia poate fi organizat în mod optimal ocupația categoriei corespunzătoare de vîrstă a populației. Comunele din România nu corespund acestui obiectiv, dimensiunea lor fiind mult inferioară (în Secuime 12,3 mii locuitori) celei necesare, care conform normelor Uniunii ar trebui să se cifreze în jurul a o sută de mii de locuitori. Atunci cînd apare necesitatea aplicării acestei categorii nu este vorba de dorința reconstituirii scaunelor secuiești tradiționale ci de aplicarea experienței europene.

Concluziile comparației

Bulgaria și Ungaria sînt două țări europene de dimensiune medie-mică iar România aparține categoriei statelor mai mari. Rădăcinile inegalităților lor

regionale se află în întârzierile dezvoltării industriale și în diferența de fază față de Europa Occidentală în privința urbanizării. Cele patru decenii de economie de plan nu au fost capabile să reducă nici rămănerile în urmă în domeniul productivității economiei, nici să reducă semnificativ cauzele diferențelor teritoriale. Ca urmare a importanțelor investiții sociale ale perioadei socialiste, diferențele economice și sociale dintre regiuni s-au diminuat. La începutul anilor '80 ne-am putut da seama că acest proces nu poate asigura dezvoltarea durabilă. Această politică izvorită din principii ideologice similare a fost asociată cu practici diferite în țările analizate. Pragmatismul dezvoltării teritoriale din Ungaria – grație și colaborării intense cu cercurile de specialitate din Europa de Vest – a putut aplica numeroase soluții de dezvoltare neîngăduite în celelalte țări ale Europei de Est. Succesul limitat al acestora poate fi explicat prin sistemul politic care îngăduise reformele economice. Dezvoltarea teritorială din Ungaria de după schimbarea de regim putea să se sprijine într-o anumită măsură pe antecedentele ultimelor două decenii. Nu este întâmplător că încă de la începutul anilor '90, chiar înainte de semnarea parteneriatului cu UE, în Ungaria începuseră pregătiri profesionale intense în scopul creării unui sistem modern al politicilor regionale. Toate elementele sistemului de obiective, instrumental și instituțional al dezvoltării teritoriale din Europa de Est au fost încetățenite mai întâi în Ungaria. Bulgaria – care aplicase modelul sovietic al distribuției teritoriale al forțelor de producție în perioada socialistă – acceptase mai târziu introducerea anumitor elemente ale politicii regionale europene moderne. Politica voluntaristă de industrializare a României, respectiv practica unei urbanizări forțate, legate de o politică socială naționalistă, a dus la nivelarea teritorială a sărăciei și a subdezvoltării. Un rol important în generarea schimbărilor, mai mare decât aspirațiile interne ale politicii sociale și economice, atât în Bulgaria cât și în România, fusese jucat de către condițiile stabilite de Comisia Europeană.

În pofida asemănarilor din schimbările intervenite în structura teritorială ale celor trei țări, răspunsurilor diferite date provocărilor dezvoltării regionale și diversității rezultatelor dezvoltării demonstrează că „blocul est-european” este cel puțin atât de eterogen ca și Uniunea Europeană. Acest adevăr trebuie să fie luat în considerație și de reformele politice structurale ale Uniunii Europene.

Strategia construcției de jos în sus nu poate fi realizată exclusiv prin mijloacele tradiționale ale dezvoltării economice, ea necesită aplicarea unor tehnici occidentale complexe de mare finețe, ceea ce la rândul său necesită un nou tip de cunoaștere, o cunoaștere profundă a științei regionale a economiei, respectiv relațiile dintre actorii dezvoltării regionale trebuie să îmbrace o nouă formă instituțională. Capacitatea aducătoare de venit al teritoriului nu poate fi amplificată decât prin modernizare, ceea ce necesită crearea unui consens larg între toți actorii dezvoltării teritoriale. Afirmarea principiului economiei deschise reclamă o evaluare cuprinzătoare a tradițiilor și analiza efectelor lor sociale. □

* Intituție desființată și ea între timp, atribuțiunile ei fiind transferate Ministerului Integrării Europene. (N. red.)

Bibliografie:

- Benedek J. 2000: *A társadalom térbelisége és térszervezése*, Cluj, Ed. Risoprint.
- Berend T.I.-Ránki Gy. 1987: *Európa gazdasága a 19. században, 1780-1914*. Budapest, Ed. Gondolat.
- Berneke Á. 2000: Bulgária. In: Probald F. (red.): *Európa regionális földrajza*, Budapest, Ed. ELTE Eötvös.
- Boev, J. 2002: Bulgaria: Decentralization and modernization of public administration. In: Péteri G. (Ed.): *Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe*. Budapest, Open Society Institute, Local Government and Public Service Reform Initiative, p. 93-120.
- Bulgaria 2000. Regular report from the Commission on Bulgaria's progress towards accession. Brussels, CEC, 8 November 2000.
- Enyedi Gy. 1978: *Kelet-Közép-Európa gazdasági földrajza*. Budapest, Ed. Közgazdassági és Jogi.
- Enyedi Gy. : Településpolitikák Kelet-Közép-Európában. *Társadalmi Szemle*, 10. p.20-31.
- Enyedi Gy. 1992: Urbanizáció Kelet-Közép-Európában. *Magyar Tudomány*, 6. p. 393-401.
- Geografia na Balgaria. Fizicheska geografia, socialno-ikonomiceska geografia*. Sofia, Akademichno izdatelstvo Prof. Marin Drinov. 1997.
- Geshev, G. 1997: *Initiatives for the launching of a co-operative spatial planning process*. Bonn, Bundesforschungsanstalt für Landeskunde und Raumordnung.
- Geshev, G. 1999: *Problemi na regionalnoto razvitiie i regionalnata politika v Republika Balgaria*. Sofia, Geografski institut BAN, Jugozapaden universitet Neofit Rilski.
- Geshev, G. 2001: The role of regions of South-Eastern space in the enlarging European Union. In: Gál Z. (Ed.): *Role of the Regions in the Enlarging European Union*. Pécs, Centre for Regional Studies, HAS, Discussion Papers, Special Issue, p. 81-100.
- Geshev, G. 1997: *The Geographical Space - an Investment for the 21th Century*. Sofia, Institute of Geography, BAS.
- Green Paper. Regional Development policy in Romania*. Bucharest, Government and the European Commission, 1997.
- Gruber K. 2000: Románia a régiók Európájában. Van-e esélye a devolúciónak, illetve az erdélyi regionális kormányzati szervezetek létrehozásának? – *Tér és Társadalom*. 1. p. 145-162.
- Gyurova, E. 2002: Emerging multi-ethnic policies in Bulgaria: a central-local perspective. In: Bíró A-M.-Kovács P. (Eds.): *Diversity in Action. Local Public Management of Multi-ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. Budapest, Open Society Institute, Local Government and Public Service Reform Initiative, p. 97-133.
- Hajdú-Moharos J. (red.): *Útkereső ország. Földrajzi tanulmányok Romániáról*. Vörösbény. Balaton Akadémia.
- Horváth Gy. 1996: Transition and regionalism in East-Central Europe. Tübingen, Europäischen Zentrum für Föderalismus-Forschung, *Occasional Papers*, 7.
- Horváth Gy. 1998: Az átmenet regionális hatásai Kelet-Közép-Európában. *Területi Statisztika*, 4. p. 295-318.
- Horváth Gy. 2000: Decentralizáció és a régiók – kelet-közép-európai nézőpontból. In: Horváth Gy. – Rechnitzer J. (red.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, p. 60-72.

Horváth R. – Veress E. 2003: Regionális politika és területfejlesztés Romániában. Cluj. *Manuscris*.

Hungary 2000. Regular report from the Commission on Hungary's progress towards accession. Brussels, CEC. 8 November 2000.

Hunya G. – Réti T.-R. – Süle A. – Tóth L. 1990: *România 1944-1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Budapest, Atlantisz-Medvetánc.

Ianoş, I. 2000a: Less-favoured areas and regional development in Romania. In: Horváth Gy. (Ed.): *Regions and Cities in the Global World*. Pécs, Centre for Regional Studies, HAS. P. 176-191.

Ianoş I. 2000b: Romania. In: Bachtler, J.- Downes, R.- Gorzelak, G. (Eds.): *Transition, Cohesion and Regional Policy in Central and Eastern Europe*. Aldershot, Ashgate. p. 167-176.

Ianoş I. - Pumain, D.- Racine, J.B. (Eds.) 2000: *Integrated Urban Systems and Sustainability of Urban Life*. Bucureşti, Ed. Tehnică.

Illés I. 2002: *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók*. Budapest-Pécs, Ed. Dialóg Campus.

Nemes Nagy J. 1987: *A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata*. Budapest, Ed. Akadémiai.

Pascariu, S. 2000: Programrégiók és a határmenti területek fejlesztése Romániában. In: Horváth Gy. (red.): *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. p. 60-71.

Romania. Regular report from the Commission on Romania's progress towards accession. Brussels, CEC. 8 November 2000.

Sandru, I. 1975: *România. Geografia economică*. Bucureşti, Ed. Didactică şi Pedagogică.

Sandu, D. 1999: *Spaţiul social al tranziţiei*. Polirom.

Somai J. (red.) 2001: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. Cluj, Ed. Romániai Magyar Közgazdász Társaság.

Spiridonova, J.- Grigorov, N. 2000: Bulgaria. In: Bachtler, J. – Downes, R. – Gorzelak, G. (Eds.): *Transition, Cohesion and Regional Policy in Central and Eastern Europe*. Aldershot, Ashgate. p. 71-83.

Vincze M. 2000: *Régió- és vidékfejlesztés. Elmélet és gyakorlat*. Cluj, Ed. Universităţii.

Traducerea de Elek Szokolý

•

Gyula HORVÁTH (n. 1951), doctor în economie, specialist în domeniul politicilor regionale europene, cooperare regională în Europa Centrală şi restructurare şi transformare regională în Europa Centrală şi de Est. Este director general al Centrului de Studii Regionale al Academiei Ungare de Ştiinţe din Pécs, profesor de Politici regionale comparative europene la Universitatea din Pécs, doctor honoris causa al Universităţii din Kaposvár, membru al Academia Europaea din Londra, membru al Academiei Ungare de Ştiinţe, preşedinte al Asociaţiei Ungare de Ştiinţe Regionale. Autor şi coeditor a 25 de volume şi aprox. 190 de articole de specialitate, dintre care: *Európai regionális politika* (1998), *Regionális támogatások az Európai Unióban* (2001).

Horváth Gyula. *Magyarország és két később csatlakozó ország (Bulgária és România) regionális politikájának összehasonlítása*, publicat cu permisiunea autorului.

Experiențe pozitive ale regiunilor autonome ca sursă de inspirație pentru soluționarea conflictelor în Europa

ANDREAS GROSS

Memorandum explicativ al raportorului¹

I. Introducere

1. Adunarea este îngrijorată de valul de tensiuni violente din Europa, care este adesea un indiciu al antagonismelor nerezolvate din cadrul unui stat. Multă vreme, crizele politice și-au avut originea în tensiunile dintre state, însă astăzi este mult mai mare probabilitatea ca motivele acestor tensiuni să se găsească înăuntrul statelor. De aceea, mai bine de jumătate din războaiele actuale sînt de natură civilă și rezultat al conflictelor culturale. Pe baza acestei observații, a fost înaintată Adunării o moțiune de Rezoluție (Doc 8425) cu privire la conflictele etnice în statele membre ale Consiliului Europei. Această moțiune reprezintă sursa inițială a raportului de față.

2. Această escaladare a tensiunilor poate fi explicată în parte prin schimbările profunde pe care Europa le-a suferit după căderea vechiului sistem comunist în anii '90. În anii din urmă, au luat ființă peste douăzeci de noi state în Europa Centrală și de Est.

3. Un state este constituit în general din popoare (sau comunități) cu culturi diferite. Totuși, nu fiecare comunitate culturală poate să înființeze un stat pentru a-și promova tradițiile culturale și, de aceea, fiecare stat trebuie să prevadă și să implementeze reglementări constituționale și legislative flexibile, care să permită acestor diferențe culturale să fie exprimate, și în același timp trebuie să-și protejeze unitatea.

4. În istoria recentă a Europei, statele au fost create în trei etape succesive, mai precis după fiecare război mondial și după încetarea războiului rece. Aceste etape pivot au fost marcate fie de crearea de noi state, fie de înființarea de regiuni autonome. Exemple în acest sens sînt autonomia acordată Insulelor Åland în 1921

sub egida Ligii Națiunilor; regiunii Alto-Adige/Tirolul de Sud în 1947 sub autoritatea ONU și Găgăuziei (Moldova) în 1990 sau crearea Republicii Autonome a Crimeii (Ucraina) în 1992.

5. Astăzi se pare că tensiunile din anumite state, confruntate vreme de mai mulți ani cu o criză politică, sînt soluționate prin preconizarea autonomiei. Așa par să stea lucrurile în Cipru sau Sri Lanka.

6. Consiliul Europei, care dorește să contribuie la găsirea de soluții pașnice pentru toate disputele, vrea să știe în ce măsură experiența pozitivă a regiunilor autonome poate constitui o sursă de inspirație pentru soluționarea conflictelor. Se poate observa că o serie de state și-au rezolvat problemele sau sînt pe cale să o facă prin instituirea de autonomii teritoriale sau culturale și că acestea din urmă oferă o gamă largă de principii, măsuri, idei și concepte pentru rezolvarea acestor probleme.

7. Obiectivul acestui raport este să stabilească criteriile care contribuie la succesul autonomiei pentru a pune la dispoziție liniile directoare pentru cei ce vor să își rezolve conflictele interne prin introducerea autoguvernării și pentru a-i ajuta pe aceștia să evite greșelile.

8. În lumina experienței pozitive cîștigate, va fi necesar să se determine factorii și condițiile care îi permit autonomiei să reușească, să stabilească aspectele istorice, geografice, politice, economice, etnice și culturale care trebuie luate în considerare pentru definirea unui model conceptual sau pentru recomandarea bunelor practici din care se vor putea inspira statele confruntate cu conflicte interne.

9. În secțiunea finală, vom studia aplicarea practică a acestei experiențe în regiunile de criză precum Kosovo (Serbia și Muntenegru), Cecenia (Rusia), Abhazia (Georgia) și Transnistria (Moldova).

II. Evoluția conceptului de autonomie

10. Conceptul de autonomie are, fără tăgadă, o conotație negativă, chiar amenințătoare. Pentru a se evita orice interpretare eronată, este important ca interpretarea dată de noi autonomiei să nu aibă nici o corespondență cu uzul acestui cuvînt în trecut de către regimurile autoritariste precum Imperiul Rus, URSS sau Iugoslavia. Definiția noastră corespunde felului în care termenul este folosit în democrații, adică în statele care respectă statul de drept, ce garantează drepturi și libertăți specifice cetățenilor lor. Democrația și exercitarea libertăților fundamentale sînt esențiale pentru succesul entităților autonome.

11. Autonomia este adeseori văzută ca o amenințare la adresa integrității teritoriale a unui stat și ca primul pas spre secesiune, ceea ce ar putea fi cazul în ceea ce privește Insulele Feroe. Totuși, ar fi greșit să o înțelegem astfel. Mai degrabă, ea trebuie considerată drept un compromis menit să asigure respectarea integrității teritoriale a unui stat care recunoaște diversitatea culturală a populației sale.

12. Evitînd recurgerea la violență, autonomia permite unui grup minoritar dintr-un stat să se bucure de drepturile sale prin păstrarea tradițiilor sale culturale specifice, oferînd în același timp statului garanții cu privire la unitatea și integritatea sa teritorială. Ea reprezintă o soluție intermediară care face posibilă evitarea atît a asimilării forțate a grupurilor minoritare cît și secesiunea unei părți a teritoriului statului. Autonomia consolidează astfel integrarea minorităților în stat și este un element constructiv pentru promovarea păcii.

13. Este necesar să subliniem potențialul integrativ al autonomiei. Exemple recente de introducere a sa, precum Spania, Italia, Rusia (Republica Tatarstan), Azerbaidjan (Republica Autonomă Nakicevan) sau Moldova (statutul special al Găgăuziei), arată că, în calitate de sistem care garantează atît respectul pentru diversitatea culturală a minorităților cît și păstrarea integrității teritoriale, autonomia poate reprezenta o soluție constructivă pentru orice conflict real sau latent.

14. Mai mult, întrucît revendicările de autonomie devin din ce în ce mai frecvente și au un impact mai mare asupra ordinii legale internaționale, se impune examinarea mai amănunțită a acestei chestiuni.

15. Este totdeauna important să se tragă învățăminte din experiențele negative. Totuși, nu orice eșec în domeniul autonomiei trebuie atribuit sistemului ca atare, ci mai degrabă, pus pe seama condițiilor în care a fost implementată autonomia. Soluțiile oferite de entitățile autonome nu au validitate și aplicabilitate universale. Orice autonomie depinde de circumstanțele particulare în care a fost instituită și trebuie adaptată trăsăturilor geografice, istorice și culturale specifice teritoriului respectiv, precum și caracteristicilor foarte diferite atît ale conflictelor cît și ale zonelor în care ele au loc.

16. Autonomia ca măsură de soluționare a conflictelor în secolul XX²

Regiunea autonomă	Statul de origine sau echivalentul său	Prima/actuala legislație autonomă
Insulele Åland	Finlanda	1920/1991
Alto-Adige	Italia	1946/1972
Coasta Atlanticului	Nicaragua	1987
Corsica	Franța	1991
Danzig	Liga Națiunilor	1922-1939
Memel (Klaipeda)	Lituania	1924-1939
Azerbaidjan	Iran	1945-46
Kurdistan	Irak	1970-74
Sudanul de Sud	Sudan	1972-1983
Mindanao	Filipine	1976-1995
Regiunile Tamil	Sri Lanka	1987
Găgăuzia	Moldova	1994

17. Autonomia teritorială nu este nicidecum un panaceu universal deoarece nu rezolvă toate problemele. Ea este un concept cu mare putere integratoare, însă nu trebuie subestimate problemele pe care le atrage după sine implementarea sa.

18. Autonomia este un concept care presupune dezvoltarea unor relații echilibrate în cadrul statului atât între majoritate și minoritate, cât și între minorități. În cazul în care pentru multă vreme în trecut majoritatea a disprețuit identitatea și drepturile minorităților sau a recurs la violență pentru a combate aspirațiile acestor minorități, acesta nu va face decât să îngreuneze inițierea unui dialog și preconizarea acordării autonomiei.

19. Pentru a se aplatiza tensiunile, guvernarea centrală trebuie să arate că înțelege minoritățile atunci când acestea au revendicări precise referitoare la dreptul lor la o mai mare autonomie în administrarea propriilor treburi. Acest lucru se aplică mai cu seamă când aceste aspirații aparțin unor minorități numeroase care trăiesc într-o regiune de mult timp. Totuși, în nici un caz înființarea autonomiei nu trebuie să dea cetățenilor impresia că administrația locală ține exclusiv de resortul lor.

20. Discriminarea pozitivă, în sensul suprareprezentării numerice a minorităților în organele guvernării centrale, este o modalitate de implicare mai largă a minorității/minorităților în administrarea treburilor naționale. De pildă, în sentința dată în cazul Young, James și Webster la 13 august 1981, Curtea Europeană a Drepturilor Omului recomandă discriminarea pozitivă când afirmă că „democrația nu înseamnă pur și simplu că opinia majorității trebuie să aibă totdeauna câștig de cauză: trebuie ajuns la un echilibru care să asigure tratamentul adecvat și just al minorităților și să evite orice abuz al unei poziții dominante”. (§63) Un astfel de sistem funcționează pe bază de reciprocitate pentru minoritatea daneză din landul Schleswig-Holstein din nordul Germaniei și minoritatea germană care trăiește în regiunea de graniță a Danemarcei.

21. Conceptul de autonomie trebuie definit precis deoarece are mai multe înțelesuri în funcție de natura abordării sale: filosofice, politice, culturale sau juridice. Este de aceea necesar să se facă distincția între ele și să se clarifice prin analizarea relațiilor dintre ele a unor concepte precum federalismul, descentralizarea, regionalizarea și independența, aceasta din urmă fiind rezultatul secesiunii.

22. La nivelul dreptului internațional, conceptul de autonomie se referă la drepturile popoarelor la autodeterminare și la libertatea lor de a-și administra propriile treburi. În acest context, va fi necesar să examinăm aplicarea acestor principii internaționale în dreptul constituțional național.

23. Autonomia, care reprezintă dreptul unui popor de a se guverna prin legi proprii, permite să le fie acordate anumitor teritorii dreptul de a legifera și să li se confere puteri speciale care să le permită să dea expresie caracteristicilor lor lingvistice, culturale și istorice specifice.

III. Conceptul de autonomie și dreptul la autodeterminare

a) Diversitatea formelor de autonomie

24. Constituțiile majorității statelor membre ale Consiliului Europei recunosc principiul integrității teritoriale și nu permit dreptul la secesiune unilaterală. Totuși, anumite constituții, cum ar fi cea a Canadei, cuprind prevederi care permit schimbări teritoriale ce pot afecta unitatea statului.

25. Totuși, principiul indivizibilității statului nu trebuie confundat cu caracterul său unitar, acesta neintrînd de aceea în contradicție cu autonomia, regionalismul și federalismul. De pildă, Constituția Spaniei afirmă că „Constituția se bazează pe unitatea indisolubilă a Națiunii Spaniole, patria comună și indivizibilă a tuturor spaniolilor; ea recunoaște și garantează dreptul la autonomie al naționalităților și regiunilor din care este formată”.

26. Curtea Constituțională a Italiei a declarat cu privire la statutul special al Trentino-Alto Adige (Tirolul de Sud) că „faptul că minoritățile etnice care trăiesc în această regiune își pot alege propriul organism reprezentativ în condiții de egalitate reală nu poate fi decît în interesul național și, ca atare, al unității naționale”.

27. În Rusia, autodeterminarea popoarelor Federației și integritatea Federației ca stat constituie principiile de bază ale ordinii legale.

28. În mod similar, în Moldova secțiunea I.1 a legii organice din 1994 definește autonomia Găgăuziei ca „autonomie teritorială cu statut special (...) și formează parte integrală a Republicii Moldova”. Această secțiune afirmă că „în eventualitatea schimbării statutului de independență a Republicii Moldova, cetățenii Găgăuziei vor avea dreptul de a-și exercita autodeterminarea”.

29. În mod asemănător, în martie 1995, Rada Verkhovna ucraineană a adoptat legea „cu privire la Republica Autonomă Crimeea”, care definește statutul acesteia din urmă ca pe o entitate teritorial-administrativă autonomă din cadrul Ucrainei. Articolul 59 al acordului constituțional din 8 iunie 1995 afirmă că „Republica Autonomă Crimeea este o entitate administrativ-teritorială din cadrul Ucrainei, ale cărei puteri vor fi exercitate în limitele prescrise de către Constituția și legislația Ucrainei”.

30. Termenul de autonomie este ambiguu deoarece el se poate referi la forme de organizare variind de la simpla descentralizare și pînă la regionalism și federalism, adică poate reprezenta atît o diviziune egală sau una inegală a puterii, cît și doar a anumitor puteri. Există diferite forme de autonomie în Europa bazate pe sisteme politice diferite din care entitățile autonome sînt parte. Însă oricare ar fi forma sa, fiecare stat conține anumite elemente de descentralizare.

31. Se poate spune că au existat două faze istorice în ce privește înființarea autonomiei și că există trei origini diferite de autonomie: organisme autonome înființate de entitățile regionale cînd au fost create statele centrale (ca în cazul Elveției), cele înființate pentru a pune capăt tensiunilor teritoriale și cele în care diviziunea puterilor a fost inițiată de autoritățile internaționale, precum Liga Națiunilor.

32. Diviziunea puterilor între statul central și entitatea autonomă poate fi egală sau inegală. Toate autoritățile teritoriale de un anumit nivel de guvernare, precum cantoanele sau landurile dintr-un stat federal și regiunile dintr-un stat regionalizat, pot beneficia de autonomie. Totuși, este posibil ca numai o anumită parte a teritoriului să facă aceasta sub forma unui statut special cu caracteristici specifice. De pildă, Constituția daneză conferă asemenea statut Insulelor Feroe și Groenlandei, în vreme ce Constituția italiană conferă drepturi specifice pentru cinci regiuni autonome cu trăsături lingvistice și geografice speciale prin acordarea unui statut special. Articolul 116 al legii constituționale din 18 octombrie 2001 prevede că „forme și condiții speciale de autonomie se garantează pentru Friuli-Venezia Giuliana, Sardinia, Sicilia, Trentino-Alto Adige (Tirolul de Sud) și Valle d'Aosta, în acord cu statutul special respectiv adoptat de legea constituțională”.

b) Diversitatea cadrelor instituționale

În Europa există diferite forme statale care asigură o formă sau alta de autonomie.

33. În statele federale, entitățile federate au delegate multe funcții care le permit să se bucure, în virtutea unei diviziuni egale a puterii, de o autonomie considerabilă în administrarea treburilor lor și să își facă auzită vocea de către organismele federale. În principiu, entitățile din componența unui stat federal sînt toate egale și au puteri identice. Opțiunea federală este mai degrabă o reflectare a diverselor faze istorice ale formării unui stat (Elveția, Germania, Austria), și a respectului pentru cele mai vechi entități istorice decît o grijă pentru protecția minorităților.

- Belgia, totuși, reprezintă un caz aparte. În această țară, recenta decizie în favoarea federalismului a fost motivată de dorința de a asigura coexistența unor grupuri lingvistice și culturale diferite. Regiunea trebuie să asigure autonomie politică, economică și socială, iar comunitățile (francofonă și flamandă) autonomia culturală.

34. Există și state regionalizate cu regiuni autonome. Regionalizarea este în realitate o formă de descentralizare din cadrul unui stat, în care entitățile teritoriale se bucură de un anumit grad de autonomie în domenii specifice, fiind însă supervizate de un reprezentant al statului central. Acesta este cazul cu teritoriile insulare portugheze Azore și Madeira, care au statute administrative și politice elaborate de adunările legislative regionale și aprobate de Adunarea Republicii.

35. Totuși, în statele regionalizate există foarte adesea o diviziune inegală a puterilor. Spania și Italia reprezintă bune ilustrări în acest sens.

- În Spania, bunăoară, în timpul procesului de restaurare a democrației după o dictatură a unui stat autoritarist unitar, mai presus de toate autonomia a fost concepută inițial pentru comunitățile istorice cu identități specifice precum bașcii, catalanii și galițienii. Totuși, constituția din 1978 a mers și mai departe împărțind

țara în 17 comunități autonome. Ea definea puterile exclusive ale guvernului central, comunitățile putînd să își asume toate celelalte puteri. Fiecare comunitate își are astfel propriul statut de autonomie, care a fost adoptat în formă de lege organică de către parlamentul național ca autoritate supremă, are forța legală a unei constituții locale pentru comunitatea respectivă și hotărăște sfera puterilor instituțiilor și anvergura resurselor financiare ale fiecărei entități. Unii experți consideră că entităților regionale autonome din Spania s-au dezvoltat într-o asemenea manieră simetrică încît în momentul de față țara are structura unui stat federal.

- În Italia, aranjamentele pentru autonomie teritorială diferă de la o regiune la alta. De exemplu, Articolele 5 și 6 ale constituției înființează o legătură reală între regionalizare și situația legală a minorităților lingvistice. Articolul 5 prevede: „Republica, una și indivizibilă, recunoaște și promovează autonomia locală; ea va aplica un grad complet de descentralizare administrativă în cadrul serviciilor dependente de Stat și va ajusta principiile și metodele legislației sale cerințelor autonomiei și descentralizării”, în vreme ce Articolul 6 afirmă că „Republica protejează minoritățile lingvistice prin prevederi speciale”.

36. În fine, există, de asemenea, state care au traversat recent un proces de descentralizare prin delegarea puterilor, prin legislație, de la guvernarea centrală către entitățile subnaționale cu caracteristici culturale specifice. Această delegare a fost uneori însoțită de crearea regiunilor cu statut special și puteri extinse. În majoritatea covârșitoare a cazurilor, acestea sînt regiuni insulare, precum Insulele Feroe care aparțin Danemarcei, Groenlanda în urma independenței Islandei de după cel de-al doilea război mondial, insula franceză Corsica care este recunoscută ca o entitate teritorială cu puteri speciale, și departamentele și teritoriile de peste mări ale Franței.

37. În ce privește Corsica, trebuie remarcat că guvernarea franceză a prezentat un proiect de statut pentru insulă la începutul lui aprilie 2003. Se intenționează să se supună acest text unui referendum populației insulei în 6 iulie 2003. Textul prevede înființarea unei singure autorități devolute care ar înlocui actuala regiune și cele două departamente (Corse du Sud și Haute-Corse), însă ar păstra palierul local de guvernare prin formarea a două „consilii teritoriale”, unul în nord și unul în sud. Acest nou statut mai stipulează ca adunarea locală corsicană să poată adapta legile și reglementările precum și uzul generalizat și predarea limbii corsicane. Totuși, acest proiect, al cărui obiectiv este să confere Corsicii mai multă autonomie printr-o mai amplă delegare de puteri, nu se compară cu statutul special acordat mai multor regiuni europene (mai cu seamă din Italia și Spania) care au puteri legislative mult mai largi; el nu merge nici atît de departe cît preconizau propunerile făcute de Lionel Jospin, fostul prim ministru, care a sugerat o diviziune a suveranității naționale.

38. Sistemul devolutiv, la care s-a recurs mai cu seamă în Regatul Unit al Marii Britanii, ține și el cont de diferitele comunități din componența țării prin recunoașterea existenței unor sisteme legislative separate în anumite zone – de exemplu, Țara Galilor,

Scoția și Irlanda de Nord. În aceste zone ale Regatului Unit, există un mare grad de descentralizare cu o diviziune inegală a puterilor, rezultând în înființarea de entități cu largi puteri autonome administrate de adunări regionale alese.

39. Unele regiuni insulare britanice, precum Guernsey, Jersey sau Insula Omului, au puteri autonome extrem de largi în administrarea treburilor lor. Acest proces a avut un asemenea succes încât anumite regiuni engleze, precum York sau Midlands, revendică acum aceleași drepturi. Acestea vor constitui subiectul unor referendumuri regionale care urmează a avea loc în vara lui 2003.

c) *Definirea sferei autonomiei*

40. Etimologic, cuvântul autonomie este derivat din grecescul auto (sine) și nomos (lege), astfel că la bază înseamnă dreptul de a se guverna și de a se elabora propriile legi (adică, autoguvernare).

41. Potrivit lui Kjell-Åke Nordquist¹, „o autonomie este un teritoriu cu un grad mai mare de autoguvernare decât oricare alt teritoriu comparabil din cadrul unui Stat”. Tradițiile culturale, diferențele religioase și situările geografice specifice pot justifica acordarea de puteri specifice unui teritoriu anume.

42. Pentru Ruth Lapidot¹, o specialistă de prim rang în autonomie, „Autonomia este un mijloc de împărțire a puterilor pentru a se păstra unitatea unui stat și în același timp pentru a se respecta diversitatea populației sale”.

43. Ea face distincția între trei tipuri de autonomie: autonomie teritorială-politică, autonomie administrativă și autonomie personală sau culturală.

- „O autonomie teritorial-politică este o structură menită să garanteze unui grup care diferă de majoritatea populației statului, dar care constituie majoritatea într-o anumită regiune, un mijloc prin care să își poată exprima identitatea sa distinctă.”

- Autonomia administrativă este apropiată de descentralizare. Totuși, în vreme ce aceasta din urmă implică o delegare a puterilor, prima presupune un transfer al puterilor, care sînt exercitate de reprezentanți locali aleși.

- Autonomia personală sau culturală este acordată membrilor unei comunități anume (etnice, lingvistice, religioase), indiferent de locul lor de rezidență. Acest model de autonomie, care asigură membrilor unei comunități etnice guvernarea prin instituții și/sau legislație proprii, permite minorităților un grad semnificativ de autonomie și coeziune, chiar și atunci cînd minoritățile sînt dispersate din punct de vedere teritorial.

44. Profesorul german Heinrich Oberreuter înțelege conceptul de autonomie ca „posibilitatea autodeterminării libere în condițiile ordinii legale existente”.

45. Potrivit lui Hurst Hannum și R.B.Lilich, doi juriști specializați în dreptul internațional, autonomia poate fi înțeleasă ca „un termen relativ de descriere a gradului de independență de care se bucură o entitate anume în cadrul unui stat suveran”⁶.

46. „Autonomia teritorială” este înțeleasă ca o structură, de obicei din cadrul unui stat suveran, prin care locuitorii unei părți definite a teritoriului au o vastă autonomie administrativă. În formele ideale, autonomia teritorială ar necesita existența unui organism legislativ local ales, cu o anumită putere de a legifera în mod independent în unele domenii de importanță, precum și un executiv cu puterea de a implementa legislația elaborată de autoritatea locală în acele domenii, în vreme ce în alte domenii, executivul se supune legilor și ordinelor autorităților centrale.”⁶

47. Aceste sensuri diferite ale autonomiei reflectă modurile diferite în care o minoritate culturală poate participa la administrarea treburilor din teritoriul în care ea trăiește. În practică, aceste forme diferite de autonomie sînt adesea întrepătruse.

48. Soluțiile bazate pe autonomie trebuie considerate drept „structuri substatale” de care beneficiază o anumită parte a populației. Ca urmare, se lasă la latitudinea legislativelor naționale să hotărască și să motiveze interpretarea, implementarea și administrarea autonomiei.

49. Statele și minoritățile ar trebui să recunoască faptul că, departe de a fi final și static, statutul de autonomie este un proces și poate fi totdeauna supus negocierii. Odată ce s-a înrădăcinat un climat de încredere, statul central va înțelege că acordarea de putere autonomă nu îi periclitează nici suveranitatea, nici existența celorlalte grupuri minoritare, și va fi mai dispus să îi confere entității autonome puteri mai largi.

d) Cadrul juridic al autonomiei

50. Pentru a asigura condiții corespunzătoare pentru permanența și stabilitatea sa, fiecare entitate autonomă trebuie să fie integrată într-un cadru juridic. Un statut de autonomie locală poate fi înființat de o constituție, de o lege, de un statut regional sau de un tratat internațional.

51. De exemplu, anumite entități autonome au fost instituite exclusiv prin legi constituționale (precum Insulele Feroe, Groenlanda sau provinciile spaniole), în vreme ce altele au fost înființate de acorduri internaționale, iar apoi consfințite în constituții (în cazul Insulelor Åland, Legea autonomiei a folosit pentru dezvoltarea și detalierea deciziei Ligii Națiunilor din 1921 care fusese acceptată anterior de Suedia și Finlanda). În mod similar, o lege constituțională italiană din 1948 ce acorda statut special pentru Trentino-Alto Adige a dezvoltat și a detaliat Acordul De Casperi-Gruber din 1946.

52. Anumite entități autonome, ca în cazul Spaniei, pot fi instituite prin statute regionale adoptate de parlamentul național sub forma unei legi organice încorporate apoi în constituție.

53. În ce privește baza legală a statutului de autonomie, se poate observa că atunci cînd autonomia este conferită unei părți semnificative a teritoriului, statutul

special este în mod normal asigurat printr-un text cu forță de lege constituțională. Așa se întâmplă neîndoios cu entitățile care intră în componența unui stat federal sau regionalizat, însă adeseori și în cazul regiunilor beneficiare de structuri speciale din cadrul statelor unitare. De exemplu, statutul Republicii Autonome a Crimeii se bazează pe o lege specială din 29 aprilie 1992, a cărei adoptare a impus revizuirea articolului 75 al constituției ucrainene. Întrucât temeiul legal al regiunilor autonome determină însăși structura statutului, este preferabil ca el să fie menționat în constituție.

e) Aspecte pozitive și negative ale autonomiei

54. Obiectivul raportului este să descrie și să analizeze cazurile diferitelor regiuni autonome prin examinarea modalității lor de funcționare la nivel politic și instituțional. Studiul Insulelor Åland, al Alto-Adige/Tirolului de Sud și al Insulelor Feroe va face posibilă identificarea factorilor istorici și politici și, ulterior, la elaborarea unei liste de factori de bază similari care apar în contextul foarte diferit al conflictelor din zilele noastre. Sri Lanka, unde procesul de negociere este tutelat de Norvegia, este un exemplu actual de relevanță a acestor considerații și a acestei experiențe istorice.

55. Studiul entităților autonome face posibilă elaborarea unei liste de factori propice reușitei de durată a regiunilor ce se autoguvernează. Fiecare revendicare de autonomie are loc într-un context istoric cu dimensiuni culturale, politice, democratice și geopolitice. Această dorință de autonomie se poate explica apelând la tradiții culturale specifice, o limbă specifică, un sentiment de apartenență culturală la o țară învecinată sau structura specifică a teritoriului în cauză.

56. Există, de asemenea, și factori istorici cheie. Bunăoară, foarte des țara care a acceptat un acord de autonomie se afla ea însăși în proces de constituire, în vreme ce în alte cazuri se poate ca autonomia să fi fost sprijinită de un stat vecin și/sau de comunitatea internațională.

57. În ce privește criteriile geopolitice, se poate spune că în multe cazuri entitățile autonome nu posedă resurse naturale semnificative și nu sînt de importanță strategică majoră și că marile puteri nu sînt direct implicate în nici un conflict din ele.

58. În fine, reușita entității autonome depinde în mare măsură de respectul pentru drepturile omului și democrația din țara învecinată și de renunțarea la forță. Respectul pentru principiile „bunei guvernări” și acordarea puterilor autonome reprezintă condiții favorabile pentru asigurarea permanenței acordurilor de autonomie.

IV. Studii de caz

a) Insulele Åland

59. Insulele Åland sînt o zonă demilitarizată, neutră și autonomă a Finlandei. Populația lor este de 26.000, iar suprafața însumează 1.552 km². Capitala lor se numește Mariehamn. Ele sînt un arhipelag compus din peste 6.500 de insule situate între Stockholm și Turku.

60. Ålandezii sînt vorbitori de suedeză de cînd se ştiu şi sînt de aceea parte a moştenirii culturale suedeze. Deoarece acesta este un grup de insule, autonomia sa este considerată a fi teritorială, deşi ea s-ar încadra şi în noţiunea de autonomie culturală, fiind bazată pe cultura şi limba suedeză.

61. Åland a fost o foarte veche regiune a Suediei şi a avut o populaţie suedeză cu mult înainte ca Finlanda să fie încorporată în spaţiul suedez în secolul al treisprezecelea. Insulele, laolaltă cu Finlanda, au aparţinut Suediei pînă în 1809, dată la care Suedia, după ce a pierdut războiul cu Rusia, a fost silită să cedeze Finlanda, împreună cu Åland, învingătorului. Sub administraţia rusă, Finlanda a beneficiat de o formă specială de autonomie culturală.

62. Cînd Imperiul Rus a început să se destrame, însă înainte ca Finlanda să îşi declare independenţa în 1917, Ålandezii au început să lupte pentru unirea cu Suedia, ţara mamă tradiţională. O cerere în favoarea reunirii a fost semnată de 96% din Ålandezii rezidenţi cu vîrsta legală şi înaintată regelui Suediei. Totuşi, de curînd născutul stat al Finlandei, care fusese proclamat în respectul principiului autodeterminării naţionale, nu era pregătit să renunţe la o parte din teritoriul său.

63. După o dispută între Finlanda şi Suedia, chestiunea Insulelor Åland a căpătat o dimensiune internaţională şi, la iniţiativă britanică, a fost prezentată Ligii Naţiunilor de la Geneva. În 1921, Liga a hotărît că Insulele Åland ar trebui să aparţină Finlandei, dar să aibă autonomie care să le garanteze moştenirea şi limba suedeză. Zece state au garantat demilitarizarea şi conferirea unui statut de neutralitate insulelor. Cu alte cuvinte, autonomia lor are un sprijin internaţional şi a fost folosită ca un model de rezolvare a conflictelor minoritare în întreaga lume.

64. Insulele Åland au puteri legislative în domenii precum asistenţă socială şi medicală, mediu, comerţ şi industrie, cultură şi educaţie, transport, servicii poştale, forţele poliţieneşti, radio şi televiziune şi guvernarea locală, însă au relativ puţină autoritate în ce priveşte impozitarea, comparativ cu Groenlanda şi cu Insulele Feroe. Puterea legislativă este investită în parlament (*Lagtinget*), iar puterea executivă în *Landskapsstyrelsen*. Suzeranitatea finlandeză asupra insulelor este exercitată de către guvernator (*Landshövding*).

65. Autonomia Insulelor Åland este consfinţită în Constituţia Finlandeză (Articolul 120) în concordanţă cu Legea Autonomiei Ålandeze, care a fost adoptată de parlamentul finlandez şi poate fi amendată sau revizuită doar printr-o decizie comună a parlamentului finlandez şi a parlamentului Insulelor Åland. Aceasta înseamnă că fiecare dintre cele două părţi se poate opune prin veto oricărui schimbări pe care nu le acceptă.

66. Autonomia Insulelor Åland a fost consolidată şi lărgită de-a lungul anilor. Legea a fost suplimentată cu cea din 1951, care definea puterile şi structurile operaţionale ale autonomiei. Legea adoptată în 1991 a consolidat autonomia prin lărgirea puterilor legislative ale provinciei, atribuind funcţiuni administrative mai

largi și permițînd insulelor să își asume responsabilități mai mari pe scena internațională. Pentru a oferi mai multă protecție identității culturale a locuitorilor, legea cuprinde prevederi mai detaliate referitoare la dreptul de domiciliu și folosirea suedezei în învățămînt. Acest drept de domiciliu⁸ dă posibilitatea cetățenilor să participe la alegerile provinciale și municipale (inclusiv dreptul de a candida), de a se implica în activități comerciale și de a achiziționa bunuri imobiliare. Totdată, el scutește de serviciul militar.

67. Multe trăsături ale autonomiei Insulelor Åland sînt foarte interesante. Unul dintre cele mai neobișnuite aspecte îl reprezintă relația financiară dintre Finlanda și insule, care plătesc către Helsinki toate taxele obișnuite, ca oricare altă regiune finlandeză, însă au dreptul la o rambursare echivalentă cu 0,45% din venitul total al statului, acest procentaj fiind echivalent cu proporția insularilor din întregul populației finlandeze. Aceasta este o relație neobișnuită întrucît ea leagă entitatea autonomă de dezvoltarea statului finlandez, iar cele 0,45% sînt calculate și plătite anual, aceasta fiind o parte integrală din acordul de autonomie.

68. Proiectul autonomiei Insulelor Åland nu se bazează pe descentralizarea puterii, ci pe un acord de puteri împărțite cu ajutorul și sub auspiciile unei instituții internaționale, Liga Națiunilor.

b) Alto-Adige/Tirolul de Sud

69. Constituția din 1947 definea Italia ca un stat regionalizat. Deși chestiunea protecției minorităților ridică puține probleme în această țară, adunarea constitutivă a considerat că instituirea de instituții regionale autonome ar putea contribui la rezolvarea unei probleme latente.

70. Sînt trei regiuni autonome în Italia: Trentino Alto-Adige, Valle d'Aosta și Friuli-Venezia Giulia, care au minorități lingvistice⁹.

71. Regiunea autonomă care prezintă interes aici este Trentino Alto-Adige, care se împarte în două provincii, Trento și Bolzano (Alto-Adige sau Tirolul de Sud), aceasta din urmă fiind subiectul studiului nostru.

72. În ce privește contextul istoric, provincia Trento a fost luată de la Bavaria și anexată Italiei în 1918, în vreme ce Bolzano a aparținut Austriei și a fost incorporată Italiei în 1919. Aceste anexări au fost confirmate de Tratatul de la Saint-Germain-en-Laye din 1947, care garanta minorității germane autonomie teritorială și conferea locuitorilor din Trento un grad ridicat de autonomie.

73. Trentino Alto-Adige are în componență trei grupuri lingvistice de mărimi diferite: italian (62% din populație), german (31%) și ladin (3%).

74. Articolul 2 al statutului special pentru Trentino Alto-Adige din 1948, care a fost amendat în 1962, 1971 și 1972, și completat prin legea din 15 decembrie 1999 (Standarde de protecția minorităților lingvistice istorice) afirmă că „în Regiune, va fi salvagardată egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor, indiferent de grupul lingvistic din care fac parte și de caracteristicile lor etnice și culturale”.

75. Articolul 99 afirmă că „În Regiune limba germană este egală cu limba italiană, care este limba oficială a Statului”. Articolul 100 proclamă că „cetățenii germanofoni din Provincia Bolzano își pot folosi propria limbă în relațiile cu instituțiile judiciare și cu organele și birourile administrației publice”.

76. Este important de subliniat că aceste drepturi lingvistice acordate minorităților naționale de către guvernarea italiană sînt implementate la nivel provincial în conformitate cu rezoluțiile adoptate de consiliile municipale sau comunale. Aceste consilii joacă astfel un rol decisiv în implementarea efectivă a acestor drepturi.

77. 68% din locuitorii provinciei Bolzano vorbesc germană, 27% italiană, iar 4% ladina. Decretul Președintelui Republicii din 26 iulie 1976 pentru reprezentarea proporțională prevede că „posturile administrative publice sau semipublice se distribuie just între cele trei grupuri lingvistice”. În cazul ladinilor, care reprezintă o minoritate în minoritate, articolul 32 al decretului nr. 574 al Președintelui Republicii din 15 iulie 1988 „autorizează folosirea ladinei în comunicarea orală sau scrisă cu autoritățile în provincia Bolzano”.

78. În condițiile acestor prevederi speciale, reprezentarea grupurilor lingvistice italian și german în consiliul executiv și președinția consiliului legislativ al provinciei Bolzano trebuie să fie proporțională cu mărimea grupurilor din adunarea provincială. Guvernările locale pot folosi germană și italiană în dezbaterile din adunarea regională și consiliile provinciale precum și în elaborarea de legi și reglementări adoptate de aceste instituții. În paralel cu aceasta, posturile din departamentele guvernării naționale trebuie distribuite în provincia Bolzano printre funcționarii publici italofooni și germanofoni potrivit mărimii grupurilor lingvistice respective.

79. În ce privește învățămîntul, articolul 19 al Statutului Special afirmă că în provincia Bolzano germană și ladina se predau la grădiniță, clasele primare și gimnaziale.

80. Pe lîngă drepturile lingvistice, aceste două provincii dețin mult mai multă autonomie decît altele, amintind de autonomia de care se bucură regiunile cu statut special. Fiecare din provinciile din Trento și Bolzano are un consiliu provincial cu puteri largite, ai cărui membri sînt aleși de locuitori pentru o perioadă de patru ani.

81. Consiliul provincial și autoritățile locale sînt responsabile pentru toate domeniile de importanță pentru populație și pentru zona locală, mai cu seamă serviciile sociale, școli, limbă, planificarea folosirii pămîntului și a dezvoltării economice.

82. Totuși, trebuie amintit că nici o regiune italiană nu are nici o putere judiciară, acestea rămînînd domeniul exclusiv al autorităților statului.

83. Autonomia legislativă și administrativă a provinciilor și regiunii este susținută de garanții constituționale de alocare de resurse financiare substanțiale, derivate din distribuirea veniturilor realizate din colectarea taxelor naționale și taxelor locale, acestea din urmă aparținînd în întregime provinciilor și fiind adoptate direct de regiune.

84. Este important de remarcat că vorbitorii de germană și ladină din provincia Bolzano pot apela la tribunalul administrativ în cazul în care autoritățile locale nu le respectă drepturile lingvistice.

85. Această autonomie a vorbitorilor de germană din Bolzano nu a fost cîștigată fără greutăți. Dimpotrivă, în anii '60 ea a dus la mișcări de protest violente care condamnau nerespectarea acordurilor internaționale și cereau ca această provincie să fie reincorporată în Austria.

86. Este de netăgăduit că Italia sprijină autonomia grupurilor lingvistice dîndu-le posibilitatea păstrării și dezvoltării identității lor etnice și culturale, respectat fiind în același timp principiul bunei guvernări.

87. Studiul de față reliefează o serie de aspecte importante: aceasta este o regiune circumscripșă geografic, fiind situată la granița de sud-est a Elveției și de sud-vest a Austriei, și este compusă din mai multe minorități lingvistice care doresc să își afirme individualitatea culturală. Aceste minorități au un puternic sentiment de apartenență culturală la statul învecinat, cu toate că nu au pus niciodată la îndoială principiile unității și integrității teritoriale.

c) O comparație a celor mai reușite două cazuri istorice

88. Se pot discerne 25 de factori istorici, politici și conceptuali care au contribuit la succesul celor două cazuri de autonomie. În vederea obținerii unui succes similar, aceste modele reușite pot servi drept bază de reflecție asupra modului în care acești factori ar putea fi adaptați în scopul soluționării conflictelor actuale.

89. Experiența cîștigată în Insulele Åland și Alto-Adige/Tirolul de Sud are în comun cîteva aspecte obiective:

a) ambele sînt ușor identificabile geografic, una ca o zonă insulară compusă dintr-un grup mare de insule, cealaltă ca o vale cu o serie de văi afluențe;

b) o limbă;

c) un sentiment de apartenență culturală la o țară vecină care a jucat și încă mai joacă rolul de „unchi bătrîn și bun” și de aliat;

d) proximitatea față de țara vecină față de care populația are un sentiment de apartenență și cu care simte că are o moștenire culturală comună, ambele avînd de depășit un obstacol natural, marea într-un caz (traversată rapid cu feribotul) și un munte în celălalt (o scurtă călătorie cu trenul);

90. De asemenea, ambele au în comun o serie de elemente istorice:

a) statul care a fost silit să accepte autonomia se afla în plin proces de constituire după o criză istorică (Finlanda își căuta echilibrul după războiul de independență și Revoluția Rusă; Italia traversa o renaștere după cel de-al doilea război mondial);

b) legitimitatea puterii politice din toate statele în cauză, iar din Finlanda și Italia în mod special, nu putea fi pusă la îndoială;

c) ambele regiuni autonome au fost constituite de către, sau sub auspiciile unui organism internațional (Liga Națiunilor/Națiunile Unite) și au sprijin și recunoaștere internaționale;

d) ambele regiuni autonome sînt susținute de o țară vecină importantă (Suedia/Austria).

91. Ambele regiuni autonome au fost înființate de state cu următoarele lucruri în comun:

a) Finlanda și Italia, ca și Suedia și Austria, erau state care își asumaseră fără rezerve democrația și drepturile omului;

b) Nici unul din statele implicate nu era dispus să își apere interesele prin forță sau violență;

c) Toate cele patru state aveau experiență în sau își asumaseră buna guvernare;

d) Populațiile în cauză, atît ălandezii cît și sudtirolezii, aveau capacitatea de a-și administra treburile locale și de a respecta principiile bunei guvernări;

e) Populația din toate statele respective și din ambele regiuni autonome fusese foarte săracă sau dusesese o viață grea;

92. În ce privește contextul strategic general, se pot identifica o serie de factori comuni:

a) în ambele cazuri, nu fusese direct implicată și nu avea interese proprii de urmărit nici una din marile puteri (cu posibila excepție a URSS-ului, pe cale de maturizare);

b) din punct de vedere geografic, ambele cazuri se aflau la marginea zonelor de conflict mondial de putere;

c) în ambele teritorii ce urmau să devină autonome, nu existau resurse naturale sau alte surse de bogăție.

93. Cele două regiuni autonome au în comun cîțiva factori pozitivi care au avut un impact important asupra reușitei lor:

a) împărțirea puterilor a fost definită clar și detaliat;

b) guvernarea centrală trebuie să consulte regiunile autonome în cazurile în care sînt implicate puterile lor (Insulele Åland au chiar mai multe drepturi în această privință decît Alto-Adige/Tirolul de Sud).

94. Cazul Insulelor Åland are o serie de trăsături remarcabile:

- toate părțile au căzut de acord anticipat să accepte dispozițiile Ligii Națiunilor;
- în nici o fază a conflictului nu a existat violență deschisă sau episoade violente (spre deosebire de cazul Alto-Adige/Tirolul de Sud);

- la începutul anilor '20, Finlanda dorea să arate că este o țară nordică modernă, civilizată, pregătită să se integreze într-o cultură politică și societate civilă specific scandinavă.

95. Se pot reliefa o serie de trăsături distinctive ale structurii și evoluției regiunii autonome Åland ce se poate să fi fost cruciale pentru succesul său:

- a) autonomia Insulelor Åland este protejată de Constituția Finlandei;
- b) totuși, ea este dinamică în sensul în care ea rămîne mereu deschisă dezvoltării și reformei negociate;
- c) resursele financiare ale regiunii autonome Åland nu sînt stabilite în termeni absoluți, ci ca un procentaj din bugetul finlandez, oferind astfel un alt factor dinamic care ajută insulele să se identifice într-o anumită măsură cu Finlanda;
- d) guvernarea Insulelor Åland și populația lor trebuie consultată atunci cînd îi sînt afectate drepturile. Aceasta se întrunește într-o comisie comună cu autoritățile finlandeze constituită pentru dezbaterile chestiunilor de interes comun și pentru a evita neînțelegerile.

d) Sri Lanka

96. Sri Lanka a devenit independentă în 1948. Primele tensiuni au apărut în anii '70 și erau de origine etnică. Ele pot fi puse pe seama combinației unei serii de factori: o populație multietnică¹⁰, religii diferite¹¹ și neliniști sociale cuplate cu un sentiment de discriminare. Aspectul din urmă, care este rezultatul tensiunilor dintre diferite clase sociale, este crucial și cu mult mai important decît tensiunile religioase.

97. Originea acestor tensiuni se afla în faptul că atît tamili cît și hindușii aveau sentimentul că sînt prost tratați de celelalte comunități, mai cu seamă de singalezi. Ei considerau că erau o minoritate hărțuită și victime ale violenței și politicilor discriminatorii. Aveau nostalgia poziției privilegiate de care se bucuraseră în timpul administrației britanice.

98. Originea tulburărilor sociale consta într-o lege adoptată în 1956 care stipula că singaleza era singura limbă oficială. Decizia a fost urmată de mișcări violente de protest ale populației tamile. Această lege a fost amendată de două ori, în 1958 și 1978, tamila fiind și ea recunoscută ca limbă oficială.

99. Ocuparea posturilor din cadrul serviciilor civile este și ea un factor care a acutizat tensiunile dintre comunitățile tamilă și singaleză. Trebuie amintit aici că în timpul administrației britanice majoritatea covârșitoare a posturilor era ocupată de tamili. Majoritatea singaleză mai bine educată a început să ocupe aceste posturi, conducînd astfel la tensiuni sociale.

100. Schimbările din politicile de admitere la universități erau percepute de comunitatea tamilă ca discriminatorii. Aceasta a dus la o înrăutățire a relațiilor dintre comunitățile etnice și s-a aflat la originea radicalizării comunității tamile. În ciuda modificării acestor criterii de admitere în anii '70 și '80, minoritatea tamilă a continuat pentru multă vreme să aibă resentimente și un sentiment de nedreptate.

101. Problema delegării puterilor s-a aflat și ea la baza tensiunilor. Guverne succesive au trebuit să ajungă la un compromis între poziția majorității singaleze, care era suspicioasă față de orice transfer de puteri, și aspirațiile minorității tamile,

care era în favoarea unui sistem federal care să confere puteri lărgite unei provincii tamile din nord-estul țării.

102. Începînd cu 1977, tensiunile s-au acutizat între comunitățile etnice în ciuda diferitelor măsuri menite să aplaneze situația. Un conflict etnic armat dintre Tigrii Eliberării ai Ealam-ului Tamil (LITE), așa-numiții „Tigrii tamili”, și guvern a durat 19 ani și a dus la pierderea a peste 65.000 de vieți omenești.

103. Negocierile de pace au început în 1985, cînd președintele Sri Lankăi, Chandrika Kumaratunga, a solicitat Norvegiei să medieze un dialog între guvern și LITE în vederea găsirii unei soluții negociate. A fost aleasă Norvegia datorită îndelungatei sale tradiții de implicare în procesele de pace și a cooperării durabile dintre cele două țări.

104. Negocierile de pace au avut loc în diferite etape:

- februarie 2002: semnarea unui acord de încetare a focului între guvern și LITE.

- 16-18 septembrie 2002: negocieri în cursul cărora Tigrii Tamili au declarat că renunță la revendicarea independenței minorității tamile din regiunile aflate sub controlul lor din nordul și estul Sri Lankăi.

- 31 octombrie 2002: întâlniri în Tailanda avînd ca scop înființarea unui detașament special comun guvern-LITE care să promoveze reconstrucția, în special cu ajutor internațional, în zonele devastate de război.

- 31 octombrie – 3 noiembrie 2002: deschiderea în Tailanda a unei a doua runde de negocieri de pace. Ele au avut ca rezultat înființarea unei Subcomisii pentru Probleme Politice în ale cărei atribuții intră studierea condițiilor și sistemelor de organizare din zonele în care există rivalități etnice.

- 2-5 decembrie 2002: deschiderea la Oslo a unei a treia runde de negocieri cu privire la consolidarea acordului de încetare a focului, inițierea ajutoarelor umanitare, inițierea muncii de reintegrare și propunerea de soluții politice.

- 6 ianuarie 2003: deschiderea celei de a patra runde de negocieri pentru rezolvarea delicatei probleme a viitorului guvern.

105. Părțile implicate în conflict sînt conștiente că respectarea acordului de încetare a focului rămîne o condiție esențială pentru continuarea negocierilor. Ele cred că procesul de pace se va întinde pe următorii cîțiva ani și că prioritatea va fi restabilirea încrederii între diferitele comunități în același timp cu îmbunătățirea securității și condițiilor de trai ale populației în ansamblu. Urmează a fi stabilite treptat modalități de utilizare cu efect optim a resurselor disponibile și a fi selectate proiectele prioritare. Această definire a priorităților este cheia obținerii asistenței comunității internaționale (ajutorul estimat inițial la 70 de milioane USD).

106. Liderii LITE și-au schimbat semnificativ pozițiile în timpul negocierilor: dacă în septembrie 2002 ei cereau înființarea unei administrații interimare (cu conducere tamilă) în nord-est, în momentul de față ei spun că ar accepta statutul

de autonomie. O delegație LITE a vizitat Insulele Åland în aprilie 2003 pentru a învăța din experiența pozitivă câștigată aici.

107. Pe 27 noiembrie 2001, liderul suprem al Tigrilor Tamil, Velupillai Prabhakaran, a declarat că „suntem pregătiți să luăm în considerare într-un mod favorabil un cadru politic care să ofere autonomie regională substanțială și autogovernare în patria noastră pe baza dreptului nostru la autodeterminare internă”. Totuși, el a adăugat că „dacă dreptul la autodeterminare al poporului nostru ne va fi refuzat și cererea noastră pentru autogovernare regională va fi respinsă, nu vom avea altă alternativă decât secesiunea și formarea unui stat independent”. A fost înființată o Subcomisie pentru Chestiuni Politice însărcinată cu studierea condițiilor și sistemelor de organizare în zonele în care există rivalități etnice. Menirea ei este să facă comentarii pe marginea unor subiecte ca modelele de guvernare, probleme ale tranziției post-conflict, coordonarea asistenței internaționale și procesul de reconciliere.

108. Mai exact, sarcina acestei subcomisii este studierea diferitelor modele de autonomie, principii de autodeterminare internă și structuri federale care permit soluționarea conflictelor etnice.

109. Discuțiile mai au ca temă împărțirea puterilor între centru și regiuni și în interiorul guvernării centrale, precum și aspectele juridice și finanțele publice și chestiunile referitoare la granițele teritoriale și protecția drepturilor omului.

110. Cele două părți au căzut, de asemenea, de acord să înființeze o misiune de monitorizare internațională care să investigheze orice încălcări ale termenilor și condițiilor păcii.

111. Problemele sînt departe de a fi rezolvate. Tensiunile etnice au revenit la suprafață în estul Sri Lankăi. Pentru calmarea situației, cele două părți implicate în conflict au decis să ia măsuri prompte de îmbunătățire a siguranței, cooperării interetnice și respectarea drepturilor omului. La întîlnirile de la Oslo din decembrie 2002, au fost identificate priorități suplimentare, cum ar fi repopularea și reîntoarcerea populației dislocate, mai cu seamă femeii și copiii. O subcomisie pentru Detensionare și Normalizare a fost înființată pentru a promova dialogul dintre diferitele comunități.

112. Sri Lanka constituie un exemplu interesant de context pentru instituirea autonomiei: ea este un stat cu trăsături specifice, fiind compus din mai multe comunități cu religii diferite, și, confruntat fiind cu cererea de independență a comunității tamile, guvernul a recurs la forțe armate. Negocierile de pace tutelate de Norvegia au permis părților să accepte acordarea statutului de autonomie. Este interesant de remarcat că modelele de autonomie aflate acum în discuție se inspiră din experiența pozitivă câștigată în acest domeniu.

f) Insulele Feroe

113. Situate la 1400 de kilometri de Copenhaga, Insulele Feroe au statut de autonomie în cadrul Regatului Danemarcei. Feroezii se consideră un popor dis-

tinct întrucît au propria limbă și instituțiile proprii, și-au păstrat tradițiile și au un extrem de dezvoltat sentiment de unitate.

114. Dimensiunea istorică este cheia înțelegerii procesului care a dus la autonomie. În Evul Mediu, feroezii erau supuși Coroanei Norvegiene. În secolul al XIV-lea, regele Danemarcei a devenit și rege al Norvegiei. După războaiele napoleoniene, teritoriile din Oceanul Atlantic rămase sub Coroana Norvegiană (Insulele Feroe, Islanda și Groenlanda) au rămas sub săpînire daneză.

115. Cînd Danemarca a devenit monarhie constituțională în 1849, fiecare din cele trei provincii atlantice a urmat o evoluție diferită. Groenlanda a fost condusă ca o colonie pînă la încorporarea sa în Danemarca prin constituția daneză revizuită în 1953. I s-a conferit autonomia în 1979. Islanda s-a desprins treptat de Danemarca și a devenit o republică de sine stătătoare în 1944.

116. În timpul celui de-al doilea război mondial, Danemarca a fost ocupată de Germania, iar Insulele Feroe de Marea Britanie. Legăturile cu Danemarca au fost rupte. În condițiile unei constituții provizorii, puterile erau împărțite între guvernarea daneză centrală și autoritățile autonome.

117. La sfîrșitul războiului, feroezii au dorit să-și mențină autonomia, însă nu doreau independență totală, în vreme ce autoritățile daneze au cerut o soluție compatibilă cu concepția lor despre Danemarca ca stat unitar. În urma plebiscitului din 1946, noile negocieri au culminat cu adoptarea Legii Autogovernării în 1948.

118. În preambul, această Lege se referă la recunoașterea „poziției speciale a Insulelor Feroe în cadrul Regatului Danemarcei din punct de vedere național, istoric și geografic”.

119. Definiția juridică a unui locuitor al Insulelor Feroe nu cuprinde nici o mențiune a criteriului etnic. Recunoașterea naționalității specifice a locuitorilor insulelor se reflectă în existența unui steag feroez și a pașaportului feroez. Limba feroeză este recunoscută ca principala limbă vorbită în arhipelag, însă daneza poate fi folosită în toate treburile publice. În condițiile Legii autogovernării, responsabilitatea pentru toate problemele culturale, în mod special cele legate de promovarea limbii feroeze, a fost transferată insulelor sub titlul de chestiuni specifice.

120. Au fost făcute propuneri de împărțire a puterii. General vorbind, autoritățile feroeze au posibilitatea de a-și exprima punctul de vedere în domenii aflate sub control danez. În plus, locuitorii insulelor aleg doi delegați pentru parlamentul danez. Mecanismul justiției este conform sistemului danez, iar deciziile ținînd atît de dreptul civil în general cît și de codul penal sînt luate de autoritățile daneze.

121. Printre funcțiile transferate Insulelor Feroe în 1948 se numărau responsabilitatea pentru comerț și industrie, agricultură, pescuit și manufactură, precum și planurile de folosință a terenurilor, administrarea apei și administrarea resurselor marine.

122. Activitățile autorităților autonome sînt finanțate în principal din taxa pe venit, TVA, taxe indirecte și un fond compact de la ministerul de finanțe danez.

Guvernarea Insulelor Feroe are puterea de a colecta taxe, inclusiv taxe de import. Insulele aparțin zonei monetare daneze, însă dețin bancnote proprii.

123. Orice dispute implicând puterile autorităților autonome ale Insulelor Feroe și ale autorităților naționale sînt remise unei comisii comune.

124. În condițiile Legii Autogovernării, funcțiile autorităților feroeze sînt limitate datorită drepturilor și obligațiilor internaționale. Totuși, există un consilier special pentru afacerile feroeze pe lângă ministerul de externe danez. Trebuie subliniat că, în respectul dorințelor poporului feroez, calitatea de membru a Danemarcei în Uniunea Europeană nu se extinde asupra Insulelor Feroe (sau, din 1986, asupra Groenlandei).

125. Sistemul autogovernării locale din Insulele Feroe conține o serie de elemente specifice, cel mai de seamă fiind delimitarea geografică clară a acestui teritoriu insular cu limbă proprie. În lumina dorinței de autonomie exprimată de feroezi, guvernul danez a preferat să aplice principiul „bunei guvernări” decît să recurgă la forță. Delegarea puterilor, cuplată cu un transfer de fonduri substanțiale a permis acestei regiuni autonome să se autoguverneze.

126. Totuși, lăsînd deoparte trăsăturile specifice ale acestei autonomii, anumite caracteristici ale sale ar putea servi drept sursă de inspirație pentru alte sisteme de autonomie în cazurile în care autogovernarea se întrezărește ca o cale de soluționare a problemelor de naționalitate sau regionalism.

V. Clarificări conceptuale

a) Dreptul la autodeterminare internă și externă

127. Dreptul la autodeterminare este recunoscut ca unul din principiile cheie ale dreptului internațional contemporan. Totuși, acest concept conține o serie de ambiguități.

128. Respectarea principiului autodeterminării a devenit obligatorie în 1976 odată cu intrarea în vigoare a două convenții referitoare la drepturile omului din 1966 (Convenția Internațională cu privire la drepturile politice și civile și Convenția internațională cu privire la drepturile economice, sociale și culturale). Articolul I al ambelor texte declară că „Toate popoarele au dreptul la autodeterminare. În virtutea acestui drept, ele își hotărîrăsc în mod liber statutul politic și își urmăresc în mod liber dezvoltarea economică, socială și culturală”.

129. Înțelegem termenul de „popoare” ca referindu-se la un grup de persoane care trăiesc în societate în același teritoriu și care împărtășesc legături culturale, tradiții și instituții politice. Prin extensie, acest concept, atunci cînd se consideră că se referă la corpul unei națiuni, mai poate desemna și toate persoanele care sînt supuse acelorași legi. Termenul de „națiune” desemnează un grup destul de mare de ființe omenești care trăiesc în același teritoriu și împărtășesc aceleași origini, istorie, cultură, tradiții și, uneori, limbă și care constituie o comunitate politică. Această comunitate este caracterizată de conștiința unității sale și voința de a trăi

împreună. Acest concept diferă de cel de „comunitate” care se referă mai mult la un grup social al cărui membrii dețin o cultură comună, vederi sau caracteristici comune. O comunitate poate fi dispersată în mai multe teritorii.

130. Recunoașterea dreptului la autodeterminare are consecințe pentru dreptul internațional și cel național¹². Înainte de toate, aceasta presupune că în cazul subjugării unui popor de către un alt stat, acest popor are dreptul de a decide să devină independent. Această recunoaștere mai înseamnă că fiecare popor are dreptul să-și aleagă liber sistemul politic sau cel puțin să participe activ la viața politică a statului sau, într-adevăr, să aleagă statul de care dorește să aparțină. Trebuie subliniat că acest din urmă sens a fost recunoscut mai cu seamă după primul război mondial și se referea exclusiv la teritorii în care trăiau minorități.

131. Conceptul de autodeterminare are două aspecte: autodeterminarea internă, care se referă la dreptul popoarelor de a-și alege în mod liber propriul sistem politic, respectînd în același timp principiul integrității teritoriale, și de a participa la viața politică a statului; și autodeterminarea externă, care privește dreptul popoarelor de a-și alege în mod liber statutul internațional sau chiar de a opta pentru independență. Principiul autodeterminării se aplică în general oricărui grup sau individ dintr-un stat, însă constituțiile nu sînt foarte explicite în ce privește conținutul său, titularii săi potențiali și modalitățile de aplicare. Obiectivul autodeterminării interne poate fi acela de a asigura posibilitatea de schimbarea a granițelor teritoriale sau chiar de creare a unor noi entități în cadrul unui stat. În contextul acestui raport, suntem interesați doar de cazurile de autodeterminare internă.

132. Principiul autodeterminării externe este adesea recunoscut în cazurile popoarelor colonizate sau ale popoarelor supuse unei dominații străine. Opiniile sînt împărțite în ce privește întrebarea dacă minoritățile sau grupurile aparținînd unui stat suveran pot revendica acest drept la autodeterminare externă, care poate deveni dreptul la secesiune.

133. Dreptul internațional consideră că dreptul la autodeterminare trebuie să respecte integritatea teritorială a unui stat. Totuși, el acceptă toate modificările instituționale din cadrul unui stat, cu condiția ca ele să fie în conformitate cu dreptul constituțional național și să fie acceptate în mod liber de populația în cauză. Acesta a fost, de exemplu, cazul în 1946, cînd Italia s-a agajat prin Acordul Gruber-De Gasperi să acorde autonomie pentru regiunea Alto-Adige/Tirolul de Sud, care este compusă din două provincii – Trento și Bolzano – și să ia măsuri de promovare a identității lingvistice și culturale a minorității germanofone.

b) Autonomia ca sistem de soluționare a conflictelor

134. Majoritatea conflictelor actuale au rezultat din dihotomia dintre pluralitatea culturală și principiile indivizibilității statului și își au originea în tensiunile dintre stat și minoritățile ce își revendică dreptul de a-și păstra identitatea lor specifică.

135. O minoritate este un grup compus dintr-o parte substanțială a populației unui stat și care cere să i se permită să beneficieze fie de drepturi specifice pentru a-și promova cultura, religia sau limba, fie să recurgă la autodeterminare în cazul în care guvernarea centrală nu îi acordă aceste drepturi.

136. Nu fiecare minoritate sau comunitate culturală poate înființa un stat pentru a-și promova interesele și identitatea specifică, astfel că fiecare stat trebuie să asigure prevederi constituționale sau legale care să permită fie un transfer de puteri fie o diviziune a responsabilităților în beneficiul acestor minorități. Prin acordarea acestor drepturi specifice, majoritatea covârșitoare a statelor Europei au reușit să reconcilieze principiile unității și integrității teritoriale cu nevoia de sprijinire a diversității culturale.

137. Deoarece orice politici represive față de minorități sînt condamnate la eșec, trebuie propuse noi abordări pentru rezolvarea unor astfel de conflicte. Drepturile minorităților au început să fie garantate după primul război mondial de către tratatele internaționale sau declarațiile făcute la intrarea în Liga Națiunilor. După cel de al doilea război mondial, tratatele au pus un accent mai mare pe protecția drepturilor omului, presupunîndu-se că drepturile minorităților ar fi garantate de aceste principii generale. În lumina reapariției conflictelor, Convenția internațională cu privire la drepturile civile și politice din 1996 a trebuit să asigure o definiție mai adecvată a drepturilor minorităților. Articolul 27 afirmă că „în acele state în care există minorități etnice, religioase sau lingvistice, persoanelor aparținînd acestor minorități nu le va fi refuzat dreptul ca, în comunitate cu ceilalți membrii ai grupului lor, să se bucure de propria cultură, să profeseze și practice propria religie, sau să își folosească propria limbă”.

138. Luînd în considerare angajamentele de protecție a minorităților naționale cuprinse în convențiile și declarațiile Națiunilor Unite, precum și în documentele OSCE, și mai cu seamă în Documentul de la Copenhaga din 1990, Consiliul Europei și-a elaborat propria Convenție-cadru pentru protecția minorităților naționale¹³. În diverse articole, această Convenție face trimitere la principiul nediscriminării (art.4), la dreptul minorităților de a-și păstra cultura, religia, limba și tradițiile proprii (art.5) sau dreptul lor de a participa la viața publică (art.15). Trebuie subliniat că articolul 21 reliefează faptul că „nimic din prezenta Convenție nu trebuie interpretat ca presupunînd vreun drept de a (...) recurge la vreun act contrar principiilor fundamentale ale dreptului internațional și în special al egalității în suveranitate, al integrității teritoriale și independenței politice a statelor”.

139. Cum poate autonomia asigura un răspuns la cererile acestor minorități și la apelurile lor la protecție? Cum pot minoritățile obține recunoașterea unei forme de autonomie adaptată nevoilor lor și, în același timp, respecta principiul integrității teritoriale? Ce tip de stat poate răspunde cel mai bine acestui obiectiv? Cum poate autonomia teritorială acordată minorităților fi făcută să promoveze integrarea în

locul izolării minorității față de comunitatea națională? Ce puteri ar trebui acordate acestei entități autonome?¹⁴ Răspunsurile la aceste întrebări reprezintă cheia soluționării pașnice a oricărui conflict intrastatal.

140. Înființarea statutului de autonomie poate fi un răspuns la revendicările minorităților, respectînd în același timp principiile suveranității și integrității teritoriale a statului. Articolul 11 al protocolului adițional cu privire la drepturile minorităților al Convenției europene cu privire la drepturile omului propus de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei în Recomandarea 1201 (1993)¹⁵ afirmă că „în regiunile în care ele sînt majoritare, persoanele aparținînd unei minorități naționale vor avea dreptul să dispună de autorități locale sau autonome corespunzătoare sau să aibă un statut special, pe măsura situației lor istorice și teritoriale și în conformitate cu legislația internă a statului.”

VI. Analiză a funcționării entităților autonome

a) Sistemele politice și diviziunea puterilor

141. Conceptul de autonomie diferă în funcție de faptul că este propus sau aplicat într-un stat federal, regionalizat sau unitar. De regulă, sfera autonomiei, și mai cu seamă controlul sau limitarea puterilor, este definită prin constituție sau legislație, în funcție de țara în cauză. Pentru a se asigura condițiile corespunzătoare pentru stabilitatea și permanența sa, este preferabil ca atît statutul cît și principiile de bază ale autonomiei să fie menționate nu numai în dreptul comun, ci și în constituție.

142. Se face o distincție între diversele tipuri de puteri: puterile exclusive ale statului central, puterile concurente ale statului central și ale entităților teritoriale, puterile statului central de a adopta legislația cadru (corespunzătoare puterilor entităților de a trata chestiunile ce le sînt specifice), puterile paralele ale statului central și ale entităților, și puterile exclusive ale entităților. Sfera puterilor transferate diferă mult de la un sistem politic la altul, variînd de la minimum pînă la aproape sută la sută. În cazurile în care entitățile autonome dețin puteri largite, ele pot participa la administrarea treburilor publice fără ca statul să aibă vreun drept de amestec în aceste puteri.

i) Federalismul

143. Federalismul este o structură constituțională în care statul este divizat în cîteva entități federate (precum cantoanele din Elveția sau landurile din Germania și Austria) cu o diviziune egală a puterilor. Pentru a se garanta o reprezentare egală, ramura legislativă a guvernării este divizată în două camere, prima reprezentînd entitățile federate, iar cea de a doua statul federal.

144. În Elveția, care este țara cea mai federalizată din Europa, entitățile federate au fost cele care au conceput și participat la crearea și definirea proiectului

statului central. Într-un astfel de sistem, puterile care nu sînt acordate de constituție statului federal rămîn ale entităților federate. Trebuie subliniat că orice transfer de puteri către autoritățile federale este supus aprobării atît a majorității populației cît și a acestor entități.

145. Germania și Rusia au un sistem în care puterile sînt separate în funcție de două liste, una pentru statul federal, iar una pentru entitățile federale. Acest principiu este aplicat rigid în Austria și Belgia, ceea ce înseamnă că este deseori necesar să se revizuiască listele cu domeniile respective stabilite în constituție.

146. Pentru Ruth Lapidot¹⁶, autonomia are multe similitudini cu federalismul, pe care îl definește ca pe o „formă de organizare politică care unește organizări politice separate în cadrul unui sistem politic atotcuprinzător astfel că acestea își păstrează toată integritatea politică fundamentală”.

147. Totuși, diferențele persistă: pe cînd puterile federației și ale statelor federale își au baza legală în constituție, puterile entității autonome sînt adesea transferabile sau delegate de organul legislativ național. Uneori, ca în cazul Insulelor Åland, statutul de autonomie poate fi garantat de un tratat internațional, iar principiul separației puterilor poate fi protejat de constituție.

148. În fine, autonomia este implementată în general în regiuni caracterizate de o identitate culturală specifică, în vreme ce structura federală este arhitectura politică atotcuprinzătoare. Pot exista cazuri în care o entitate constituantă a federației revendică drepturi suplimentare care pot merge pînă la autonomie. Aceasta s-a întîmplat în Quebec, care a cerut statut special și puteri autonome suplimentare, dar s-a întîmplat și în Spania, unde au fost acordate puteri autonome suplimentare pentru trei comunități specifice (bașci, catalani și galițieni), aceste puteri fiind ulterior acordate tuturor comunităților din componența Spaniei.

ii. Regionalismul

149. Statul regionalizat împărtășește multe similitudini cu statul federal. El este un sistem în care organismele legislativ și executiv sînt constituite la nivelul statului central și al entităților individuale. Foarte adesea, există o diviziune inegală a puterilor.

iii. Descentralizarea în statele unitare

150. A fortiori, în statele unitare în care toate puterile aparțin în principiu statului central, însă este garantat un statut special anumitor entități, acestea din urmă au responsabilități doar în domeniile prevăzute de statutul lor. Pentru anumite state, autonomia reprezintă o formă de descentralizare prin delegarea puterilor pe care aceasta o atrage după sine.

151. Totuși, există diferențe majore între cele două sisteme: dacă descentralizarea presupune o delegare a puterilor, prin mijloace legislative, de la guvernarea centrală către autoritățile „independente” locale, autonomia implică

în schimb în anumite domenii un transfer real al puterilor – adică, o împărțire a responsabilităților.

152. În mod similar, descentralizarea poate fi revocată unilateral de către guvernarea centrală, în vreme ce decizia de retragere a statutului de autonomie presupune în principiu aprobarea atât a autorității centrale, cât și a celei autonome. În cazul descentralizării, sfera puterii delegate este o chestiune la latitudinea legislativului național, care poate impune condiții cu privire la exercitarea acelei puteri și supravegherea respectarea legii. În cazul autonomiei, imixtiunea autorității centrale este în principiu justificată doar în cazurile extreme (amenințare la adresa securității, exces de autoritate, etc).

iv. Sistemul devolutiv

153. Sistemul devolutiv, la care s-a apelat mai cu seamă în Marea Britanie, are ca rezultat un grad înalt de descentralizare ce duce la o nouă formă de stat regional.

v. Asocierea liberă

154. Statutul de liberă asociere se bazează pe un acord între două sau trei state care sînt adesea legate între ele prin legături coloniale, de pildă Insulele Cook și Niue, care sînt asociate cu Noua Zeelandă, sau mai multe insule asociate cu Statele Unite (Puerto Rico, Insulele Marshall, Insulele Paula). În general, statul asociat își menține autonomia bazată pe constituția proprie, însă poate alege să delege altui stat anumite domenii de responsabilitate, precum apărarea sau afacerile externe.

155. Sistemul asocierii libere este folosit mai ales în cazul teritoriilor mici sau al entităților care revendică mai multă autonomie, însă nu independența. Asocierea poate fi considerată o formă de autonomie cu puteri foarte mult lărgite.

vi. Organizarea teritorială asimetrică

156. Pentru rezolvarea conflictelor intrastatale cauzate de revendicările de autonomie ale anumitor teritorii, statul poate lua în considerare înființarea unei forme de organizare teritorială asimetrică care presupune acordarea de puteri lărgite sau statut special teritoriilor respective.

157. Organizarea teritorială asimetrică¹⁷ implică implementarea unor tipuri de regionalizare și federalism care conferă diferite grade de autonomie autorităților locale și care, în același timp, adaptează obiectivul și gradul acestei autonomii în funcție de teritoriile în cauză și de revendicările lor. Unele teritorii au trăsături geografice specifice (insule, regiuni muntoase, regiuni de frontieră, etc.), în vreme ce altele sînt diferite prin cultură (limbi, religie), istorie (de exemplu, anexate de diferite state succesiv) sau economie (traversînd reconversia industrială, în sens

invers din punct de vedere economic). În consecință, în funcție de trăsăturile specifice ale fiecărui teritoriu, puterile acordate autorităților locale se vor referi la diferite domenii de activitate.

158. Acest sistem de organizare teritorială poate înființa doar un cadru general pentru autonomia regională la nivel național și ulterior să completeze detaliile unui statut special negociat de către fiecare entitate regională. Constituția sau legislația națională pot și ele asigura mai multe categorii de statut regional sau local special precum și atribuirea lor către entități potrivit trăsăturilor lor specifice.

vii. Înființarea statutului special

159. În anumite condiții, înființarea unor forme diferite de statut special poate fi o soluție la reapariția conflictelor etnice sau culturale în unele state europene. În acest sistem, autoritățile locale dețin o putere considerabilă de reglementare, care le permite să adapteze legislația națională sau chiar să facă derogări de la aceasta. În anumite cazuri, autorităților locale li se acordă chiar și putere legislativă oficială pentru a-și proteja interesele și a-și exprima cultura, deși, spre deosebire de ceea ce se întâmplă într-un sistem federal adevărat, orice legislație adoptată rămâne subordonată legislației naționale.

160. Un asemenea statut special este acordat câtorva regiuni insulare, precum Insulele Åland, Azorele, Madeira, departamentele și teritoriile franceze de peste mări, Insulele Feroe precum și regiunile autonome italiene.

b) Metode de împărțire a suveranității

161. Împărțirea suveranității între guvernarea centrală și entitățile autonome poate fi organizată în tot atâtea feluri câte cazuri individuale sînt. Foarte adesea, puterile financiare (în sensul monedei naționale, al comerțului internațional, taxelor vamale, impozitelor, al controlului sectorului bancar) se află în mâinile guvernării centrale. Puterea unei autorități de a impune și/sau colecta taxe este adesea hotărîită printr-un acord bilateral.

162. În domeniul securității, împărțirea puterilor diferă în funcție de faptul că este sau nu implicată securitatea externă, securitatea internă (în special lupta împotriva terorismului) sau menținerea ordinii publice. Securitatea externă constituie întotdeauna responsabilitatea guvernării centrale, în vreme ce menținerea ordinii publice, care este de resortul poliției, se află adesea sub controlul autorităților locale. Împărțirea puterilor și funcțiilor poate diferi și în funcție de teritoriul de interes.

163. În cele mai multe cazuri, relațiile externe, care includ puterea de a încheia și implementa tratate, deschiderea de misiuni diplomatice în străinătate și aderarea la organizații internaționale sînt responsabilitatea autorităților centrale. Totuși, anumite entități autonome au puterea, supusă aprobării guvernării centrale, de a adera la o organizație internațională sau de a ratifica un acord. De pildă, autoritățile Insulelor

Åland, care sînt membre ale Consiliului Nordic, sînt împuternicite să semneze acorduri, iar Groenlanda a avut posibilitatea să iasă din Comunitatea Europeană. De regulă, autoritățile centrale trebuie să consulte entitățile autonome înainte de încheierea oricărui tratat întrucît implementarea acestuia poate impune schimbări legislative în domenii în care puterile au fost transferate către aceste entități.

164. Foarte adesea, un studiu al cazurilor individuale relevă faptul că autoritățile autonome exercită puteri în domeniile administrației electorale autonome precum și în chestiuni culturale, lingvistice, educaționale (administrația școlilor), economice (planificare urbană și rurală, controlul resurselor naturale) și sociale (activități comunitare, democrație locală).

165. Principala lecție care poate fi învățată din aceste moduri diferite de împărțire a suveranității este aceea că o mai mare colaborare între diferitele nivele ale autorității foarte adesea face posibilă găsirea unei soluții la conflictele intrastatale și că este posibil să se reconcilieze principiile referitoare la respectarea identității culturale a minorităților cu principiile unității și integrității teritoriale a statului.

c) Soluționarea disputelor

166. Pentru evitarea oricărei dispute ulterioare, puterile exercitate de entitatea autonomă trebuie să fie clar definite la momentul înființării ei. Autoritățile entității trebuie să aibă dreptul de a recurge la acțiune judecătorească pentru a asigura respectarea exercițiului liber al puterilor lor și a principiilor autonomiei regionale conștințite de dreptul intern.

167. De regulă, acordurile de autonomie sînt destul de flexibile și permit autonomiei să fie adaptată ulterior. Dacă autonomia este constituită pentru o perioadă limitată, este necesar să se definească anticipat diferitele opțiuni avute în vedere la sfîrșitul acelei perioade. Dacă acordul de autonomie cuprinde o referință la o obligație de a adera la anumite reglementări, este recomandabil ca aceste reglementări să se întemeieze pe practici internaționale recunoscute.

168. Statutul de autonomie trebuie constituit într-o atmosferă generală de conciliere și înainte de a avea loc vreo deteriorare a relațiilor. Prin însăși natura sa, autonomia presupune un anumit grad de cooperare între autoritățile centrale și cele locale. Cînd acțiunile guvernării centrale în domenii în care deține responsabilitatea afectează în mod direct regiunea autonomă, este bine ca autoritățile locale să fie consultate cît de mult posibil. Unele domenii de activitate pot presupune participarea comună sau pot apare probleme de interpretare în ce privește atribuirea de funcții.

169. Trebuie stabilite reguli clare pentru rezolvarea oricărui conflict jurisdicțional între cele două autorități. În acest context, trebuie aflat dacă este necesar să se asigure un mecanism de soluționare a disputelor dintre guvern și autoritățile autonome și, dacă este cazul, să se definească componența și puterile unui astfel de organism. Trebuie el să fie un organism internațional, unul care

reprezintă atât autoritățile statului central cît și entitățile autonome sau un organism judecătoresc al statului central? Dacă organismul însărcinat cu soluționarea conflictelor nu are o structură permanentă, atît componența grupului format ad hoc precum și procedurile pe care le are de urmat trebuie stabilite dinainte. În statele care au o curte constituțională, acesteia îi revine de obicei responsabilitatea de a lua decizii în astfel de conflicte. În anumite state federale, este de responsabilitatea curții supreme să dispună în dispute juridice dintre statul central și entitățile federale.

170. Este totodată necesar să cumpănim chestiunea supravegherii activităților entității autonome de către guvernarea centrală. De regulă, această supraveghere are drept rol doar asigurarea respectării legii. Totuși, guvernarea centrală își poate reține anumite mijloace de supraveghere sau modalități de evaluare a eficienței. Măsurile fiscale, puterea de veto a autorității centrale, necesitatea aprobării legilor entității autonome sau puterea rezervată guvernului de a numi sau confirma numirea înalților oficiali ai autorităților autonome sînt măsuri care conferă guvernării centrale o influență considerabilă. Totuși, în cele mai multe cazuri legile adoptate de entitatea autonomă în exercițiul funcțiilor sale nu sînt supuse supravegherii guvernării centrale (exceptînd cazurile de exces de autoritate).

VII. Identificarea factorilor de bază în reușita autonomiei

a) Cadrul juridic și criteriile pentru succesul pe termen scurt și lung

171. Pentru evitarea dispersării membrilor unei minorități naționale și pentru a le da posibilitatea de a fi protejați efectiv, Recomandarea 43¹⁸ a Congresului Autorităților Regionale și Locale ale Europei afirmă că, în cazul în care subdiviziunile administrative ale unui stat sînt deja fixate, este necesar „să se evite schimbarea granițelor geografice ale autorității respective în scopul schimbării componenței populației în detrimentul minorității”; „să se acorde autorităților în cauză puteri lărgite stabilite prin lege în toate domeniile care pot asigura o protecție efectivă a membrilor minorității și mai cu seamă în domeniile limbii, educației și culturii”; „să se asigure în cadrul sistemului de finanțare local resursele și/sau transferurile care să le permită acestor autorități să facă față responsabilităților specifice crescute rezultate din prezența membrilor unei minorități naționale”; „să se acorde autorităților locale puterea de a institui structuri de mediere și colaborare pentru promovarea armoniei dintre majoritate și minorități”; și „să instituie o garanție pentru a asigura un nivel corespunzător de reprezentare a membrilor minorităților în organismele alese ale autorităților teritoriale precum și în cadrul organismelor ce reprezintă aceste autorități la nivelul statului federal sau național”.

172. Acestea sînt două aspecte în constituirea succesului, în funcție de raportarea în timp. Autonomia este socotită un succes pe termen lung dacă a fost instituită o vreme îndelungată și dacă structurile democratice care reprezintă

interesele entității autonome și statul central și-au găsit echilibrul. Autonomia este pozitivă pe termen scurt atunci când ea a fost instituită ca un mecanism pentru soluționarea pașnică a conflictelor politice într-o anumită regiune sau țară. Totuși, se poate întâmpla ca o experiență considerată pozitivă să ascundă tensiuni și probleme de bază.

173. În majoritatea cazurilor, autonomia a început să funcționeze pe o bază nesigură. Istoria demonstrează că este mai ușor ca acordarea autonomiei să fie considerată legitimă dacă teritoriul vizat este clar delimitat și dimensiunea sa culturală (identitate, religie, limbă) clar definită. În același timp, orice statut de autonomie trebuie să fie atât în beneficiul statului, cât și al populației din zona vizată. Condițiile politice și structurale, dimensiunea geografică, istorică și culturală, resursele disponibile, situația demografică și rolul comunității internaționale reprezintă factori cheie ce trebuie luați în considerare pentru a se asigura condițiile potrivite pentru reușita autonomiei.

b) Aspecte demografice și geopolitice

174. Când se instituie o entitate autonomă, trebuie luate în considerare o serie de aspecte pentru a se asigura condițiile de reușită. Condițiile geografice, de pildă, sînt adesea un factor cheie.

175. Distanța sau proximitatea regiunii autonome față de guvernarea centrală pot determina relațiile politice dintre cele două entități. De asemenea, este necesar să se definească limitele teritoriale ale entității autonome. Mai cu seamă, trebuie să se stabilească dacă autonomia teritorială se aplică tuturor locuitorilor regiunii în cauză sau dacă ea îi are în vedere doar pe membrii pentru care au fost instituite puterile. Tipul de autonomie ce poate fi garantat depinde și de compoziția demografică a regiunii autonome. Factori cheie îi constituie numărul și mărimea grupurilor etnice din componența populației regiunii, relațiile lor unele cu altele și cu guvernarea centrală, și relația dintre minoritatea/minoritățile pentru care se preconizează autonomia și populația „majoritară” a statului.

176. Orice propunere de schimbare a granițelor teritoriului unei entități autonome trebuie să se facă prin consultarea populațiilor în cauză, în conformitate cu articolul 5 al Cartei europene a autoguvernării locale. În cazul unui proces general de redefinire a granițelor teritoriale existente, acordul explicit al fiecărei regiuni poate fi înlocuit de consultarea tuturor regiunilor în cauză.

177. Într-un teritoriu în care membrii unei minorități reprezintă o parte substanțială a populației care este îndreptățită la o protecție specială, se impune examinarea posibilității de contopire a anumitor zone pentru a se unifica această populație. Totuși, în majoritatea cazurilor actuale din Europa, se dovedește dificilă crearea de granițe care să separe grupurile etnice. Toleranța lingvistică și culturală ce pot duce la autonomie culturală reprezintă foarte adesea singura soluție.

c) Aspecte politice și instituționale

178. Reușita entităților autonome depinde de anumite condiții politice, cum ar fi calitatea relațiilor dintre entitatea respectivă, stat și statele învecinate și prevederi clare care să reglementeze puterile autorităților centrale și aceste entități. Dacă reprezentanții guvernării centrale și entitatea autonomă împărtășesc aceleași aspirații, guvernarea centrală va fi înclinată să acorde puteri largite. Instituirea statutului de autonomie trebuie să aibă asentimentul populației care va beneficia de ea, chiar dacă se întâmplă uneori ca o populație să accepte statutul de autonomie fără tragere de inimă pentru ca ulterior să se bucure de el. Așa a fost în cazul populației din Insulele Åland.

179. În ce privește instituirea statutului de autonomie, este necesar să se elaboreze un program și să se hotărască dacă statutul se aplică în toate domeniile de activitate și pe întreg teritoriul și dacă el urmează să fie provizoriu sau permanent. În anumite condiții, este preferabil să se asigure o implementare treptată și un transfer gradual al puterilor.

180. Este necesar apoi să se stabilească dacă se dorește înființarea autonomiei teritoriale sau culturale sau a unei structuri mixte. Autonomia teritorial-politică poate constitui o soluție adecvată atunci când membrii unui grup etnic reprezintă o majoritate semnificativă într-o regiune. Totuși, atunci când minoritățile etnice sînt dispersate în teritoriu, se poate preconiza doar autonomia culturală. Când un grup este dominant într-o regiune dar în celelalte este dispersat, poate fi implementată o abordare mixtă care să combine autonomia politică și culturală.

181. În cazul în care o entitate căreia i s-a conferit autonomie teritorial-politică adoptă o constituție proprie, trebuie înființată o adunare constituantă. Mai mult, va fi necesar să se stabilească dacă această constituție necesită aprobarea unui organism de guvernare centrală sau organizarea unui referendum local. În ce privește puterea de a amenda structurarea autonomiei, sînt posibile mai multe opțiuni. Această putere poate fi rezervată exclusiv autorităților statului central, ea poate fi exercitată în comun de către acestea și de autoritățile regiunii autonome sau poate fi responsabilitatea exclusivă a unui organism internațional. În același timp, trebuie luată o hotărîre premergătoare când anumite legi adoptate de legislativul entității autonome sînt în divergență față de prevederile constituției sau ale legislației guvernării centrale. De asemenea, este necesar să se stabilească o procedură pentru prevenirea oricărei uzurpări a puterilor legislative ale entității autonome. În acest context, este în mod clar esențial înființarea unui organism comun de mediere compus din membri ai guvernării centrale și ai autorității autonome.

182. De asemenea, este necesar să se decidă ce instituții trebuie înființate pentru teritoriul sau grupul respectiv (de pildă, o adunare constitutivă sau un organism legislativ, executiv sau judecătoresc), componența lor, responsabilitățile lor și relațiile lor cu autoritățile guvernării centrale. În domeniile care intră în

jurisdicția lor, entitățile autonome trebuie să dețină puteri de decizie și administrative care să le permită să implementeze propriile politici.

183. În ceea ce privește puterile juridice, chestiunea preliminară care trebuie hotărâtă este dacă entitatea autonomă urmează să aibă propriul sistem juridic și, dacă da, ce sistem urmează să fie aplicat în diferite domenii ale dreptului (privat, penal și comercial). În practică, există trei posibilități: 1) guvernarea centrală își păstrează toate puterile de a cesiona contracte; 2) aceste puteri sînt delegate autorității autonome; sau 3) sînt înființate două sisteme juridice, unul revenind în sarcina autorității autonome, iar celălalt reglementînd funcțiile rezervate guvernării centrale. Trebuie create structuri care să poată trata orice dispută jurisdicțională dintre cele două sisteme. Reprezentantul oficial al guvernării centrale în entitatea autonomă poate fi numit direct de guvernarea centrală, însă această numire poate necesita acordul autorității autonome sau, în cazul în care el/ea este numit(ă) de aceasta din urmă, al guvernării centrale.

184. Același model poate fi avut în vedere în ce privește împărțirea puterilor legislative. În primul din cazuri, ar fi o chestiune de înființare a unui sistem care să presupună deținerea de către autoritățile entității autonome a propriei puteri legislative, cu excepția domeniilor care sînt responsabilitatea exclusivă a statului central. În același fel, se poate propune ca guvernarea centrală să exercite puterea legislativă la nivelul autorității autonome dar nu în domeniile care au fost delegate, caz în care va fi necesar să se hotărască dacă aceleași legi se aplică întregului teritoriu, sau dacă autoritățile guvernării centrale trebuie să adopte legi specifice pentru entitatea autonomă, luînd în considerare în mod corespunzător trăsăturile sale sociale și etnice distinctive. Danemarca, de exemplu, a adoptat un cod penal separat pentru Groenlanda. Cea de a treia opțiune intermediară este aceea de a recunoaște puterile legislative ale entității autonome în domenii specifice, în concordanță cu principiile generale definite de guvernarea centrală. Un asemenea sistem care introduce o abordare diferențiată poate apărea atît ca legitim cît și ca nediscriminatoriu.

185. În ce privește modul de participare, entitățile autonome trebuie să fie implicate în deciziile statului referitoare la puterile și chestiunile de interes fundamental pentru ele precum și cele referitoare la sfera autonomiei regionale. Membrii unei minorități trebuie să fie reprezentați adecvat în organismele electorale locale precum și în organismele care reprezintă aceste entități la nivelul statului național sau federal. Implicarea entităților autonome în treburile statului poate avea loc prin reprezentarea corespunzătoare a regiunilor în organismele legislative sau administrative, ea poate fi rezultatul discuțiilor sau procedurilor de consultare dintre organismele statului și un organism care reprezintă entitățile autonome. În același timp, ele trebuie să aibă puteri corespunzătoare pentru a promova identitatea membrilor lor, mai cu seamă în ce privește limba, educația și cultura.

d) Aspecte sociale, economice și financiare

186. Resursele materiale și financiare care permit entității autonome să implementeze eficient aceste puteri adiționale trebuie luate în considerare în mod corespunzător în documentul de delegare. Pot fi avute în vedere mai multe opțiuni. Una dintre posibilități este ca regiunilor autonome să li se dea propriile lor resurse (care constau în principal în impozite și taxe), și ca ele să aibă posibilitatea de a fixa cotele taxelor și impozitelor locale. O altă posibilitate ar fi aceea ca regiunilor autonome care nu își colectează propriile taxe să li se transfere o proporție din taxele care au fost colectate de la populația locală. Acest lucru poate fi făcut dacă li se dă posibilitatea, în limitele impuse de constituție sau de lege, să adauge un procentaj la taxele colectate de alte autorități publice.

187. Totuși, este important să se sublinieze faptul că, Carta europeană a autoguvernării locale afirmă principiul predominanței autorității teritoriale asupra propriilor resurse transferate, mai ales când se pune problema exercitării propriilor sale funcții. Aceste resurse pot fi alocate pe baza unei decizii anterioare sau a unor negocieri periodice. În anumite situații, ar trebui să le fie acordate autorităților autonome resurse suplimentare fie potrivit unor acorduri specifice fie sub forma unor fonduri guvernamentale. În cazul din urmă, trebuie remarcat că autoritățile autonome au puteri discreționare mai mare.

188. În ce privește alocarea puterilor economice, pot fi avute în vedere mai multe abordări. În primul rând, statul central își poate păstra toate puterile însă se consultă cu autoritățile autonome înainte de a adopta orice măsură care ar putea avea impact asupra situației locale. În al doilea rând, statul central își poate menține prerogativele însă acordă autorităților autonome puterea inițiativei și a recomandării în ce privește regiunea. O a treia posibilitate ar fi aceea ca autoritățile autonome să dețină asupra regiunii puteri teritoriale limitate. În fine, autoritățile autonome pot avea dreptul de a lua măsuri specifice în ce privește dezvoltarea economică, în limitele politicilor generale definite de guvernarea centrală.

189. În domeniul problemelor sociale, de obicei sînt acordate puteri autorităților autonome în domeniile sănătății publice, asigurărilor sociale și asistenței publice. Totuși, este necesar ca în fiecare sector să se hotărască dacă structurile locale sînt complet autonome sau dacă ele trebuie să se conformeze principiilor generale trasate de guvernarea centrală.

c) Aspecte culturale

190. Când membrii unei minorități dintr-o entitate anume reprezintă o proporție substanțială din populație care justifică o protecție specifică, trebuie luate măsurile corespunzătoare pentru păstrarea identității lor.

191. În cazul autonomiei personale sau culturale, trebuie conferite puteri specifice în domeniul religiei, învățămîntului și limbii. De asemenea, se poate decide ca limba regională sau minoritară să fie folosită în organismele alese sau în

administrațiile lor. Această limbă poate fi recunoscută și ca limbă oficială sau ca a doua limbă oficială sau chiar ca limba națională a regiunii.

f) Respectarea drepturilor omului

192. Chestiunea drepturilor omului are de jucat un rol extrem de important în sistemul entităților autonome. Se impune definirea clară a organismului competent și a standardelor ce urmează a fi aplicate. Când este înființată o entitate autonomă, trebuie respectate principiile egalității și nediscriminării. Autonomia trebuie să garanteze drepturile grupurilor etnice, altele decât cel majoritar în regiune, precum și drepturile membrilor grupului majoritar în stat. Când sînt luate măsuri în favoarea unei minorități naționale prin care se garantează înființarea unei guvernări reprezentative și participarea efectivă a acelei minorități, este important să se ia anumite măsuri de protejare a „minorității din minoritate” astfel încît membrii populației majoritare sau ai altor minorități să nu se simtă amenințați de măsurile inițiate de entitatea autonomă. Acesta constituie un aspect cheie întrucît entitatea intrastatală va deține în multe cazuri puteri legislative exclusive în anumite domenii care ar putea afecta minoritățile care trăiesc în acel teritoriu.

VIII. Cîteva considerații asupra soluționării anumitor conflicte actuale prin introducerea conceptului de autonomie

193. În Europa de astăzi există mai multe regiuni care au fost sfîșiate de conflicte ani îndelungați, mai ales în Europa Centrală și de Est. Parțial, acest lucru poate fi explicat prin schimbările fundamentale după destrămarea Uniunii Sovietice și a Iugoslaviei.

194. De pildă, au fost reconstituite trei țări independente (Armenia, Azerbaidjan și Georgia) în sudul Caucazului. În aceste regiuni, conflictele au izbucnit în Nagorno-Karabah, Abhazia și Osetia de Sud, precum și în Federația Rusă (în Republica Cecenă, în nordul Caucazului), fosta Iugoslavie (Kosovo) și Moldova (Transnistria).

195. În ciuda eforturilor comunității internaționale, nu s-a găsit nici o soluție politică adecvată pentru nici unul din aceste conflicte, care constituie o amenințare la adresa stabilității întregii regiuni și un obstacol în calea cooperării și dezvoltării economice regionale. Conceptul de autonomie ar putea oferi inspirația pentru propunerea unor soluții acceptabile pentru toate părțile implicate.

a) Abhazia și Osetia de Sud (Georgia)

196. În Abhazia, conflictul armat dintre separatiștii abhazi și autoritățile georgiene a izbucnit în 1992. Un acord de încetare a focului semnat în mai 1994 a asigurat desfășurarea unei forțe de menținere a păcii a comunității Statelor Independente (CSI) în zona de conflict și a observatorilor neînarmați ai Națiunilor Unite (UNOMIG). Negocierile pentru o soluționare politică care au avut loc în

cadrul așa-numitului „proces de pace de la Geneva patronat de ONU” par să fi ajuns într-o înfundătură în momentul de față. Originea conflictului constă în faptul că separatiștii consideră că Abhazia a fost ilegal incorporată în Georgia de către Stalin în 1931, iar acum ei doresc să își exercite dreptul la autodeterminare. Abhazia și-a reafirmat recent voința de a deveni independentă, însă comunitatea internațională nu a recunoscut această inițiativă.

197. În mod asemănător, în mai 2002, așa-numitul „parlament” al Osetiei de Sud a făcut apel la comunitatea internațională să recunoască „independența statului creat de poporul Osetiei de Sud pe baza dreptului său la autodeterminare”. Comunitatea internațională a refuzat să recunoască acest fapt și, ca atare, nu consideră Osetia de Sud drept un stat independent. În lumina acestor revendicări, mai cu seamă în ce privește exercitarea autodeterminării, trebuie amintit faptul că trebuie eliminată orice recurgere la forță și că acest drept este valabil pentru toate popoarele, nu numai pentru minorități. În plus, autodeterminarea nu este sinonimă cu secesiunea și poate fi exercitată în cadrul unui stat prin statut de autonomie sau printr-o structură similară. În fine, secesiunea presupune acordul ambelor părți și trebuie ca, de partea separatistă, să reflecte voința întregii populații, nu numai a unui singur grup.

198. Pentru a reiniția procesul de pace și a stabili regiunea, autoritățile diferitelor părți nu ar trebui să se concentreze asupra conceptului de suveranitate, ci mai degrabă să examineze în ce fel o diviziune a puterilor și responsabilităților între Abhazia și guvernarea centrală și între Osetia de Sud și guvernarea centrală ar putea veni în întâmpinarea nevoilor și așteptărilor populațiilor respective.

b) Kosovo ca parte a Serbiei și Muntenegrului

199. Chestiunea Kosovo este extrem de dificil de rezolvat, iar situarea provinciei Kosovo în inima Balcanilor nu face decât să o complice și mai mult. Cele două regiuni Kosovo și Voivodina s-au bucurat de o autonomie considerabilă pînă în septembrie 1990, cînd a fost adoptată noua constituție a Republicii Serbia ducînd la abolirea așa-numitului lor „statut de autonomie”. Constituția din 1974 a Federației Iugoslave garanta un „mare grad de autonomie provinciilor socialiste autonome” Kosovo și Voivodina. De pildă, aceste provincii își aveau propria adunare, un consiliu executiv, o curte constituțională și o curte supremă, iar administrația publică se afla sub supravegherea lor.

200. Adunarea Parlamentară a consiliului Europei a comentat acest conflict în mai multe ocazii. De pildă, în Recomandarea 1422 (1988), ea declara că „baza normalizării situației din Kosovo trebuie să fie implementarea completă și strictă a Rezoluției 1244 a Consiliului de Securitate a Națiunilor Unite”. Recomandînd garanții internaționale care să oprească orice încercare de revenire la status quo sau de secesiune prin Recomandarea 1384 (1988), consiliul afirma că statutul politic al provinciei Kosovo trebuia „bazat pe un înalt nivel de autonomie în cadrul federației iugoslave (...) care să cuprindă a) cea mai înalt posibilă formă de autonomie pentru Kosovo în

domeniul legislativ și executiv, judiciar, al ordinii publice, economiei, educației și culturii; b) respectarea drepturilor sîrbilor și ale celorlalte minorități din Kosovo; și c) participarea directă a reprezentanților provinciei Kosovo în cadrul instituțiilor federale”.

201. Referitor la acest subiect, Comisia de la Veneția a definit, în Doc. (076/1998 fry), domeniile cheie precum și responsabilitățile executive și legislative care trebuie să fie exercitate de organele competente în Kosovo. Aceste responsabilități includ organizarea instituțiilor și procedurilor politice de guvernare (constituția, parlamentul, sistemul juridic), autoritățile locale și regionale, alegerile locale și regionale, administrația sectorului public (transporturi, resursele naturale), educația și domeniul cultural (în mod special mass media și relațiile dintre comunitățile religioase) și chestiunile financiare (taxele și bugetul).

202. O cale de soluționare a acestor tensiuni este acordarea statului de autonomie specială provinciei Kosovo. Acest statut, care ar trebui asigurat prin garanții internaționale, nu ar pune la îndoială integritatea teritorială și suveranitatea Serbiei și Muntenegrului și ar încuraja respectarea drepturilor minorităților atât în Serbia cît și în Kosovo. În lumina noii situații a Serbiei și Muntenegrului, pare posibilă acordarea unui asemenea statut, mai cu seamă că există astăzi exemple numeroase de statut de autonomie specială care au putut stimula negocieri constructive.

c) Cecenia (Federația Rusă)

203. În ce privește Cecenia, actualul proiect de constituție a Republicii Cecenia propune baze politice noi pentru soluționarea conflictului ce durează de mai mulți ani.

204. Comisia Europeană pentru Democrație prin Lege, căreia i-a fost remisă această problemă pentru a se pronunța asupra ei¹⁹, a făcut o serie de observații pe marginea acestui proiect de constituție care îmi pare destul de important pentru a fi inclus în prezentul raport.

205. Remarca generală a Comisiei este că acest text nu a fost elaborat pentru a veni în întîmpinarea nevoii concrete de soluționare a situației conflictuale. Mai precis, el nu ia suficient în considerare caracterul specific al unei părți a populației cecene și nevoile pe care aceasta susține că le are și care se află la originea acestui conflict. În același timp, acest proiect de constituție nu conține prevederi ca entitățile federate să dețină puteri specifice în domeniile educației și culturii.

d) Transnistria (Moldova)

206. Chestiunea transnistreană constă mai cu seamă în statutul constituțional acordat acestei regiuni. Ce putem face pentru a înțelege această dispută și ce soluții putem propune pentru soluționarea ei?

207. Din capul locului, disputa poate fi explicată făcînd apel la factori istorici, lingvistici și geografici. În primul rînd, din punct de vedere istoric, populația încă mai are conștiința că Transnistria a făcut parte din imperiul rus cu mult înainte de anexarea Basarabiei de către Rusia. În al doilea rînd, populația Transnistriei este

pătrunsă de sentimentul că are o identitate diferită (o limbă specifică) și respinge principiul de a fi guvernată de o putere centrală. Situația geografică este și ea importantă întrucât mulți consideră Nistrul ca pe o graniță naturală. Primele discuții referitoare la acordarea de puteri autonome acestei regiuni au început în 1990.

208. În iunie 1992, parlamentul moldovean a adoptat un document conținând “principiile de bază pentru o soluționare politică a conflictului armat și reinstaurarea păcii în districtele din estul Moldovei”. Acest document prevedea, printre altele, elaborarea unei legi cu privire la un statut juridic special pentru aceste districte în conformitate cu cerințele internaționale și cu aspectele istorice specifice ale formării regiunii transnistrene. În replică, autoritățile transnistrene au cerut, ca și condiție pentru acceptarea unei soluționări politice a conflictului, să li se permită să examineze și adopte un document care să hotărască statutul juridic al acestei regiuni.

209. La presiunea guvernelor și a organizațiilor internaționale, parlamentul moldovean a examinat în ianuarie 1996 un nou proiect de lege ce definea „Transnistria ca o formațiune teritorială cu structura unei republici autonome, care include localitățile situate pe malul stîng al Nistrului, și deține un statut special în conformitate cu constituția Moldovei și cu legea respectivă”. În acest proiect de lege, Transnistria era descrisă ca fiind parte a Republicii Moldova.

210. Autoritățile transnistrene au respins acest proiect întrucât ele refuză să recunoască integritatea teritorială a Republicii Moldova. Ca atare, ele nu vor să fie guvernate pe baza unui statut special, care, în opinia lor, presupune impunerea de limite asupra puterilor lor de către guvernarea centrală. Ele vor mai degrabă ca Transnistria să fie recunoscută ca stat independent precum și stabilirea de relații bilaterale pe baza unei înțelegeri reciproce. Pentru a fi mai preciși, ele vor să fie un stat independent în cadrul unei confederații. Autoritățile transnistrene au respins de aceea categoric toate propunerile care au fost făcute pentru a defini diferitele nivele de jurisdicție. Aceste propuneri defineau puterile excepționale ale guvernării centrale, puterile regiunilor cu statut special și puterile comune. Un astfel de sistem de împărțire a puterilor precum cel folosit în Alto-Adige/Tirolul de Sud sau în Groenlanda, nu corespundea nivelului de autonomie avut în vedere de autoritățile transnistrene.

IX. Concluzii

211. În ce fel poate raportul de față contribui la soluționarea acestor conflicte și cum și în ce condiții ar putea fi aplicate în aceste cazuri criteriile propice succesului autonomiei?

212. Fără să dorească să pară prezumțios, acest raport prezintă câteva propuneri care merită luate în considerare în profunzime. Înainte de toate, evaluarea lor trebuie să se întemeieze pe documentele de bază referitoare la acest subiect, precum Carta europeană a autoguvernării locale și proiectul de Cartă europeană a autoguvernării regionale.

213. Acționînd în virtutea principiului subsidiarității, aceste texte juridice sugerează baze și garanții diferite, atît pentru state cît și pentru entitățile substatate, pentru dezvoltarea unei autonomii reale.

214. De pildă, articolele 4 și 6 ale proiectului Cartei europene a autoguvernării regionale definesc puterile care trebuie acordate regiunilor (sau entităților substatate), articolul 9 specifică structurile pentru participarea regiunilor la treburile statului, articolele 14 și 15 acoperă finanțele regionale, iar articolul 16 privește protecția granițelor teritoriale ale entităților substatate.

215. În mod sigur, Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale, Convenția-cadru pentru cooperarea transfrontalieră și Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare pot și ele servi drept bază și drept garanții pentru diversele părți implicate într-un conflict.

216. Bunăoară, se pare că s-ar putea ajunge la o soluție pentru problema Kosovo prin acordarea unei autonomii cu baze largi regiunii, autonomie care să fie susținută de acorduri de cooperare transfrontalieră cu comunitățile învecinate, vorbitoare de albaneză. În același timp, partea a III-a a Cartei europene a limbilor regionale sau minoritare, care tratează promovarea folosirii limbii în educație, în contactul cu autoritățile judiciare, autoritățile administrative etc., oferă o cale de ajungere la un acord care ar putea stabili un echilibru al drepturilor lingvistice ale minorității sîrbe din Kosovo precum și ale minorităților din Voivodina.

217. Totuși, rămîn la convingerea că cele mai actuale conflicte pot fi soluționate prin acordarea unui statut special teritoriilor locuite de minorități culturale. În virtutea acestui statut, teritoriile pot fi guvernate de o legislație specială care ține seama de caracteristicile lor istorice, geografice, culturale și lingvistice distincte.

218. Acordarea statutului special este un mijloc, pe de o parte, de a nu se mai percepe diversitatea culturală dintr-un stat ca o amenințare la adresa statului în care ea există, iar, pe de altă parte, de a evita ca statul să fie perceput ca o amenințare de fiecare minoritate de pe teritoriul său. Existența acestor regiuni care se bucură de autonomie teritorială specială este compatibilă cu unitatea statului și contribuie la păstrarea integrității sale teritoriale.

219. După cum am văzut, istoria organizării statului din mai multe țări (Spania, Italia, Finlanda și Franța) arată că este posibil, uneori chiar indispensabil, să se asigure soluționări diferite care reflectă grade diferite de autonomie pentru regiunile cu un caracter cultural specific care aparțin aceluiași stat. Acest statut instituit pentru o parte anumită a teritoriului poate prelua forme preexistente de organizare teritorială a statului (federalism, regionalism, caracter unitar). Statutul special acordat trebuie să respecte integritatea și suveranitatea statului și, în principiu, ar trebui să aibă asigurată o garanție constituțională.

220. Pentru a se asigura succesul autonomiei, prima regulă este să se ia în considerare faptul că fiecare caz își are propriile trăsături specifice și să se adopte

o abordare voluntară și conciliatoare. Nici un sistem de coexistență umană nu poate funcționa fără ca diferitele părți să intre într-un dialog constructiv cu intenții pașnice. Dacă deja există o situație conflictuală, ce implică recurgerea la forța armată, va fi mai dificil pentru autonomie să reziste încercării timpului.

221. Din diferite motive, statele șovăiesc adesea să acorde statutul de autonomie. Ele se tem că aceasta le va aduce prejudicii anumitor interese și valori de stat și va duce la secesiune. Ele se tem că autonomia acordată unei entități poate constitui o discriminare a celorlalți locuitori sau poate provoca intervenția unei țări străine cu legături etnice sau de alt fel cu locuitorii regiunii care revendică autonomia.

222. Autonomia nu este un panaceu, însă mai mult decât orice alt sistem, acesta este unul bazat pe un compromis între diferitele părți. Unul din marile sale avantaje este flexibilitatea sa: ea asigură un număr larg de posibilități, de la responsabilități minime pînă la garantarea de puteri largite – doar cu puțin dedesubtul independenței. O serie de guverne au recurs la autonomie pentru a stabili un echilibru între principiile unității statului și al pluralității culturale. În anumite cazuri, autonomia funcționează rezonabil de bine, în vreme ce în altele nu răspunde speranțelor populației de a trăi cu toții în pace. În ce privește anumiți factori care fac posibil succesul autonomiei, studiile actuale arată că aspectele politice și constituționale sînt cruciale, chiar dacă dimensiunea internațională rămîne importantă, mai cu seamă în ce privește monitorizarea acordurilor.

223. Nu toate situațiile în care predomină revendicările „separatiste” impun neapărat crearea unei entități autonome. Multe probleme se pot rezolva respectîndu-se reglementările generale referitoare la drepturile omului, precum eliminarea tuturor formelor de discriminare și dreptul cetățenilor de a participa la viața politică.

224. Recent, Declarația de la Helsinki²⁰ a recunoscut posibilitatea de a dezvolta concepte de bază și principii comune pentru toate modelele de autonomie regională și a propus crearea unui instrument juridic european (Articolul 11) care ar lua în considerare experiența statelor membre. Un astfel de instrument juridic ar trebui “să respecte suveranitatea, identitatea și libertatea statelor de a decide asupra propriei lor organizări interne” și „să fie suficient de larg pentru a recunoaște marea varietate de forme democratice de autogovernare regională” și în același timp „(să permită) statelor un grad de alegere pentru a lua în considerare caracteristicile specifice ale sistemului lor de autogovernare regională”. Consiliul Europei ar trebui să sprijine crearea unui astfel de instrument juridic european care ar face posibilă recunoașterea și promovarea principiilor comune ale autonomiei regionale, luînd în același timp în seamă experiența variată a statelor membre.

225. Crearea unui astfel de instrument juridic european, care ar încuraja promovarea principiilor comune ale autonomiei regionale, ar ajuta statele europene confruntate cu conflicte interne să găsească soluții constituționale care le-ar permite să își păstreze suveranitatea și integritatea teritorială și în același timp să respecte drepturile minorităților etnice.

Note:

1. Aș dori să mulțumesc autorităților și experților de experiența cărora am putut profita în cursul cercetărilor mele care au început în decembrie 1999 și care m-a purtat în Insulele Åland, Alto-Adige / Tirolul de Sud, Insulele Feroe, Copenhaga, la Cagliari (Sardinia), Insulele Azore și Madeira (Portugalia), Madrid și Barcelona. Îmi cer scuze anticipat pentru orice erori strecurate în sau omisiuni din acest document și aș fi recunoscător pentru orice fel de sugestii.

2. Nordquist Kjell-Åke, *The Second Åland Islands Question*, Marichamn 2002, Jansson Salminen (ed).

3. Autonomy as a Conflict-Solving Mechanism, în volumul Suksi Markku (ed.), *Autonomy, Applications and Implications*, Kluwer Law, Dordrecht, Olanda, 1998.

4. Ruth Lapidoth, *Autonomy: Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*, United States Institute of Peace Press, 1997.

5. Hannum, Hurst and Lillich, R.B., *The concept of autonomy in International law*, 1980.

6. Local self-government, territorial integrity and protection of minorities, Lausanne 25-27 April 1996. Proceedings ale Comisiei Europene pentru Democrație prin Lege, studiu de Asbjorn Eide, Director al Norwegian Institute of Human Rights, Oslo.

7. Doresc să îi mulțumesc lui Elisabeth Naucier pentru ajutorul pe care mi l-a acordat în scrierea acestui capitol și pentru că mi-a dat volumul Jansson/Salminen (ed), *The Second Åland Islands Question, Autonomy or Independence?*, Marichamn, 2002.

8. Potrivit secțiunii 7 a Legii Autonomiei, dreptul de domiciliere în insule este acordat la cerere oricărui cetățean finlandez care s-a stabilit în provincie, a locuit fără întrerupere aici pentru cel puțin cinci ani și stăpânește suficient de bine limba suedeză.

9. Există un grup de vorbitori de germană în provincia Bolzano, de vorbitori de franceză în Valle d'Aosta, și unul de vorbitori de slovenă în partea de est a regiunii Friuli-Venezia Giulia precum și un grup mic de vorbitori de ladină în provinciile Bolzano și Trento.

10. Singalezii constituie 74% din populație, tamilii srilankezi 12%, tamilii indieni 5.5%, iar musulmanii 8%.

11. Budiști 70%, hinduși 15.5 %, musulmani 7.5% și creștini 7.7%.

12. Markku Suksi, *Mechanisms of Decision-Making in the Creation of States*, 1996.

13. Deschis pentru semnătură la 1 noiembrie 1995.

14. Congresul Autorităților Locale și Regionale ale Europei: *Federalism, Regionalism, Local Autonomy and Minorities*, 1996

15. Recomandarea 1201 (1993) cu privire la un protocol adițional referitor la drepturile minorităților al Convenției Europene pentru drepturile omului, dezbateri a Adunării din 1 februarie 1993. Vezi Doc. 6742, raport al Comisiei pentru chestiuni juridice și drepturile omului, raportor: Mr Worms, și Doc. 6749, opinia Comisiei pentru Chestiuni Juridice, raportor: Mr de Puig.

16. *Autonomy: Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*, United States Institute of Peace Press, 1997.

17. Vezi Jean-Marie Wochrling, *Droits locaux comme instrument de renforcement de l'autonomie territoriale et de gestion des spécificités sociales et culturelles propres à certains territoires*, CPI.RE. CG/GT/CIV (5) 3

18. Congresul Autorităților Locale și Regionale ale Europei, Recomandarea 43 (1998) cu privire la „autonomia teritorială și minoritățile naționale”.

19. CDI.-AD (2003) 2. Opinia asupra proiectului de constituție a Republicii Cecene.

20. Declarație prezentată la cea de a 13-a sesiune a Conferinței Ministerelor Europene Responsabile pentru Guvernarea Locală și Regional, întrunită la Helsinki în 27-28 iunie 2002.

Traducere de Doina Baci

Andreas GROSS (n. 1952), absolvent al Facultății de Istorie a Universității din Zürich și al Facultății de Științe Politice a Universității din Lausanne. A lucrat ca lector la Facultatea de Drept a Universității din Lausanne și ca asistent universitar la Facultatea de sociologia muncii, a mediei și a culturii la Universitatea din Berna. Este fondator al Institutului Direkte Demokratie din Zürich, profesor universitar la universitățile din Marburg, Trier și Speyer. Este membru al Adunării Parlamentare a Consiliului Europei din 1995 în Grupul Socialiștilor, membru al Comitetului de monitorizare a îndeplinirii obligațiilor asumate de statele membre ale Consiliului Europei, membru al Comisiei de Afaceri Politice, membru al Subcomisiei pentru relații cu statele nemembre și al Subcomisiei pentru întărirea instituțiilor democratice. Este autor al volumelor *Das Europa der Schweiz* (2003), *Eine andere Schweiz ist möglich* (în curs de publicare), *Die unvollendete Demokratie* (în curs de publicare).

Andreas Gross, *Positive experiences of autonomous regions as a source of inspiration for conflict resolution in Europe*, Doc. 9824 al Comitetului de Afaceri Politice al Adunării Parlamentare a Consiliului Europei.

Recomandarea 1609¹ Experiențe pozitive ale regiunilor autonome ca sursă de inspirație pentru soluționarea conflictelor în Europa

CONSILIUL EUROPEI

1. Adunarea Parlamentară consideră că orice statut de autonomie trebuie să prevadă ca regiunea autonomă să dispună de un organ legislativ și de un organ executiv alese în mod democratic la nivel local. Aceste organe trebuie să dispună de competențe legislative corespunzătoare și să asigure aplicarea lor pe teritoriul autonom, supunându-se în același timp legilor și prerogativelor autorității centrale, așa cum sînt definite în proiectul Cartei europene a autonomiei regionale elaborată de Congresul Puterilor Locale și Regionale al Europei (CPLRE).

2. Adunarea estimează că crearea unei convenții europene ar permite statelor ce se confruntă cu conflicte interne să găsească soluții constituționale sau legislative care să le permită să preserve suveranitatea statului și

integritatea teritoriului, respectînd în același timp drepturile minorităților.

3. Această convenție ar trebui în mod imperativ să prevadă ca exercitarea puterilor cuvenite de drept unor entități autonome să respecte dispozițiile Convenției europene a Drepturilor Omului, îndeosebi principiile de egalitate, de non-discriminare și de laicitate.

4. În acest context, propunerile conținute în Declarația de la Helsinki privind autonomia regională (28 iunie 2002), care recunoaște posibilitatea de a elabora concepte de bază și principii comune tuturor modelelor de autonomie regională, merită să fie luate în considerare de către statele membre ale Consiliului Europei.

În consecință, Adunarea recomandă Comitetului de Miniștri să redacteze o convenție (articolul II din Declarația de

la Helsinki) care să se inspire din principiile conținute în proiectul Cartei europene a autonomiei regionale, care ar ține seama de experiența statelor membre, permițând în același timp recunoașterea

și promovarea unor principii comune ale autonomiei regionale și culturale, în respectul Convenției europene a drepturilor omului și a principiilor sale de egalitate și non-discriminare.

Traducere de Cornelia Cistelecan

1. Discuția Adunării din 24 iunie 2003 (a 19-a ședință). Vezi Doc. 9824, raportul comisiei pe probleme politice, raportor: dl. Gross și Doc. 9837, avizul comisiei pe probleme juridice și de drepturi ale omului, raportor: dl. Jürgens.

Text adoptat de Adunare la 24 iunie 2003 (a 19-a ședință)

Rezoluția 1334¹

Experiențe pozitive ale regiunilor autonome ca sursă de inspirație pentru soluționarea conflictelor în Europa

CONSILIUL EUROPEI

1. Adunarea parlamentară rămîne preocupată de reapariția unor tensiuni mai mult sau mai puțin violente în Europa, care sînt deseori expresia unor antagonisme nerezolvate în cadrul unui stat. Astăzi, într-adevăr, cea mai mare parte a crizelor politice din Europa se produc în interioriul statelor.

2. Această recrudescență a tensiunilor se explică în parte prin modificările teritoriale și prin apariția noilor state, în urma celor două războaie mondiale și a prăbușirii fostului sistem comunist, în anii 1990.

3. Aceste tensiuni reflectă de asemenea necesara adaptare a conceptului de stat-națiune, care consideră suveranitatea națională și omogenitatea culturală ca primordiale. Astăzi, mai ales ca urmare a evoluției practicii democrației și a dreptului internațional, statele sînt confruntate cu noi exigențe.

4. Cea mai mare parte a conflictelor actuale rezultă foarte adesea din dihotomia dintre principiul indivizibilității statului și cel al identității; acestea au la origine tensiuni care opun statele unor grupuri minoritare ce-și revendică dreptul de preservare a propriei identități.

5. Marea majoritate a statelor în Europa cuprind astăzi mai multe comunități posesoare ale unor identități diferite. Unele dintre acestea își revendică dreptul de a dispune de instituții și de o legislație proprii, care să le permită exprimarea acestor particularități culturale.

6. Fiecare stat trebuie să prevadă, pentru a preveni apariția unor tensiuni, dispoziții constituționale sau legislative suplă, care să le permită să răspundă așteptărilor acestor populații. Atribuind puteri specifice acestor minorități, sub formă de transfer de puteri sau de

repartiții de competențe, un stat este uneori în măsură să concilieze principiul unității și integrității teritorial cu cel al diversității culturale.

7. Consiliul Europei care se angajează în favoarea păcii și a prevenirii violenței, elemente esențiale în promovarea drepturilor omului, democrației și a statului de drept, consideră că experiența pozitivă a regiunilor autonome poate să constituie o sursă de inspirație în vederea propunerii unor soluții care să vizeze rezolvarea unor conflicte politice interne.

8 Numeroase state din Europa au reușit să calmeze tensiunile interne, sau sînt pe cale să o facă, creînd autonomii teritoriale sau culturale; acestea din urmă oferind o gamă de principii și de măsuri concrete menite să rezolve aceste conflicte interne.

9. Indiscutabil, conceptul de autonomie ascunde o conotație negativă. Autonomia ar putea fi percepută ca o amenințare la adresa integrității statului și ca un prim pas spre secesiune, dar, foarte adesea, nu există decît puține elemente care să susțină acest punct de vedere.

10. Autonomia, așa cum este ea aplicată în statele de drept care garantează libertățile și drepturile fundamentale pentru cetățenii săi, trebuie să fie mai degrabă considerată ca un „aranjament sub-statal”, permițînd unui grup minoritar în stat să se bucure de drepturile sale și să-și prezerve identitatea culturală, oferind în același timp statului garanții în materie de unitate, de suveranitate și de integritate teritorială.

11. Termenul de „autonomie teritorială” se referă la un dispozitiv pus în aplicare în general într-un stat suveran prin care locuitorii unei regiuni determinate beneficiază de puteri lărgite, adaptate situației lor geografice particulare, care le protejează și le promovează tradițiile culturale sau religioase specifice. Expresia „autonomie culturală” semnifică faptul că este acordată posibilitatea de exercitare a drepturilor lingvistice și culturale. Ea ar trebui, în cea mai mare parte a cazurilor, să fie însoțite de aplicarea principiului descentralizării.

12. În cea mai mare parte a statelor membre ale Consiliului Europei, constituțiile recuză dreptul la orice secesiune unilaterală. Cu toate acestea, principiul indivizibilității statului nu trebuie să fie confundată cu caracterul său unitar și este în consecință compatibil cu autonomia, regionalismul și federalismul.

13. Statutul de autonomie poate fi aplicat la diferite sisteme de organizarea politică. Poate fi vorba de o formă de descentralizare în statele unitare sau de o reală repartizare a puterilor în statele regionale sau federale, conform unei distribuii simetrice sau asimetrice.

14. Instituirea autonomiilor a cunoscut două faze istorice, care corespund celor trei surse de autonomie: cea care a fost instaurată de entitățile regionale atunci cînd a fost creat statul central; cea care a fost instaurată în vederea combaterii unor tensiuni teritoriale; și cea care a fost creată sub oblăduirea comunității internaționale.

15. Autonomia nu reprezintă un panaceu, soluțiile pe care aceasta le

oferă nu sînt universal pertinente și aplicabile. Totuși, orice eșec al autonomiilor nu trebui să fie atribuit sistemului autonom ca atare, ci rezultă mai degrabă din condițiile în care este aplicată. Orice statut de autonomie trebuie să se adapteze specificităților geografice, istorice și culturale ale teritoriului avut în vedere precum și caracteristicilor foarte diferite ale cazurilor și zonelor de conflict.

16. Pentru a calma tensiunile interne, puterea centrală trebuie să dea dovadă de înțelegere atunci cînd unele grupuri minoritare – mai ales cînd sînt importante din punct de vedere numeric și stabilite de mult timp într-o regiune – au revendicări precise privind drepturile lor referitoare la o mai mare autonomie în gestiunea afacerilor. Totuși, în nici un caz instaurarea unei autonomii nu trebui să dea cetățenilor impresia că administrația locală este afacerea exclusivă a acestei minorități.

17. Un statut de autonomie reușit presupune dezvoltarea unor relații echilibrate într-un stat între majoritate și minoritate, dar și între minoritățile însele. Orice statut de autonomie trebuie astfel să respecte principiile de egalitate și non-discriminare și să se bazeze pe integritatea teritorială și suveranitatea statelor.

18. Este foarte important ca avantajele crescînde de care entitățile beneficiază prin drepturile lor să nu pună în discuție frontierele statelor recunoscute pe plan internațional.

19. Orice interpretare, orice aplicare și orice gestiune a autonomiei sînt supuse autorității statului, determinării

și motivării precise a legislatorului național precum și a instituțiilor sale.

20. Foarte adesea, principiul discriminării pozitive, în sensul unei reprezentări favorabile a minorităților în organele puterii centrale, constituie un mijloc de asociere mai largă a minorității sau a minorităților la gestionarea chestiunilor naționale.

21. Este extrem de important ca să fie preconizate măsuri de protecție specifice referitoare la „minoritatea în cadrul minorității”, astfel încît membrii componenteii majoritare a statului sau alte minorități să nu se simtă amenințate de puterile conferite entității autonome. În aceste entități autonome, Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale (STE nr. 157) trebuie de asemenea să se aplice, în beneficiul minorității în minoritate.

22. Adunarea invită guvernele statelor membre să se inspire din următorii parametrii atunci cînd aplică un statut de autonomie:

i. necesitînd prin însăși natura sa o cooperare și o coordonare între autoritățile centrale și autoritățile autonome, un statut de autonomie trebuie să fie rezultatul unui acord negociat între diferitele părți;

ii. autoritățile centrale și autoritățile autonome trebuie să admită că un statut de autonomie corespunde unui proces dinamic și că el este mereu negociabil;

iii. ar fi de dorit ca statutul și principiile fondatoare ale autonomiei să fie înscrise în constituție și nu numai în lege, astfel încît unele amendamente să nu poată fi făcute decît în conformitate

cu constituția; în vederea prevenirii oricărui litigiu, statutul de autonomie trebuie să definească în manieră explicată repartitia puterilor între autoritățile centrale și autoritățile autonome;

iv. acordul de autonomie trebuie să garanteze o reprezentare adecvată și o participare efectivă a autorităților autonome în procesul de decizie și în gestiunea afacerilor publice;

v. statutul de autonomie trebui să stipuleze ca regiunea autonomă să dispună de un organ legislativ și de un organ executiv alese în mod democratic la nivel local;

vi. statutul de autonomie trebuie să prevadă resurse proprii și/sau transferuri

care să permită autorităților autonome să aplice competențele adiționale atribuite de autoritățile centrale;

vii. pentru a preveni orice uzurpare a puterilor, trebuie stabilit un mecanism de reglementare a litigiilor în vederea rezolvării oricărui diferend între autoritățile centrale și autoritățile autonome;

viii. dacă tensiunile între autoritățile centrale și autoritățile autonome persistă, este preferabil ca procesul de negociere să fie tutelat de comunitatea internațională;

ix. devoluția puterilor către entitățile autonome trebuie să protejeze în mod imperativ drepturile minorităților care trăiesc în sinul acestora.

Traducere de Cornelia Cistelecan

1. Discuție în Adunare din 24 iunie 2003 (a 19-a ședință). Vezi Doc. 9824, raportul comisiei pe probleme politice, raportor: dl. Gross și Doc. 9837, avizul comisiei pe probleme juridice și de drepturi ale omului, raportor: dl. Jürgens.

Text adoptat de Adunare la 24 iunie 2003 (a 19-a ședință)

România. Dileme și tendințe

OVIDIU PECICAN

1. Sărăcie economică și sărăcie socială în România de astăzi

În vremuri de război, sărăcia este o realitate aproape obligatorie. Și cum în societățile de odinioară războiul era o permanență, pauperitatea îl însoțea în forma ei clasică: a penuriei materiale. După pacea din Westphalia (1648) și, mai apoi, după revoluțiile burgheze și după finalul războaielor napoleoniene (1815), în Europa s-au configurat insule geografice și temporale de pace. Pentru primele, pilduitor este exemplul Suediei, unde vikingii de odinioară au devenit unii dintre cei mai pașnici locuitori ai continentului pînă astăzi. Pentru celelalte, se pot menționa epoca dintre 1866 și 1914, anii interbelici (doar două decenii!) și, în linii mari, era comunistă (caracterizată doar metaforic drept „război rece” și întreruptă de intervențiile armatei roșii din 1956 și 1968). În toate aceste insule, separată de distrugerile materiale și spirituale presupuse de orice campanie militară, sărăcia a devenit principalul dușman de anihilat și, în orice caz, cel mai vizibil dintre vizitatorii hidoși ai vieții omenеști. Pentru mulți dintre locuitorii Lumii Vechi, capitalismul și cursa lui au însemnat lichidarea sărăciei, cel puțin pentru segmente însemnate de populație. Pentru alții, paradoxal, și măcar pentru cîte o etapă, comunismul a condus la o reîmpărțire a controlului resurselor și o redistribuire a valorilor, antrenînd într-o manieră diferită de cea tradițională mulțimi noi de indivizi în circuitul producției și consumului. O analiză pas cu pas ar arăta în ce măsură secolul al XX-lea a constituit etapa tatonării unor noi formule de lichidare – sau măcar restricționare – a sărăciei și dacă marile sale crize (de la războaiele mondiale la altele zonale ori locale, și de la schimbările de regim politic pînă la intervențiile „reglatoare” în alte țări) au indus mai multă sărăcie decît o prosperitate subsecventă. Chestiunea ar merita o interogație serioasă, atît la nivelul global, cît și la cel continental ori național.

Pentru a o putea aborda însă este nevoie de o bună înțelegere a noțiunii însăși de sărăcie. La urma urmei, ce înseamnă să fii sărac? Să fii lipsit de resurse sau să

fii incapabil să le gestionezi judicios? Există economii prospere întemeiate pe un capital relativ precar de bogății materiale (Elveția, Japonia), după cum există și economii în picaj, deși posedă o moștenire naturală considerabilă (România). Or, dacă lucrurile stau astfel, înseamnă că sărăcia nu este în nici un caz o chestiune de strictă economie, ea depășind prin implicații domeniul oarecum restrictiv al acesteia. Devine evident acest fapt într-un moment în care discuția despre resursele umane ca principală zestre a unei țări, zone etc. devine tot mai sonoră. Este bine că s-a ajuns și la această recunoaștere a valorii omului, după ce multă vreme etalonul a fost ba cantitatea de aur din depozitele statului, ba un etalon abstract, ba ridicarea prețului petrolului. Ea permite evidențierea faptului că, mai devreme sau mai târziu, economia debușează în social, și că acesta, la rândul lui, se comportă ca un recipient colector Subliniată de umanismul care a marcat o limită între medieval și modern, reiterată în documente solemne de revoluția franceză de la 1789 („Declarația drepturilor omului și cetățeanului”) și de constituția americană, valoarea elementului uman se regăsește, în sfârșit, iată, și în calculele privind bogăția unei macrocomunități (țară, continent). ‘

Cu aceasta, semnalarea faptului că discuția privitoare la sărăcie trebuie să-și lărgască și flexibilizeze baza, îmbogățindu-și datele, devine un fapt împlinit. Într-adevăr, explicarea noțiunii de sărăcie poate – aș zice chiar trebuie – să includă și o dimensiune socială marcată. Într-o asemenea abordare, sărăcia poate fi definită ca *stagnare, imobilitate, lipsă a schimburilor materiale, dar și a contactelor* la nivelul întregii societăți și pe unele dintre tronsoanele acesteia. Autoizolarea, înțepenirea în vechile reflexe sociale și culturale, refuzul intrării în legătură cu alți indivizi, alte comunități, cu diferite micro și macrostructuri instituționale pot prezerva într-o mai mare măsură anume fizionomie identitară proprie la un moment dat. Costurile vor fi însă enorme, cîtă vreme această repliere va semnifica decuplare de la un anume traseu al dezvoltării, insularizare, segregare și opacizare socială. În trecutul mai îndepărtat și mai apropiat românii au optat de multe ori, cel puțin în unele zone de locuire și pe anumite segmente de timp, pentru această strategie care a fost identificată de Lucian Blaga cu „bricotarea istoriei” și retragerea în subistorie. Atitudinile autarhice induc, în cele din urmă – atunci cînd acesta nu este încă din start țelul principal urmărit – reproducere: stereotipă a comportamentelor sociale, rezultatul lor fiind stagnarea, inerția, devitalizarea. Oricîte resurse materiale și umane ar avea o asemenea societate, principala eicaracteristică va fi sărăcia.

Războiul din Irak – dar și atîtea alte cazuri – a(u) arătat cu limpezime că sărăcia poate fi identificată și cu un *monopol al resurselor, oricît de bine reprezentate, de către un grup social restrîns*, o elită conducătoare, o oligarhie. Nu altul a fost cazul țării noastre în anii comunismului (1947-1989), cu o agravare în timpul dictaturii ceaușiste. Această agravare a avut însă, ca efect în planul imaginii, creșterea vizibilității caracterului oligarhic și ștergerea oricărei iluzii cu privire la caracterul regimului, ca

și referitor la izvorul sărăciei cvasigeneralizate. Rezultatul excluderii treptate de la actul de decizie și de la distribuirea resurselor a tuturor celor care, deși membri ai PCR sau artizani ai serviciilor secrete, nu făceau parte dintre rudele directe ori dintre acoliții imediați ai perechii de la conducere, a fost folosirea – de către eșalonul doi al partidului și de către ierarhia statului (birocrati și șefi ai armatei) și a serviciilor secrete – a ocaziei marii răsturnări europene din finalul lui 1989 și a răbufnirii populare începute la Timișoara (16 decembrie 1989) și continuată la București (21 decembrie 1989) pentru a schimba regimul. În actuala etapă se pune problema dacă abolirea ideologiei marxiste și executarea cuplului dictatorial a modificat suficient caracterul regimului politic românesc pentru a sfârșî caracterul lui oligarhic și a înlesni accesul la resurse al unei majorități al populației. Cum reforma economică trenează de mai bine de un deceniu (restructurarea și privatizarea industriei, modernizarea și aducerea agriculturii la standarde europene, asanarea și reformarea sistemului bancar, recondiționarea, reorganizarea și dezvoltarea transporturilor și telecomunicațiilor) iar monopolul resurselor materiale și al relațiilor economico-social-politice relevante îl deține tot o oligarhie, de astă dată ceva mai largă, alcătuită din foști membri de partid, din vîrfuri ale armatei și serviciilor secrete de ieri și de azi, se poate observa că regimul de tip oligarhic nu a fost înlăturat din România, în pofida anumitor restructurări și adaptări la care modificarea contextului istoric l-au obligat. În aceste condiții, lipsa de transparență se explică prin bariera existentă între membrii oligarhiei și restul populației, între beneficiarii și „dispecerii” acestei formule, pe de o parte, și păguboșii ei, pe de alta. Este vorba despre o barieră invizibilă, însă pregnantă, între bogați și săraci, tot mai greu de trecut și tot mai constrîngătoare, care creează o polaritate socială împinsă către extreme. Bogații sînt de-acum ultrabogați, iar săracii, tot mai mulți și din ce în ce mai săraci. Ocrotite de instituții ale statului lipsite de independență și instrumentalizate politic (procuratura a fost în repetate rînduri nominalizată printre acestea), relațiile de la etajul superior al societății noastre iau, adeseori, forma complicității frauduloase, iar cele dintre cel superior și celălalt, inferior, sînt condiționate de schimbul permanent de resurse în afara regulilor jocului politic al democrației și legalității. Am definit astfel corupția, înțelegînd prin ea alocarea de resurse ori servicii dinspre „manageri” către populație nu în limitele negociate ale constituționalității și legislației, ci condiționîndu-le de transferuri de resurse către deținătorii acestora. Datorită complicităților de pe palierul superior al societății orice tentativă neconcertată de a demantela sistemul ilicit astfel instaurat se dovedește și se va dovedi inefficientă. Ea nu se poate înfăptui decît sub control internațional și prin permanenta acțiune de control a societății civile interne. Circumstanța integrării României în NATO și a perspectivei aderării ei la UE măresc șansele unei supravegheri internaționale legitime și eficiente. Tentativele repetate și insistente ale guvernanților de a limita și controla societatea civilă, denunțate nu numai de exponenții români ai acesteia, ci și de personalități ale vieții internaționale (George Soros în intervenția recentă de la OSCE),

periclitează însă controlul cetățenesc, mai slab astăzi decât ieri. La acestea se adaugă și exodul semnificativ, și deci îngrijorător, al unui segment de populație – mai ales tineri instruiți și ambițioși –, dornici să-și încerce norocul pe cont propriu într-o societate unde regulile conviețuirii le acordă șanse suplimentare.

Oricât de frugală, analiza de mai sus demonstrează, cred, că România este săracă mai curînd datorită unei anumite tradiții a lipsei legăturilor sociale și datorită controlului oligarhic al societății. Din nefericire, asemenea fenomene de profundă rezonanță afectează și cercurile intelectuale, tocmai acele grupări care s-ar cuveni – în virtutea unei misiuni liber asumate – să contribuie în prima linie la asanarea și schimbarea moravurilor din societatea noastră, sau măcar la exercitarea funcției critice, dar argumentate, a gândirii libere și creatoare, construind alternative, testîndu-le teoretic fiabilitatea. Astfel de grupuri – precum GDS – au devenit de mai mult timp niște organisme relativ închise și, în orice caz, mai curînd reactive la adresa inițiativelor legislative și executive existente. Altele, de tipul Societății Academice Române, pretind să ofere expertize riguroase, întemeiate pe fapte științifice recoltate și interpretate, dar rolul lor în dezbateră civică a priorităților momentului este relativ redus și, cîteodată, neconcludent. Alianța Civică pare și ea resemnată să organizeze mai curînd accesul muzeal la memoria recentă, odinioară obliterată ideologic, decât elaborarea de soluții pe termen mediu și lung. Răsună mai pregnant voci precum cele ale constelației de ONG-uri răsărite de sub mantaua Fundației pentru o Societate Deschisă, ale Ligii Pro Europa din Târgu-Mureș, ale APADOR-CH, ale altora. Personalități ale vieții noastre publice care sînt semnificative tocmai prin faptul că elaborează analize și emit puncte de vedere adeseori pertinente în calitatea lor de simpli membri ai societății și, după caz, de experți, rămîn cazuri izolate. Remarcînd cvasităcerea unor foste mari voci (de la Doina Cornea la Ana Blandiana), i-aș menționa aici pe Gabriel Andreescu, Smaranda Enache, Cristian Părvulescu, Renate Weber ș. a. Memorabilă în sine, bătălia pentru transparența CNSAS – deschisă de H.-R. Patapievici, Andrei Pleșu, Mircea Dinescu și susținută de Gabriel Liiceanu – rămîne întrucîtva tardivă și stîngace, pe fundalul indifferenței majorității și a relei-voințe a actorilor politici implicați în dispută. Lipsesc aproape total din zona dezbaterilor civice vocile autorizate ale economiștilor. Deși pot fi uneori auziți Ilie Șerbănescu, Daniel Dăianu, Mircea Coșea ș. a., practic nici unul dintre ei nu a izbutit, mi se pare, să se facă auzit în păturile largi de populație cu vreo analiză comprehensivă a stării de fapt și cu niște soluții pentru o relansare viitoare, rezumîndu-se la diagnostice formulate esoteric, în limbaj specializat, sau la soluții punctuale¹.

2. Stat și guvernare. Modelul valah

La 24 ianuarie 1859, cînd, printr-un act de mare ingeniozitate politică, românii găseau modalitatea cea mai potrivită împlinirii jurărilor – dificile – ale momentului pentru a se unifica, se puneau, cum se știe, bazele statului român modern. Tot atunci, practic,

tocmai legat de aceste evoluții, se formula, pentru prima dată sistematic și imperativ, întrebarea despre cum să se organizeze acest stat. Istoricii români nu s-au învrednicit încă să elaboreze o sinteză privitoare la evoluția administrației românești de-a lungul timpului. Dacă ar fi făcut-o, ei nu s-ar fi putut împiedica să constate că, odată cu unificarea instituțiilor țării și mutarea capitalei la București, s-a putut înregistra o anumită preponderență a sudului în viața publică a țării.

Cînd spun aceasta, nu am în vedere veșnica – și, de altfel, contestabila – marotă a „balcanizării” vieții noastre politice. Întîi, pentru că nu asociez balcanismului doar valori peiorative, ci și elemente axiologice pozitive. Apoi, pentru că Moldova era la fel de expusă acestui curent orientalizant, după expediția lui Suleyman Kanuni împotriva lui Petru Rareș (1538). În fine, pentru că nici Ardealul nu a fost scutit de intrarea într-o logică a subalternului, chiar și atunci cînd unii dintre românii de aici au fost cooptați la vreuna dintre pirghiile puterii (princiare sau imperiale). Cum turcii au ajuns pînă la Viena, înaintînd chiar și la sfîrșitul secolului al XVII-lea în inima Europei Centrale (1683), orice discuție prea tranșantă a diferențelor, la acest nivel, între Ardeal și Valahia ori Moldova s-ar dovedi exagerată.

Totuși, este un fapt că, deja pe vremea lui Matei Basarab, sudul actualei României începea să dea semne de înțietate geopolitică în raport cu statul de la răsărit de Carpați. Explicația ar putea consta tocmai în ceea ce a putut părea un dezavantaj într-o primă etapă: proximitatea față de Imperiul Otoman. Intrată mai curînd în orbita marii puteri de la Bosfor, Valahia² a avut un răgaz suplimentar pentru a învăța mecanismele noii subordonări și a le utiliza, eventual, atunci cînd se putea, în folos propriu. Trăind cu iluzia că Polonia este o putere zonală care ar avea capacitatea de a contracara avansul Islamului în Europa, Moldova a întîrziat întrucîtva în alinierea ei la noile realități; fapt de civilizație salutar, sub raport religios și cultural, dar inducător de inerție întrucîtva, din perspectiva logicii capacității de a exploata, prin adaptare selectivă și dibace, noua vasalitate. Aduș că este posibil ca trecerea inițiativei la statul din sudul Carpaților să se fi petrecut în vremea tumultoasei domnii a lui Mihai Viteazul, cînd acțiunea militară și diplomatică a domnitorului a modificat radical viziunea politică din spațiul românesc.

Procesul inițiat atunci și-a vădit roadele mai tîrziu, atît la 1821, cînd Eteria și-a găsit colaboratorul esențial în Oltenia, și la 1848, cînd sudul a avut, iarăși, meritul deciziei rapide și a acțiunii politice neezitante. Așa se face că alegerea Bucureștiului drept capitală a noului stat unificat român a survenit nu ca un accident istoric, ci mai curînd pentru a consimți o prioritate a sudului cît privește nașterea unui stil al acțiunii politice mai pragmatic și mai eficient. De altfel, pînă astăzi, sudul țării se remarcă tocmai prin acest tip de abordare cu merite subliniate tocmai de continuitatea și capacitatea lui istorică de a se impune.

Cum era și firesc însă, modelul sudic în sfera publică a adus cu sine, pretutindeni unde el a ajuns – adică și în Moldova, și în zonele intrate în componența statului

român la sfârșitul anului 1918 (Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banatul și Partium) – toate caracteristicile sale, bune și mai puțin bune. Dinamica lui putea apărea astfel în ochii criticilor săi moldoveni ca fiind nereflexivă, pripită sau chiar eronată, fiindcă neorganică (incriminarea liberalismului europeanizant de la 1848 de către junimism și, ulterior, de Nae Ionescu, s-a făcut de pe aceste poziții), propunându-se, în schimb, un ruralism pasivist (sămănătorismul) sau un narodnicism adaptat la condițiile locului (poporanismul, gherismul). Aceeași formulă li se înfățișa ardelenilor ca superficială și laxă, prea concesivă cu năravurile orientale (răbufnirile endemice ale PNR din Transilvania, ale lui Traian Vuia, reprezentant al socialiștilor români bănățeni, ale PNȚ prin Iuliu Maniu ș.a.). Dubla sinteză a reacției moldo-ardelenești rămîne revista *Sămănătorul*, la începutul secolului al XX-lea, scoasă la București de ardeleni dar cunoscîndu-și momentul de glorie – reacționară, de altfel, prin anticitadinism, paseism, elogiul idilic al satului ș.a. – odată cu direcția moldoveanului Nicolae Iorga. Însă nu trebuie uitat că extremismul de dreapta și-a găsit exponenți vivace în lașul universitar (LANC) și în mediile preotești din Ardeal (familia Moța din Orăștie).

Trecută cu vederea pînă astăzi în cheia interpretativă din textul de față, mișcarea spiritului civic și a ideilor în direcția evocată a fost, totuși, o realitate capabilă să explice cîte ceva din lucrurile pe care tocmai le trăim. Pentru a înțelege mai bine acest lucru, odată acceptată instalarea procesuală a unui soi de dominație (să nu-i spun supremație) a capitalei asupra provinciei (de fapt, mai exact, a provinciilor!) s-ar cuveni înțeles ce anume aducea ea, de fapt. Nu discut acum chestiunea modelului politic modern de inspirație franceză (unificarea cu strădania de a nivela diferențele și chiar specificitățile fundamentale, ici și colo, cum a fost cazul aromânilor puși să învețe nu limba lor, ci pe a noastră). Nu voi aborda nici mijloacele prin care această decizie politică a fost urmărită în diferitele momente istorice survenite de la 1859 încoace (România carlist-brătienistă, România Mare, republica comunistă și cea actuală). Ceea ce mă interesează aici este ce model mai profund de coexistență social-economică și politică a impus sudul odată cu accederea lui în poziția de lider al comunității provinciilor istorice românești.

Referindu-se expres la statalitatea sud-carpatină, căreia îi dedică o carte recent tradusă la noi (*Schimbarea socială într-o societate periferică*, București, Corint, 2002), Daniel Chirot o încadrează într-un model teoretizat chiar de sine însuși. „La vremea constituirii sale ca stat, Valahia a avut un sistem politico-economic pe care îl putem numi «comunitar-comercial». Principala sursă de venituri a statului provenea nu din surplusul prelevat de la satele libere, cu o proprietate comună asupra pămîntului, ci din controlul exercitat asupra drumurilor comerciale internaționale. Ca urmare a deplasării rutelor comerciale și a cuceririi otomane în secolele al XV-lea și al XVI-lea, Valahia s-a transformat într-o societate semi-colonială. Sistemul politico-economic protocolonial era caracterizat printr-o formă aparte de «a doua iobăgie». Prin aceasta înțelegem că a avut loc o evoluție către

un tip de societate în care surplusul este produs de o formă de muncă agrară servilă (ne-liberă), o parte semnificativă a sa fiind destinată comercializării în exterior, către o societate dominantă politic și economic. Forța de muncă servilă era controlată de o aristocrație a cărei putere se baza pe stăpînirea pămînturilor. Satele libere, devălmașe, au dispărut”¹.

După Daniel Chirot, statul comunitar-comercial este caracterizabil în șapte puncte. El are un aparat statal care impune un tribut populației sătești, dar el e relativ mic, iar aparatul interferează puțin cu viața obștilor rurale. Satele exercită o proprietate comună sau de tip tribal, sînt relativ autarhice și închise față de exterior. Sursa esențială de venituri este, pentru stat, impozitarea comerțului. Membrii aparatului său dețin monopolul comerțului și al tributului, fiind, în consecință, niște războinici redutabili. Diferențierea socială este mai accentuată la etajele superioare ale ierarhiei statale, în timp ce la sate societatea este relativ nediferențiată și neimplicată în viața politică și economică a statului. Ca o consecință a tuturor acestor trăsături, statul comercial pur este în același timp mai centralizat și mai superficial decît statul feudal⁴. O trăsătură importantă a acestui tip de alcătuiri sociale ar fi aceea că în interiorul unui stat comercial pot coexista modele culturale și economice variate, o parte a populației nefiind constituită din agricultori, ci din nomazi sau vînători-culegători⁵.

Nu rămîne, acum, decît să se observe continuitățile modelului valah extinse, de astă dată, odată cu guvernarea sudului peste întreaga țară, și asupra restului provinciilor. Întîi de toate, crevasa care separă marea majoritate a populației de instituțiile care, împreună, formează statul. Provenind dintr-o tradiție statală care avea la bază suprapunerea elitei sociale și politice peste o mulțime de comunități locale ai căror membri erau în principal de extracție rurală, statul are alte interese și alte mobiluri decît mulțimea cetățenilor pe care îi reprezintă. În principal, aceste mobiluri sînt: asigurarea perpetuării păturii conducătoare și a prosperității acesteia, precum și monopolul puterii legitime. În vederea atingerii țelurilor în cauză, statul român actual practică o fiscalitate usturătoare (cum, de altfel, făceau și C. Brâncoveanu, un bun român, și fanarioții care i-au urmat, ceea ce demonstrează că relevant este modelul, nu atît etnia ori poziționarea politică a celui care îl perpetuează) și emite legi protective în raport cu propriile interese mai degrabă decît cu cele ale întregii societăți românești (rămîne notorie lentoarea și parțialitatea cu care s-a rezolvat, ieri și azi, problema crucială a proprietății asupra pămîntului în România, fundament al întregii evoluții social-economice de la noi).

Alături de „tributalismul” statului nostru, cealaltă trăsătură fundamentalmente neschimbată încă este interesul față de comerț și relațiile de schimb, ca și monopolul asupra acestora. Într-adevăr, nu trebuie o acuitate deosebită pentru a observa că după 1989, marele domeniu a cărui dinamică aproape că înlocuiește lentoarea, ezitățile sau chiar stagnarea din celelalte zone de activitate (agricultură, industrie

etc.) este comerțul. La fel, singurul domeniu de activitate unde, de bine, de rău, relansarea s-a produs din 1990 încoace este recondiționarea drumurilor, lărgirea lor, interesul pentru anumite trasee ale transporturilor. Prioritatea absolută în domeniul căilor de tranzit terestre este acordată, aparent, direcției București – Curtici (Nădlac) și, în general legăturilor capitalei cu vestul țării. Nici direcția nord-sud, importantă pentru traficul dinspre teritoriile fostului Imperiu Sovietic cu Balcanii, nu este neglijată. În schimb, dacă vrei să ajungi de la Timișoara la Cluj și apoi la Iași, străbătînd, altfel spus, capitalele provinciale ale Banatului, Transilvaniei și Moldovei, ai la dispoziție un singur tren diurn și unul nocturn ceea ce, pentru o putere care clamează sus și tare unionismul și caracterul unitar al statului, rămîne aparent inexplicabil și uimitor. Adevărul este însă că, în împrejurările politice de astăzi, traseul spre vest a devenit mai important și mai aducător de potențiale profituri, ceea ce explică relativul dezinteres momentan față de celălalt traiect, nord-sud, legat în memoria colectivă mai curînd de dependența politică de Moscova. Racordarea politică la Europa, deziderat care poate motiva o asemenea opțiune, nu este, de fapt, decît rezultatul dorinței statului român de a-și asigura accesul la piețele muncii și de mărfuri occidentale, iar speranțele legate de rolul de intermediar al României între Răsărit și Apus (strategie aducătoare de beneficii în vremea lui Ceaușescu, de la care se mai așteaptă – van – ceva și pe termen scurt), teoretizate și în plan cultural, exprimă, de fapt, aceeași ideologie a privilegierii propriului interes al birocraților și politicienilor care alcătuiesc statul. Am pomenit doar birocrații și clasa politică, dar se cuvenea să amintesc și armata, aparatul de ordine și clerul. Deși una dintre primele reforme legate de modernizarea accelerată încercată de Cuza și Kogălniceanu a fost secularizarea averilor mănăstirești, biserica în România este departe de a fi străină de stat. Separația de facto între cele două entități este incompletă, ceea ce face ca Biserica Ortodoxă să rămînă, dintr-un anume punct de vedere, deocamdată, mai aproape de clasa conducătoare decît de cetățeni (relevante în acest sens sînt atît pretenția la titlul de „biserică națională”, discriminînd între locul ei și al celorlalte biserici din România, în pofida egalității confesionale prevăzute de constituție, cît și discuția din jurul proiectului „catedralei neamului”, care egalează în grandomanie și completează simbolic megaloproiectul ceaușist al Casei Poporului). Faptul mărește și mai mult distanța între majoritatea populației și casta liderilor.

Primei și celei de a doua iobăgii de odinioară îi corespunde astăzi – metaforic vorbind – o a treia. Ea se exprimă prin noul tip de subordonare a cetățenilor pe care îl încearcă statul. Străduindu-se să își instaleze controlul asupra societății civile – oricum, relativ precară, deși într-o continuă diversificare și dezvoltare –, practicînd migrația politică dintr-un partid într-altul într-un joc de simplă combinatorică ce exclude înnoirea de fond, membrii clasei politice operează permutări nesubstanțiale care permit unui fost premier dintr-un partid să se

regăsească peste un timp într-un partid opus ca doctrină primului. La fel, clientela și chiar filiale întregi ale partidului „x” se transferă în partidul „y” fără nici o legătură cu doctrina, din pure interese demagogic-conjuncturale. Per ansamblu însă, la treisprezece ani de la decembrie 1989, aceiași oameni continuă să guverneze, revenind, aproape transparent, la formula partidului-stat.

Mai important decât aceste strategii ale preservării și transferului puterii în cadrul acelorași cercuri este jocul de putere instituit cu restul societății. În acest sens rămâne important de observat pretenția – mai curînd neofeudală decât paternalist-comunistă – a statului de a asuma parte din datoriile întreprinderilor, ale cetățenilor incapabili să-și achite nota de plată curentă, programul „cornul și laptele” (o miluire a copiilor în locul asigurării unor slujbe corespunzător remunerate părinților prin relansare economică). Astfel, statul „cumpără” diverse categorii de cetățeni, instituind privilegii și, desigur, relații vasalice și clientelare care nu au nimic de a face cu democrația, separația puterilor și statul de drept. Controlul resurselor de către stat continuă astfel aproape nestingherit de vreun factor intern, instituțiile puse în slujba comunității propriu-zise fiind puține și slabe (avocatul poporului, instanțele de control a calității produselor, CNSAS). Jafurile fățișe la adresa simplilor cetățeni, prin intermediul sau cu complicitatea unor organisme ale statului, au loc periodic (menționez la acest capitol căderea repetată a mai multor fonduri de investiții, cazul Bancorex, implicarea CEC-ului și tăcerea, vinovată, a Băncii Naționale în toate aceste epopei financiare păguboase sugerînd conexiuni neînocente între actori).

O altă chestiune de urmărit este aceea a coexistenței, în interiorul statului comunitar-comercial, a mai multor tipuri de modele culturale și economice. Dacă prin acestea înțelegem diferențele tradiționale dintre rural și citadin, pe de o parte, și dintre comunitățile de la munte, cele din zona subcarpatică împădurită și cele de la șes, astăzi încă le mai regăsim urmele foarte marcate, într-un grad care transformă orice ieșire din marile metropole regionale într-o călătorie în trecut, făcînd din ascensiunea de la cîmpie la munte o adevărată descindere în istorie. Se cheamă, așadar, că diversitatea modelelor funcționează pe acest palier în continuare, deși mediile moderne de comunicare (radio, televiziune, internet) au unificat, pe anumite dimensiuni, diversitatea civilizațională moștenită. Nu la fel se pune problema în raport cu comunitățile etnoculturale existente în România. Față de acest tip de diversitate, odată cu agregarea statului național modern român, s-a început o politică mai mult sau mai puțin intransigentă, de asimilare ori respingere. Ea corespundea amintirii traumatizate a existenței în cadrele unor state multiethnice străine (Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic). În virtutea respingerii alterității etnice printr-o confundare a acestora cu dominația străină, în cadrul unei concepții naționaliste etnice militante și a unor strategii subsecvente, s-a considerat dezirabilă îngrădirea libertăților civice ale neromânilor. Evreilor li s-a refuzat naturalizarea, în timpul dictaturilor brune au fost supuși pogromurilor, șicanelor și chiar au fost deportați în Transnistria, iar în anii postbelici

li s-a acorcat contra cost dreptul la emigrare în Israel. Tot așa, germanii – sași și șvabi – au fost vnduți Republicii Federale Germane, după ce anterior, în anii stalinismului, mulți au fost deportați în Siberia sau în Bărăgan, ca prezumtivi foști aliați ori chiar reprezentați ai nazismului. Maghiarii sînt tratați ambiguu, atitudinea oficială oscilînd între momente de colaborare și altele de suspiciune extremă. Cît despre romi, după ce generația pașoptistă i-a eliberat din robie, urmînd o conduită de avangardă din politica guvernelor europene, ei au fost, la rîndu-le, deportați în Transnistria de către guvernul român al nareșalului Ion Antonescu, fiind pînă astăzi discriminați rasial și neavînd încă șanse egale cu ceilalți cetățeni ai României. Cîtă vreme țările române au existat ca provincii ale unor imperii dominante, asemenea persecuții, chiar dacă nu au lipsit cu totul, nu au avut caracterul de politică de stat concertată pe care l-au dobîndit ulterior. După 1859 și, mai ales, după 1877 și 1918, asemenea conduite și fapte sînt de atribuit înă statului român chiar și atunci cînd ele au fost rezultatul unor inițiative restrînse și locale. Ca deținător legal al puterii, statul ar fi avut – și are în continuare – obligația de a împiedica restrîngerile libertăților în vremuri de democrație, de a opri și pedepsi abuzurile, de a educa în spiritul toleranței reciproce. Xenofobia și intoleranța antilevantină, antiarmenească și antisemită din modernitatea timpurie (în Moldova încă din timpul lui Ștefan Rareș și Ion vodă cel Cumplit, în Valahia cel puțin din secolul al XVII-lea, antisemitismul ardelenesc modern) au pregătît terenul pentru ceea ce avea să urmeze. Se poate astfel spune că modernitatea care a făurit statul național român, l-a și cantonat pe acesta într-o continuitate în raport cu o anumită tradiție statală, cea valahă.

Prin toate aceste trăsături, statul românesc din perioada postcomunistă rămîne nu doar reprezentativ pentru tradiția din care provine – cea a statului comunitar-comercial, cu termenul lui D. Chirot –, ci și pentru modelul sudic care îl alimentează. Nu cred că tot ce s-a întîmplat bun și rău în istoria statului român modern și contemporan se datorează acestui model și oamenilor care îl aplică. Raportul dintre București – ca exponent al statului de sorginte valahă – și restul provinciilor românești a fost, fără îndoială complex, cu aporturi reciproce și un dialog stăruitor, născut în forme plurale. Nu pot decît să sper că toate acestea vor face de aici înainte obiectul unor cît mai serioase analize și cercetări. Dar mai cred că regîndirea formulei statale actuale și a raportului dintre modelele istorice puse în joc de fiecare provincie, o renegociere a cooperărilor inter-zonale în cadrul României și a acesteia cu Europa și restul lumii, aplicarea decsă în viața administrativă și politică a principiului subsidiarității ar putea ajuta la remodelarea cadrelor în care ne desfășurăm viața toți cetățenii României, relansînd proiectul statal românesc printr-o reformă de substanță.

3. Stăpînii României

Cine conduce cu adevărat în România de astăzi? Iată o întrebare la care s-au dat diferite rpsunsuri. Ea poate fi însă abordată pornind la drum cu o reformulare.

Statul este cel care conduce această țară? În principiu, desigur, da. Însă numai în principiu, câtă vreme asupra modelării politicii noastre interne un cuvânt greu de spus îl au funcționarii trimiși, la diverse intervale de timp, de către FMI ori Banca Mondială, să regleze conduita economico-socială a guvernelor. Pe lângă asemenea intervenții reglatoare, vizibile, există însă și constrângeri mai puțin vizibile – deși la fel de efective –, cum sunt: necesitatea de a apela la resurse energetice din exterior, strădania de a asigura securitatea statului prin inserarea într-un sistem de alianțe și participarea la securitatea continentală și globală ș.a. Toate acestea țin de evoluția din ce în ce mai subliniată a lumii către un sistem unic, marcat de multiple interdependențe, în care independența concepută tradițional – ca autonomie desăvârșită în raport cu alte entități macrocomunitare – a devenit o iluzie sau o temă de propagandă. Din acest punct de vedere, se poate conchide, deci, că România este numai în parte și doar la prima vedere guvernată astăzi de executivele ei. În spatele deciziilor acestora, măcar pe anumite tronsoane, se află marea finanță internațională (FMI, Banca Mondială), NATO și, deocamdată doar în orizontul influențelor, UE.

Dar dacă în marile chestiuni ale politicii internaționale, ori în cele ale modelării macrostructurii economice ori ale reformării structurale a economiei și, implicit, a structurii ocupaționale a populației, peste umerii membrilor guvernelor românești veghează și un alt ochi, vigilant, oare în chestiunile politice executivele noastre decid singure și cu deplina responsabilitate personală? Aparent, da, câtă vreme miniștrii sînt propuși de un premier desemnat de președintele ales democratic, depinzînd, în același timp, de sprijinul parlamentului rezultat de pe urma aceluiași tip de vot, liber și secret. De fapt, însă, dincolo de miniștri începe lungul șir al tehnocraților, birocraților, funcționarilor, a căror stabilitate și longevitate în funcții sînt garantate, în principiu, de o lege specială. Această infrastructură birocratică a statului nu a cedat nici în decembrie 1989, în pofida decapitării – neconcertate, mai curînd sporadice – a unora dintre vîrfurile sale. Datorită schimbării executivelor pe care o aduce fiecare nouă campanie electorală sau fiecare criză guvernamentală, ca și din cauza continuității practic neîntrerupte a carierelor celor care alcătuiesc coloana vertebrală a statului se poate spune, așadar, că România este astăzi mai curînd condusă de slujbașii mai mici și mai mari ai statului decît de efemerii șefi ai acestora cocoțați în vîrfurile ierarhiei oficiale.

Dar în cei treisprezece ani care despart momentul schimbării de putere din 1989 de ziua de azi s-au petrecut, totuși, fără îndoială, mutații semnificative în structura puterii și a exponenților săi. Înainte vreme, cei care conduceau erau exponenții dictaturii (Ceașescu, rudele și apropiații săi), apoi executanții direcți ai ordinelor cuplului dictatorial – șefii aparatului de stat, ai partidului, ai armatei, ai miliției și ai serviciilor secrete – împreună cu subordonații acestora la nivelul județelor, municipiilor, ai localităților. Alibiul ideologic invocat de către dictatură și slujitorii ei era marxism-leninismul tivit cu ornamente naționaliste (dacă nu cumva

un naționalism ornamentat cu formule cvasi-sacralizate – și deci văduvite de sens – marxist-leniniste). Propria tradiție de gândire de stînga era, și ea, evocată doar decorativ, prin intermediul cîtorva citate ori a pomenirii cîtorva nume, nebucurîndu-se de vreo analiză aprofundată ori de un loc efectiv în construcția politică a vremii. Deși primele două decade postbelice (1945-1965) au prilejuit o radicală trecere a puterii din mîinile clasei dominante interbelice în cele ale liderilor comuniști, însoțită de o transformare masivă a societății românești (dispariția burgheziei și moșierilor în temnițe, desființarea și deportarea „chiaburilor”, deplasarea țăranilor la oraș și transformarea lor în muncitori), esențial mi se pare faptul că formula statală tradițională nu s-a modificat în plan intern decît la nivelul mecanismelor vizibile. În timp ce sub raportul suveranității și independenței România pierdea masiv, devenind un satelit al URSS, marea victorie a noilor lideri (dr. Petru Groza, Gh. Gheorghiu-Dej) a fost prezervarea pe plan intern a tipului de dominație anterioară. Chiar dacă ei au trebuit să guverneze sub o atentă supraveghere a serviciilor secrete sovietice și, în unele etape, în strînsă colaborare cu acestea, paradoxal, conducătorii României comuniste au păstrat și dus mai departe raportul moștenit dintre putere și restul societății (oligarhia plus servitorii ei versus restul societății), tipul de relație (de subordonare obedientă) practicat de acești șefi ai țării în raport cu Moscova fiind cel dintre intermediarii locali ai raportului dintre o colonie și metropola sa. După ce fusese o semi-colonie a Imperiului Otoman (Daniel Chirot) și a ajuns una a puterilor protectoare și garante, „România” – ajunsă după 1848, 1859 și 1877 semi-colonia Occidentului european s-a văzut, la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, arondată URSS-ului. Tratatul de la Malta, din toamna lui 1989, ca și prăbușirea colosului roșu răsăritean (1991) au readus acum țara noastră în poziția de semi-colonie occidentală. După ce, o vreme, parteneriatul Europei Occidentale cu SUA, ilustrat și garantat de Alianța Nord-Atlantică, a părut să configureze noua putere dominantă în raport cu care România s-a silit să-și precizeze tot mai mult statutul, recentul război împotriva Irakului a evidențiat limitele între care acest parteneriat funcționa. Sub acest raport se poate spune că România – ca, de altfel, și Bulgaria – a(u) avut de întâmpinat o nouă provocare: ralierea la poziția rezervată a nucleului dur al Uniunii Europene, format de Franța și Germania, ori la cea, ofensivă, a SUA. Guvernanții au optat fără echivoc în favoarea SUA – deci a intrării în război –, evidențiind nu atît finețe diplomatică, cît intuirea clară a celui mai puternic. În contextul discuției inițiate aici, ceea ce interesează este că, procedînd astfel, guvernanții se comportau conform unei îndelungi tradiții coloniale, identificînd neechivoc în actuala putere dominantă terestră metropola proprie. Totodată, sancționarea neechivocă, drastică și puternic colorată emoțional a opțiunii românești (și bulgare) de către președintele francez Jacques Chirac poate fi interpretată și ca o afirmare transparentă a interesului UE în regiune, interes exprimat însă în termeni relativ aroganți, specifici unei perspective de tip neocolonialist.

Prin limitarea independenței sale de facto de către acțiunea marilor instanțe ale vieții economice și politice internaționale, România continuă, deci, să se configureze ca o colonie a Occidentului. Cel puțin din 1996 încoace ea și-a evidențiat tot mai mult acest statut, pînă atunci ea oscilînd între rămînerea în poziția de colonie a URSS (pînă în 1991) și de insulă a perestroikăi în derivă (după căderea URSS pînă la alegerile care au propulsat în fruntea țării Convenția Democrată). Ceea ce se remarcă este că, după schimbarea de orientare de 180° operată în 1996, revenirea la guvernare a social-democraților promoscoviți în 2000 nu a schimbat datele problemei. Dimpotrivă, politica externă românească a înregistrat o continuitate nouă prooccidentală. Este interesant, astfel, de relevat că ex-ministrul culturii Andrei Pleșu din guvernul de stînga al lui Petre Roman (din 1991) a fost chemat să ocupe portofoliul externelor în guvernul Convenției Democrate. O translație similară, foarte lină, a înregistrat și cariera lui Mircea Geoană, ambasador român la Washington în anii președenției Constantinescu, dar chemat la cîrma externelor în 2000, de către Adrian Năstase. Inutil de adăugat că Ministerul de Externe a rămas, cu minuscule excepții, o fortăreață a castei diplomaților așa cum a fost ea modelată încă din vremea lui N. Ceaușescu. Toate aceste continuități de personal semnaleză o continuitate de conduită, strategică, dincolo de jocul democratic al alegerilor, de opțiunile politice personale ori de imprevizibilul devenirii vieții de zi cu zi.

Diplomații exprimă pozițiile oficiale în politica externă a țării, ei nu conduc (și acest lucru este, cred, valabil și în cazul premierului Adrian Năstase, fost – și el – ministru de externe). Cum nici politicienii nu conduc realmente, rezumîndu-se să așeze accente și nuanțe cromatice în mesaje ce par să vină dintr-o zonă mai vag și mai confuz percepută, întrebarea inițială persistă: cine conduce, de fapt, România? Dacă, după cum am văzut, oamenii politici și diplomații se rezumă să intermedieze, în chestiunile fundamentale, între metropolă și populația din colonie, s-ar zice că metropola e cea care conduce. Numai că metropolele occidentale actuale – SUA și UE – sînt într-o concurență relativă pentru România; una nu tocmai acerbă, țara noastră fiind de o importanță cel puțin secundară față de alte arealuri. Deocamdată, aceasta permite un mic joc, un spațiu de libertate, în care oligarhia locală și organisme prin care ea controlează populația românească mai pot face, pe lîngă mișcările impuse, și unele pîruete. Iar acestea țin de acapărarea și gestionarea diverselor forme de putere (efectivă și simbolică).

Un alt tronson al puterii îl reprezintă armata. Din ceea ce era înainte vreme – o forță subordonată Pactului de la Varșovia, iar apoi una supusă conducătorului suprem, care a specializat-o în munci dificile, forțate sub prestația jurămîntului militar și, practic, gratuite – ea a rămas un corp ofițeresc și de subofițeri cu veleități profesionale în curs de subordonare față de NATO. Apropiata ridicare de baze americane pe teritoriul României va consfinți această nouă stare de fapt care

confirmă încă o dată statutul colonial al țării noastre. Noutatea, câtă este, după jumătate de secol de satelizare prosovietică, o marchează revenirea în sfera magnetică a Occidentului euroatlantic.

De cu totul alt statut se bucură serviciile secrete. În timp ce forțele de menținere a ordinii interne (poliție, jandarmerie) tind, sub impactul necesității de a acumula *acquis communautaire*, să devină civile, serviciile secrete s-au înmulțit și diversificat. În general se discută despre Serviciul Român de Informații, dar alături de acesta există un serviciu secret subordonat președintelui (SPP), unul al armatei, serviciul extern ș.a. Dintre toate, numai primul este chemat să dea seama în fața parlamentului, ceea ce arată că, practic, controlul democratic asupra activității lor este cel puțin incomplet, dacă nu și precar. Un control al puterii politice asupra acestora nu există – cu excepția comisiei parlamentare însărcinate cu analiza activității SRI –, ceea ce nu înseamnă că anumiți oameni politici n-ar putea fi implicați în controlarea activității lor. Faptul că aceste servicii nu au o activitate riguros verificată și concertat pusă în slujba națiunii s-a putut observa cu mai multe prilejuri în ultimii ani. O astfel de ocazie a fost așa-numita afacere „Țigaretă II” când, în mod clar, unul dintre servicii și-a văzut dejucate planurile de un alt serviciu similar, însă concurent. La fel, unele dintre scandalurile „Armagedon” se leagă, după toate aparențele, de interesele unui anume serviciu secret de a scăpa de indezirabilii dintr-un alt serviciu, sau care dețineau poziții-cheie în alt context instituțional. Nu în ultimul rând, prestația ezitantă a serviciilor secrete în timpul ultimei mineriade (1999) ridică semne de întrebare cu privire la temeinicia cu care aceste organisme discrete înțeleg să servească democrația și cauza statului de drept în România, punându-se în slujba aleșilor legitimi.

După toate acestea, s-ar putea crede că acolo unde marile forțe internaționale nu impun o linie de conduită, serviciile secrete sînt cele care o adoptă, în funcție de propriile interese de castă. Este posibil ca, măcar în parte, lucrurile să stea așa, câtă vreme ele par să folosească, în bună măsură, rețelele de informatori, gazde, colaboratori interni și externi stabilite încă din vremea activității Securității comuniste. Mai multe scandaluri publice (cazul căpitanului Soare, „Terasa Anda”, litigiul de la vîrfurile CNSAS ș.a.) indică în mod clar că practicile de odinioară, ca și opacitatea de atunci sînt încă de rigoare. Totuși, lucrurile ar rămîne de neînțeles, în parte, dacă nu s-ar ține seama de un specific al locului care, de fapt, este unul al întregului Răsărit. Acest specific face ca adeseori, membrii – nedivulgați opiniei publice – ai serviciilor secrete să fie, în același timp, deținătorii unor poziții politice importante, fiind, totodată, și mari proprietari de averi, moșii ori afaceri prospere. În acest sens, edificatoare este reacția ezitantă și neconcludentă a parlamentarilor români la obligativitatea declarării averii personale, ca și la restricționarea implicării lor în afaceri. Luate sub presiune internațională, asemenea măsuri sînt menite să stăvilească alarmanta corupție a sistemului. Însăși asocierea puterii

politice cu cea economică și cu subordonarea serviciilor secrete de către membrii oligarhiei actuale în scopul prosperității personale și a clientelei proprii transformă această caracteristică într-o manifestare recurentă a corupției, conferind fenomenului forță de impact, un caracter tentacular și profunzime pe verticala societății. Tot de aici provine și atmosfera neofeudală, cu „baronii” locale și „curți” dintre cele mai diverse, unde „clanul” și clientela sînt răsplătite nu pentru servicii în beneficiul public, ci pentru devotament și obediență⁶. O altă asemănare des invocată a fost cea cu rețelele mafiotice clasice. Ea se justifică prin cazurile – dovedite – de implicare a unor ofițeri de poliție și înalți magistrați în diverse afaceri mafiotice (de la traficul cu mașini furate ori de influență la eliberarea ilegală de pașapoarte).

În actuala dinamică a țării, fiecare nouă zi accentuează diferențele de bunăstare dintre masa tot mai mare a populației, în curs de accelerată sărăcire, și minoritatea oligarhică a statului și a anturajului boșilor acestuia. Un efect paradoxal al situației precise pe care o are România este că, deși, pe de o parte, actuala clasă politică joacă rolul intermediarului între metropolă și colonia acesteia, pe de altă parte, Occidentul (metropola) se lovește, în intențiile și interesele sale, tocmai de acest intermediar care, prin maniera cinică și brutală în care înțelege să-și urmărească propriile scopuri, provoacă exodul resurselor umane din teritoriu, le aduce pe acestea într-un stadiu nefuncțional (sărăciei adăugîndu-i-se, mai de curînd, și agravarea generală a sănătății populației, ca urmare a politicii medicale nesăbuite), împiedicînd pregătirea României ca piață de mărfuri avantajoasă, ca piață a forței de muncă ieftină și calificată. În mod necesar, deci, următoarea perioadă va fi una în care metropola se va vedea nevoită, dincolo de orice interese legate de orientarea politică, să se descotorosească de actualul intermediar, pentru a promova altul, mai atent la nevoile sale care, la nivelul bazic al supraviețuirii decente și al respectării exigențelor democrației și ale celor legate de statul de drept, sînt aceleași cu ale majorității populației. Fiindcă reintroducerea României în circuitul internațional înseamnă aducerea ei la un standard – politic și economic – compatibil cu cel occidental; de unde monitorizările periodice și necesitatea realizării *acquis-ului comunitar*.

Odată diagnosticată situația, o minimală etică și o nu mai puțin minimală inteligență cer ca, în condițiile date, să se caute o soluție pentru cetățenii României. Statutul de semi-colonie diagnosticat înseamnă, cum s-a putut înțelege, și anumite avantaje, cîtă vreme locomotiva occidentală are tot interesul să compatibilizeze – pentru o mai bună exploatare și pentru asigurarea securității în zonă – practicile vieții publice și nivelul de trai românesc cu cel apusean. O clasă managerială internă mai bine pregătită și mai lucidă, interesată, totodată, în mod responsabil, de binele cetățenilor în fruntea căreia se află, va trebui însă să formuleze o viziune coerentă asupra situației actuale, a rolului propriu în acest context și pachete alternative de soluții menite să propulseze țara înainte, în contextul dat. Deocamdată, însă, această clasă managerială lipsește.

4. De la statutul semicolonial la parteneriat

Că România ar fi o semicolonie a Occidentului s-a mai spus, nu este un lucru nou. Interesant de remarcat că autorul acestei aserțiuni, Nicolae Fotino, vorbea în plin stalinism, exprimând opinii agreeate de oficialitățile momentului, despre „Regimul semicolonial al Dunării impus de imperialiștii anglo-francezi. Statutul definitiv al Dunării din anul 1921”⁷. Momentul era, desigur, propice condamnării prezenței occidentale într-o zonă considerată ca fiind prin excelență rezervată dominației URSS-ului. Prin urmare, accentul aici cădea tocmai pe reprobarea „imperialismului” statelor vestice în sfera geopolitică de dominație sovietică.

Cu totul altminteri se pune problema într-un context istoric cum este cel de azi, caracterizat de căderea sistemului comunist, de agregarea UE ca federație de state liber consimțită și de exprimarea voinței României de a intra în comunitatea europeană. Toate aceste fenomene sînt specifice unor evoluții democratice, pe fondul unor modificări geopolitice de substanță în defavoarea totalitarismelor. Deși terminologia este, în ambele cazuri similară – mă refer la recursul la termenul de „semicolonie” –, între perspectiva lui Nicolae Fotino și cea a lui Daniel Chirot survin deosebiri de semnificație importante.

Cea mai substanțială dintre acestea mi se pare a fi aceea că, într-unul dintre cazuri, statutul semicolonial se definea în raport cu o metropolă nu doar capitalistă, ci și imperialistă. Astăzi, caracterul expansionist atît de specific imperialismului de odinioară nu se mai manifestă în Europa comunitară și în statele candidate la accesarea în federația europeană. Intrarea în UE se face în urma unei decizii politice luate democratic – și nu impuse –, ratificată prin referendumuri naționale. Nimic imperialist într-o asemenea procedură, firește. Pe de altă parte, în pregătirea extinderii, dezbaterile libere și formele cele mai variate de formare a opiniei publice atrag și ele atenția asupra circumstanței că decizia de a participa la agregarea unității continentale este rezultatul unei consultări democratice, fără nimic impus sau silit.

Efectul unei atare situații este acela că statutul semicolonial al României nu se mai afirmă în raport cu o metropolă imperialistă, ci cu una democratică. România o semicolonie a unei entități capitaliste democratice, pașnice și chiar defensive? În linii mari, așa ceva s-a mai văzut în istorie, s-ar zice. Nici coloniile africane și asiatice ale Franței interbelice, să zicem, nu depindeau de o metropolă autoritaristă, ci tot de un stat democrat. Numai că, totuși, democrația franceză dispunea de un aparat administrativ și militar de tip imperialist, lucru care nu lasă îndoieli asupra caracterului legăturii dintre colonii și centru.

Ceea ce se propune de astă dată este un alt tip de relație. El poate fi definit ca un parteneriat ce tinde să devină, după toate semnele, o integrare nepăgubitoare pentru specificitățile participanților, însă aducătoare de profituri reciproce în planul drepturilor omului și a celor cetățenești. Statutul asigurat indivizilor și comunităților naționale prin intrarea în UE se dorește a fi unul egalitar sub raportul șanselor.

Printr-un soi de paradox, aducerea României în Comunitatea Europeană ar însemna, deci, atât întărirea legăturii de raliere la „metropolă” a acestei semicolonii, cât și, în același timp, abolirea subordonării și intrarea într-un raport de cooperare cu drepturi și responsabilități în esență egale.

Prin același tip de paradox, guvernanții și membrii clasei politice românești care vor izbuti această joncțiune vor fi, în același timp, atât artizanii unei subordonări de tip semicolonial – și ei sînt deja astfel, chiar în acest moment istoric –, cât și cei care au negociat cu pricepere ieșirea din subordonare și accesul la o nouă condiție a cetățenilor țării lor, în totalitate. De conștientizarea acestei situații în mediile politice autohtone depinde asumarea programatică atât a „mizeriei” actualei condiții de politician român, cât și a gloriei potențiale a acesteia. Ieșirea din cercul îngust al intereselor individuale, de clan sau de partid și participarea lucidă și competentă la marele joc al ameliorării condiției tuturor cetățenilor României rămîne un traseu obligatoriu pentru cei care doresc afirmarea personală, participarea decisă la un proces de importanță istorică și chiar validarea unei cariere politice după regulile marilor jocuri.

5. Națiunea la... feminin

„Ceea ce, în istorie, apare ca fiind etern, nu este decît produsul unui travaliu de eternizare datorat unor instituții (interconectate) precum familia, biserica, statul, școala...” (Pierre Bourdieu, *Dominația masculină*, București, Ed. Meridiane, 2003, p. 10). Din acest punct de vedere, România are o situație ambiguă. Pe de o parte, ca zonă populată de familii patriliniare, țara noastră este profund marcată de dominația masculinității și de paternalism, arătîndu-se neîncrezătoare în rolul public al femeilor și lipsindu-i o reală tradiție democratică de durată. Pe de altă parte, biserica, statul și școala au fost lipsite în trecut de puterea simbolică și efectivă pe care au manifestat-o în alte societăți europene, mai puternic dezvoltate (în Franța, într-un fel, sau în Rusia, într-altul), ceea ce a determinat ca „travaliul de eternizare” practicat de ele să fie numai în parte înzestrat cu persuasiunea din alte părți. Totuși, ceea ce nu a făcut școala, biserica ori statul au izbutit, în bună măsură, familia și instituțiile tradiționale ale satului (organizarea sătenilor în cete, după criteriul vîrstei, diferitele tradiții și cutume referitoare la viața păstorilor și agricultorilor etc.).

Atunci cînd, în fine, statul a apărut și printre români, el a luat, prin forța lucrurilor – și, de altfel, în consonanță și cu alte exemple europene –, chipul societății pe care o conducea: a devenit prin excelență masculin, patriarhal, paternalist și, pe de altă parte, în putîntă, autoritar. Într-o societate de sate la originile cărora se afla un „moș” – patriarhul însuși –, conduse de niște moși („bătrîni buni și înțelepți”, așadar niște noși, de astă dată, în sensul vîrstei înțelepciunii) și alcătuite din familii mari, de tipul *zadrugii* balcanice, sau, dimpotrivă, familii mici, mononucleare, însă întotdeauna agregate în jurul tatălui, conducătorul prin excelență nu putea fi decît un bărbat înzestrat cu toate atributele

parentale tradiționale. Drept care, după cum atrag și cronicarii atenția, „... nici legile, nici tocmeala țării pre obicei bune nu-s legate, ci toată dreptatea au lăsat pre acel mai mare, ca să o judece; și ce i-au părut lui, ori bine, ori rău, aceia au fost lege, de unde au luat și voie așa mare și vîrf. Deci cumu-i voia domnului, le caută să le placă tuturor, ori cu folos, ori cu paguba țării, care obicei pînă astăzi trăiește” (Grigore Ureche).

Statul a ajuns, astfel, să întrupeze, încă din evul mediu, pentru români, tatăl, tot așa cum țara a fost „moșia” (parcela de pămînt moștenită de la moși-strămoși). Deocamdată însă era un tată plătînd, situat între mari imperii și incapabil să cuprindă în ograda sa întreaga populație de aceeași limbă și origine. De fapt, ideea că statul în evul mediu și-ar fi putut măcar propune așa ceva este, mi se pare, eronată. Într-o lume în care solidaritățile esențiale erau cele la nivelul stărilor, în care boierii săreau în ajutorul boierilor, iar tîrgoveții, indiferent de ocupația și locul lor, țineau negreșit de tagma tîrgoveților, solidaritățile de limbă și origine se activau mai ales în ambianța campaniilor militare împotriva invadatorilor străini și doar între anumite limite. O altă solidaritate, cea în virtutea credinței – „legii” – creștine, făcea apel la o altă coeziune socială, destul de vastă și de vagă pentru a-i pune împreună, în unele momente istorice, pe ortodocși cu catolicii, unindu-i împotriva păgînilor și insuficient de apăsătoare pentru a-i determina pe creștinii locului să se opună în orice împrejurări și cu orice preț dominației musulmane a turcilor. Abia modernitatea timpurie a adus modificarea acestei viziuni, eliberînd țărănimea din șerbie în timpul reformelor fanariote, decantînd la nivelul conștiințelor elitare convingerea unității de neam și a romanității (Grigore Ureche, Simion Dascălul, Miron Costin, Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir), pregătind terenul pentru acțiunea Școlii Ardelene și conducînd, în cele din urmă, la dezvoltarea democrat-liberalilor pașoptiști. Totuși, încă nici aceștia din urmă nu au adoptat integral faimoasa lozincă revoluționară franceză ce proclama „libertate, egalitate, fraternitate”, mulțumindu-se cu mai sumara „dreptate și frăție” din care lipsea formularea explicită a imperativului egalitar și a idealului libertar. Așa se face că statul român modern unit, întemeiat, peste un deceniu, tocmai de pașoptiști, nu a rezolvat, nici el, ca pe o prioritate și în mod radical modernizator, chestiunea proprietății țăranilor asupra pămîntului care, într-un fel, nici astăzi, după reforma lui Cuza din 1862, cea a lui Ferdinand I din 1921, reforma agrară din 1946 și confiscarea socialistă a agriculturii (1947-1962), nu este rezolvată. Inutil de precizat că, în aceste condiții, egalitarismul și democratismul, ca și problema libertății sociale reale, au rămas niște deziderate la nivelul societății românești.

Astăzi trăim un (alt) paradox major (dar unul printre atîtea altele, nu mai puțin uluitoare): într-o țară cu o demografie majoritar feminină și în care femeile trăiesc în medie cam cu zece ani mai mult decît bărbații, statul rămîne o construcție zdrobitor masculină, atît la nivelul modelului și funcționării sale, cît și la acela al persoanelor alese să îl reprezinte. Lucrul se vede inclusiv la nivelul funcțiilor sale. Dintre liniile de

acțiune ale statului, cele „feminine” – sănătatea, educația, cultura – sînt cele mai vitregite, într-o criză endemică. Altele, virile – precum apărarea, internele –, se bucură într-o mai mare măsură de atenția politicianilor, concretizată în bugete mai generoase. Fără îndoială, acest lucru se configurează și pentru că statul este mai obișnuit să domine decît să gestioneze. Și din acest punct de vedere va fi necesară o întreagă regîndire a sa.

Deocamdată însă, în modernitate, odată cu unificarea (1859), cu dobîndirea independenței (1877) și cu amplificarea sa teritorial-demografică prin unirea voluntară cu România a mai multor provincii istorice (1918), statul nostru a devenit un tată autoritar, chiar și în vremurile de acalmie externă și internă (nu trebuie uitat că rocadele guvernărilor în vremea lui Carol I se făceau prin numirea de către rege a unui premier ce-și alcătuia guvernul). În imaginarul său politic, însă, aceasta nu însemna solitudine. Mireasa statului nostru – ca și a atîtor alte state ale secolului al XIX-lea european – a fost Națiunea. Cu ajutorul instrumentelor sale – biserica și școala –, statul a reușit să impună imaginea conform căreia națiunea este eternă și are o origine divină (nu vor învia cei morți, la judecata veșnică, grupați pe limbi și pe neamuri?). Mistica națiunii, propovăduită în biserică – gallicanismul o anunțase deja cu mult timp în urmă într-o formulă catolică, iar pravoslavia rusă oferise un model de urmat ortodoxiei aderente la statalitate încă de pe vremea Bizanțului – și predată în școli a reprezentat și continuă să reprezinte supa ideologică în care această tendință realizează cununia dintre stat și națiune. În această compoziție, națiunea este feminină, însumînd atributele miresei eterne, deși imaculate (Fecioara Maria), ale maternității generoase față de toți fiii ei (iarăși Maica Domnului), recognoscibilă după semnele exterioare ale limbii, datinilor și conștiinței comunității de familie. În lectura naționalismului românesc modern și contemporan, Națiunea are, așadar, nu doar un chip – anume, cel al englezoaicei Mary Grant, căsătorită cu C. A. Rosetti, pictată la 1848 de evreul vienez Daniel Rosenthal –, ci și o limbă și un port popular propriu. Ea este națiunea etnică prin excelență.

Și totuși: n-a fost întotdeauna așa. În vremurile premoderne, conștiința de clan, cea tribală, legătura dintre individ și mica lui patrie (cnezatul de vale, mica „țară” medievală, voievodatul ș.a.), apoi, în modernitatea timpurie, o anume conștiință de neam (dar atenție!, „neam” desemnează la origine spița genealogică, apartenența la o gîntă, la un trib, cum încă se mai poate reconstitui ascultîndu-i, împreună cu H. H. Stahl, pe vrîncenii care evocă originea lor comună din „moașa” Vrîncioaia), relativ difuză și fără consecințe notabile în planul acțiunii politice, sînt *altceva* decît teologia modernă a națiunii, întemeiată pe presupuziția că între vorbitorii aceleiași limbi, membri ai aceleiași macrocomunități, există o solidaritate asumată conștient de fiecare dintre ei. De fapt, lucrurile stau altfel, după cum o demonstrează întreaga istorie antică și medievală, cînd nu putem vorbi despre națiuni decît folosind ghilimelele, și așa cum o arată vremurile mai recente, cînd construcțiile politice depășesc cu mult prin anvergură națiunile (în calitate de federații democratice de națiuni, precum UE, sau de state, precum SUA și CSI).

Rezultă de aici că mariajul dintre națiunea etnică și stat nu este normativ, că există și alte feluri de națiuni moderne (națiunea civică), iar lucrurile evoluează cu o viteză mai mare decât suntem capabili să înregistrăm.

Note:

1. Acest prim segment din studiul de față a apărut în revista *Observator cultural*, nr. 171 din 3-9 iunie 2003. Ulterior, deși am trimis și alte două secțiuni aceleiași redacții, ele nu au mai apărut. Cu toate acestea, fusesem asigurat de redactorul șef al publicației, ca următoarea – cea despre modelul valah – stătea să apară. În pofida revenirilor mele epistolare, nu am primit nici o explicație cu privire la suspendarea aparițiilor respective. Explicația acestei atitudini îmi pare a fi furnizată de radicalitatea punctelor de vedere exprimate în text.

2. Denumirea slavonă a statului, *Vlașkoi Zemlia*, este tradusă curent prin Țara Românească. Cum însă *rumânia* indică, în modernitatea timpurie, instituția șerbiei, este probabil că în evul mediu țara se numea, în vorbirea curentă a locuitorilor ei, Valahia. Abia ulterior, când sensul peiorativ al „rumâniei” s-a estompat, devine plauzibil de crezut că statul sud-carpatic a început să fie numit Țara Românească. Pornind de la aceste considerente, ca și de la denuminația folosită de Daniel Chirot, în prezentul text desemnez această entitate statală cu numele de Valahia.

3. Chirot, Daniel: *Schimbarea socială într-o societate periferică*, București, Ed. Corint, 2002, p. 27-29.

4. Ibidem, p. 34-36.

5. Ibidem, p. 36.

6. Katherine Verdery pomenește în cap. 6 al cărții *Socialismul. Ce a fost și ce urmează*, Iași, Institutul European, 2003, p. 259-294 folosește referirea la feudalism ca pe o metaforă.

7. Florin Müller, *Politică și istoriografie în România. 1948-1964*, Cluj, Ed. Nereamia Napocae, 2003, p. 156.

*

Ovidiu PECICAN (n. 1959) istoric. Absolvent al Facultății de Istorie și filozofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj. În anul 1998 obține titlul de doctor în istorie la Universitatea Babeș-Bolyai. În perioada 1991-1994 este cercetător la Centrul de Studii Transilvane din Cluj. Începând cu 1998 este cancelarul Facultății de Studii Europene din cadrul Universității Babeș-Bolyai. Director al Desire Press din 2001. A publicat numeroase studii, articole, cărți, dintre care: *Europa – o idee în mers* (1997); *Troia, Veneția, Roma. Studii de civilizație europeană* (1998); *Adevăratele încercări sînt de depistat la nivelul provocărilor spirituale* (1999), *România și Comunitatea Europeană* (2000). Este co-redactor la *Transition in Central and Eastern Europe*. Din 1995 este membru al European Community Studies Association. A fost distins cu premiile Uniunii Studenților Europeni din România, al Universității Babeș-Bolyai și al Editurii Nemira. Este membru al Uniunii Scriitorilor Români.

Ovidiu Pecican, *România. Dileme și tendințe*, publicat cu permisiunea autorului.

UDMR în 2003 – căutarea de noi căi la punctele limită ale integrării

MIKLÓS BAKK

ANDOR HORVÁTH

LEVENTE SALAT

Autorii celor ce urmează s-au prezentat publicului cu o lucrare comună pentru prima dată cu patru ani în urmă, în perioada premergătoare congresului al VI-lea al UDMR. Dacă în acel moment și-au justificat gestul spunînd că uniunea se confruntă cu provocări care necesită reflexie și discuții de fond, autorii sînt convinși că este cu atît mai justificat să invoce același argument acum, cu puțin timp înaintea reunirii celui de al VII-lea congres.

Sfîrșitul unei paradigme comunitare

În ajunul celui de al VII-lea congres al UDMR este surprinzător că practic nici nu s-a pus în discuție publică dacă UDMR trebuie sau nu să-și modifice programul, statutul, respectiv – în funcție de acestea – strategia de pînă acum. În mod palpabil s-au conturat două poziții: prima dintre ele – cea formulată de Béla Markó – consideră că UDMR nu trebuie să aducă modificări esențiale programului său actual, acesta trebuie să fie supus doar unor mici adăugiri și rectificări, pe baza rezultatelor obținute pînă acum; în schimb, cealaltă poziție – care a apărut în mod marcant în retorica Blocului Reformist – susține o reîntoarcere la bazele „autonomiei comunitare” proclamate la Brașov în 1993.

Nici una dintre aceste poziții nu este cu adevărat întemeiată. Programul de pînă acum trebuie reformulat nu numai la nivelul detaliilor, ci în mod fundamental, deoarece s-au schimbat atît ambianța politică internă și externă a UDMR, cît și relația acesteia față de societatea maghiară din Transilvania. În același timp, pentru reformularea structurii și strategiei UDMR nu maisînt suficiente „bazele de la Brașov”, pentru că acestea reprezintă posibilitățile de integrare și de

mobilizare ale UDMR caracteristice pentru o perioadă anterioară. Putem spune cu alte cuvinte că este vorba de o „paradigmă comunitară” care și-a epuizat resursele capabile de a reînnoi politica. Aceasta, fiindcă „modelul de autonomie” de la Brașov a) a fost un răspuns dat la acea extindere a pieții politice care apăruse ca o provocare pentru UDMR, pe de o parte prin profesionalizarea politicii parlamentare, iar pe de altă parte datorită numărului mare de reprezentanți aleși în administrațiile locale în 1992 – în același timp însă b) construisese UDMR-ul pe exigențele de mobilizare ale unei mișcări menite să asigure identitatea. Din punct de vedere ideologic a fost un model comunitar – de tipul „statului în stat” – care c) a apărut cu exigența unei strategii autonomiste, fără însă să facă posibilă o disociere a alternativelor – între dimensiunea comunitară și cea teritorială –, iar în ceea ce privește reprezentarea intereselor politice d) a disimulat consecințele integrării – oricum necesare a – UDMR în sistemul politic românesc în calitate de partid politic. Însfîșit: ca structură de putere, modelul a dat naștere unei organizații politice care e) a funcționat ca o federație a organizațiilor teritoriale și a instituționalizat funcționarea platformelor politice, dispunînd însă și de resursele centralizării (fapt devenit tot mai evident începînd din 1995).

Pentru a putea lua în considerare urmările posibile ale paradigmei de la Brașov care și-a pierdut forța integrativă, devenită goală și din punct de vedere retoric, în primul rînd trebuie să trecem în revistă schimbările care s-au produs în situația României și în cea a maghiarimii din Transilvania în cei aproape patru ani care au trecut de la ultimul congres al UDMR. Pentru că, atît schimbarea globală intervenită în situația politicii externe (criza din Kosovo, decizia adoptată la Helsinki în decembrie 1999, situația geostrategică de după 11 septembrie), cît și transformarea cîmpului de forțe al politicii interne (colapsul dreptei după alegerile din 2000, noua autoconstrucție a stîngii postcomuniste, ca rezultat al faptului că aceasta a putut să se folosească de procesul integrării europene în vederea propriei sale legitimări, proces pentru care a primit o agendă gata făcută de la Uniunea Europeană), au pus fără îndoială într-un context nou politica UDMR.

În analiza ce urmează vom trece în revistă alternativele strategice posibile, concentrîndu-ne în primul rînd asupra posibilităților interne ale UDMR și asupra determinărilor sistemului politic românesc.

La punctele limită ale integrării – într-o nouă situație

Sistemul de relații, spațiul de mișcare și integrarea politico-socială a UDMR sînt influențați de patru procese sau puncte de cotitură importante: A) invitarea României în NATO; B) statutul de membru al Uniunii Europene al Ungariei; C) dramatica scădere numerică a maghiarimii transilvane și perspectivele sale demografice; D) consolidarea sferei civile în Transilvania, conturarea noului cadru civic al societății maghiare ardelen. Aceste patru importante circumstanțe,

respectiv procese trebuie analizate fiecare în parte, deoarece fiecare dintre ele pretinde o schimbare esențială în politica UDMR.

A) Invitația României în NATO în noiembrie trecut, prin faptul că a legat puternic țara de o structură occidentală, a determinat unele schimbări în viața politică internă care au influențat și spațiul de mișcare al UDMR. Aceste schimbări, deși nusint măsurabile la nivelul cotidianului, deschid noi posibilități în fața UDMR datorită unei stabilități mărite a politicii externe. Surplusul de securitate câștigat de România creează o atmosferă de politică internă mai propice pentru ca UDMR să poată invoca unele chestiuni de drept constituțional legate de statutul de comunitate a maghiarimii din Transilvania. Dintre aceste chestiuni fac parte îndeosebi regionalismul și autonomia teritorială, isteria politicii interne putînd fi stîrnită și menținută întotdeauna pentru a le respinge sau pentru a le elimina de pe ordinea zilei, politica internațională axată pe principiul stabilității (OSCE, Uniunea Europeană, Consiliul Europei) oferind și ea un sprijin discret acestor demersuri. În același timp, relația dintre Ungaria și România se transformă: temele „istorice” ale animozităților din perioada anterioară sînt înlocuite de contradicții cu un caracter „mai globalizat”, care nu se referă la trecut, ci la prezent și viitor.

B) Integrarea apropiată a Ungariei în UE vine în completarea acestui efect. Aici trebuie să ținem cont de cel puțin două consecințe de mare importanță pentru UDMR: 1. Granița UE dintre România și Ungaria are toate șansele să se transforme din frontieră de stat (clasică) în graniță regională-civilizațională. În timp ce noțiunea clasică a graniței înseamnă o fișie în interiorul căreia numărul tranzacțiilor economice și culturale, și a contactelor umane scade rapid, în cazul granițelor civilizaționale sau regionale numărul tranzacțiilor scade încet în direcția graniței, iar apoi – în zona de frontieră – începe să crească. Toate acestea impun dezvoltarea unei dinamici regionale speciale în Partium, care nu înseamnă doar o dezvoltare mai rapidă, legată explicit de zona estică a Ungariei, ci transformă inclusiv relațiile româno-maghiare din zonă, potrivit unor noi tipologii culturale. 2. Această proximitate are un efect asupra întregii Transilvanii, deoarece Ungaria devine un vehicul de modele de modernizare – mai mult decît pînă acum – în această zonă de care relațiile sale economice o leagă și mai puternic. Acest lucru înseamnă o șansă pentru maghiarii din Transilvania, deoarece ei pot avea un rol mediator important în procesul de transmitere a modernizării. Acest rol tranzacțional însă poate să reformuleze în același timp condițiile și obiectivele competiției româno-maghiare.

Surplusul de securitate, precum și perspectiva integraționistă generatoare de competiție, au lansat o resubiectivizare a relațiilor româno-maghiare. Această contradicție resubiectivizată aduce în prim plan conflictele cu rezonanță globală ale prezentului: disputa româno-maghiară pe marginea legii statutului a avut ca subiect și relația României și Ungariei față de Europa în lumina diferitelor concepții despre națiune ale celor două state – în timp ce numeroase conflicte noi, mai puțin

însemnate, ca de exemplu disputa despre „pălincă”, prevestesc că viitorul va fi marcat în primul rînd de competiția pentru avantaje pe piață, competiție birocratizată în mare măsură de către UE.

C) Rezultatele recensămîntului din 2002, diminuarea semnificativă a numărului maghiarilor a scos programul comunitar al „rămînerii pe pămîntul natal” din perspectiva în care se afla – chiar dacă neexprimat – pînă acum. Deoarece rezultatele recensămîntului au arătat clar că deși politica nu are un efect nemijlocit asupra proceselor demografice, la nivelul concepțiilor minoritare ale construcției sociale și ale planificării instituțiilor ne aflăm oricum într-o cursă contra cronometru. În legătură cu aceasta, UDMR poartă o responsabilitate directă, dat fiind că și-a adjudecat pozițiile decisive în lupta pentru distribuirea resurselor, iar prin aceasta a slăbit mecanismele interne de control ale societății minoritare. Însă gîndirea strategică referitoare la păstrarea ariei de așezare a comunității, adică a granițelor etnice interne (aflată deja în curs de formare în cadrul bisericii reformate,¹ cu aspectele sale specifice) nu poate fi eficientă decît dacă nu mai privește maghiarimea din Transilvania ca o formulă socială unitară („societate etnică de masă”), ci mai de grabă ca o societate dezvoltată pe regiuni, puternic stratificată. În concordanță cu aceasta, UDMR va trebui fără îndoială să ia în considerare prevederea unor capitole separate în cadrul programului său pentru cel puțin trei componente ale societății – care se deosebesc atît la nivel regional cît și din punct de vederetipologic: Secuimea, Partiumul și comunitățile din diasporă.

D) Dezvoltarea sferei civile maghiare din Transilvania se află și ea la un punct limită al integrării: dependența sa unilaterală de UDMR, care caracterizează începutul anilor '90, este pe cale de dispariție, în timp ce formele sale proprii de organizare globală nu s-au format încă. Emanciparea sa a apărut ca rezultat a două procese cu direcție opusă.² La începutul anilor '90, UDMR, care funcționase ca o mișcare,³ în calitate de animator a societății civile absente, contribuise în scop mobilizator și de autolegitimare la crearea primelor organizații civice. Aceasta a fost perioada organizării „de sus în jos”, în care au luat ființă primele mari organizații civice, care-și asumaseră o reprezentare cuprinzătoare, extinsă pe toată Transilvania, în conformitate cu programul de atunci al UDMR. Aceste organizații au și fost nominalizate în programul UDMR, iar „modelul de la Brașov” a creat Consiliul Unional de Negociere în vederea integrării acestora. Pe la mijlocul anilor '90 însă a apărut un nou tip de organizare civilă, a celor care se organizaseră „de jos”, asumîndu-și interesele locale și regionale.

Sistenul de sprijin financiar controlat de UDMR (prin sub-curatoriul din România al Fundației Illyés și prin Fundația Communitas) este în același timp o sursă de noi tensiuni, deoarece, datorită acestuia, construcția socială a fost subordonată într-o măsură însemnată muncii politice de apărare a intereselor comunitare. Toate acestea slăbesc stabilitatea, mecanismele interne de control ale

societății minoritare, iar din punctul de vedere a dezvoltării pe termen lung a societății maghiare din Transilvania, reprezintă pericolul unei politici lipsite de feed-back social, de control din partea societății.⁴ Astfel, societatea „rămîne construcția politică a elitelor”⁵ și nu acea unitate organică compusă din reprezentare politică, reprezentanți ai autonomiilor locale, organizații civile, grupuri de experți culturali și o presă formatoare de opinie.

Din toate acestea rezultă că (1) UDMR trebuie să se confrunte cu realitatea că politica sa de susținere, prin care a ocupat sfera inițiativelor civice, deformează de fapt imaginea despre societatea pe care s-a angajat să o reprezinte, prin urmare (2) trebuie să creeze o altfel de relație cu sfera civilă – mai apropiată de formele de parteneriat cunoscute în societățile occidentale.

Dincolo de modelul de la Brașov – alternative strategice

Epuizarea paradigmei comunitare de la Brașov s-a produs în paralel cu acea inevitabilă centralizare internă, care a fost o premisă organizatorică necesară pentru ca UDMR să se integreze în sistemul partidelor din România. Acest lucru a impus derularea a două procese paralele la nivelul acțiunii politice directe, care se fortifică reciproc: 1. o transformare discursivă, în urma căreia UDMR a scos în evidență acele elemente ale programului său, care puteau fi legate de minimul de reformă ce se conturase în retorica partidelor politice românești; 2. o creștere continuă a potențialului de coalizare începînd din 1996. În ciuda tuturor tensiunilor – care au fost generate de faptul că funcționarea legitimativă a modelului de la Brașov a intrat în contradicție cu obligațiile integrării în sistemul partidelor –, această integrare a avut rezultate importante. Trebuie să scoatem în evidență două dintre ele: pe de o parte faptul că a contribuit la crearea și consolidarea încrederii față de elita maghiară din Transilvania (și în general față de maghiari), pe de altă parte faptul că a făcut posibilă punerea în practică a acelei părți din programul UDMR care a putut fi inclusă în minimul de reformă despre care am vorbit.

În același timp însă integrarea a avut prețul ei. Necesitatea stabilizării rezultatelor obținute datorită minimului de reformă a impus o favorizare a politicii aranjamentelor care, dat fiind caracterul clientelist al sistemului politic românesc, înseamnă că UDMR a trebuit să-și adapteze „politica de personal” la politica de structurare clientelară a partidului de guvernămînt (mecanismele acesteia se pot desluși spre exemplu din protocoalele de colaborare între UDMR și PSD la nivel județean). O altă consecință a acesteia este că obiective politice de valoare diferită au devenit obiectul colaborării tranzacționale, generalizată în cadrul politicii aranjamentelor. Astfel, obținerea unor obiective minoritare particulare (de exemplu retrocedarea unui imobil) a fost compensată prin votarea unor legi cu efect defavorabil asupra calității democrației.

Încă și mai gravă este cealaltă consecință: odată cu creșterea potențialului său de coalizare în cadrul sistemului politic românesc, UDMR a devenit – în pofida

tuturor intențiilor sale declarate – participantă la reproducerea centralismului. De fapt, UDMR a votat această centralizare atunci cînd pragul electoral a fost ridicat la 5 %, precum și în cazul restricționării antidemocratice a legii electorale, deoarece aceste măsuri au servit obiectivul de a restrînge cît mai mult posibil cercul partenerilor virtuali. Prin aceasta, UDMR și-a mărit șansele de a participa în continuare – împreună cu un număr mai redus de participanți – la negocierile politice mai importante. Însă, făcînd aceasta, ea a contribuit la creșterea centralismului sistemului politic actual, limitînd într-o măsură semnificativă numărul alternativelor care ar putea fi formulate în vederea reformării sistemului, ceea ce, din punct de vedere strategic, este fără îndoială defavorabil maghiarilor din Transilvania, întru-cît problemele legate de statutul lor juridic comunitar, de statutul lor în dreptul public devin chestiuni „în afara sistemului”.

Ca o consecință a epuizării „modelului de autonomie” de la Brașov, respectiv a tendinței de reproducere a centralismului sistemului politic românesc, trebuie să luăm în considerare trei alternative care se exclud reciproc, ale unei strategii politice care să-și asume cauza maghiarilor din România: I. o regîndire a modelului de autonomie și punerea acestuia în practică într-un mod mai consecvent și riguros; II. asumarea deschisă, programatică a consecințelor integrării în sistemul politic românesc; III. respingerea tezei că sistemul politic românesc este o entitate imuabilă și cîntărirea alternativelor posibile ale „evadării” din acest sistem.

Practica politică actuală a UDMR se caracterizează printr-un amestec continuu ale elementelor acestor trei alternative, care este imposibil de susținut, chiar și numai pentru că, avînd în vedere consecințele, definirea obiectivelor comunitare care conduc în direcții foarte diferite, impun strategii diferite din partea unor reprezentanți comunitari, care se iau în serios și care iau în serios și cerințele transparenței.

I. În loc de drept public instanțe morale

Cei aproape zece ani care au trecut de la congresul de la Brașov confirmă faptul că autorii modelului de autonomie și adepții aplicării lui nu au ținut cont de circumstanțele silnice ale sistemului politic românesc, dar nici de starea și capacitatea societății minoritare maghiare din România. În cele ce urmează vom încerca să inventariem lucrurile de care am avea nevoie – pe baza experiențelor acumulate – pentru ca o structură instituțională minoritară, destul de nuanțată și capabilă să echilibreze în mod satisfăcător funcțiile de control social, să poată asigura toate acele funcții pe care concepția de autonomie comunitară de la Brașov ar fi fost menită să le îndeplinească în viața maghiarilor din România.

Experimentul ideatic, menit să cîntărească șansele reabilitării modelului de la Brașov, trebuie să pornească, potrivit logicii situației, de la premisa – care nu poate face, aici și acum, obiectul criticii – că reprezentarea instituțională a autonomiei și funcționarea eficientă a acesteia depinde în mod exclusiv de voința

comunității și, ca atare, este independentă atât de capacitatea sistemului politic românesc, cât și de atitudinea actorilor relevanți ai câmpului internațional de forțe. Această ipoteză, în limbajul științelor politice, nu înseamnă nici mai mult, nici mai puțin decât că maghiarimea din România se autodefineste ca o comunitate politică avînd legile ei proprii – cel puțin după cum susține unul dintre discursurile rivalizatoare ale elitei politice. Să acceptăm ca punct de plecare această premisă și să analizăm urmările care ar rezulta din aceasta. În literatura de specialitate a politologiei moderne apar numeroase accepțiuni ale noțiunii de comunitate politică, majoritatea lor însă este strîns legată de ideea de suveranitate: în primul rînd formațiunile statale, recunoscute de comunitatea internațională a statelor, sînt acelea pe care de obicei le numim comunități politice. Mai nou, în încercările de definire teoretică și de depășire practică a tensiunilor și contradicțiilor dintre principiul autodeterminării și cel al suveranității, pe care opinia publică internațională le-a reperat mai ales în relație cu statele multietnice care pășesc pe calea democratizării, au apărut și unele opinii, potrivit cărora în societățile puternic divizate din punct de vedere etnocultural trebuie să ținem cont de existența comunităților politice rivale. Într-un context asemănător,⁶ noțiunea de comunitate politică presupune că comunitatea care aspiră la acest statut, 1. dispune de acele instituții centralizate de decizie și executive, care pot garanta funcționarea eficientă a definirii obiectivelor comunitare și a distribuirii resurselor; 2. în limita competenței sale dispune de monopolul autorității politice și a coerciției legitime; 3. este depozitarul identității politice și al loialității bazate pe sprijin periodic reînnoit. Cele trei funcții sînt denumite de obicei funcție instrumentală, coercitivă și de reprezentare identitară, iar în măsura în care comunitatea care aspiră la statutul respectiv este într-adevăr o comunitate politică cu valoare deplină, funcțională, atunci aceste funcții se susțin reciproc, reproducîndu-și continuu condițiile randamentului lor.

Dacă vrem, pe de o parte, să definim, iar pe de altă parte să continuăm reflexia asupra modelului de la Brașov al autoguvernării interne pornind de la acest sistem de criterii, putem constata următoarele:

1. În privința funcției instrumentale, modelul de la Brașov este în principiu suficient de echilibrat, deoarece conține organisme decizionale și executive competente în domeniul definirii obiectivelor și al distribuirii resurselor. Unele perturbări funcționale din ultimii ani au fost cauzate de faptul că rolul organismelor decizionale a pierdut treptat din valoare, a devenit difuz, iar în același timp tot mai multe competențe ale acestor organisme au fost preluate de cele executive (Prezidiul Executiv și Consiliul Operativ).

2. În ceea ce privește funcția coercitivă, aici se pot surprinde într-un mod mult mai explicit lipsurile modelului: nici Comisia Unională de Supraveghere a Regulamentului, nici Comisia Unională de Etică și Disciplină nu au putut să asigure, pe de o parte, adoptarea unor decizii independente de interesele de grup ale

conducerii de la vârfa Uniunii, iar pe de altă parte, ambele organisme s-au dovedit incapabile de a impune aplicarea integrală și eficientă a propriilor decizii. Pe baza acestor observații este justificată întrebarea dacă uniunea organizată după modelul de la Brașov a dispus sau nu de monopolul autorității politice și a coerciției legitime în limitele propriei sale sfere de competență.

3. Din punct de vedere formal, acționînd în spiritul modelului de la Brașov UDMR a satisfăcut, în principiu, așteptările funcției de reprezentare identitară, deoarece randamentul său electoral a fost pînă acum constant. Însă tot mai mulți analiști atrag atenția asupra faptului că – în lipsa alternativei și, implicit, a competiției – votul etnic nu poate fi considerat nici ca o măsură sigură a loialității, nici ca un sistem de feed-back care să reflecte cu fidelitate sprijinul de care dispune definirea obiectivelor.⁷

Lipsa totală a unor funcții ale comunității politice cu valoare deplină, respectiv diminuarea treptată a altor funcții, a condus la funcționarea Uniunii din ce în ce mai mult ca un partid politic, legitimitatea căruia putea fi considerată suficient de fundamentată numai în contextul sistemului politic românesc.

Pe baza celor expuse mai sus, reabilitarea modelului de la Brașov ar necesita două corecții esențiale: pe de o parte ar fi nevoie de mecanisme prin care ar deveni posibilă împiedicarea confiscării legitimității, iar pe de altă parte ar trebui să se creeze posibilitatea satisfacerii eficiente a funcției coercitive.

Să le luăm pe rînd. Pentru a împiedica confiscarea legitimității, în primul rînd este indispensabil ca regulamentele care descriu competențele organismelor să nu poată fi modificate după bunul plac al conducerii de vîrf a Uniunii. Ar fi nevoie, prin urmare, de o Constituție a Maghiarilor din România. Iar acest lucru ar putea fi realizat prin convocarea Consiliului Național Constituant, care ar dispune de condițiile propriei sale alegeri, iar ulterior și-ar asuma atribuțiile Parlamentului Minorității Maghiare din România care, la rîndul ei, ar numi și ar controla organismele executive. În același timp, ambiția satisfacerii eficiente a funcției coercitive nu ar presupune altceva decît înlocuirea autorităților de drept public cu instanțe morale, dovedite întotdeauna suficiente în privința chestiunilor interne problematice ale comunității.⁸

Deși ar putea părea o întrebare poetică, nu putem să nu ne întrebăm dacă, ținînd cont de evenimentele ultimelor doisprezece ani, putem avea încredere că societatea minoritară maghiară din România dispune de resursele – în primul rînd de umane, dar nu în ultimul rînd morale – necesare celor de mai sus. În această privință trebuie să răspundem mai întîi la întrebarea: în ce măsură poate fi considerată maghiarimea din România drept o comunitate omogenă din punctul de vedere al percepției, în sensul exprimat de Bibó, adică să fie unitară „în alegerea și asumarea corectă a sarcinilor pe baza percepției realității”, respectiv dacă are exigența și dispoziția necesare „participării la întreprinderi comune”.⁹ În absența acestora, experiența

caracteristică este cea a „destrămării formelor comunitare”,¹⁰ pe baza observației cotidiene a faptului că membrii comunității se integrează în funcție de interesele lor individuale în diferitele rețele și structuri locale, de vecinătate, profesionale și de altă natură, care nusint deloc segregate din punct de vedere etnic.

Gravitatea situației este amplificată de faptul că, în acest moment, doar conducerea de vîrf a UDMR se află într-o poziție în care ar putea iniția convocarea unui Consiliu Național Constituant. În vederea convocării acestuia, conducerea ar putea proceda conform mai multor criterii: aplicînd principiul corporativ, pornind de la subsistemele funcționale ale societății minoritare – organisme reprezentative alese, poziții în administrația locală, societate civilă, mass-media minoritară, instituții culturale, de învățămînt și de cercetare, biserici –, sau pe baza principiului performanței, apelînd la anumite personalități pentru a îndeplini acest rol cu siguranță istoric, care, în decursul ultimului deceniu, au acumulat merite durabile în domeniul organizării comunitare. Faptul că nu o face, respectiv, dacă nu o face, poate fi interpretat și ca o dovadă că nu corespund intereselor ei.

II. Permanența causalității

Integrarea *de facto* în sistemul politic românesc a fost deja asumată, în esență, de către UDMR, prin practica caracteristică trecutului recent a funcționării „ca partid”: din anumite puncte de vedere, care a făcut posibilă obținerea unor rezultate spectaculoase, s-a integrat în sistemul de partide din România. Această integrare este rezultatul unui dublu proces la nivelul acțiunii politice directe: pe de o parte este vorba de o transformare – în primul rînd de politică practică, și numai în al doilea rînd discursivă –, în cursul căreia UDMR a promovat acele elemente ale programului său, care au putut fi legate de minimul de reformă conturat în retorica partidelor politice românești, iar pe de altă parte s-a produs o creștere continuă a potențialului de coalizare începînd din 1996.

Ca urmare a apropierei retorice de politica românească, o parte semnificativă a electoratului UDMR simte că organizația nu mai este prezentă în viața publică cu mesaje orientative destinate maghiarilor, ceea ce are, fără îndoială, un efect frustrant. În același timp, în ceea ce privește creșterea potențialului de coalizare, întrebarea esențială rămîne: care va fi obiectul și caracterul tranzacțiilor politice care au loc între UDMR și aliații săi, și ce relație va exista între obiectivele strategice promovate de UDMR și strategia descifrabilă din textura tranzacțiilor?

Datorită formării pînă în 2000 a potențialului de coalizare al UDMR (ca urmare a rolului asumat în cadrul guvernării în perioada 1996-2000 și a protocolului de colaborare încheiat cu PSD), mai mulți analiști au ridicat în ultimii doi ani posibilitatea creării în România a unei democrații consociative.¹¹ Potrivit acesteia, un consens guvernamental ar fi un model aducător de stabilitate și rezultate pozitive din punctul de vedere a evoluției situației maghiarilor din România, ceea ce ar

însemna pentru UDMR poziții în guvernele succesive și drept de veto (eventual reciproc) cu privire la unele chestiuni referitoare la păstrarea și reproducerea culturii minoritare, precum și câteva garanții politico-instituționale pentru acestea (prin asigurarea proporționalității în anumite domenii).

Modelul consociativ înseamnă guvernarea unui cartel de elită în societățile profund divizate în subculturi politice.¹² Obiectivul său este crearea unei democrații stabile în condițiile culturii politice segmentate. Elementele acesteia: marea coaliție care cuprinde cele mai multe segmente ale societății (1), afirmarea principiului proporționalității în sistemul electoral, în recrutarea funcționarilor publici și în distribuirea banilor publici (2), forme de autonomie sectorială sau segmentară (3), respectiv dreptul la veto reciproc sau minoritar (4).¹³

În politologia actuală nu există consens asupra întrebării dacă modelul consociativ elaborat de Lijphart are doar un caracter normativ, sau și o valoare empirică relevantă.¹⁴ Această dispută teoretică foarte pasionantă și cu bătaie lungă – ale cărei detalii nu le putem discuta aici – are două consecințe importante din punctul de vedere al maghiarimii din România. Prima decurge din convingerea timpurie a lui Lijphart, dar asumă neclintit pînă astăzi, că modelul consociativ are relevanță privind politica publică, ceea ce într-o formulare mai concretă ar însemna că liderii politici ai societăților divizate din punct de vedere cultural trebuie să fie încurajați în direcția inovației politice capabile să aplice spiritul modelului consociativ. Prin urmare, din punctul de vedere al maghiarilor din România, întrebarea principală nu este dacă în România există sau nu condițiile (considerate necesare teoretic) aplicării modelului, ci dacă există sau nu voința politică necesară creării acestora. Cealaltă consecință care trebuie luată în considerare, este legată de faptul că adversarii modelului consociativ atrag atenția – în cazul fiecăruia din cele trei concepte introduse de către Lijphart: democrație consociativă, consensuală și cu divizarea puterii – asupra urmărilor acelor concesiuni din care rezultă o deviere de la modelul tradițional, westminsterian al democrației majoritare, respectiv că, în această deviere se manifestă o atitudine antiminoritară mai mult sau mai puțin deschisă.

În baza celor de mai sus, privind perspectivele strategiilor de construcție a societății minoritare, se impun următoarele întrebări: 1. Potențialul amplificat de coalizare al UDMR, respectiv participarea acesteia – aparent tot mai continuă și mai susținută – la guvernare poate să ducă la crearea unui sistem consociativ în România? 2. Cum se raportează acest sistem la obiectivele conservării maghiarilor din Transilvania?

Pentru ca UDMR să poată reprezenta efectiv maghiarimea din Transilvania ca pe unul din „stîlpii” – definiți și oficial ai – societății românești, trebuie îndeplinite câteva condiții. Despre satisfacerea condițiilor instituționale (de tehnica guvernării) amintite – proporționalitate în distribuția funcționarilor și a banilor

publici, dreptul de veto – putem deja să concludem că acestea, în momentul actual, nu fac parte din regulile colaborării, ci sînt obiectul și rezultatul unor negocieri de la caz la caz. Cu alte cuvinte: potențialul de coalizare al UDMR înseamnă practic posibilitatea ca UDMR, din cînd în cînd, în formă concretă și casuală, să poată pune în valoare acele principii care într-o structură statală consociativă funcțională sînt principii constitutive ale sistemului însuși.

Toate acestea rezultă în parte din structura specifică – legislativ-structurală și culturală – a sferei de putere din România. Condițiile structurale defavorabile instituționalizării consociativității se datorează în primul rînd faptului că regimul Iliescu a fixat condițiile permeabilității între ramificațiile puterii – contrar principiilor statului de drept – în prevederile ambigue ale constituției. Această chestiune a început să fie conștientizată doar în timpul reformei constituționale aflată în curs de desfășurare, în mare măsură datorită presiunilor UE. De altfel, ambiguitățile constituției se reproduc în întreaga structură a administrației publice locale,¹⁵ împiedicînd independența corpului de funcționari publici din administrația locală, creînd posibilitatea ca și administrația locală pe specialități să fie întretesută de clientelismul politic. Construirea clientelei nu este însă doar o tradiție culturală și structurală a societății, ci și un semn concret al rămîinerii în urmă în privința creării clasei de mijloc: elita politică pare să încerce compensarea absenței clasei de mijloc prin construirea rapidă a clientelei.

Cu toate acestea, UDMR poartă și ea o parte semnificativă din responsabilitatea pentru subminarea șanselor sistemului consociativ, deoarece potențialul de coalizare al Uniunii exprimă o aliniere la „structura politică” întîrziată, susținută de societatea românească rămasă în urmă în procesul de formare a clasei de mijloc, ceea ce pervertește calea ce duce spre modelul consociativ. Datorită faptului că o separare completă și efectivă a puterilor nu a avut loc în România nici pînă astăzi, UDMR nu se poate limita la urmărirea obiectivelor sale exclusiv la nivelul legislației și a deciziilor politice – în vederea punerii în aplicare a legilor, a demonstrării unor rezultate concrete este nevoită să se structureze și pe procesul de clientelizare al partidelor guvernamentale românești.¹⁶ Prin aceasta însă, ea însăși susține reproducerea unei „structuri de elită” în cadrul Uniunii, ceea ce face ca elita politică maghiară din România să fie asemănătoare „structurilor de elită” ale partidelor românești.

Prin urmare, datorită ambiguității îndelung susținute, bazate pe permanența casualității, prin care UDMR reproduce continuu, pe de o parte, iluzia colectivă a autonomiei interne la nivelul discursului politic, iar pe de altă parte se integrează în mod organic, la nivelul practicii politice, în structura politică românească, Uniunea încalcă de două ori logica consociativității: (1.) nu-și asumă în mod deschis, cu o consecvență programatică tot ceea ce acest model ar putea oferi maghiarilor din România și (2.) pierde ocazia de a profita de posibilitățile negocierii

politice, în cursul cărora ar putea cere socoteală conducerii politice românești, mergînd pînă la consecințele ultime, pentru tot ceea ce presupune aplicarea consecventă a acestui model vizibil avantajos pentru România.

Adoptarea de către România a modelului consociativ nu are doar o importanță conjuncturală pentru maghiarii din Transilvania. O integrare mai spectaculoasă și mai efectivă a reprezentanților maghiarimii în sistemul politic românesc ar putea produce, pe termen mediu, un efect care ar amplifica încrederea, iar aceasta, pe termen lung, ar face posibilă o reformare – euroconformă, în esența ei – a structurii de stat și a sistemului politic românesc, în așa măsură încît ar putea duce chiar și la instituționalizarea în termenii dreptului public a ideii – deocamdată naivă – a autonomiei interne, pe care elita politică românească o respinge deocamdată, invocînd tocmai „pericolul unguresc”.¹⁷

III. Calea regională

În urma celor expuse trebuie să examinăm și posibilitatea de integrare ca și comunitate a maghiarimii din Transilvania, fără transformarea structurii constituționale a statului român. În cadrul acestei chestiuni trebuie să clarificăm, de asemenea, (1) ce fel de schimbare de structură constituțională – de organizare teritorială, de modificare a sistemului administrației publice și de exercitare a puterii guvernamentale – trebuie să fie cea prin care maghiarimea, în calitate de comunitate, ar putea „să-și găsească patria” în România și (2) prin ce mijloace politico-strategice poate fi obținută această schimbare.

Pînă la ora actuală au luat naștere două concepții referitoare la „integrarea de drept public”, mai puțin elaborate în detaliu, însă puternic reprezentate ca direcții strategice. Prima este concepția triplei autonomii, formulată în prima jumătate a anilor nouăzeci și legată în primul rînd de numele lui József Csapó, cealaltă fiind concepția strategică cu privire la „devoluția Transilvaniei”, formulată de „grupul Provincia”. Prima a fost asumată în primul rînd de opoziția internă a UDMR, a doua a fost formulată în afara UDMR, însă ambele sînt prezente în programul UDMR: forma triplei autonomii în forma unor teze scurte, iar „devoluția transilvană” înglobată în capitolul referitor la interesul regional al Transilvaniei.

Concepția triplei autonomii se bazează în mod nemijlocit pe „modelul de la Brașov”.¹⁸ În spatele acestui model s-a conturat o idee strategică: structura UDMR, construită conform exigențelor autonomiei interne, dirijează dezvoltarea instituțională internă spre autonomia comunitară. Eșecul eforturilor bazate pe această concepție ideologică evidentă are astăzi concluzii ce pot fi formulate de la o distanță corespunzătoare. Cele mai importante dintre acestea sînt: 1. Elaborarea ideii de autonomie bazată pe strategia construirii instituțiilor a fost împiedicată în mare măsură de faptul că ideea a fost repede subordonată acelei linii de ruptură internă care a opus politica de identitate consecințelor politicii de partid. În urma

acesteia, elaborarea proiectelor de autonomie a fost și ea subordonată priorităților de politică internă al UDMR. 2. Însă referirea continuă – cu caracter legitimativ – la autonomia internă, nu a făcut posibilă o disociere între dimensiunea comunitară și cea teritorială în chestiunea autonomiei. Ca urmare, nu a mai avut loc reflecția detaliată asupra întrebării: care dintre cele două forme principale de autonomie – cea bazată pe principiul teritorial sau pe principiul personal – ar fi mai potrivită pentru maghiarimea din Transilvania, ținând cont de datele teritorial-demografice, precum și de diviziunea regională internă a comunității? 3. În sfârșit, nu a mai fost ridicată problema noilor forme de conviețuire între români și maghiari, între majoritate și minoritate, pe care le-ar putea presupune autonomia, dat fiind faptul că, fără inventarierea acestor forme, nici nu poate fi imaginată natura mijloacelor de care ar putea dispune politica pusă în serviciul autonomiei.

Pe baza celor de mai sus se poate vedea clar, de ce a devenit imposibil de susținut concepția triplei autonomii: a) în spatele ei nu s-a aflat o voință unitară, la care să se fi aliniat întreaga elită politică a UDMR; 2) lipsa de elaborare a concepției, confuzia adaptării ei la structura constituțională românească și la sistemul instituțional existent al administrației publice n-a făcut decât să crească neîncrederea față de ea,¹⁹ în urma căreia c) nu a putut reuși formarea în politica internă a unei alianțe în jurul proiectului, care să fi putut reformula propunerea ca parte componentă a reformei generale a structurii statului român. Dimpă toate acestea, concepția autonomiei a fost retrogradată în postura unui ideal fără strategie.

Eșecul ar putea fi explicat sumar și prin fermitatea aspirațiilor românești pentru statul național. Dacă însă nu privim această fermitate doar ca numitorul comun al elitei politice românești centrat pe statul național, o mentalitate unitară, ci și ca o structură de interese reproduse permanent de către sistemul românesc de partide, atunci „problema constituțională”, atât de importantă pentru integrarea maghiarilor ca și comunitate, poate fi formulată și ca una dintre problemele reformei – politiciii, la început, iar mai târziu a structurii de stat – introduse prin transformarea sistemului românesc de partide.

Strategia regională definită ca „devoluție a Transilvaniei” se referă la o reformă a structurii statului mult mai radicală decât cea a concepției triplei autonomii, însă contraargumentele care pot fi invocate împotriva ei nusînt comparabile cu criticile formulate la adresa concepției de autonomie anterioare, deoarece obiectivul devoluției este însoțit, fără îndoială, și de strategie – în cazul în care prin strategie înțelegem deducția măsurilor politice, una din cealaltă, dincolo de caracterul lor rațional sau de oportunitatea lor. În acest sens, strategia regională transilvană dorește să înlocuiască comunitatea de vederi și de interese susținute de sistemul actual al partidelor românești cu o comunitate teritorială a intereselor – o comunitate de interese a locuitorilor Transilvaniei, susținibilă prin argumente istorice și economice, dar fără îndoială, o comunitate construită. Potrivit concepției

bazate pe viziunea istorică, caracterul economico-civilizațional diferit al Transilvaniei – care, de fapt, va câștiga în importanță datorită dinamicii de modernizare regională ce se va desfășura în anii următori de-a lungul graniței cu Uniunea Europeană – constituie o bază suficientă pentru crearea unei solidarități politice „transetnice”, pe fundamentul căreia să poată lua ființă noi partide sau alianțe politice, formațiuni politice care să poată obține, prin transformarea sistemului actual de partide (iar apoi a sistemului politic), ca proiectul lor regional referitor la reforma structurii statului – crearea regiunii transilvane – să devină legitimă.

Prin urmare, primii pași ai strategiei UDMR în această direcție ar trebui să reprezinte nu atât un „proiect constituțional” – proiectul autonomiei regionale –, cât mai degrabă să urmărească crearea condițiilor propice formării noii comunități de interese politice. Acest lucru se află însă în contradicție cu susținerea actualului sistem de partide, care reproduce permanent centralismul, la care UDMR participă și ea prin compromisurile sale cu caracter tranzacțional și prin învoielile ce urmăresc creșterea potențialului său de coalizare. În această ordine de idei, raționalismul politic al UDMR amintește de acel „fals realism”, în termenii lui Bibó, în cadrul căruia fiecare pas făcut este justificabil din punct de vedere tactic, însă tocmai lanțul acestor pași este cel care duce la eșec.

Crearea unei comunități de interese politice care să nu fie susținută de structurile elitei clienteliste nu poate fi bazată pe mijloacele de pînă acum ale politicii parlamentare și ale politicii aranjamentelor. Din această cauză UDMR, dacă are ca obiectiv transformarea sistemului de partide, trebuie în mod categoric să devină un partid regional, care să-și valorifice capitalul politic în primul rînd în sfera autonomiei locale, a dezvoltării regionale și a cooperării transfrontaliere. În politica sa parlamentară trebuie să urmărească în primul rînd o cît mai mare deschidere a pieței politice, ceea ce ar impune decizii opuse măsurilor pe care le-a sprijinit pînă acum din considerente conjuncturale (cum ar fi ridicarea pragului electoral sau restricționarea legii partidelor). În același timp, Uniunea trebuie să se pregătească pentru confruntarea cu faptul că aceste măsuri ar contraveni intereselor directe de pînă acum ale elitei sale. O asemenea măsură ar fi, de exemplu, apropierea legii privind alegerile locale de cea din Europa de Vest, care ar face posibilă participarea organizațiilor civile la alegerile locale – iar aceasta, de exemplu în Secuime, ar putea duce la pierderea unor importante poziții politice.

Nu încapе îndoială că din punctul de vedere al alianțelor intereselor și elitelor actuale, asumarea unei asemenea strategii pare total contraproductivă. Iar formularea acestei necesități – una idealistă. Însă, precum în politică modestia nu este întotdeauna un semn al realismului, nici idealismul nu înseamnă întotdeauna obiective formulate cu lipsă de modestie și imposibil de atins.²⁰

În loc de sinteză

1. Politica UDMR a ajuns fără îndoială la un punct de cotitură, deoarece România însăși se află într-o situație limită din punct de vedere al integrării. Contradicția dintre Ungaria și România – aparent dizolvată în perspectivă integrării, în realitate doar retematizată –, statutul de membră NATO al României precum și ambiguitatea dezvoltării sistemului de partide din România, prevestesc crearea unui nou câmp de forțe în politica internă.

2. În anii ce urmează, cea mai mare provocare pentru UDMR este probabil nu numai adaptarea pur și simplu la condițiile câmpului de forțe politic, ci și influențarea acestora, conform propriilor sale obiective. Pentru aceasta însă, în loc de clișee goale trebuie să se bazeze pe principii noi și pe sarcini subordonate acestora.

3. Ca o instituție politică ce îndeplinește o sarcină de reprezentare publică, dacă dorește să corespundă așteptărilor maghiarimii din România, UDMR trebuie să aleagă în primul rând între diferite strategii și forme de organizare și nu între persoane.

4. UDMR nu de faptul că diferite grupări din elita sa conducătoare gîndesc în mod diferit este dezavantajată – ci dacă nu sînt clarificate obiectivele și mijloacele cu privire la proiectarea și executarea programului său politic, dacă nădărnicește de o strategie elaborată în mod coerent și susținută cu consecvență. Într-o organizație care funcționează în mod democratic, nu oamenii se exclud reciproc, ci doar opțiunile politice (greșite).

5. O strategie a UDMR vizînd schimbarea sistemului politic trebuie să reînnoiască înainte de toate eforturile creării statutului de drept public al maghiarimii din Transilvania, abandonate la mijlocul anilor '90. Opțiunile strategice enumerate mai sus, cu toate că se exclud reciproc din punctul de vedere al logicii, pot servi în egală măsură, chiar dacă într-o ordine cronologică diferită, reforma sistemului constituțional. Atît proiectele anterioare de autonomie, cît și cele referitoare la regionalismul ardelean pot fi invocate ca puncte de plecare – imaginația strategică ar trebui să se concentreze în vederea creării condițiilor și forțelor necesare atingerii obiectivului. În cursul regîndirii direcțiilor strategice trebuie luate ca o evidență faptul că integrarea ca și comunitate a maghiarimii din Transilvania nu se poate realiza fără transformarea structurii constituționale a statului român. Pe termen mediu, o asumare mai principală a sistemului consociativ este cea care ne poate apropia de acest obiectiv.

6. Lucrarea noastră a încercat să definească locul UDMR și opțiunile sale viitoare exclusiv în condițiile vieții politice din România. Bineînțeles, un studiu cuprinzător al strategiilor trebuie să fie extinsă și asupra modului în care se instituționalizează relația dintre maghiarii din România și statul ungăr. În această privință va trebui clarificat în primul rând dacă „societatea minoritară poate fi percepută și instituționalizată ca grup, din punct de vedere juridic, prin intermediul

membrilor săi individuali” (Nándor Bárdi). O altă întrebare fundamentală este: ce șanse are maghiarimea din Transilvania pentru a se autodefini în cadrul națiunii maghiare unitare în sens cultural, ca un centru regional de sine stătător? □

Note:

1. Afirmarea lui Béla Kató, rostită cu ocazia lansării la Sfântu Gheorghe a Almanahului Maghiar din România 2002. la 20 dec. 2002.
2. Vezi Pillich László: *Polgári önszerveződésünk mai állapota* [Starea actuală a autoorganizării noastre civice]. *Krónika*, 30 nov.-1 dec. 2002.
3. Diferența dintre noțiunile UDMR-partid și UDMR-mișcare a fost introdusă de Sándor Szilágyi N. – vezi Szilágyi N. Sándor: *Mi lesz veled, RMDSZ?* [UDMR, încotro?] In: *Korunk*, 1991/2.
4. Vezi Bárdi, Nándor: *Javaslat a határon túli magyar támoatási intézményrendszer átalakítására*. [Propunere pentru transformarea sistemului instituțional de sprijinire a maghiarilor de dincolo de frontiere]. Manuscris. Cluj, 12 dec. 2002.
5. *Ibid.*
6. MacIver, Don (ed.): *The Politics of Multinational States* [Politica statelor multinaționale]. London, MacMillan Press, 1994. p. 4.
7. Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája és a határon túli magyarok társadalontörténete. Problémakatalógus* [Fapt și realitate. Politica privind maghiarii a guvernelor de la Budapesta și istoria socială a maghiarilor de peste hotare. Catalog de probleme]. 2003, manuscris.
8. Procesul intentat UDMR-ului de László Tökés prin care președintele de onoare a organizației dorea să obțină respectarea deciziilor anterioare ale conducerii de la vîrf și a statutului prin intermediul justiției române constituie o dovadă relevantă în acest sens.
9. Bibó István: *Válogatott tanulmányok* [Studii alese], Budapest, Gondolat, vol. II., p. 615.
10. *Op. cit.*, p. 616.
11. Această întrebare a fost formulată pentru prima dată în presa română de Gabriel Andreescu și Dan Pavel. Mai tîrziu a avut loc o discuție de nivel mai profesional referitoare la această temă în paginile publicației *Provincia*. Vezi Molnár Gusztáv: *A konszociációs demokrácia esélyei Erdélyben* [Șansele democrației consociative în Transilvania], *Provincia*, oct. 2000; Bakk Miklós: *Az eredettől a kezdetig* [De la origine la început], *Provincia*, nov. 2000; Gabriel Andreescu: *Rămânerea la guvern a UDMR ar însemna prima fază a democrației consenzuale în România?* *Provincia*, nov. 2000; Szász Alpár Zoltán: *A demokrácia modelljei Romániában – esélyek és realitások* [Modelele democrației în România – șanse și realități], *Provincia*, martie 2001; Kántor Zoltán: *A konszociáció Erdélyben. Folyamatok és modellek* [Consociația în Transilvania. Procese și modele], *Provincia*, apr. 2001; Gabriel Andreescu: *Înțelegerea între Partidul Social-Democrat și UDMR*, *Provincia*, febr. 2002.
12. În interpretările apărute în presa română s-a folosit mai mult noțiunea de „democrație consensuală”: potrivit literaturii de specialitate, aceasta înseamnă acea funcționare a instituțiilor democrației care se opune funcționării bazate pe principiul majorității. Noțiunea a apărut în articolele lui Dan Pavel și Alina Mungiu-Pippidi, însă „democrația consensuală” nu se ocupă de structura societății aflate în spatele acestui model.
13. Lijphart, Arend: *Democrația în societățile plurale*, Polirom, Iași, 2002, p.42
14. Această dilemă a fost expusă în modul cel mai tranșant de către Zoltán Alpár Szász în cadrul disputei profesionale citată mai sus, care au avut loc în opinia publică românească. Un

ecou recent al disputei: Bogaards, Matthijs: *The Uneasy Relationship Between Empirical and Normative Types in Consociational Theory* [Relația dificilă între tipul empiric și tipul normativ în teoria consociației] in: *Journal of Theoretical Politics*, 2000/10, pp. 395-423 – o critică metodică –, respectiv răspunsul dat la acest articol: Lijphart, Arend: *Definitions, Evidence, and Policy. A Response to Matthijs Bogaards' Critique* [Definiții, evidență și politică. Un răspuns la critica lui Matthijs Bogaards] in: *Journal of Theoretical Politics*, 2000/10, pp. 425-431.

15. Legea nr. 215 a administrației publice locale, de exemplu, subordonează în mod formal direcțiile locale de specialitate consiliului local, în realitate însă acestea sunt subordonate primarului, fără o distribuție univocă a competențelor. Vezi: Veress Emőd: *Végrehajtás-döntéshozás viszonya a helyi közigazgatáshoz. Miért beteg Romániában a helyi közigazgatás?* [Relația între executiv și decizional în administrația publică locală. De ce este bolnavă administrația locală în România?] in: *Magyar Kisebbség*, 2002/3.

16. „Protocoloalele” colaborării între UDMR și PSD pot fi analizate și din acest punct de vedere, pot fi interesante mai ales legăturile între acordurile locale încheiate în cursul celui de al doilea an de guvernare și modelul de colaborare la nivel central.

17. Dovezi grăitoare ar putea constitui conținutul, receptarea și ecoul declarațiilor pe marginea regionalizării apropiate a României ale ministrului administrației publice, Octav Cosmâncă, și primului ministru Adrian Năstase, pe de o parte, și cea a președintelui Ion Iliescu, pe de altă parte – declarații rostite la Cluj la 20 ianuarie 2003.

18. Trebuie să menționăm că istoria concepțiilor de autonomie începe cu mult înaintea congresului de la Brașov.

19. Soarta proiectului de lege referitor la minorități și înaintat de UDMR, precum și disputele pe care le-a provocat, demonstrează în mod clar acest lucru.

20. „Politica să fie realistă; politica să fie idealistă – două principii care sunt adevărate dacă se completează, și false, dacă sunt aplicate separat”, scrie Johann Kaspar Bluntschli, politician și scriitor elvețian.

*

Miklós BAKK (n. 1952) politolog, lector universitar la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj. Absolvent al Universității Tehnice din Timișoara. În perioada 1991-1999 este redactor la săptăminalul *A Hét*. Din 1996 este membru în colegiul redacțional al revistei *Magyar Kisebbség*. Din 1999 este colaborator principal al cotidianului *Krónika*. Studii: Despre concepția APADOR privind drepturile minorităților naționale (1994), A németországi szorb népcsoport jogai [Drepturile comunității sorbilor din Germania] (1996), Bibó, avagy a válság önismeret. Utószó. [Biho sau autocunoașterea crizei. Postfață.] (1997), Factors and Mechanisms of the Regionalization in Central Eastern Europe (1998), Az RMDSZ mint a romániai magyarság önmeghatározási kísérlete 1989 után [UDMR-ul, ca încercare a autodefinirii maghiarilor din România după 1989] (1999), România și Europa Centrală – două compromisuri (2000).

Andor HORVÁTH (n. 1944), doctor în filozofie, conferențiar universitar la Catedra de Literatură Maghiară a Facultății de Litere din cadrul Universității Babeș-Bolyai (Cluj), redactor-șef adjunct al revistei *Korunk*. Este autorul volumelor: *Dávid parittyája* [Praștia lui David], eseuri, 1979; *Nyomunkban a hírózón* [În fața torentului informațional], publicistică, 1981, *Montaigne köpenye* [Pelerina lui Montaigne], eseuri, 1986 și coautor al volumului *Határjegyek* [Semne de hotar], publicistică, 2000. Traduceri: *Korszellem és önismeret* [Spiritul epocii și cunoașterea de sine], 1988, *antologia eselui românesc interbelic (selectarea textelor, traducerea,*

note, postfață.), Andrei Pleșu. Tescani napló [Jurnalul de la Tescani]. 2000. Andrei Pleșu. A madarak nyelve [Limba păsărilor] 2000. Antologia memorialisticii române interbelice (sub tipar). A publicat numeroase articole, studii, eseuri în reviste de specialitate în limbile maghiară și română.

Levente SALAT (n. 1957), doctor în filosofie și conferențiar la Facultatea de Științe Politice a Universității Babeș-Bolyai, membru fondator și președinte executiv al Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală. În perioada 1990-1994 este redactor, apoi redactor-șef adjunct la revista *Korunk*. Între 1990-1999 a fost coordonatorul filialei din Cluj a Fundației Soros. Publicații mai importante: *Filippika az idő ellen [Filipică împotriva timpului]* (eseuri, studii, 1996); *Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai [Etnopolitica – de la conflict la echitate. Bazele normative ale existenței minoritare autentice]* (2001); *Multiculturalismul liberal* (2001). Împreună cu Lucian Năstăsă a fost redactorul antologiei *Relații interetnice în România postcomunistă* publicat în 2001 în limbile română și engleză.

Bakk Miklós, Horváth Andor. Salat Levente, *Az RMDSZ 2003-ban -- Útkeresés integrációs határpontonkon*, preluat cu permisiunea autorilor.

Inscripționarea bilingvă a străzilor din Târgu-Mureș

ISTVÁN HALLER

Tîrgu-Mureșul, un oraș pînă nu demult bilingv

Municipiul Târgu-Mureș (Marosvásárhely), menționat prima dată în secolul al XIII-lea ca Novum Forum Siculorum (Noul Oraș al Secuilor), avea, pînă în anii '80, o populație care în proporție de 2/3 era format din maghiari. În această perioadă toate inscripțiile privind denumirile străzilor, magazinelor, a instituțiilor publice erau bilingve.

Politica naționalist-comunistă a regimului ceaușist nu putea accepta însă această situație din reședința județului Mureș (anterior al Regiunii Autonome Maghiare). Au fost elaborate proiecte pentru modificarea forțată a componenței etnice a locuitorilor urbei – descoperite ulterior cu ocazia devastării sediului PCR în decembrie '89 – care astfel, pînă la recensămîntul din 1992, a ajuns aproape la o situație de echilibru, ușor încă în favoarea comunității maghiare (care reprezenta 51,38% din populație, față de 46,13% de români), echilibru păstrat, dar pentru prima oară în istoria orașului inversat în favoarea populației române (50,35% români și 46,68% maghiari) la recensămîntul din 2002, în primul rînd datorită exodului populației maghiare, datorat în mare măsură și consecințelor evenimentelor din martie 1990.

Politica națională a PCR, continuată și desăvîrșită de forțele naționaliste la începutul anilor '90, urmărise firește și eliminarea totală a bilingvismului tradițional. Prima dată noile străzi sau cele ale căror nume au fost schimbate, au fost inscripționate exclusiv în limba română. La sfîrșitul anilor 1980 s-a început înlocuirea treptată a inscripțiilor bilingve, fără a putea fi definitivă pînă în decembrie 1989. În cursul evenimentelor din martie 1990, inscripțiile bilingve din zona centrală a orașului (exclusiv partea în limba maghiară) au fost nîzgălite cu vopsea sau rupte. Pînă la primele alegeri locale libere, conducerea umită a

orașului, a reușit să schimbe aproape în totalitate inscripțiile bilingve cu cele monolingve românești.

Apariția problemei privind inscripționarea bilingvă în Târgu-Mureș

România a ratificat, în 1995, prin Legea nr. 33, **Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale**¹. La vremea respectivă (și nu numai) i s-a atribuit o deosebită semnificație faptului că România a fost primul stat care a semnat această convenție², la 1 februarie 1995. Totuși, aplicarea sa în practică întârzia. Ministrul de Externe al României din acei ani, Theodor Meleșcanu, afirmase că — deși ratificase documentul — Convenția-cadru nu „intră în vigoare” pînă cînd nu va fi ratificat și de alte 11 state membre ale Consiliului Europei, omițînd faptul că în conformitate cu prevederile constituționale³, ea a devenea parte a legislației interne a României (care, în caz de neconcordanțe cu alte legi interne, se bucură de prioritate), indiferent de comportamentul altor state⁴.

Această convenție, la art. 11, pct. 3, prevede: *„înnariile locuite în mod tradițional de un număr substanțial de persoane aparținînd unei minorități naționale, Părțile vor depune eforturi, în cadrul sistemului lor legal, inclusiv, atunci cînd este cazul, în cadrul acordurilor încheiate cu alte state, și ținînd seama de condițiile lor specifice, pentru expunerea denumirilor locale tradiționale, a denumirilor străzilor și a altor indicații topografice destinate publicului, deopotrivă în limba minoritară, acolo unde există o cerere suficientă pentru astfel de indicații”*.

În această situație, în care era în vigoare o lege a administrației publice locale cu prevederi contrare unui tratat internațional ratificat de România, primarul municipiului Tîrgu-Mureș, Fodor Imre, a fost atenționat prin **adresa nr. 3075 din 20 august 1996** de prefectul de atunci al județului Mureș, Gavril Țîru: *„întrucît din informațiile pe care le deținem rezultă intenția dv. de a proceda la inscripționarea bilingvă a denumirilor de străzi, vă atenționăm că asemenea fapte sînt contrare legii și ca atare vom proceda conform art. 12 și 111 din Legea nr. 69/1991”*⁵. Articolele menționate prevăd posibilitatea ca prefectul să atace, în fața instanței de contencios administrativ, actele autorităților administrației publice locale, în cazul în care consideră că acestea sînt ilegale. Modul în care au fost colectate informații privind intențiile primarului Fodor Imre nu au fost precizate. Este, totuși, caracteristică procedura prin care reprezentantul local al guvernului profera amenințări la adresa unor „intenții” neexprimate.

După instalarea noului guvern⁶, la 26 mai 1997 s-a emis **Ordonanța de urgență pentru modificarea și completarea Legii administrației publice locale nr. 69.1991, republicată**⁷, care, pentru a aduce legislația internă a României în concordanță cu prevederile Convenției-cadru, a modificat art. 58. al. 2 al Legii administrației publice locale, în sensul în care în unitățile teritorial-administrative în care o minoritate atinge procentul de 20% din populație, „autoritățile

administrației publice locale vor asigura inscripționarea denumirii localităților, a instituțiilor publice și a unităților proprii, precum și afișarea anunțurilor de interes public și în limba minorității respective”.

La 13 iunie 1997, primarul municipiului Târgu-Mureș a emis **Dispoziția nr. 202**, prin care a dispus *„schimbarea indicatoarelor de intrare și ieșire din municipiul Tg. Mureș prin modificarea inscripționării denumirii localității în limbile română și maghiară”*. Pentru a evita orice discuție inutilă, Primăria a trimis un anunț presei locale arătând că: *„în baza articolului 58 aliniatul 2 din Legea nr. 69/1991 privind administrația locală, modificată prin Ordonanța Guvernamentală nr. 22 din 26 mai 1997, în municipiul Târgu-Mureș s-au afișat inscripții bilingve de denumire a localității. Rugăm toți locuitorii orașului să le considere drept simbol al dezvoltării democrației și al stimei reciproce ale comunităților municipiului”*.

Prefectul de atunci al județului Mureș, Dorin Florea, prin **adresa nr. 2267 din 27 iunie 1997**, afirmă: *„vă atenționăm că demersul dvs. este prematur și ilegal întrucât nu ați respectat procedurile stabilite prin actele normative mai sus indicate procedînd la implantarea tablelor inscripționate bilingv, fără a exista în prealabil Hotărîrea Consiliului local de modificare a denumirii localității”*. Actele normative la care se face referire sînt: art. 20 lit. g, art. 28 alin. 2 și art. 19 alin. 2 din Legea nr. 69/1991. Ele nu au nimic în comun cu procedura de inscripționare bilingvă a denumirii unei localități, avînd conținut total diferit față de esența problemei: art. 20 lit. g: consiliul local *„administrează domeniul public și privat al comunei ori al orașului și exercită drepturile prevăzute de lege cu privire la regiile autonome pe care le-a înființat”*, art. 28 alin. 2: *„hotărîrile privind administrarea domeniului public și privat al comunei sau al orașului, organizarea și dezvoltarea urbanistică a localităților și amenajarea teritoriului și asocierea cu alte consilii, instituții publice sau agenți economici din țară și din străinătate se adoptă cu votul a cel puțin două treimi din numărul consilierilor în funcție”*, art. 99 alin. 2: *„nici o cheltuială bugetară nu poate fi aprobată fără existența surselor de finanțare”*. Argumentația conform căreia afișarea în limba maghiară a denumirii localității ar fi o schimbare a denumirii a fost folosită și de primarul Clujului, Gheorghe Funar. Se ignoră, cu bună știință, că aceste denumiri există de secole, ele nu trebuie inventate. Prefectura Județului Mureș a sesizat și Guvernul României (prin **adresa nr. 2582 din 11 iulie 1997**), considerînd că interpretarea care permite emiterea unei dispoziții de primar pentru schimbarea indicatoarelor cu denumirea bilingvă a denumirii municipiului *„nu este corectă”*.

Într-un prim răspuns, dat de secretarul de stat Grigore Lăpușanu, șeful Departamentului pentru Administrația Publică Locală, prin **scrisoarea nr. 19a/3438 din 17 iulie 1997**, se afirmă:

„Realizarea practică a prevederilor [...] reclamă existența imperativă a unor condiții, astfel:

- existența unei minorități naționale cu o pondere de peste 20% din numărul locuitorilor localității [...];
- competența autorității administrației publice locale în domeniul atribuirii și schimbării denumirii, precum și în domeniul administrării bugetului local, care potrivit dispozițiilor art. 20, alin. 2, lit. e și m aparține consiliului local;
- traducerea denumirii respective de către un traducător atestat;
- inscripționarea bilingvă să privească strict denumiri de localități, instituții publice și unități înființate de autoritățile administrației publice locale și care se află sub autoritatea acestora — neextinzându-se asupra altor obiective (străzi, etc...);
- *respectarea altor condiții impuse de normele tehnice, în domeniu, în vigoare.*"

Argumentația ridicolă privind traducerea denumirii localităților capătă noi dimensiuni. Deși Convenția-cadru prevede utilizarea denumirilor tradiționale, secretarul de stat consideră că denumirile existente în limba română (în marea lor majoritate rezultate din traducerea celor maghiare după 1920) trebuie traduse în limba maghiară, și nu de oricine, ci de traducători atestați.

„Directiva” prin care se interzice inscripționarea bilingvă a „*altor obiective*” omite că Ordonanța de urgență 22/1997 prevede la art. 58 alin. 2 și „*afișarea anunțurilor de interes public*”. Restricția contravine prevederilor legale.

La data de 18 iulie 1997, Prefectura Județului Mureș a înștiințat, prin **circulara nr. 2680 din 18 iulie 1997**, toate primăriile din județul Mureș privind „*existența imperativă*” a acestor condiții.

Primăria municipiului Târgu-Mureș, la data de 19 iulie 1997, prin **adresa 9862 din 19 iulie 1997**, adresată Secretariatului General al Guvernului, și-a exprimat punctul de vedere conform căreia pentru asigurarea prevederilor legale nu este nevoie de hotărârea consiliilor locale, ele intră în sarcina directă a primarilor. Anunță totodată că „*la data de 18 iulie 1997, vineri, în jurul orei 16, au fost vopsite cele trei perechi de tăblițe bilingve existente ale municipiului Tîrgu-Mureș. Vopsirea tăblițelor s-a făcut în culorile tricolorului românesc, numai pe porțiunea inscripției în limba maghiară*”.

Răspunsul, prin **adresa nr. 15/4539 din 24 iulie 1997**, oferit de Remus Oprea, ministru delegat pe lângă primul ministru, afirmă: „*dispoziția imperativă a articolului 58 alin. 2 din Legea 69 — modificată, nu conferă nici o atribuție, în acest sens, consiliului local, iar primarul, ca autoritate executivă a administrației publice locale, are obligația de a aplica prevederile prezentului articol*”. Prin urmare, primăria „*are obligația [...] să ia act de existența unei minorități naționale cu o pondere de peste 20% din numărul locuitorilor localității și «asigură inscripționarea denumirii localităților, a instituțiilor publice și a unităților proprii, precum și afișarea anunțurilor de interes public și în limba minorității respective*”.

De această dată nu s-a mai omis să se citeze complet prevederea legală, incluzând și anunțurile de interes public. Această adresă a soluționat, în conformitate

cu prevederile legale, disputele privind inscripțiile bilingve, iar Prefectua, prin **adresa nr. 2822 din 31 iulie 1997**, trimisă Primăriei municipiului Târgu-Mureș și-a revocat circulara nr. 2680, arătînd că prin adresa guvernului „*s-au clarificat toate problemele legate de aplicarea acestei ordonanțe*”(sic!).

Au existat însă grupuri de interese care nu puteau accepta aplicarea în practică, și nu doar afirmarea declarativă, a Convenției-cadru. Prin urmare, denumirea maghiară a orașului era periodic vopsit, cînd cu vopsea roșie, cînd în roșu-galben-albastru.

Poliția municipiului Târgu-Mureș, la data de 2 octombrie 1997, a reușit să identifice trei persoane care vopsiseră inscripționările bilingve: Pop Adrian Dumitru, Pop Dumitru Petru (în momentul respectiv consilier la Consiliul local al municipiului Târgu-Mureș din partea PUNR, actualmente senator PRM). Noisoiu Adrian (profesor universitar, în momentul respectiv președintele filialei Mureș al Partidului România Mare, actualmente deputat). Ei au fost amendați cu cîte 200.000 lei. Pentru populația maghiară a municipiului Târgu-Mureș a reprezentat o ișurare faptul că persoane politice importante, între care și un profesor universitar, trebuiau să meargă personal cu bidineaua ca să vopsească tablele indicatoare, ceea ce dovedea că nu există o susținere activă din partea populației românești a unor astfel de acțiuni. În dorința de a opri fenomenul, poliția a decis să trimită patrulare de poliție, însoțite de militari din trupele de jandarmi „*în zonele unde sînt amplasate inscripții bilingve*”⁸.

În mod normal, lucrurile ar fi trebuit să se soluționeze în conformitate cu prevederile Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale. Un grup de parlamentari însă, opunîndu-se acestei normalități, a cerut stabilirea neconstituționalității Ordonanței de urgență 22/1997. Prin **Decizia Curții Constituționale nr. 83/1998**⁹, ordonanța a fost considerată neconstituțională, nu datorită conținutului, ci a caracterului de urgență, considerînd că o lege organică nu poate fi modificată prin astfel de ordonanțe. În mod interesant, conform Bibliotecii de acte române a Ministerului Justiției¹⁰, Ordonanța de urgență 22/1997 este încă în vigoare...

Au urmat noi alegeri, în urma cărora prefectul de Mureș a devenit primar de Târgu-Mureș. Unul dintre primele acțiuni ale noului primar (revanșă pentru că a fost obligat să-și revoce circulara nr. 2680/1997) a fost schimbarea tablelor indicatoare bilingve (cu inscripții de dimensiune identică) de la intrarea în oraș cu altele pe care, pe lîngă inscripția Târgu-Mureș, cu caractere negre pe fond alb, era scris, cu caractere mai mici (albe pe fond albastru): Marosvásárhely/Neumarkt. Aceste indicatoare sînt afișate în continuare, chiar dacă au devenit ilegale prin Normele de aplicare a dispozițiilor privitoare la dreptul cetățenilor aparținînd unei minorități naționale de a folosi limba maternă în administrația publică locală¹¹, care prevăd că atît inscripționarea în limba română cît și cea în limbile minoritare trebuie să fie de culoare neagră pe fond alb și de dimensiuni egale.

Monitorizarea respectării Convenției-cadru și schimbarea legislației

Întrucît la data de 1 februarie 1998 **Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale**, prin ratificarea a 12 state, a devenit instrument de lucru al Consiliului Europei, a început și monitorizarea respectării acestui tratat internațional. Concomitent, cu aproape trei ani după ratificare, Guvernul României s-a gîndit și la implementarea prevederilor acestui tratat în textul Legii administrației publice locale.

Referitor la respectarea prevederii privind inscripționarea bilingvă a denumirii străzilor și a altor indicații topografice conform art. 11 pct. 3 al Convenției-cadru, **Raportul României**, trimis Consiliului Europei în 1999 (de Ministerul de Externe al României, fără consultarea reprezentanților minorităților naționale din România, a Departamentului pentru Protecția Minorităților Naționale, a Consiliului Minorităților Naționale) specifică: „*un proiect de lege se află în fața Parlamentului. Aceasta prevede utilizarea indicațiilor topografice în ariile unde persoanele aparținînd minorităților naționale reprezintă 20% din populație*”.

Comitetul Consultativ al Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale, prin **Avizul privind România**, adoptat în aprilie 2001, „*salută faptul că legea administrației publice locale ... va autoriza, inter alia, afișarea bilingvă a numelor străzilor din localitățile unde o minoritate reprezintă mai mult de 20% din populație*”.

În **Comentariile** Guvernului României referitor la Avizul privind România, înaintate Consiliului Europei la 28 august 2001, cu patru luni după adoptarea de către Parlamentul României a noii Legi a administrației publice locale, nu există nici o referire la o eventuală greșeală de interpretare a acestei legi de către Comitetul Consultativ al Convenției-cadru.

În acest timp, Consiliul local al Municipiului Târgu-Mureș, pe baza Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale, a adoptat **Hotărîrea nr. 39/2001 din 22 februarie 2001**, care, legat de confecționarea unor noi table indicatoare, prevede: „*se aprobă în principiu inscripționarea bilingvă a tablelor indicatoare și de orientare pentru străzi*”. În articolul 2 al hotărîrii se specifică: *aplicarea hotărîrii se suspendă pînă la promulgarea noii legi privind administrația publică locală*.

Prefectul de atunci, Ioan Togănel, prin **Cererea de chemare în judecată din 29 martie 2001**, a atacat în contencios administrativ Hotărîrea 39/2001, considerînd că aceasta contravine Constituției României, art. 13, „*conform căreia «În România limba oficială este limba română», iar tablele indicative nu pot fi inscripționate în mai multe limbi*”. **Încheierea nr. 616** din 25 mai 2001 în dosarul nr. 2693/2001 al Tribunalului Mureș, Secția comercială și de contencios administrativ, „*constată renunțarea la judecarea acțiunii în contencios administrativ formulată de Ioan Togănel — prefect al județului Mureș*”. Renunțarea a fost de la sine înțeleasă după promulgarea Legii administrației publice locale, care consacrase utilizarea limbii minorităților naționale în administrație, astfel argumentația conform căreia nu pot fi folosite în mod oficial alte limbi decît cea română și-a pierdut valabilitatea.

Hotărîrea consiliului local al municipiului Târgu-Mureș nr. 39/2001 a devenit deci aplicabilă după renunțarea prefectului Ioan Togănel de a-l mai considera a fi neconstituțional, respectiv după promulgarea **Legii administrației publice locale nr. 215/2001**¹², care, la art. 90 alin. 4, obligă autoritățile administrației publice locale să asigure, în localitățile în care cetățenii aparținând unei minorități naționale au o pondere de peste 20%, și „*afișarea anunțurilor de interes public*” în limba acestor minorități.

Faptul că denumirea unei străzi este de interes public pare să fie evident, dar reiese și din legislație. În conformitate cu art. 38, lit. u al Legii administrației publice locale, Consiliul local „*atribuie sau schimbă, în condițiile legii, denumiri de străzi, de piețe și de obiective de interes public local*”. **Legea nr. 544 din 12 octombrie 2001 privind liberul acces la informațiile de interes public**¹³ definește informația de interes public ca fiind „*orice informație care privește activitățile sau rezultă din activitățile unei autorități publice sau institutii publice, indiferent de suportul ori de forma sau modul de exprimare a informației*” (art. 2 lit. b). Interesul public privind denumirea străzilor este accentuat și prin adoptarea unei ordonanțe guvernamentale speciale în acest domeniu, **Ordonanța nr. 63 privind atribuirea sau schimbarea de denumiri** din 29 august 2002¹⁴, care, la art. 3, prevede crearea comisiilor de atribuire a denumirilor la nivel județean.

Toate impedimentele fiind înlăturate, s-a încheiat **Contractul de asociere privind amplasarea și exploatarea de stâlpi stradali în Municipiul Tîrgu-Mureș**, la 30 ianuarie 2002, între Primăria municipiului Târgu-Mureș și S.C. Blue Star Design SRL în care executantul „*se obligă să respecte în totalitate inscripționările primite ... conform Hotărîrii Consiliului local municipal nr. 39/2001*” (pct. IV.1.3.).

Respectarea cadrului legal de către autorități

În luna martie a anului 2002 au apărut noile table indicatoare cu denumiri de străzi în zona centrală a municipiului Târgu-Mureș. Spre surpriza consilierilor locali și ai cetățenilor urbei, ele erau în contradicție cu cele prevăzute de lege, hotărîrea consiliului local, contractului încheiat de primărie, fiind traduse doar cuvintele „stradă”, „piață”, „bulevard”, nu și denumirea propriu-zisă ale acestora.

În cursul acestei luni, aproximativ 300 de cetățeni din Târgu-Mureș au adresat sesizări primarului municipiului Târgu-Mureș, Dorin Florea, solicitînd respectarea legislației prin inscripționarea bilingvă a denumirii străzilor. În răspunsul său, primarul Dorin Florea afirma următoarele:

- în **Legea administrației publice locale** nu există „*nici o referire la inscripționarea bilingvă a denumirilor de străzi*”;

- **Hotărîrea Consiliului local municipal Tîrgu-Mureș nr. 39/2001** „*a fost numai o hotărîre de principiu ce urma să fie materializată într-o hotărîre efectivă după apariția unor acte normative*”.

Referirea la Legea administrației publice locale, invocat de primarul Dorin Florea, a cenzurat menționarea afișării denumirilor instituțiilor și a informațiilor de interes public: „*autoritățile administrației publice locale vor asigura inscripționarea denumirii localităților*”. Textul legii însă continuă: „*și a instituțiilor publice de sub autoritatea lor, precum și afișarea anunțurilor de interes public*”. Astfel de omisiuni devin, prin luările de poziție ulterioare ale primarului municipiului Târgu-Mureș, un obicei curent.

Este evitat cu bună știință să se menționeze că prin promulgarea noii legi privind administrația publică locală, dar și prin semnarea contractului de realizare a tablelor indicatoare, principiul inscripționării bilingve trebuia să se transforme în practică.

Răspunsul nu menționează de ce nu este respectată **Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale și Contractul de asociere privind amplasarea și exploatarea de stâlpi stradali în Municipiul Tîrgu-Mureș**.

La data de 17 aprilie 2002 Liga PRO EUROPA a adresat o scrisoare către prefectul județului Mureș, Ovidiu Natea, cerînd impunerea respectării prevederilor legale privind inscripționările bilingve în județul Mureș. Întrucît nu a primit răspuns în termenul legal de 30 de zile, la data de 3 iunie Liga PRO EUROPA a revenit cu o nouă scrisoare. În răspunsul din 24 iunie 2002 cu nr. 9077, se afirmă: „*prefectura s-a preocupat și are în vedere aplicarea dispozițiilor legale în vigoare, fără interpretări și fără a adăuga la lege, așa cum au fost aprobate și nu putem da curs unor interpretări cum ar fi cele susținute de dvs. de extindere a aplicării acestora și altor categorii de instituții decît cele expres prevăzute de actele normative respective*”.

În această interpretare, inscripționarea bilingvă a denumirii străzilor ar fi o „interpretare incorectă” a legislației României. Răspunsul nu oferă explicație de ce nu se respectă prevederile Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale, hotărîrea consiliului local, contractul încheiat între Primăria Târgu-Mureș și S.C. Blue Star Design SRL.

La data de 1 iulie 2002 Liga PRO EUROPA a adresat o scrisoare Ministerului Administrației Publice, ministrului Octav Cozmâncă, în care s-a cerut respectarea prevederilor Hotărîrii Consiliului local al municipiului Târgu-Mureș nr. 39/2001.

În răspunsul nr. 3592/RPP/562/Dc din 18 iulie 2002, Ilie Ștefan, secretar de stat în cadrul Ministerului consideră că „*neaplicarea în totalitate a prevederilor Hotărîrii nr. 39/2001 a Consiliului local Tîrgu-Mureș, se datorează unor prevederi care depășesc cadrul legal..., cum ar fi de exemplu amplasarea de indicatoare bilingve pentru străzi*”.

„Depășirea cadrului legal” este o noțiune inexistentă în domeniul dreptului. O faptă sau un act ori este contrar legii (ilegal), ori nu. Acest răspuns este similar acuzațiilor formulate împotriva primarului din 1997 al municipiului Tîrgu-Mureș, Fodor Imre, conform cărora acțiunile lui pentru promovarea bilingvismului ar fi fost „cu un pas în fața legii”. Și nu oferă nici o explicație, de ce ar fi depășirea cadrului legal, din moment ce respectă prevederile unui tratat internațional ratificat de România.

În urma refuzului primarului Dorin Florea de a soluționa cererile lor, mai mulți cetățeni din municipiul Târgu-Mureș au inițiat acțiuni în contencios administrativ la Tribunalul Mureș solicitând obligarea primarului Dorin Florea de a inscripționa bilingv străzile din oraș în conformitate cu reglementările în vigoare. Din partea pîrîtului au apărut următoare argumente noi privind nerespectarea prevederilor legale:

• **Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale**

- este un act normativ anterior Legii administrației publice locale, de aplicabilitate generală, astfel *„nu poate să primeze unui act normativ adoptat ulterior, cu caracter special”*;

(Conform acestui argument, Curtea Constituțională ar trebui să decidă în favoarea nerespectării Constituției României, ea fiind anterioară multor legi și avînd aplicabilitate generală.)

- *„în materia dreptului administrativ convențiile internaționale constituie izvoare de drept doar în măsura în care sînt de aplicabilitate directă și nemijlocită”*;

(Articolele 11 și 20 ale Constituției României și nici alte legi nu prevăd aceste excepții. Oricum, Legea administrației publice locale, prin prevederile privind inscripționarea bilingvă a afișelor ce conțin informații de interes public, acordă o aplicabilitate directă prevederilor Convenției-cadru.)

• **Legea administrației publice locale**

- **Hotărîrea Guvernului nr. 1206/2001**, la art. 18, lit. g consideră contravenție *„inscripționarea altor denumiri decît cele prevăzute în anexele nr. 1/1-1/23 precum și inscripționarea acestora în altă formă decît cea prevăzută în anexa nr. 2”*;

(H.G. 1206/2001¹⁵ are numai două articole. Se face referire nu a hotărîrea guvernului, ci la Normele de aplicare a dispozițiilor privitoare la dreptul cetățenilor aparținînd unei minorități naționale de a folosi limba maternă în administrația publică locală, cuprinse în Legea administrației publice locale nr. 215/2001, aprobate prin hotărîre. Pîrîtul nu face nici o referire la art. 4 alin. 2 al acestor norme, care prevăd: *„în unitățile administrativ-teritoriale în care cetățenii aparținînd unei minorități naționale au o pondere de peste 20% din numărul locuitorilor autoritățile administrației publice locale vor asigura inscripționarea denumirii instituțiilor publice de sub autoritatea lor; precum și afișarea anunțurilor de interes public și în limba maternă a cetățenilor aparținînd minorității respective, în condițiile legii”*. Dar se face trimitere la anexe care nu au nici o legătură cu problema în cauză, ocupîndu-se exclusiv de inscripționarea bilingvă a denumirii localităților și nu a anunțurilor de interes public sau instituțiilor publice, avînd titlul: *Inscripționarea denumirii unor localități în limba maternă a cetățenilor aparținînd minorităților*. Nu poate fi neglijat nici aspectul că primarul municipiului Târgu-Mureș, Dorin Florea a expus inscripționări bilingve ale denumiri localității

— care „veghează” și acum la intrările în oraș — care nu respectă aceste prevederi. Anexele la nome sînt invocate, prin urmare, într-un domeniu în care nu au aplicabilitate, exact de persoana care nu le acordă nici o atenție.)

- „*instanța a adăugat la lege*”, întrucît denumirile de străzi nu sînt informații de utilitate publică, „*anunțurile de interes public se referă la problemele de ordin economic și social de importanță pentru toți locuitorii municipiului*”.

(Conform formei actuale a inscripțiilor — Piața Revoluției Tér, str. Călărașilor utca —, informația de utilitate publică este că *strada* este *utca* și *piața* este *tér*, nu însăși denumirea acestor străzi și piețe. „Definiția” primarului – limitarea axiomatică a anunțurilor de interes public la cele de mai sus – nu apare în nici o lege sau altă normă juridică. Este pură invenție.)

• **Hotărîrea Consiliului local municipal Tîrgu-Mureș nr. 39/2001**

- în cursul discuției dintre consilierii locali, proiectul „*a suferit o modificare de redactare, hotărîrea adoptată nemai făcînd nici o referire la achiziționarea tablelor indicatoare bi- și trilingve*”;

(Hotărîrea are două articole. Cea din urmă însărcinează executivul cu aducerea la îndeplinire a hotărîrii. Prima prevede:

„Se aprobă în principiu inscripționarea bilingvă a tablelor indicatoare și de orientare pentru străzi, avînd forma și dimensiunile stabilite prin anexele 1, 2 și 2a.

Prezenta hotărîre se va aplica după promulgarea noii legi privind administrația publică locală.”

Anexa 1 este o tablă indicatoare cu textul: „*str. Tineretului Ifjuság utca*”, Anexa 2 prezintă un indicator cu textul „*strada Revoluției Forradalom utca*”, iar Anexa 2b un stîlp cu patru indicatori, avînd textele: „*strada Revoluției Forradalom utca*”, „*strada Călărașilor Lovasság utca*”, „*Piața Trandafirilor Rózsák Tere*”, „*Piața Petőfi Tér*”).

- alte hotărîri ale Consiliului local (Hotărîrea nr. 151/2001 respectiv Hotărîrea nr. 181/2001) nu menționează inscripționarea bilingvă a denumirilor;

(Hotărîrea Consiliului local municipal 151/2001 din 21 iunie 2001 prevede asocierea cu firma S.C. Blue Star Design SRL. Avînd acest caracter, nu are nici o prevedere privind textul indicatoarelor. Hotărîrea Consiliului local municipal 181/2001 din 30 august 2001 aprobă Contractul de asociere privind amplasarea și exploatarea de stîlpi stradali în Municipiul Tîrgu-Mureș, contract care prevede respectarea Hotărîrii 39/2001. Anexele la hotărîre prevăd doar dimensiunile tablelor indicatoare, nu și textele lor. Prin urmare, nu se poate considera că hotărîri ulterioare ar fi schimbat hotărîrea inițială privind inscripționarea bilingvă ci pur și simplu s-au referit la alte aspecte ale acestora.)

- Hotărîrea 39/2001 a fost atacată de prefect, prin urmare este revocată;

(Cum s-a arătat anterior, prefectul județului Mureș și-a retras acțiunea, datorită faptului că Legea administrației publice locale consacră utilizarea limbii minorităților naționale în administrație.)

- Hotărîrea 39/2001 a devenit caducă prin apariția Legii administrației publice locale;

(Nici în ipoteza în care denumirea străzilor nu ar reprezenta interes public, hotărîrea nu a devenit caducă, întrucît nu conține prevederi interzise de lege. Dacă legea nu prevede și nu interzice inscripționarea bilingvă a străzilor, consiliile locale au puterea conferită de lege de a lua astfel de decizii. Astfel unele consilii locale, unde o minoritate nu atinge procentul de 20%, s-a putut lua hotărîrea inscripționării denumirii localității în limba minorității respective.)

- instanța nu trebuie să țină cont de hotărîrea votată la presiunea „unei anumite părți” a Consiliul local.

(Acest argument exprimat verbal în fața instanței de reprezentant legal al primarului municipiului Tîrgu-Mureș a dorit să „reamintească” judecătorei că în situația în care reprezentanții UDMR sînt în majoritate în consiliu, hotărîrile votate de această majoritate nu pot constitui, din principiu, baza legală a unei sentințe.)

• **Contractul de asociere privind amplasarea și exploatarea de stîlpi stradali în Municipiul Târgu-Mureș**

- trebuie ținut cont de forma proiectului contractului și de contractul semnat de părți.

(Ca și cel anterior, acest argument a fost exprimat verbal cu ocazia prezentării concluziilor, arătînd din nou că forma finală a contractului a apărut în urma voinței „unei anumite părți” a consiliului. Primăria nici măcar nu a depus la dosar copia contractului, ci doar copia proiectului de contract.)

• alte argumente:

- *„condiția esențială a unei acțiuni în contencios administrativ constă în existența unui act administrativ de autoritate”;*

(Legea contenciosului administrativ nr. 29/1990¹⁶ prevede: „Orice persoană fizică sau juridică, dacă se consideră vătămată în drepturile sale, recunoscute de lege, printr-un act administrativ sau prin **refuzul nejustificat al unei autorități administrative de a-i rezolva cererea referitoare la un drept recunoscut de lege**, se poate adresa instanței judecătorești competente, pentru anularea actului, recunoașterea dreptului pretins și repararea pagubei ce i-a fost cauzată” — art. 1, s.n.)

- plîngerea în contencios administrativ nu invocă nici un drept recunoscut de lege;

(Dreptul este prevăzut de Legea administrației publice locale. Acest fapt este relevat și de normele de aplicare, intitulate Norme de aplicare a dispozițiilor privitoare la dreptul cetățenilor aparținînd unei minorități naționale de a folosi limba maternă în administrația publică locală, cuprinse în Legea administrației publice locale nr. 215/2001 — s.n.)

- acțiunea nu urmărește un folos personal;

(Folosul este interpretat strict din punct de vedere material. A se bucura de un drept garantat de legislație nu se consideră a fi cu folos.)

- Hotărîrea nr. 151/2001 și Hotărîrea 181/2001 fiind „*acte administrative de gestiune*”, sînt exceptate de la controlul legalității de către instanțele judecătorești; (Hotărîrile respective nici nu au fost atacate de petenți.)

- „*atribuirea sau schimbarea denumirilor de străzi este de stricta competență a consiliilor locale*”;

(Nu s-a cerut nici atribuirea de noi denumiri, nici schimbarea denumirilor, ci inscripționarea celor existente în limba maghiară. Această falsă argumentație amintește de una similară, făcută de primarul Clujului, care spunea că nu inscripționează denumirea maghiară a orașului pentru că nu s-a respectat procedura de modificare a denumirii orașului.)

- primarul nu trebuia să emită nici o dispoziție privind modul de inscripționare a tabelor indicatoare;

(Contractul de asociere privind amplasarea și exploatarea de stâlpi stradali în Municipiul Târgu-Mureș prevede: S.C. Blue Star Design SRL „*se obligă să inscripționeze stîlpii stradali ... și să respecte în totalitate inscripționările primite ... de la Primăria municipiului Tg. Mureș conform Hotărîrii Consiliului local municipal nr. 39/2001*”. Deși s-a cerut pîrîtului să prezinte documentele transmise de primărie către firmă, existența acestora a fost negată. Este evident că fără astfel de documente, firma din Arad nu avea cum să inscripționeze denumirile de străzi din Târgu-Mureș.)

- acțiunea trebuia îndreptată împotriva Consiliului local și nu împotriva primarului; (Pasarea responsabilității Consiliului local, care a votat o hotărîre favorabilă inscripționării bilingve, este o atitudine tipică. Legea administrației publice locale, la art. 68 privind atribuțiile primarului, menționează:

„a) asigură respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor, a prevederilor Constituției, precum și punerea în aplicare a legilor, a decretelor Președintelui României, a hotărârilor și ordonanțelor Guvernului; dispune măsurile necesare și acordă sprijin pentru aplicarea ordinelor și instrucțiunilor cu caracter normativ ale miniștrilor și ale celorlalți conducători ai autorităților administrației publice centrale, precum și a hotărârilor consiliului județean;

b) asigură aducerea la îndeplinire a hotărârilor consiliului local”. Hotărîrea Guvernului nr. 1206/2001, la art. 2, prevede: „*Prefecții, președinții consiliilor județene și primarii vor aduce la îndeplinire dispozițiile prezentei hotărîri*”. Normele de aplicare a dispozițiilor privitoare la dreptul cetățenilor aparținînd unei minorități naționale de a folosi limba maternă în administrația publică locală, cuprinse în Legea administrației publice locale nr. 215/2001, la art. 18, prevăd sancțiuni pentru primari în situația nerespectării lor. Prin urmare, primarul este direct răspunzător pentru îndeplinirea Hotărîrii nr. 39/2001 și a Legii administrației publice locale cu privire la utilizarea limbii materne a minorităților.)

- primarul „*nu se poate substitui legislativului, fiind abilitat doar cu aducerea la îndeplinire a legilor*”.

(Exact acest lucru s-a solicitat prin acțiunea în contencios administrativ.)

În dosarul 4904/2002 al Tribunalului Mureș, în ciuda tuturor argumentelor arătate de cei trei petenți, s-a dat sentința nr. 2886 pronunțată la 4 octombrie 2002, în care se resping plîngerile în contencios administrativ. Motivația soluției date:

- prevederile **Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale** „*nu sînt executorii direct în ordinea juridică internă*”;

- „*nici un act normativ intern nu prevede obligativitatea autorităților administrației publice locale de a expune denumirile străzilor și în limba minoritară iar indicațiile topografice și inscripționarea de străzi nu fac parte, nicidecum, din sfera »anunțurilor de interes public«*”;

- **Hotărîrea Consiliului local municipal Tîrgu-Mureș nr. 39/2001** „*a devenit caducă*”, fără să explice din ce motiv, sugerînd că ceea ce nu se prevede prin **Legea administrației publice locale**, nu poate fi reglementat de consiliile locale (conform principiului „ce nu e prevăzut de lege, este ilegal”);

- referitor la obligațiile contractuale, soluția afirmă că „*niciunde în cuprinsul contractului nu se face referire la HCL 39/2001*”, contrar prevederilor **Contractului de asociere privind amplasarea și exploatarea de stîlpistradali în Municipiul Tîrgu-Mureș**, încheiat la 30 ianuarie 2002 între Primăria municipiului Tîrgu-Mureș și S.C. Blue Star Design SRL, depus în mai multe exemplare la dosar de petenți, contract care, la pct. IV.1.3. prevede că executantul „*se obligă să respecte în totalitate inscripționările primite ... conform Hotărîrii Consiliului local municipal nr. 39/2001*”. Acest contract a fost aprobat prin **Hotărîrea Consiliului local municipal Tîrgu-Mureș nr. 181 din 30 august 2001**.

Soluția a fost atacată prin recurs de petenți la Curtea de Apel Tîrgu-Mureș. În dosarul 10/2003, la 11 februarie 2003 recursul a fost respins. Motivarea respingerii a fost comunicată părților numai după mai multe insistențe în noiembrie 2003.

Decizia nr. 93/R din 11 februarie 2003 conține o serie de erori formale, citînd incorect și parțial textul recursului. Nu menționează nici cererea recurenților de a-l audia, ca martor, pe reprezentantul firmei S.C. Blue Star Design SRL pentru a clarifica dacă există sau nu o dispoziție de primar privind inscripționarea denumirilor străzilor (cererea a fost refuzată de instanță).

Motivarea respingerii recursului este următoarea:

- hotărîrile consiliului local nr. 39/2001 și 181/2001 „*sînt acte administrative de gestiune și nu de autoritate*”;

(Conform Legii contenciosului administrativ, actele administrative de gestiune nu pot fi atacate prin contencios administrativ. În această interpretare este interesant cum prefectul județului Mureș putea totuși să atace Hotărîrea 39/2001. Că și mai interesant este că din nou se abate atenția de la fondul problemei, și anume că, nu hotărîrile consiliului local au fost atacate, ci refuzul primarului municipiului Tîrgu-Mureș de a le respecta.)

- „*primarul nu este competent să emită o dispoziție ci doar să asigure aducerea la îndeplinire a hotărîrilor Consiliului local*”;

(Exact acest lucru a fost cerut de petenți și a fost respins de către instanțe.)

- „*se observă discrepanța între conținutul art. IV.1.3. din contractul de asociere și celelalte 3 anexe aflate la filele 52, 53 și 54 din dosarul de fond, unde nu sînt menționate denumirea și în limba minorităților naționale, conturîndu-se probleme legate de executarea contractului de asociere, care însă nu pot fi soluționate, pe calea unei plîngerii în contencios administrativ*”;

(Însfîrșit se recunoaște faptul că prin contractul încheiat între Primărie și S.C. Blue Star SRL se ridică problema inscripționării bilingve. Anexele conțin și lista străzilor care urmau să primească table indicatoare noi. Această listă nu este bilingvă, întrucît anexele care conțin modelele tablelor arată clar cum trebuie să se afișeze denumirile în limba română și maghiară. Astfel nu există nici o contradicție reală, ci doar una fictivă, dintre diferitele hotărîri de consiliu local și anexe.)

- „*în plîngerea formulată, reclamanții precizează că se consideră vătămăți în drepturile lor de «actul normativ emis de primarul municipiului Tg. Mureș», fără însă a face dovada existenței lor*”;

(Într-adevăr, reclamanții au pornit de la ipoteza că primarul municipiului Târgu-Mureș respectă prevederile contractuale, care obligau Primăria să dea o astfel de dispoziție, conform art. IV.2.1 și IV.2.2 al Contractului de asociere privind amplasarea și exploatarea de stîlpi stradali în Municipiul Tîrgu-Mureș. Prin memoriul adresat Tribunalului Mureș din data de 11 iunie 2002 problema a fost soluționată, întrucît s-a arătat: „*În situația în care nu există o dispoziție a domnului primar prin care drepturile prevăzute de Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale, Legea administrației publice locale, Hotărîrea consiliului municipiului Tîrgu-Mureș nr. 39/2001 — întărit prin Contractul de asociere privind amplasarea și exploatarea de stîlpi stradali în municipiului Tîrgu-Mureș — au fost lezate, acest lucru nu înseamnă că acțiunea mea este fără fond, ci că fondul acțiunii mele este refuzul domnului Dorin Florea de a dispune respectarea actelor normative menționate*”. Acest lucru a fost subliniat și în concluziile scrise și în recurs, totuși nu a fost receptat de judecători. Deși la instanța de recurs s-au cerut probe pentru a clarifica dacă a existat sau nu o dispoziție de primar, această probă a fost refuzată de instanță.)

- „*hotărîrea de principiu HCL 39/2001 trebuia urmată de o hotărîre care să permită efectiv inscripționarea în limba minorităților naționale*”;

(Condiția aplicabilității Hotărîrii 39/2001 nu era o nouă hotărîre, ci apariția noii legi a administrației publice. Oricum Consiliul local a emis Hotărîrea 181/2001, care, prin contractul conținut în anexă, s-a referit în mod clar la respectarea hotărîrii anterioare.)

- „*nu este vorba despre nerespectarea sau ignorarea tratatelor internaționale în domeniul drepturilor omului ci de o interpretarea corectă, prin coroborare a dispozițiilor legale și a aplicării acestora în practică*”.

(Cum poate fi interpretată „corect” Convenția-cadru care prevede „*expunerea denumirilor locale tradiționale, a denumirilor străzilor și a altor indicații topografice destinate publicului, deopotrivă în limba minoritară*”? Cum poate fi coroborat un tratat internațional cu dispozițiile legale, când Constituția României acordă prioritate tratatelor internaționale?)

Decizia nu clarifică punctul de vedere al instanței referitor la caracterul de informație de utilitate publică a denumirii străzilor.

În dosarul 7453/2002 al Tribunalului Mureș, cu un singur petent, s-a dat o sentință contrară. Aceasta, cu nr. 155 din 17 ianuarie 2003, a admis acțiunea, obligînd pîrîtul „*să dispună inscripționarea bilingvă a denumirilor străzilor și a altor indicații topografice, conform normelor juridice în vigoare*”.

Motivele care au dus la această soluție:

- prin adoptarea Legii administrației publice locale, **Hotărîrea 39/2001** „*a devenit aplicabilă, executorie și obligatorie, transformîndu-se dintr-o hotărîre de principiu într-una efectivă*”;

- hotărîrea „*nu a fost anulată de vreun organ competent, nu contravine Legii nr. 215/2001 și își produce efectele*”;

- primarul este obligat să „*emită acte în vederea realizării competențelor sale*”, chiar „*neavînd nevoie să fie solicitat pentru a-și exercita atribuțiile*”;

- **Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale**, în mod indiscutabil, „*a devenit o normă de drept intern din moment ce a fost ratificată prin lege*”;

- **Legea administrației publice locale** nu definește noțiunea de anunț de interes public, dar „*indicarea denumirii unei străzi este o înștiințare scrisă, prin care se aduce la cunoștință numele unui lucru, este o informație care privește pe toți*”;

- „*drepturile invocate sînt drepturi subiective civile garantate prin lege persoanei din unitatea administrativ teritorială în cauză*”.

Soluția a fost atacată prin recurs de pîrît la Curtea de Apel Târgu-Mureș. În dosarul 478/2003, în data de 2 iunie 2003 recursul a fost admis, dîndu-se cîștig de cauză primarului Dorin Florea. Motivele admiterii recursului nu au fost comunicate petentului decît în noiembrie 2003.

Și această decizie, cu nr. 490/R/2003, conține erori formale, omițînd să prezinte motivele arătate de Tribunal pentru soluționarea cazului, făcînd însă referiri la soluția dată în celălalt dosar, nr 2886/2002.

Motivarea deciziei:

- hotărîrile 39/2001 și 181/2001, ca și contractul sînt acte de gestiune, prin urmare nu pot fi atacate în contencios administrativ;

(Nici nu au fost atacate de petent.)

- primarul nu este competent „*să emită o dispoziție în sensul solicitat*”;

(Așa cum s-a mai arătat, primarul este competent, mai mult, are obligația de a implementa hotărârile Consiliului local, de a executa contractele, de a pune în aplicare prevederile legale.

Se poate observa că această decizie nu face referire nici la Legea administrației publice (pentru a clarifica dacă denumirea străzilor este sau nu informație de utilitate publică, nici la Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale.

Concluzii

Atât autoritățile administrației publice, cât și autoritățile judecătorești consideră că prevederile **Legii administrației publice locale nr. 215/2001** nu includ expunerea denumirilor străzilor și a altor indicații topografice destinate publicului în limba minorităților, ele nefiind considerate „de interes public”. În mod constant, dar inconsecvent, se caută argumente dintre cele mai variate împotriva inscripționării bilingve a denumirilor de străzi. Ba afirmând că Hotărîrea 39/2001 a Consiliului local al municipiului Tîrgu-Mureș nu poate fi atacată în contencios administrativ (ceea ce nici nu s-a întîmplat), ba că ea a devenit caducă datorită faptului că a fost atacată în contencios administrativ de Prefect (omîțind că plîngerea a fost retrasă). Ba se susține ideea că respectiva hotărîre trebuia întărită de o altă hotărîre a Consiliului local (ceea ce s-a și întîmplat prin Hotărîrea 181/2001), ba că punerea ei în practică depindea de adoptarea noii Legi a administrației publice locale (intrată în vigoare în 2001). În unele situații primarul este considerat responsabil cu inscripționarea (în situația în care ar inscripționa ceva bilingv contrar prevederilor legale), în altele responsabilitatea se transferă consiliului local (cînd se susține că primarul nu poate da o dispoziție în acest sens). În susținerea acestora, legile sînt citate în mod eronat sau trunchiat, instanțele ignoră faptele exprimate în plîngerii, memorii, concluzii, se interpretează în mod savamolnic Constituția Romîniei, se susține ideea — periculoasă într-un stat de drept — conform căruia ce nu este permis în mod expres de lege, este interzis.

Cert este că în conformitate cu poziția exprimată de aceste autorități, prevederile art. 11 pct. 3 al **Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale** contravin legislației interne, ca atare hotărârile consiliilor locale prin care s-ar încerca implementarea lor nu pot fi aplicate în practică, iar contractele încheiate în numele acestor hotărîri nu trebuie respectate.

Întrucît toți cei patru petenți au sesizat Curtea Europeană a Drepturilor Omului (invocînd încălcarea dreptului la un proces echitabil în prisma interzicerii discriminării), soluția finală a cazului va fi dată (din nou) de această instituție internațională.

Note:

1. Atît legea de ratificare, cât și Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale a fost publicată în Monitorul Oficial al Romîniei nr. 82/1995.

2. Cu acest statut de „prim-stat-semnatar” se mai pot mândri Austria, Cipru, Danemarca, Elveția, Finlanda, Islanda, Irlanda, Italia, Liechtenstein, Litvania, Norvegia, Polonia, Portugalia, Regatul Unit, Olanda, Slovacia, Slovenia, Spania, Suedia, Ungaria. România a fost însă primul stat care a și ratificat tratatul, în mai 1995. În același an îl mai ratificaseră încă Slovacia, Spania și Ungaria.

3. Art. 11 - Dreptul internațional și dreptul intern

(1) Statul român se obligă să îndeplinească întocmai și cu bună-credință obligațiile ce-i revin din tratatele la care este parte.

(2) Tratatelor ratificate de parlament, potrivit legii, fac parte din dreptul intern.

Art. 20 - Tratatelor internaționale privind drepturile omului

(1) Dispozițiile constituționale privind drepturile și libertățile cetățenilor vor fi interpretate și aplicate în corordanță cu Declarația Universală a Drepturilor Omului, cu pactele și celelalte tratate la care România este parte.

(2) *Dacă există neconcordanțe între pactele și tratatele privitoare la drepturile fundamentale ale omului, la care România este parte, și legile interne, au prioritate reglementările internaționale.*

4. În urma ratificării de 12 state, Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale a intrat în vigoare, la nivelul Consiliului Europei, la 1 februarie 1998.

5. Legea nr. 69 din 26 noiembrie 1991, Legea administrației publice locale, publicată în Monitorul Oficial al României nr. 238 din 28 noiembrie 1991.

6. Cunoscut sub numele de „guvernul Ciorbea”.

7. Publicată în Monitorul Oficial al României nr. 105 din 29 mai 1997.

8. Adresa Poliției Municipiului Tîrgu-Mureș nr. 100.045 din 15 octombrie 1997, trimisă Primăriei Municipiului Tîrgu-Mureș.

9. Publicată în Monitorul Oficial al României nr. 211 din 8 iunie 1998.

10. La adresa: <http://domino.kappa.ro/mj/superlex.nsf>.

11. Publicate în Monitorul Oficial al României nr. 781 din 7 decembrie 2001.

12. Publicată în Monitorul Oficial al României nr. 204 din 23 aprilie 2001.

13. Publicată în Monitorul Oficial al României nr. 663 din 23 octombrie 2001.

14. Publicată în Monitorul Oficial al României nr. 646 din 30 august 2002, aprobată de Parlamentul României prin Legea nr. 48 din 21 ianuarie 2003, publicată în Monitorul Oficial al României nr. 69 din 3 februarie 2003.

15. Publicată în Monitorul Oficial al României nr. 781 din 7 decembrie 2001.

16. Publicat în Monitorul Oficial nr. 122 din data de 8 noiembrie 1990.

István HALLER (n.1962), a absolvit Facultatea de Geologie din Cluj. După 1990 a fost reporter și redactor la mai multe reviste (*Erdélyi Figyelő*, *Gazeta de Mureș*, etc.). Din 1993 este coordonatorul Biroului pentru Drepturile Omului din cadrul Ligii Pro Europa, din 2001 expert pe probleme de discriminare rasială în cadrul proiectului Consiliului Europei „Non-Discrimination Review”. A publicat studii și articole în reviste din România, Ungaria și Germania.

Oaspeți sau cetățeni cu drepturi depline? Alternative pentru comunitățile germane din România*

PAUL PHILIPPI

Ați pus punctul pe „i” cu această întrebare pe care, deși mi-ați adresat-o mie v-ați pus-o și vouă, întrebare la care ar trebui să răspundem *voi* cu existența voastră și *noi* cu existența noastră, și anume: sîntem *hier Gebliedene* (doar rămași aici) sau *hier Lebende* (care vrem să trăim aici)? Cum să ne percepem?

Întrebarea, în inocența ei, este aproape perfidă, căci pentru generația mai în vîrstă – și „mai în vîrstă” în acest caz înseamnă toți cei peste 32 de ani! – sînt valabile ambele variante: ei (noi) au (am) rămas după 1990 aici, și acum trăiesc (trăim) aici. Și totuși, fiecare dintre noi auzind acel „sau” între cele două posibilități („*hier Gebliedene*” sau „*hier Lebende*”), fiecare dintre noi simte că este o diferență hotărîtoare între a privi existența noastră într-un fel sau altul. Și este un merit al organizatorilor acestor zile, al șvabilor din Banat, de fi pus – prin formularea temei – degetul pe rană.

Fiindcă ați invitat un sas ardelean să scoată castanele din foc, permiteți-i acestui „oaspete” al vostru să deschidă sacul istoriei (cum ne stă bine nouă, sașilor!) și să scoată din acest sac un exemplu scurt (dar după părerea noastră, potrivit): Cînd strămoșii noștri, ai sașilor, au venit acum aproape 900 de ani în Transilvania, în contractele prin care regii le acordau drepturi și obligații, erau numiți *hospites*. *Hospites* înseamnă în latină, cred că o știm cu toții, „oaspeți”. Și adesea cuvîntul a fost tradus în acest mod. Dar un oaspete, știm și acest lucru, vine și pleacă. Și cînd au trecut mai bine de 400 de ani de la colonizare, politicienii unguri din dietă, cam pe la 1590, au început să întrebe: „Ce căutați voi orășeni, țărani, meșteșugari în viața noastră politică? Că peste tot în lume doar nobilii au un cuvînt

* Discurs rostit cu ocazia celei de-a șasea ediții a „Zilelor șvabilor bănățeni” (Banater Heimattage) la sfîrșitul lunii mai la Timișoara.

de spus. În afara de aceasta voi sînteți oaspeți, doar oaspeți, nu cetățeni cu drepturi depline, autohtoni ca noi, care aparținem țării, pe care deci numai noi sîntem chemați s-o reprezentăm pe plan politic. Doar noi sîntem națiunea de stat. Voi sînteți oaspeții noștri. Și nu aveți putere de decizie în acest stat.”

Oare nu vi se pare cunoscut acest ton? Eu însumi am luat bătaie la vîrsta de 12 ani, cînd așteptam niște prieteni la o trecere de cale ferată: „Ce cauți aici, măi sasule?” „Ăsta-i pămînt românesc!” Iar despre pîinea românească, pe care chipurile o mîncăm și noi, am mai auzit în anii aceștia cu toții. Sub cuvîntul de ordine al statului național și astăzi există politicieni și jurnaliști care nu ne privesc pe noi, minoritarii, ca membri ai națiunii de stat, ci ca nou veniți, chiar ca pe niște străini, care datorează dreptul de cetățenie doar ospitalității acelora care se consideră a fi națiune de stat.

Atunci, în 1591, reprezentantul sașilor în dieta din Transilvania, Albert Huet, a luat cuvîntul răspunzînd acestor atacuri într-un discurs politic de principiu, devenit celebru: „Într-adevăr – le-a spus nobililor (nemeși) maghiari – „noi sîntem *sutores* și *sartores*, cizmari și croitori. În această calitate, Domnul fie lăudat, putem trăi din munca noastră, așa cum ne-a povățuit Sfîntul Apostol Pavel, el însuși un *textor acceptissimus*, un țesător recunoscut. Astfel plătim statului impozite grase și de aceea ne numim mai bine ‚*varga*’ și ‚*szabó*’ decît ‚*fosztó*’ și ‚*kóborló*’ (mai bine cizmar și croitor decît jecmănitor și pribeag – vizîndu-i direct pe nobilii care făceau doar politică în dietă, fără să muncească și fără să plătească impozite). Prin prestația noastră în timpuri de război și pace nu mai sîntem de mult *advenae ac peregrini* (niște nou veniți) ci *cives confirmati*. cetățeni dovediți, de același rang cu voi care vă credeți autohtoni.”

Asta se întîmpla atunci. Sîntem oare noi, cei de astăzi, într-un stat național democratic – România – străinii veniți cîndva și rămași aici, deci obiecte ale ospitalității poporului majoritar sau ne percepem pe noi înșine ca aparținînd acestei țări, cu drepturi egale și, firește, co-responsabili față de viitorul acestei țări? Ne percepem – referindu-ne din nou la Sfîntul Apostol Pavel – ca pe niște *oaspeți și străini* sau ca *cetățeni și compatrioți* în acest Banat? Este o chestiune hotărîtoare.

Este vorba de *autoaprecierea* noastră. Depinde aceasta de atmosfera pe care ne-o pregătește poporul majoritar (noi făcîndu-ne obiecte pasive ale evaluării altora) – sau ne privim ca pe niște subiecte politice, care oferă conlocuitorilor noștri, fără agresivitate dar cu claritate, autopercepția noastră? Așa cum a făcut-o deja vechiul dumneavoastră cîntec bănățean, atunci, ce-i drept, cu un anumit substrat agresiv, sau cel puțin belicos (asupra căruia trebuie să revenim): „Sînt cetățean aici, nu oaspetele tău, maghiarul!”?

Cel ce cîntă astfel, dragi prieteni, acela spune despre sine: și noi sîntem națiune de stat. Nu spune: „și noi aparținem națiunii de stat”, în sensul că noi ca indivizi să ne uităm descendența sau chiar să o negăm, pentru a fi recunoscuți ca aparținînd pe de-a întregul statului – atunci de către populația majoritară maghiară, astăzi de

către români –, și nici în sensul că doar noi să ne identificăm cu doleanțele țării în care trăim, ci așteptăm și cerem ca statul în care trăim, să se identifice și cu noi, recunoscînd și afirmînd că șvabii bănățeni, germanii din Banatul montan, șvabii sătmăreni, sașii ardeleni – toți aceștia, cu personalitatea lor proprie de comunitate germană sînt parte constitutivă a statului – România.

Permițîndu-mi să spun aceste lucruri, nu încerc doar un prim răspuns la întrebare („*hier Gebliedene*” sau „*hier Lebende*”?), ci definesc totodată un țel, în conformitate cu care, după părerea mea ar trebui să trăim aici. Noi cei mai în vîrstă am rămas de bună seamă aici, cînd majoritatea dintre noi au plecat, dar am rămas pentru a trăi aici cu copiii noștri, în așa fel încît să avem un viitor. Pentru a cîștiga un viitor. Aici! Și este foarte important să nu ne definim din prisma celor care au plecat – și pentru care noi cîteodată sîntem doar „rămași în urmă” – ci, din prisma viitorului spre care tindem aici.

*

Pentru a justifica acest prim răspuns, este necesar să fac cîteva precizări:

Se poate ca unii dintre noi, germani bănățeni și ardeleni, să fie doar rămași aici după 1989 – și să trăiască aici doar resemnați că împreună cu copiii lor mîine vor fi asimilați de poporul majoritar. Ar putea fi și așa. Pot exista astfel de cazuri. Noi, reprezentanții Forumului German, nu vom ataca sau condamna astfel de decizii personale, dar cu siguranță, vom regreta o astfel de hotărîre. Și celor care au decis să rămînă și care poate nu au dorit să se asimileze poporului majoritar, dar nu s-au opus ci doar s-au resemnat, trebuie să le arătăm poziția noastră. Noi sîntem convinși că putem aduce servicii europene, atît nouă cît și întregului stat, în această țară, care este și a noastră, în vederea unui viitor în care vom putea trăi ca o comunitate germană, contribuind prin valorile noastre culturale, sociale și economice în folosul întregii societăți.

Dorim să fim o comunitate de limbă germană în România, contribuind cu valorile noastre culturale, sociale și economice la întreaga societate.

În acest context, noi trăim aici nu doar prin simpla noastră existență ca indivizi și comunitate care încă nu a plecat, ci trăim aici cu un scop constructiv, bine definit. Caracterul constructiv al scopului nostru privește atît germanii din România cît și România ca întreg. Noi nu ne-am resemnat doar să trăim aici, ci dorim ca prin existența noastră să participăm la formarea României. Iar pentru viața noastră acest lucru înseamnă nu numai păstrarea și continuarea comunității germane ci înseamnă și participarea la o conviețuire corespunzătoare cu, și printre celelalte comunități culturale și lingvistice din acest stat.

*

Și dacă noi privim acest lucru împreună, aceasta înseamnă și o provocare pentru noi. Trebuie să redefinim împreună rolul nostru în societatea civilă

românească. Este evident că sîntem prea puțini pentru a juca un rol important. Important este nu atît mărimea rolului, ci modul în care conviețuim și gîndim în această țară. Cînd spunem „este și țara noastră” și „sîntem parte integrantă a acestei țări”, atunci noi vom încerca să gîndim pentru această țară cum să-și definească cel mai eficient poziția sa în contextul european.

Poate că Bucureștiul nu se așteaptă să fim preocupați de soarta țării, pentru că în evoluția istorică a statului național român nu era tradițională nici participarea minorităților și nici contribuția tradițiilor politice bănățene și ardelene la formarea conștiinței naționale. Imaginea statului-național este impregnată de o caracteristică profund monoetnică. Termenul de „patriotism constituțional” a pătruns doar în puține cercuri intelectuale și nu a fost transpus corect în contextul românesc sau în cel sud-est-central-european. Da, se poate spune că o imagine deformată etnic-națională a istoriei stă în calea dezvoltării unui patriotism care să-i unească pe toți cetățenii țării, și nu doar pe cei „cu sînge de roman” (pentru a aminti doar o expresie simbolică). Dar ideea patriotismului constituțional care îi reunește pe toți cetățenii țării dincolo de caracterul lor etnic, există. Porțile unei asemenea conviețuiri s-au deschis și în țara noastră, trebuie doar să pășim înăuntru.

Între 1918 și 1945 s-au risipit șansele creării unui alianțe patriotice ale tuturor grupurilor etnice din România Mare, tînără de atunci (care încă în 1939 fusese compusă în proporție de 30% de minorități etnice). Între 1945 și 1989 părea că în comunism a dispărut definitiv posibilitatea creării unei Românii a tuturor etniilor. Aceasta a fost cauza principală a emigrației masive a conaționalilor noștri germani din Banat și Transilvania. Cei mai mulți dintre noi nu au mai văzut un viitor și o viață cu sens pentru comunitățile germane în România pentru că doctrina de stat al lui Ceaușescu îmbina foarte periculos, primitiv, etno-naționalismul romantic al XIX-lea (cărui am închinat și noi, germanii în felul nostru) cu centralismul nivelator a unei unificări controlate de comuniști. Am ajuns la momentul redefinirii imaginii de sine a statului român. Cu toate că clișeele patetice preconceptuate își fac încă simțită prezența la suprafață, exemple de gîndire mai raționale pătrund din țările vestice și aduc pluralismul față de care România, prin președintele lui, s-a angajat în data de 22 decembrie 1989.

Aceasta înseamnă că trăim într-o țară în a cărei situație politică are loc o dezvoltare spirituală. Întrebarea nu este dacă această dezvoltare va continua sau nu. Întrebarea constă în faptul dacă vom contribui sau nu la aceasta.

*

Participarea sau neparticiparea la această dezvoltare nu depinde de ponderea demografică ci de potențialul spiritual și de angajamentul asumat. Cu siguranță și numărul persoanelor active are un rol important, dar nu este hotărîtor. Hotărîtor este dacă comunitatea germană care locuiește pe aceste meleaguri, prin experiența sa a contribuit la autopercepția politică post-decembristă a statului român cu ceva

care, față de dialogul dintre majoritatea română și minoritatea maghiară, activă din punct de vedere politic, poate constitui o viziune alternativă; o viziune care ar putea fi considerată ca o poziție de mediere și spre alte comunități minoritare cît și spre mințile deschise ale majorității românești.

Nu vrem să exagerăm, dar nici nu dorim să ne subapreciem. Vorbim despre participarea noastră la gîndire și la exprimare, pentru ca statul național de tip vechi, definit doar din perspectiva etniei majoritare, să se transforme într-un stat al tuturor cetățenilor și comunităților cetățenești. În baza principiilor subsidiarității avem modele de oferit. În primul rînd, avem cea mai veche și mai pregnantă experiență de minoritate politică în această țară. Nici un alt grup etnic nu a demonstrat loialitatea sa de grup minoritar față de majoritate atît de îndelungat și atît de consecvent. În al doilea rînd sîntem de încredere din trei puncte de vedere: 1) numărul mic – nici o majoritate sau minoritate în acest sens nu trebuie să ne considere un pericol; 2) un renume relativ bun – sîntem priviți de către concetățenii noștri ca oameni de încredere și capabili; 3) lipsa oricărei pretenții teritoriale sau imixtiunea din partea unei așa-zise țări-mame. În al treilea rînd, dincolo de numărul mic de persoane, ne putem baza pe resurse spirituale care vin din spațiul nostru lingvistic mai mare, un spațiu cu care sîntem în dialog permanent tocmai datorită păstrării identității noastre germane. Prin acest dialog putem participa, dacă dorim, la o discuție mai largă a conceptelor politice. Sarcina noastră, a acelor care trăim aici, constă, în mod evident, în receptarea și implementarea acestor concepte astfel încît ele să constituie răspunsuri la întrebările cu care se confruntă țara.

Nu sînt sigur că vom avea puterea pentru a ne asuma o astfel de co-responsabilitate pentru dezvoltarea europeană a realităților noastre românești. Dar sînt sigur că în acest sens contribuția noastră la România de azi ar avea șanse de reușită, și măcar încercarea de a participa la realizarea acestor deziderate face parte din scopurile noastre, prin care doream să justific afirmația că nu sîntem doar rămași aici, ci dorim să trăim aici, cu o viziune de viitor, gata să acționăm în consecință.

Desigur, primul deziderat al reprezentanței noastre politice, Forumul Democrat German, este să luptăm pentru drepturile care ne permit nouă, ca și comunitate germană din România, să ne dezvoltăm în deplină libertate. Și ca să ne putem dezvolta în libertate trebuie să fim reprezentați în mod corespunzător atît la București, Berlin cît și la Viena (poate și la Berna, Luxemburg și la Bruxelles). Dar această reprezentare la partenerii noștri interni și externi are sens pe termen lung doar dacă noi, cei care trăim aici, putem arăta generației tinere o imagine convingătoare și atrăgătoare a comunității germane. Viața noastră socială, culturală și spirituală ca și comunitate germană, va trebui să poată surclasa atracția alternativelor vestice sau mioritice (care cu siguranță există) care să nu poată să-i atragă pe tinerii noștri în altă direcție. Pentru că trăim aici cu adevărat nu trebuie să fim percepuți de către generația viitoare ca sfîrșitul unui model, ci am putea fi un model în care să merite să-ți investești propriul viitor.

Cu toții ne bucurăm de defilările portului popular, de dansurile populare și de posibilitatea ca tinerii să se cunoască și să se unească în acest cadru pentru munca și bucuria comună. Tocmai aici la Timișoara se poate observa, începînd cu 1991, că dansul popular este mult mai mult decît dansul popular în sine. Și chiar trebuie să fie mai mult! Tinerii noștri purtători ai portului popular ar trebui să înțeleagă practic dansînd, că această comunitate a germanilor din Banat, în cadrul căreia trăiesc, vrea să fie mai mult decît un element folcloric demn de apreciat. Folclor de ieri. Dimensiunea profundă, provocarea spirituală, politică ce rezidă în *a fi germani trăitori aici în Banatul românesc*, trebuie să capete un profil în viața noastră comunitară, pentru ca viitorul, pe care vrem să îl cîștigăm ca germani „hier Lebende” – aici trăitori – să fie mai vizibil – ca o șansă, ca o sarcină meritorie, dar și ca o problemă la a cărei rezolvare tinerii și bătrînii își pot măsura forțele (și prin discuții) împreună.

Scopul pentru secolul XXI al globalizării trebuie reformulat. Conviețuirea va trebui să ne preocupe mult mai profund în viitor decît am făcut-o în cei 13 ani de la Revoluție. În definirea acestei viziuni, precum am menționat anterior, ne pot fi de folos legăturile noastre cu spațiile lingvistice germane și nu în ultimul rînd, legătura cu concetățenii noștri care au emigrat. Cu toate că, în privința schimbărilor care ne așteaptă în viitoarea Românie europeană, tocmai concetățenii noștri plecați vor avea mai mult de învățat decît noi. Legăturile cu spațiul lingvistic german ne poate ajuta să ne regăsim venind din folclorul de ieri în realitatea de mîine ca o comunitate germană unită, care se ajută atît spre bucuria lor cît și spre folosul întregului stat. Acest proces de tranziție de la ieri spre mîine, pe de o parte, și de la Europa de Vest la sud-estul românesc european, pe de altă parte, va trebui să-l parcurgem și noi înșine, așa cum au făcut și strămoșii noștri. Va trebui să facem acest lucru în contextul unor condiții și modalități noi. Locul patosului lor luptător, trebuie să fie preluat de munca de convingere și strîngerea rîndurilor. Această provocare ne poate încuraja și ne poate asigura că, pentru noi germanii din România merită efortul de a rămîne și de a trăi împreună aici.

Traducere de László Kacsó

•

Paul PHILIPPI (n. 1923), istoric, doctor în teologie, doctor honoris causa al Institutului de Teologie Protestantă din Cluj, al Universității Babeș-Bolyai din Cluj, președinte de onoare al Forumului Democrat al Germanilor din România, autor a numeroase studii de istorie și teologie, printre care: *Kirchengemeinde als Lebensform* (1959), *Abendmahlsfeier und Wirklichkeit der Gemeinde* (1960), *Christozentrische Diakonie* (1963), *Als Lasarus leben* (1983), *Diaconica über die soziale Dimension kirchlicher Verantwortung* (1984), editor al seriei *Siebenbürgisches Archiv* și *Studia Transylvanica*.

Paul Philippi, *Gäste oder Vollbürger?*, publicat cu permisiunea autorului.

Tirolul de Sud

CHRISTOPH PAN

Tirolul de Sud, numit oficial „*Provincia Autonomă Bolzano/Sudtirol*”, este o parte a fostului Imperiu Austriac ce a intrat în componența Italiei în 1919 după primul război mondial. Astăzi Tirolul de Sud este una din cele peste 100 de provincii ale Italiei care se învecinează cu Austria. Populația sa se ridică la aproximativ o jumătate de milion (0,7% din totalul populației Italiei), din care două treimi (64%) le reprezintă vorbitorii nativi de germană, un sfert (25%) sînt vorbitori nativi de italiană, 4% sînt vorbitori nativi de ladină¹, iar 7% alții (imigranți).

Evoluția demografică a populației din Tirolul de Sud²

Recensămînt			Grupuri lingvistice				Totalul populației	
	italian		german		ladin			
1910	7.339	2,9%	223.913	89,0%	9.429	3,8%	251.451	100,0
1921	27.048	10,6%	193.271	75,9%	9.910	3,9%	254.735	101,3
1961	128.271	34,3%	232.717	62,2%	12.594	3,4%	373.963	148,7
1971	137.759	33,3%	260.351	62,9%	15.456	3,7%	414.041	164,7
1981	123.695	28,7%	279.544	64,9%	17.736	4,1%	430.568	171,2
1991	116.914	26,5%	287.503	65,3%	18.434	4,2%	440.505	175,0
2001	113.494	24,6%	296.461	64,4%	18.736	4,1%	460.635	183,2

Autonomia actuală a Tirolului de Sud datează oficial din 10 noiembrie 1971, cînd i s-au pus bazele prin Legea constituțională nr. 1. În acest (al doilea) Statut de Autonomie au fost transferate o serie de puteri autonome către Provincia Tirolului de Sud; aceste puteri sunt reglementate juridic de către un parlament local special (Consiliul Provincial) și exercitate de un organ executiv special (Guvernul Provincial) cu o structură administrativă corespunzătoare.

Autonomia Tirolului de Sud se bazează pe un acord încheiat între Italia și Austria la Paris în 1946. O primă autonomie pentru Tirolul de Sud a fost instituită

de Italia în 1948, dar era insuficientă și, ca atare, în anii 1960-61 a dus la o dispută între Austria și Italia în cadrul Organizației Națiunilor Unite.

Adunarea Generală a Națiunilor Unite a cerut Italiei să soluționeze problema Tirolului de Sud cu Austria în mod pașnic³ – însă la acea dată nu s-a înregistrat nici un succes demn de remarcat. Când, în 1961, o serie de activiști sud-tirolezi au scos în evidență angajamentele Italiei față de ONU atacând o serie de probleme concrete, ONU și-a reconfirmat Rezoluția anterioară.⁴ Italia a reacționat prin constituirea Comisiei celor Nouăsprezece în care erau reprezentate toate părțile implicate în dispută (1961-64). Această Comisie a elaborat propuneri care, în cursul negocierilor bilaterale la nivel de experți și de miniștri de externe, au fost transformate într-o serie de măsuri concrete numite “Pachetul” și apoi implementate pas cu pas. Acest proces de implementare a început în 1971 și a durat până în 1992. În acel moment Austria a declarat oficial în cadrul Națiunilor Unite că socotește rezolvată disputa Tirolului de Sud.

Funcționalitatea și experiențele autonomiei sud-tiroleze

După mai bine de treizeci de ani de dezvoltare și consolidare a autonomiei Tirolului de Sud se poate spune foarte bine că revendicările de protecție a minorităților germană și ladină au fost satisfăcute în cea mai mare parte. Protecția identității lor culturale și lingvistice a fost asigurată prin diferite măsuri:

- Limba germană este recunoscută ca *limbă oficială* egală cu limba italiană; de asemenea, ladina este recunoscută ca atare în regiunea autonomă de habitat ladin, adică în 8 din totalul de 116 municipalități, ceea ce înseamnă că în Tirolul de Sud există simultan trei limbi oficiale, una națională (italiana), una regională (germana) și una locală (ladina).

- Există un *sistem proporțional* care garantează persoanelor aparținând acestor trei grupuri o distribuie justă a posturilor administrative și a fondurilor pentru locuințele sociale în funcție de mărimea fiecărui grup.

Comisia de Miniștri a Consiliului Europei a adoptat *inter alia* următoarele concluzii cu privire la implementarea Convenției-cadru de către Italia:⁵

Italia a făcut eforturi dintre cele mai laudabile în multe domenii, inclusiv învățământul, mass media și participarea efectivă a minorităților germanofonă, ladină, francofonă și slovenă ce locuiesc în regiunile ce se bucură de autonomie specială. Seria de măsuri luate în favoarea minorității germanofone din Trentino-Alto Adige (Tirolul de Sud) au condus la un nivel meritoriu de protecție a acestei minorități, iar sistemul de alocare a posturilor publice strict în funcție de mărimea comunităților italofonă, germanofonă și ladină din provincia Bolzano (Tirolul de Sud) a contribuit la a se face mai efectivă participarea acestor grupuri.

- Păstrarea identității grupurilor lingvistice se fundamentează decisiv pe un *sistem de învățământ* ce cuprinde trei variante diferite ce garantează fiecăruia din

cele trei grupuri lingvistice *predarea în limba sa maternă* și însușirea celei de-a doua limbi respective:

- toate trei grupurile lingvistice au la dispoziție *grădinițe în limba maternă*;
- mulțumită unui acord referitor la titlurile academice încheiat între Austria și Italia în 1955, persoanele aparținând grupului germanofon își pot completa *studiile la universități din Austria în limba lor maternă*.

- Există posibilitatea receptării *programelor TV și radio* germane din țările germanofone învecinate. Mai mult, există un program public de radio și TV local în limba germană. Același lucru se poate afirma și despre ladină, chiar dacă într-o măsură mai redusă.

- În plus, există o rețea extrem de bogată și activă de peste 1.000 de asociații și organizații culturale, care este remarcabil de strânsă în ce privește cele 320 de mii de persoane care formează grupurile german și ladin – aproximativ de mărimea unui cartier din orice metropolă (!).

- Datorită posibilităților oferite de a Doua Autonomie, Tirolul de Sud are o economie înfloritoare bazată în principal pe trei piloni care se sprijină și se completează reciproc:

1. agricultura cu aproximativ 12% din populația activă;
2. producția (industria, comerțul și meșteșugurile) cu aproximativ 27% din populația activă;
3. serviciile cu aproximativ 61% din populația activă.

În vreme ce șomajul constituie una din cele mai grave probleme în întreaga Europă, el nu mai există în Tirolul de Sud unde s-a realizat ocuparea completă a forței de muncă încă de acum 15 ani ca urmare a unor politici de dezvoltare vizionare bazate pe instrumentul autonomiei. Venitul pe cap de locuitor este semnificativ mai mare decât media respectivă a Italiei, atingând 9.200 euro în 2001.⁶

Există, desigur, încă probleme care nu au fost rezolvate sau care urmează a fi rezolvate cum ar fi chestiunea toponomiei sau acele probleme care sunt relevante în mod special ca urmare a reformelor naționale italiene. Totuși, cazul Tirolului de Sud demonstrează că *autonomia* poate fi un instrument util pentru protecția minorităților și, ca atare, pentru prevenirea și soluționarea conflictelor.

Cîteva aspecte importante ale autonomiei Tirolului de Sud

Tirolul de Sud dispune de un vast tezaur de experiență practică ce poate fi folosit în soluționarea unor cazuri asemănătoare. Asemenea aspecte importante cu o posibilă pretenție de validitate universală sunt, de pildă, următoarele:

1. O particularitate a autonomiei Tirolului de Sud, care este în general puțin cunoscută, dar de importanță neprețuită și cu pretenție de valabilitate universală este *metoda*: implementarea fiecărei măsuri din Pachet (cu totul 137!), adică implementarea autonomiei, s-a bazat pe *procedura consensului* între Republica

Italiană și reprezentanții tuturor grupurilor lingvistice din Tirolul de Sud, între Comisia celor Doisprezece și Comisia celor Șase. Procedura are caracter exemplar deoarece împiedică ca un proces pe termen lung de protejare a minorităților să fie nimicit la ultima verigă din lanț, cea a implementării propriu-zise, printr-un vot unilateral covârșitor al populației majoritare. Această procedură poate fi cronofagă (în cazul Tirolului de Sud ea a durat din 1971 până în 1992, adică 22 de ani!), dar este de neînlocuit.

2. Un alt aspect privește maniera în care a fost aplicat în serviciile publice *sistemul proporțional*.

În timpul perioadei fasciste a Italiei, serviciile publice cuprinzând de pildă căile ferate, spitalele sau școlile, au devenit aproape în mod excepțional, adică cu o cotă de peste 90%, un domeniu al italienilor cu toate că ponderea lor din totalul populației era de numai aproximativ o treime. Revizuirea acestui dezechilibru problematic printr-un sistem de proporționalitate era preconizată să se realizeze într-o perioadă de tranziție de 30 de ani, adică perioada unei generații, pentru a se evita cazurile de nedreptate flagrantă. Nu au fost permise în acest context demiterile, astfel că numai posturile vacante din motive „naturale” (pensionare) puteau fi ocupate supraproporțional de persoanele germanofone și ladine pentru a crește cota lor respectivă.

Această procedură înceată și prudentă a fost în principal consecința a două lucruri bine înțelese: În primul rând, vechii nedreptăți nu trebuia să i se răspundă cu o nouă nedreptate. În al doilea rând, la acea dată, pregătirea profesională a persoanelor vorbitoare de germană și ladină era în mare parte necorespunzătoare și trebuia de aceea perfecționată pentru a le permite acestora să accedă la posturi ce presupuneau o înaltă calificare.

Realizarea sistemului de proporționalitate etnică a fost, de jure, planificată pentru anul 2002. În realitate, el a fost aproape realizat în 1995, adică cu aproape zece ani mai devreme. Această problemă poate fi deci socotită ca aproape soluționată.

3. O altă particularitate sud-tiroleză se poate regăsi în faptul că autonomia sa conține o *combinație de elemente de autonomie teritorială, culturală și locală* care îi conferă flexibilitatea necesară pentru a corespunde nevoilor speciale ale celor trei grupuri lingvistice.

Înainte de toate, autonomia Tirolului de Sud este o *autonomie teritorială* întrucât ea este legată de o zonă geografică definită (cea a Provinciei Bolzano). Mai mult, competențele în domeniile educației (școlile) și culturii sunt supravegheate separat pe secții de către diferitele grupuri lingvistice – în spiritul *autonomiei culturale*. În fine, există o *autonomie locală* în ce privește cele 8 municipalități cu majoritate ladină.⁷ Spre deosebire de celelalte 108 municipalități din Tirolul de Sud, ele sunt trilingve, adică limba ladină este în zona respectivă egală cu celelalte două limbi oficiale, italiana și germana.

Amestecul celor trei elemente ale autonomiei a permis fiecăruia dintre cele trei grupuri lingvistice să creeze un sistem școlar propriu ce corespunde nevoilor lor specifice. În plus, el a permis ca o a treia limbă să devină limbă oficială cu toate că este vorbită de numai 4% din populație, chiar dacă într-o măsură redusă, ceea ce este foarte important pentru păstrarea și dezvoltarea acestei limbi, deoarece atunci când o limbă mică este folosită doar în sfera privată ca așa-numită limbă de bucatărie, șansele ei de supraviețuire se diminuează considerabil. Nu este același lucru dacă această limbă mică devine o limbă a administrației, deoarece administrația trebuie să reacționeze la toate fenomenele dezvoltării moderne, chiar dacă uneori cu o întârziere considerabilă. De aceea, o limbă administrativă este obligată să-și continue dezvoltarea pentru a reacționa lingvistic la dezvoltarea modernă. Aceasta crește șansele de supraviețuire ale unei limbi. Este remarcabil că acest lucru a fost posibil în cazul ladinei fără să se creeze probleme pentru cele două grupuri lingvistice mai mari care nu au opus, în consecință, nici o rezistență.⁸

4. O altă particularitate ce trebuie subliniată în contextul dat este bilingvismului instituțional din Tirolul de Sud, toate instituțiile fiind obligate să fie bilingve – în zona ladină chiar trilingve – în ce privește contactele orale sau scrise cu cetățenii. Ca urmare, persoanele aparținând grupului lingvistic italian sau german – și în zona lor, ladinii – își pot folosi limba maternă în contactul cu autoritățile publice.

Din punct de vedere teoretic, aceasta ar putea însemna că numai angajații serviciilor publice din Tirolul de Sud, adică 15% din totalul populației active (în 1991, numărul total al persoanelor active se ridica la 201.400, din care 32.000 erau angajate în sectorul serviciilor publice) sau 7% din totalul populației trebuie să fie bilingvă pentru a permite restului populației să rămână monolingvă.

Practica arată totuși că doar bilingvismul instituțional nu este suficient pentru coexistența mai multor grupuri lingvistice, ci el trebuie completat de bilingvismul individual ca obiectiv mai înalt care merită eforturi. Bilingvismul individual înseamnă că fiecare individ ar trebui să stăpânească cea de a doua limbă în măsura necesară contactelor sale private și profesionale. Mai ales în economia privată a Tirolului de Sud, bilingvismul a devenit o necesitate indispensabilă, nu atât de jure, cât de facto. Aceasta înseamnă totodată protecția angajaților locali în fața potențialilor competitori străini – în respectul principiului de egalitate al Uniunii Europene.

5. Un aspect a cărui importanță nu poate fi îndeajuns subliniată este *rezultatul pozitiv* al Tirolului de Sud *în lupta cu șomajul*. Faptul de a se fi ajuns la o ocupare completă a forței de muncă cu numai 2% șomeri într-o perioadă în care șomajul devine una din cele mai mari probleme ale Uniunii Europene, constituie un succes remarcabil al autonomiei Tirolului de Sud. Înainte de toate există trei cauze:

Prima este rămânerea în urmă a dezvoltării industriei în Tirolul de Sud. Acest fost neajuns s-a prefăcut mai târziu în avantaj, întrucât tocmai sectorul industrial este acela în al cărui specific este substituirea mîinii de lucru de către mașini. Reversul

este că progresul tehnic devine primul factor de reducere a locurilor de muncă în producția industrială. Sectorul industrial nereprezentând o cotă mare din economia Tirolului de Sud, acest fenomen nu a luat aceeași amploare ca în țările superindustrializate.

A doua: chiar dacă puterile și competențele Tirolului de Sud nu includ instrumente clasice ale politicilor economice precum politicile de credit și finanțare, politicile fiscale, monetare, etc., a fost totuși posibil în cadrul posibilităților modeste ale autonomiei Tirolului de Sud să se urmeze politici de dezvoltare economico-socială, orientate totodată spre crearea de locuri de muncă. Au fost în principal trei instrumente care au putut fi folosite în direcționarea economică și socială, adică *planificarea mediului înconjurător*, *promovarea economică* și *politicile bugetare* care au asigurat împreună măsurile de sprijin în sfera politicilor structurale, educaționale, culturale și sociale, un veritabil echipament, chiar dacă format din expediente⁹ de impulsionare o politică de dezvoltare, sensibilă față de mediu și în același timp eficientă pentru ocuparea forței de muncă.¹⁰ Succesul nu a întârziat să apară.

În fine, nu trebuie trecut cu vederea faptul că în jur de 90% din venitul realizat din taxele colectate în Tirolul de Sud intră în componența propriului său buget. De aceea, resursele disponibile sunt considerabile, aproximativ duble față de cele ale puternic industrializatei Lombardii. Însă numai disponibilitatea fondurilor în sine nu poate eradica șomajul. A fost necesar să se combine toți cei trei factorii menționați pentru a se ajunge la ocuparea completă a forței de muncă și la menținerea acestei stări, întrucât șomajul este un pericol mortal pentru o minoritate slabă din punct de vedere economic.

6. În fine, fenomenul rolurilor duble sau multiple ale grupurilor lingvistice din Tirolul de Sud, rezultate din autonomia sa, reprezintă o particularitate remarcabilă.¹¹ Toată lumea a trebuit – și încă mai trebuie – să învețe cum să facă față modelelor de comportament contradictorii ale acestor roluri: o minoritate, de pildă, nu își poate permite să fie *generoasă* cu drepturile sale la protecție, ci trebuie să fie extrem de *atentă* cu moștenirea sa culturală. Pe de altă parte, majoritatea trebuie – și își poate permite – să fie *generoasă* fără să-și pericliteze propria identitate culturală. Rolul de majoritate presupune totdeauna de aceea generozitate față de minoritatea locală, o generozitate pe care minoritatea nu și-o poate permite fără să renunțe la propria identitate. Ba primul, ba al doilea model este necesar, fiecare la timpul potrivit, la locul potrivit, în situația potrivită. În interesul autonomiei Tirolului de Sud este esențial pentru toate părțile implicate să facă diferența mai atent între respectivele modele de comportament al rolului specific.

7. Poate părea surprinzător că și *grupul lingvistic italian* din Tirolul de Sud trebuie luat în considerare în cadrul problemelor de protecție a minorităților. Surprinzător deoarece italienii aparțin națiunii care dă numele Italiei, ceea ce înseamnă că aparțin majorității naționale care nu are nevoie de protecție de tipul

cele aplicate minorităților. Însă ca minoritate locală în Tirolul de Sud, ei devin o așa-numită *minoritate în minoritate* și pot cere ca autonomia Tirolului de Sud să nu le prejudicieze niciodată drepturile și libertățile omului universal recunoscute.¹²

Considerații finale și perspective

Dezvoltarea de după 1945 a Tirolului de Sud trebuie văzută în lumina ideii călăuzitoare de *protecție a minorităților prin autonomie*. Anumite aspecte particulare ale autonomiei Tirolului de Sud prezintă cu adevărat interes interregional sau chiar internațional. În jur de 103 milioane din totalul de 757 de milioane de europeni ce trăiesc între Atlantic și Urali sunt persoane ce aparțin minorităților. Aceasta înseamnă că unul din șapte europeni aparține uneia din cele 337 de minorități etnice sau naționale din Europa. Autonomia Tirolului de Sud are de aceea o importanță politică pentru întreaga Europă.

Din acest punct de vedere, Tirolul de Sud este în mod obișnuit numit un *model*. Însă termenul de *model* este exagerat și nepotrivit situației reale deoarece Tirolul de Sud nu poate și nici nu dorește să fie un *model de perfecțiune*, ci este doar unul din puținele cazuri rezolvate pozitiv. Tirolul de Sud se aseamnă, de aceea, mai mult cu un atelier ce are un *tezaur de experiențe* ce ar trebui evaluat științific. Numai anumite particularități ale autonomiei Tirolului de Sud pot fi considerate un model, altele mai puțin sau deloc. Însă chiar și o astfel de evaluare realistă demonstrează importanța politică pentru Europa a experiențelor pe termen lung ale Tirolului de Sud întrucât ele ar putea fi folosite în accelerarea și facilitarea rezolvării unor cazuri similare. □

Note:

1. Ladina este o limbă reto-romană.
2. *Autonome Provinz Bozen*. Landesinstitut für Statistik: Statistisches Jahrbuch für Südtirol 2002, p. 108.
3. Rezoluția 1497 (XV) a ONU, a 909-a sesiune plenară, 31 octombrie 1960: "Adunarea Generală...
 - i) Îndeamnă cele două părți implicate să reia negocierile în vederea găsirii unei soluții pentru toate diferențele legate de implementarea acordului de la Paris din 5 septembrie 1946;
 - ii) Recomandă ca, în cazul în care negocierile... nu vor avea rezultate satisfăcătoare într-o perioadă rezonabilă de timp, ambele părți să acorde atenția cuvenită posibilității de a căuta o soluție pentru diferendul lor prin oricare din mijloacele prevăzute de Carta Națiunilor Unite...
 - iii) De asemenea, recomandă ca țările în cauză să se abțină de la orice acțiune care ar putea umbri relațiile lor prietenești."
4. Rezoluția 1661 (XVI) a ONU, a 1067-a sesiune plenară, 28 noiembrie 1961: "Adunarea Generală...
 - reamintind Rezoluția sa 1497 (XV) din 31 octombrie 1960.
 - luând notă cu satisfacție de negocierile ce au loc între cele două părți interesate,
 - luând notă totodată de faptul că disputa rămâne deocamdată nesoluționată,

- face apel pentru continuarea eforturilor de către cele două părți pentru a găsi o soluție în acord cu paragrafele 1, 2 și 3 ale rezoluției menționate mai sus.”

5. Consiliul Europei, Comisia de Miniștri. Rezoluția cu privire la implementarea de către Italia a Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale, adoptată de Comisia de Miniștri la 3 iulie 2002 (ResCMN(2002)10).

6. În 2001, el se ridică la 23.912 euro/familie, unde familia = 2,6 persoane = 9.197 euro/per capita (cfr. Handels-, Industrie-, Handwerks- und Landwirtschaftskammer Bozen: Südtirols Wirtschaft. Struktur und Besonderheiten. www.hk-cciaa.bz.it/servizi/wifo/publicazioni/economia.atesina...htm, and Autonome Provinz Bozen, Landesinstitut für Statistik: Statistisches Jahrbuch für Südtirol 2002, p.101).

7. Abtei/Badia, Kurfürst/Corvara, Enneberg/Mareo, St.Christina in Groden/S.Crestina-Gherdeina, St.Martin in Thurn/S.Martin de Tor, St.Ulrich/Urtijei, Wengen/La Val, Wolkenstein in Groden/Selva.

8. Nu se poate spune același lucru de exemplu în cazul suedezilor din Finlanda. Proporția lor din totalul populației de 6% este asemănătoare cu cea a ladinilor din Tirolul de Sud, însă totuși suedeza este cea de a doua limbă oficială a Finlandei și o mulțime de finlandezi preferă să-și însușească o a doua limbă cu o răspindire mai mare, cum este engleza. Rezistența rezultată din astfel de motive poate deveni periculoasă pentru ideea de protecție a minorităților și ar fi mai bine să fie evitată.

9. În rîndul acestora se numără măsuri structurale cum ar fi de pildă construcția de drumuri sau dezvoltarea infrastructurii în tot ţinutul, pînă la aşezările cele mai izolate din munţi, promovarea selectivă a învăţămîntului profesional sau crearea de proprietate privată în rîndul claselor mijlocii sau de jos prin politici corespunzătoare de locuinţe etc. Pentru mai multe detalii, vezi Autonome Provinz Bozen-Südtirol: *Landesentwicklungs Programm I u. II 1980-1981-1982*. Publicație specială anexată documentului de informare a parlamentului provincial și guvernului provincial, Bolzano 1980; de asemenea, Autonome Provinz Bozen-Südtirol (Ed.): *Südtirol Leitbild 2000. Landesentwicklungs- und Raumordnungsplan*, Bolzano 1995.

10. Primul program de dezvoltare a provinciei 1980-82 a inițiat o schimbare de direcție de la creșterea cantitativă la una calitativă. Aceasta reprezenta un criteriu complet nou. Un pachet de măsuri în sfera planificării mediului și construcțiilor trebuia să pună stavilă supraîncălzirii creșterii economice, iar politicile de promovare a noii direcții economice a provinciei trebuia să inițieze schimbarea curentului de la expansiunea cantitativă din anii șaptezeci la o fază mai pronunțată calitativă a consolidării (pentru detalii vezi Christoph Pan: *Sozialer Wandel in Südtirol 1960-1985. Schriftenreihe des Südtiroler Wirtschafts- und Sozialinstitut* vol.74, Bolzano 1985, p.56 și următoarele).

11. Rolurile duble există în cazurile în care germanii sunt în același timp o minoritate națională în Italia și o majoritate de două treimi în Tirolul de Sud autonom, în vreme ce italienii aparținînd pe de o parte națiunii care dă numele Italiei și ca atare majorității naționale, formează pe de altă parte în cadrul Provinciei Bolzano autonome (Tirolul de Sud) o minoritate locală de aproximativ 25%. Astfel de roluri multiple pot fi individualizate de pildă prin orașul Bolzano: el are o majoritate italiană de 73% și este capitala provinciei autonome cu o majoritate germană de 64% din cadrul Republicii Italiene care are o majoritate italiană de 94%.

12. Cfr. Felix Ermacora, Christoph Pan et alii: *Autonomy Rights of Ethnic Groups in Europe. Discussion Document for a Special Convention*, în: *Protection of Ethnic Groups in Europe*, Ethnos volume 46, Vienna 1994, p.167 (Art.6). De asemenea, Declarația ONU cu privire la drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale sau etnice, religioase sau lingvistice, 18 decembrie 1992, art.8 para.2: „Exercitarea drepturilor expuse în prezenta Declarație nu trebuie

să prejudicieze beneficierea de către toate persoanele de drepturile și libertățile omului recunoscute universal.” De asemenea, Consiliul Europei, Recomandarea 1201 pe marginea unui protocol adițional cu privire la drepturile minorităților către ECHR, 1 februarie 1993, art.13: „Exercitarea drepturilor și libertăților cuprinse în acest protocol se aplică integral persoanelor aparținând majorității din ansamblul statului, dar care constituie o minoritate într-una sau mai multe din regiunile sale.”

Traducere de Doina Baci

*

Christoph PAN (n. 1938) este director al *South Tyrolean Institute of Ethnic Groups* din Bolzano și profesor de sociologie politică la Universitatea Innsbruck, Austria. Are ca principale arii de interes științific cercetarea democrației, prevenirea conflictelor și problemele privind minoritățile. A publicat numeroase studii, articole cu privire la conflictele regionale, în special din punct de vedere etnic. A cooperat cu mai multe organizații internaționale, desfășurând activități în diferite state europene în calitate de expert în problematica minorităților. A participat la misiuni de monitorizare în mai multe țări est-europene. A fost distins cu premiul *Pro Minoritate* al Republicii Ungare în 1995.

Christoph Pan, *South Tyrol*, studiu prezentat la Universitatea de Vară de la Tușnad, la 21 iulie 2003 și preluat cu permisiunea autorului.

Libertatea religioasă și integrarea europeană

La data de 26 iunie 2003 a avut loc la Cluj Forumul Centrului Intercultural al Ligii PRO EUROPA intitulat „Libertatea religioasă și integrarea europeană”. Au fost invitați reprezentanții cultelor religioase, autorităților publice, partidelor politice democratice, societății civile, presei. Au participat printre alții Ana Bulai, sociolog, reprezentantă în România a companiei AB Research Group; Alexandru Vlad, scriitor și traducător, redactor la revista Vatra din Tg-Mureș; Ovidiu Pecican, istoric și scriitor, conferențiar la Facultatea de Studii Europene al Universității Babeș-Bolyai, secretar de redacție al ediției române al revistei Provincia; Dan Sorin Șandor, lector la Catedra de Administrație Publică a UBB; Szép Gyula, vicepreședinte executiv al UDMR cu probleme de cultură și culte; Fehér Attila, secretar eparhial al Bisericii Evanghelice-Luterane; Cornel Vereș, pastor la Biserica Baptistă din Cluj, președintele comunității baptiste; Adina Ștefan, redactor la Radio „Vocea Speranței” din Cluj; Ștefan Tomoiogă, reprezentant al Bisericii Adventiste; Kovács Gyula, reprezentant al Eparhiei Reformate din Ardeal, preot și consilier în probleme ecumenice; Mircea Marțian, preot greco-catolic, consilier eparhial al Episcopiei Greco-Catolic de Cluj-Gherla pentru imagine și relații cu mass-media; Ion Pațiu, purtător de cuvânt al Comitetului de Acțiune și Răspundere al Memorandumului; Ion Mureșan, editorialist la Evenimentul Zilei; Doina Cornea; Ana Ludușan, președinta LADO, filiala Cluj; Ulrich Bürger, directorul Centrului Cultural German din Cluj, istoric; Radu Preda, conferențiar la Facultatea de Teologie Ortodoxă a UBB Cluj și alții.

Lucrările Forumului au fost moderate de Smaranda Enache, copreședintă a Ligii Pro Europa. Din partea organizatorilor au mai participat Szokoly Elek, directorul Centrului Intercultural și Laura Ardelean, coordonatoarea de program a Centrului Intercultural.

I. Relația bisericii cu statul. Rolul cultelor religioase în procesul integrării în Uniunea Europeană

Smaranda Enache: Aș vrea să vă împărtășesc faptul că ideea acestei mese rotunde o avem de mai mult timp. Pentru că ne numim, Liga Pro Europa, sintem interesați de progresele și de drumul României pe calea integrării europene, în ultimii 13 ani am promovat în mod constant această integrare europeană și am încercat să desfășurăm o campanie de sensibilizare pentru respectarea criteriilor politice ale integrării europene, criterii care țin de democrație, pluralism, drepturile omului, drepturile minorităților și o administrație transparentă. În acest context ne preocupă evident și problema libertății religioase și problema armonizării cât mai rapide a politicilor publice, problema relației între stat și biserică, așa cum se prezintă în România și cum se prezintă în statele membre ale Uniunii Europene. Tema nu este numai una românească, dezbaterea despre relația stat-biserică este prezentă în toate statele membre ale Uniunii Europene. După cum vom afla din prima prezentare există diverse modele legate de tradițiile statelor europene în privința acestei relații. Nu putem spune că există vreun standard unitar pe care România ar trebui să-l adopte. Dimpotrivă, în domeniul acesta există o multitudine de situații. Dar toate aceste situații au o trăsătură comună și acestei trăsături comune va trebui să i se adecveze și România înainte de 2007, și după 2007 cu atât mai mult. Și anume, această trăsătură comună este că relația stat-biserică este un transparentă indiferent de tipul ei, în care transferul de fonduri, diversele modalități de sprijin financiar, logistic pe care statul îi acordă bisericilor este transparent. În contrast am putea spune că încă în România există o față ascunsă a acestei finanțări din bani publici pentru diversele culte. Îl invit pe domnul Sorin Dan Șandor, lector la Universitatea Babeș-Bolyai, să ne prezinte prima expunere: „Relația bisericii cu statul”.

Dan Sorin Șandor: Trebuie să precizez pentru început că în acest material am folosit perspectiva specifică domeniului în care activez, deci reflectă punctul de vedere al administrației publice, și trebuie să recunosc, nu posed niște cunoștințe religioase deosebite. În primul rând această relație dintre stat și biserică are un istoric destul de lung. Probabil, mi-am permis să emit o ipoteză: în Biblie găsim prima idee de separație între Stat și Biserică. Avem: „Dați dar Cezarului ce este al Cezarului și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu”. Nu trebuie să uităm că și persecuția suferită de creștini în timpul Imperiului Roman se datora în mare măsură faptului că negau divinitatea împăraților. Pe parcursul istoriei am putea spune că au fost două etape mari în relația stat-biserică: o perioadă în care biserica a încercat să-și impună primordialitatea în fața statului privit ca putere atemporală. Ulterior statul a reușit să devină principalul actor în această relație ajungându-se pînă la faptul că monarhul impunea religia credincioșilor. În perioada reformei s-a văzut cel mai clar, avem inclusiv la Dieta de la Ausburg din 1555 la care s-a adoptat principiul conform căruia populația unui stat trebuie să urmeze religia conducătorului. Ulterior, începînd

din secolul 18 lucrurile se pun mai de grabă la ceea ce începea să fie un nucleu de societate civilă. Pe de o parte în Franța exista influența în principal a liber-cugetătorilor care contestă religia și contestă în același timp și statul ca fiind prea legat de Biserică. Și ca rezultat avem în timpul revoluției franceze declarația drepturilor omului care dincolo de faptul că impune libertatea religioasă, ea pune de asemenea bazele unei separări cât mai complete între stat și biserică.

Pe de altă parte în SUA avem o reacție asemănătoare, dar provenită din altă sursă. Populația celor 13 colonii era mult mai diversificată din punct de vedere religios și de aceea în 1791 formularea primului amendament la Constituția SUA prevede, pe de o parte, interzicerea stabilirii unei religii oficiale, poate ca și reacție la anglicanismul care era religie de stat în Imperiul Britanic și, pe de altă parte, încerca să stabilească un zid de separație între stat și biserică. Ulterior jurisprudența americană a mers pînă acolo încît să ceară ca statul să nu facă absolut nimic pentru religie. Inclusiv mergîndu-se pînă la faptul că – acesta este un caz relativ recent în statul Georgia – o organizație de apărare a drepturilor omului a cerut conducerilor comitetelor școlare să nu mai numească vacanța de Crăciun, ci să fie de iarnă, pentru că conceptul de Crăciun este specific doar religiilor creștine și nu ar respecta diversitatea religioasă din SUA. Ca să ajungem la o încheiere a acestei etape istorice în cele din urmă avem cîteva trăsături care guvernează această relație dintre stat și biserică, deci:

- libertatea religioasă este recunoscută în toate țările democratice;
- de asemenea, există un grad de autonomie a bisericii care merge pînă la autonomie totală sau în cele care există biserici naționale, pînă la un anumit grad, dar oricum este destul de mare. Există posibilitatea unor servicii religioase facilitate sau finanțate de stat în așezăminte publice, pot exista ajutoare financiare directe sau sub forma unor reduceri de taxe. Există participare și/sau reprezentare în școli și mass-media, și mai există un sprijin, bazat însă pe egalitate de tratament între biserici în domeniul cultural și social, cum ar fi în cazul monumentelor istorice sau al protecției sociale.

Care este cazul României? Din punct de vedere istoric este clar că în România biserica a fost subordonată autorității statului în mult mai mare măsură decît erau în aceeași epocă alte biserici din Europa. După 1948 am trăit o perioadă în care religia era tolerată, statul comunist era ateu 100%, poate mai mult decît atît, deși totuși intervenea în treburile bisericii. Pe de o parte există cazul desființării Bisericii Române Unite, pe de altă parte, vorbim despre faptul că patriarhul Bisericii Ortodoxe era numit cu acordul statului, de faptul că existau preoți care erau membri ai Marii Adunări Naționale. Cum se regăsește acest principiu al separării între stat și biserică în Constituția României? Spre deosebire de Franța, care din 1905 prevedea că statul francez este laic și separarea stat-biserică este totală, în România probabil că asta este una dintre puținele părți din Constituția franceză care nu a

fost nici măcar introdusă în discuție ca propunere. La fel, avem de-a face cu recunoașterea libertății de gândire, libertatea credinței religioase, libertatea de conștiință. Avem un drept al cultelor religioase de a se organiza conform statutelor proprii, și aveun un paragraf 5 din articolul 129, care prevede autonomia față de stat, dar cultele se bucură de sprijinul acestuia. Inclusiv prin înlesnirea serviciilor religioase în armată, în spitale, în penitenciare și în orfelinate. Discuțiile au fost destul de aprige la acest capitol, printre propuneri aș aminti o propunere de interzicere a prozelitismului religios, asta este o prevedere care se întâlnește numai în Constituția Greciei, și în aceleași condiții, în sensul că ideea de bază este că se dorea protejarea Bisericii Ortodoxe care în Grecia este recunoscută în Constituție ca biserică dominantă. De asemenea, multe propuneri erau legate de obligativitatea învățământului religios în școli. Să încercăm să vedem cum se desfășoară astfel de activități înlesnite de stat. Pe de o parte, este armata unde ar merita remarcat faptul că această activitate nu s-a desfășurat pe baza unei legi ci a început printr-un protocol între Ministerul Apărării și Patriarhia Română Ortodoxă, iar obiectivele asistenței religioase în armată ar fi transmiterea elementelor de credință proprii cultului căruia aparțin militarii, cultivarea sentimentelor patriotice și contribuția la combaterea manifestărilor antisociale.

În învățământ, religia este prezentă în România în mult mai mare măsură decât în alte țări europene. Dacă ne uităm la clasele I-VIII, am putea să ne dăm seama cum din aria curriculară „Om și societate” religia are un număr de 8 ore în acești ani de școală, geografia sau istoria, discipline pentru capacitate, au prevăzute între 6 și 10 ore pe totalul celor 8 ani de școală generală. În învățământul superior există facultăți de teologie la mai multe universități de stat din țară. Pot să dau exemplul universității noastre unde avem teologie ortodoxă, catolică, reformată. Există planuri și pentru o a cincea facultate de teologie, una neoprotestantă, și aici se pregătesc preoți, dar și în domeniul asistenței sociale, comunicare. Ne-am pune întrebarea, care este scopul învățământului religios? Ce urmărește statul român? Am spus să vedem dacă există un scop. În principiu nu s-a declarat nicăieri dacă am avea sau nu un scop acolo. În parte s-ar putea să fie vorba despre dobândirea unei culturi generale în domeniu. Să aflăm ce este religia. În practică s-ar putea să fie vorba mai degrabă de a forma copiii ca buni creștini. Dar se mai poate întâmpla să fie un fel de evanghelizare a copiilor, ceea ce rămâne de văzut este care ar trebui să fie obiectivele introducerii religiei în diferite instituții.

Un alt aspect important este cel al susținerii financiare. Statul român acordă o sumă destul de mare pentru astfel de activități. Încă din 2001 aveam circa 860 de miliarde la bugetul secretariatului de stat pentru culte. Aceasta a scăzut doar pentru faptul că un număr de angajați neclericali au trecut în îngrijirea bugetelor locale. Practic în bugetul propus pe 2003 erau 643 de miliarde pentru salarizarea personalului clerical, 147 miliarde pentru susținerea cultelor și 31 de miliarde

pentru susținerea așezămintelor BOR din afara granițelor. Ceea ce este o sumă destul de mare și mai trebuie spus că, prin Legea 125 din martie 2002 există posibilitatea ca statul să aloce bani inclusiv pentru construcția de noi biserici. Pînă la apariția respectivei legi se puteau acorda bani doar pentru restaurarea bisericilor care erau considerate monumente istorice.

Care este tratamentul aplicat de către stat religiilor? Toate statele europene, nu doar cel român, caută să aibă parteneri instituționali. Și aici discută doar cu bisericile care sînt recunoscute. În România problema e că dincolo de cele 14 culte care erau recunoscute de pe vremea comunismului, plus greco-catolicii care au redevenit oficiali pe baza unui decret-lege din 1990, celelalte culte nu reușesc să fie recunoscute ca parteneri instituționali, care le-ar da posibilitatea să pătrundă și în școli, în armată, să beneficieze de salarii pentru personalul clerical sau neclerical, eventual chiar pentru construcția de biserici. Practic, o modalitate prin care se refuză acest lucru ar fi legat de art. 13 din decretul 177 din 1948 care stipulează că recunoașterea cultelor oficiale se face pe baza decretului prezidiului Marii Adunări Naționale, și neavînd respectivul organism, pînă o să așară o nouă lege a cultelor, nu s-ar putea înregistra nici un nou cult. Acum, în ultimele săptămîni, s-ar putea înregistra o nouă abordare. Poate ați citit și-n ziare că Martori lui Iehova au obținut o decizie judecătorească prin care sînt recunoscuți ca și cult oficial. Trebuie văzut în ce măsură respectiva sentință va rămîne definitivă.

O altă problemă ar putea fi: în ce măsură bisericile încearcă să acționeze asupra statului, să impună anumite politici care să fie respectate la nivelul statului? Aici ar fi două probleme: în primul rînd, cum ne hotărîm să definim această relație? Pe plan mondial există trei situații: avem o biserică oficială, am putea avea o biserică dominantă sau declarăm că toate cultele sînt egale între ele. Și noi la ora actuală ar trebui să fim în cea de-a treia situație, nu există un cult care să fie, oficial vorbind, mai presus decît celelalte. O posibilitate ar fi fost dacă se adopta legea cultelor în prima variantă elaborată în 1999, cînd Biserica Ortodoxă era declarată biserică națională, indicînd clar un statut de biserică dominantă. Dar la presiuni externe respectiva variantă nu a fost adoptată. Legat de politicile publice pe care încearcă să le impună bisericile au existat probleme legate de dezincriminarea homosexualității sau legalizarea prostituției la care bisericile s-au opus destul de vehement, au mai existat și mai există unele legate de avorturi, multe lucruri legate de morală creștină. De asemenea, mai există propineri legate de reprezentarea din oficiu ai reprezentanților cultelor religioase în Parlament.

Un alt punct de vedere ar fi, în ce măsură statul care finanțează anumite activități ale bisericilor ar putea să privească asistența religioasă ca un serviciu public – în general partea aceasta este singura excepție a asistenței –, statul finanțînd servicii publice pentru cetățenii săi. În ce măsură statul ar putea impune anumite condiții în acordarea acestui serviciu care este măcar în parte finanțat de el. Știm

că există și contribuții pentru biserică. Cei care nu plătesc respectiva contribuție ar trebui sau n-ar trebui să beneficieze de serviciile religioase? Aceasta ar trebui sau n-ar trebui să fie taxate? Se știe că există o practică destul de des încetățenită a plății, în general neînregistrată în documente, a serviciilor religioase. Ca și concluzie, România ar trebui să-și definească cât mai clar care este atitudinea sa față de biserică. Deci ce dorim să facem în această relație. Care este poziția statului față de biserică: ce acordă bisericii și pe ce criterii. Acest aspect al criteriilor este deosebit de important. De exemplu, învățământul religios în școli: cine trebuie să-l asigure? Dacă lăsăm ca biserica să stabilească cine să facă respectivele ore de religie sau formăm proprii noștri profesori. În armată: cum asigurăm soldaților de diferite confesiuni serviciile religioase? La fel în spitale: dacă deschidem capele pentru un cult anume sau o capelă care să fie folosită în comun pentru toți reprezentanții cultelor ș.a.m.d. Și în general, dacă statul încearcă într-un fel sau altul să influențeze credința pe care și-o alege fiecare cetățean. În principiu, acest lucru nu trebuie să se întâmple. Deci statul trebuie să lase alegerea credinței pe seama cetățeanului. Și dacă face altfel, greșește profund.

Smaranda Enache: Mulțumim foarte mult pentru această introducere și mulțumim mult și pentru detaliile pe care Dumneavoastră, ca autor al acestui studiu, le-ați omis, considerînd că sînt detalii care ar putea să plictisească auditoriul. Dar privind la pagina a doua din prezentarea dumneavoastră vedem în ultimul paragraf o referire la statutul de religie oficială a diverselor religii în diverse state ale lumii și putem să tragem repede concluzia că sînt relativ puține state europene, membre ale UE, în care să există o religie oficială. Și cred că dacă am analiza mai detaliat ce înseamnă religie oficială luterană, de exemplu în Danemarca, probabil că am ajunge destul de ușor la concluzia că aceasta nu oferă un statut privilegiat Bisericii Lutherane. Este doar o constatare numerică tradițională și istorică. Deci există state membre ale UE care au o biserică tradițională considerată ca oficială sau națională, dar acest lucru nu induce o diferențiere între statutele bisericilor.

Cred că, faptul că am început această discuție cu o prezentare din perspectivă administrativă ne introduce direct în miezul problemei. Sîntem în jurul acestei mese atît reprezentanți ai cultelor cît și reprezentanți ai societății civile seculare sau laice, și fără îndoială că avem un scop comun: statul să funcționeze bine. Am vrea să vă invităm să vă spuneți opinia despre relația dezirabilă într-un stat modern între autorități și biserici, și relația, așa cum se prezintă ea, în România, respectiv care ar fi recomandările pe care le-am putea eventual face. Deci relația stat-biserică, cum se prezintă ea astăzi în România? Serviciile pe care biserica le oferă, accesul egal al diverselor biserici la oferirea acestor servicii?

Ovidiu Pecican: În numai cîteva cuvinte vreau să îmi precizez punctul de vedere pentru că am avut prilejul de-a lungul ultimelor ani să mă refer în mai multe ocazii la această problematică, atît în presă cît și în cadrul unor întruniri

cum e cea de astăzi. Și de fiecare dată am reluat o idee care pe cât e de elementară, pe atât de greu pare să-și facă loc în societatea noastră. Statul nostru care se dorește astăzi cel puțin, slavă Domnului, un stat de drept și un stat democratic, ar trebui cred să se întemeieze pe respectarea acestui principiu: al separării puterilor pe de o parte, pe de altă parte ar trebui să fie un stat care arbitrează și nu să devine un actor în jocul acesta al relațiilor între biserici. De asta m-aș și feri să vorbesc despre biserică pur și simplu cu „B” mare, decât într-un sens foarte metaforic. Aș vorbi mai mult despre biserici. Cred că dacă dorim o democrație, avem nevoie de o societate și un stat în cadrul căruia să se exprime în deplină egalitate de șanse bisericile cel puțin. Numărul enoriașilor unei biserici, a credincioșilor afiliați unei asemenea biserici să nu conteze în primul rînd, să nu avem de-a face cu situații așa cum sînt cele pe care le relevă ultimul recensămînt în care observăm o majoritate zdrobitoare – și nu știu cât e de reală situația asta – de cetățeni ortodocși (menționez că eu sînt ortodox) și că oricum asta nu ar trebui să fie în primul rînd relevant, atunci cînd vorbim de probleme de credință, de conștiință. Au existat aceste cazuri pe care le-ați menționat în cadrul prezentării: congresul acela al martorilor lui Iehova să zicem, sau alte și alte ocazii, tot acest contencios greco-catolic în care observăm că cetățenii aceleiași țări, egali din punct de vedere constituțional, ajung în situații intolerabile totuși. Sîntem cu toții frați, îmi cer iertare pentru că repet cuvintele Mîntuitorului în forma în care o fac, dar asta este, ar trebui să redescoperim această formulă și cu ajutorul experienței modernității, a statului modern și cu ajutorul, dacă vreți, al erudiției și cu ajutorul bunului simț în ultimă instanță. Cred că este esențial să amendăm, voi jurnaliștii și noi în general cetățenii care avem o opinie, excesele atunci cînd ele apar. Mi se pare că este o abatere de la Constituție, de la litera și spiritul ei, să dorești să fii numit tu și numai tu biserică națională. Oare ce înseamnă asta? Și oare ce relevanță mai are această expresie? Ce relevanță mai are această terminologie care cramponează totul într-o modernitate a naționalismului? Așadar post 1789, post revoluția burgheză din SUA sau Franța? Fără îndoială aparținem unui loc, aparținem unei comunități, mai multor comunități chiar (sîntem și cetățeni și etnii și aparținem și unei biserici anume), dar dincolo de toate astea într-un plan juridic și administrativ ar trebui ca lucrurile să se clarifice, vocile noastre să fie mai sonore și pînă la urmă aceste voci să se audă și în interiorul bisericilor la care aparținem: laici sau mai puțin laici, deci slujitori ai bisericii. În acest sens aș menționa că am avut prilejul în acest an să fiu invitatul IPS Arhiepiscopul de Alba Iulia la un colocviu despre – m-a surprins plăcut invitația – globalizare. Iată Biserica Ortodoxă nu s-a repezit să condamne globalizarea, tendințele de acest gen și a preferat să discute efectiv. Eu m-am numărat deci printre invitați, opiniile mele, în nota pe care o sesizați, nu au stîrnit o respingere de plano, s-a putut dialoga, și asta este un semn bun. Cel puțin să ne ascultăm fiecare pe ceilalți, oricît de diverse ar fi opiniile noastre și să inițiem discuții. La

fel, am avut unprilej similar de exprimare a unui tip de opinii atunci cînd organizația Kolping România împreună cu Caritas și cu alte organizații creștine de ajutorare a persoanelor cu nevoi sociale și a copiilor cu SIDA s-au adunat la Șumuleu Ciuc și acolo s-a discutat cum am putea stabili o comunicare dincolo de apartenența la o biserică anume, așadar într-o notă pe care o numesc ecumenică, și am constat și acolo cu bucurie că ceva totuși se întîmplă la nivelul societății civile seculare dar și religioase. Oamenii încep să se adune, să schimbe opinii și acesta este un bun semnal. E important să discutăm substanțial, și mi se pare că deja prin intervenția dumneavoastră discuția a evoluat în acest fel. Cred, totuși, că societatea civilă are un rol fundamental în a remodela aceste relații, în a atrage atenția pînă și statului că el asumă poveri prea mari, care nu le poate duce în mod evident, nici măcar nu-i putem pretinde asta, uneori se împăunează cu orgoliu cu aceste poveri, dar, eu zic că ar trebui să le lase și pe seama cetățenilor, să fim mai mobili, mai flexibili.

Ana Bulai: În urmă cu aproximativ un an Facultatea de Teologie Ortodoxă a organizat tot la Cluj un seminar pe această temă: relația stat-biserică, la care prezența bisericii majoritare în România a fost de asemenea majoritară, și acolo s-au spus o mulțime de puncte de vedere care într-un fel justifică poziția pe care o are în prezent Biserica Ortodoxă Română în relația sa cu statul. Trebuie să spun că din punct de vedere profesional, deontologic nu ar trebui să-mi exprim o opinie pentru că sînt sociolog și ar trebui să am un gen de neutralitate axiologică, însă vreau să remarc două lucruri: în lucrarea pe care colegul meu a prezentat-o atît de bine, faptul că BOR ca biserică majoritară – și dînsul a trecut cu un gen de eleganță peste acest tip de informație – a avut în perioada comunistă o relație privilegiată în raport cu alte culte, cu autoritatea statală, relație privilegiată pentru care a făcut o serie de compromisuri, însă în urma căreia încă menține o serie de practici. Una dintre aceste practici fiind accesul privilegiat și nu foarte transparent la o serie de fonduri pe care le obținea de la bugetul statului. Să nu uităm că un buget de peste 500 de miliarde de lei înseamnă contribuția la bugetul statului a două județe bogate, deci este o proporție care avantajează în mod evident, palpabil acest cult majoritar – BOR. Sîntem absolut de acord ca și concluzie, că rolul societății civile este acela de mediator, de negociator între instituțiile statului și bisericile nu doar minoritare, pentru că bisericile minoritare au practicile necesare unei integrări europene pe criterii europene bine stabilite, au această istorie a obținerii de fonduri, a obținerii de adepți, a negocierii cu societatea laică, rolul societății civile de negociator ar trebui să fie pregnant între statul român și BOR, între aceste două instituții nu se mai interpune nimic, sînt relații directe cum am văzut în cazul BOR și MAN, relații deloc transparente și care ar trebui să fie puse sub lupa societății civile.

Cornel Vereș: Subiectul este nu numai foarte important ci și foarte complex, și apreciez lucrul pe care organizatorii l-au făcut. Sigur, că ar fi fost necesare cîteva referiri și la o perspectivă teologică în definirea bisericii, pentru că biserica

este o instituție ceresc-pămîntească. Persoanele care aparțin bisericii sînt și cetățenii unei țări, dar aparțin și unei împărății cerești, și din această perspectivă problema este mult mai complexă. Dar vreau să revin la cele pămîntești fiind parte a unei țări, a unui pămînt anume. Din perspectiva bisericii baptiste pe care o reprezint, unul din punctele de căpătîi pe care Biserica Baptistă le-a avut încă de la înființarea ei în 1611, a fost separarea bisericii de stat. Este un lucru la care ținem de peste 400 de ani și pentru care milităm pe toate căile posibile. În acest sens, Biserica Baptistă este singura din cîte știm, singurul cult din cele 15 care nu a acceptat finanțare de la stat. Noi ne auto-finanțăm și am respins orice ajutor financiar din partea statului. Mergem pe principiul Bibliei, că cel care propovăduiește Evanghelia, trebuie să trăiască din Evanghelie și este responsabilitatea comunităților locale să-și susțină proiectele, lucrările și slujitorii duhovnicești din biserici. Sigur că biserica, din acest punct de vedere, a contestat proiectul cultelor care a fost și prima afirmație a BOR ca biserică națională. În acest sens am făcut demersurile către Secretariatul de Stat American și către celelalte foruri, și pînă la urmă acest proiect s-a oprit. A avea o biserică națională, oficială le-ar dezavantaja din start pe toate celelalte biserici. Și așa, la ora actuală, dacă la nivel declarativ toate sînt egale, în practică lucrurile nu stau deloc așa. Noi întîmpinăm unele probleme și obstacole în obținerea autorizațiilor de construcție pentru lăcașurile de cult. Nouă ni se cer liste, și apoi după ce am pornit, vin tot felul de controale, și nu odată s-a întîmplat ca lucrarea să fie oprită. În schimb, sînt convinși că peste 90% dintre construcțiile care au fost făcute de Biserica Ortodoxă au fost fără autorizații, n-a venit nimeni să le controleze. Se contruia aici în Cluj obiserică, a venit un control de la pompieri și a zis: „Opriți-vă că nu aveți loc de fumat!” „Domnilor, dar în practica noastră noi nu fumăm. Noi spunem că această practică nu ne aparține.” „Nu?” Și s-au oprit lucrările pînă s-au obținut de undeva aprobări în acest sens. Deci în mod clar sînt unele obstrucții pentru bisericile minoritare, lucru care nu se întîlnește la biserica majoritară. Ori dacă s-ar declara oficială, cred că privilegiile care și așa sînt în favoarea sa ar fi mult mai mari. De aceea ne declarăm împotriva. Sîntem toți cetățeni ai împărăției cerești, trebuie să ne privim egali. Faptul că sînt 86% ortodocși și 0,61% baptiști și alte minorități religioase este un fapt lipsit de relevanță. Trebuie să ne privim cu respect unul pe celălalt. În ceea ce privește reprezentarea în Parlament este o problemă ce ar trebui să fie promovată. Am discutat recent cu un deputat din Cluj și mi-a spus așa: că sînt minorități etnice de mai puțin de 1000 de oameni, dar fiecare minoritate este reprezentată în Parlament și mă bucur că au o voce acolo. Or minoritățile religioase de peste 100.000 de oameni nu au aproape nici o voce și nu-i ascultă nimeni. Din punct de vedere al practicii sînt multe cazuri de discriminare între biserica majorităților și bisericile minoritare. Nu odată ni s-a întîmplat ca oameni care mergeau pentru obținerea unor drepturi la instituții ale statului să li se ceară să

aducă hîrtii prin care să demonstreze că sîntem recunoscuți ș.a.m.d. Foarte mulți credeau că Biserica Baptistă a apărut după '90, deși prima biserică s-a înființat în România în 1856 fiind unul dintre cele 14 culte recunoscute. Cu toate acestea nici acum nu ni se recunoaște acest drept și sînt în mentalitatea unora tot felul de metehme numai cum să pună piedici în obținerea unor drepturi.

Ștefan Tomoioagă: Biserica Adventistă militează pentru dreptul la exprimare și la exprimarea religiozității. Biserica Adventistă cere, strigă dacă vrei, această libertate pe care în realitate noi nu o avem. Spunem că o avem, dar nu o avem. De ce? Atîta timp cît trebuie să mergem la tribunal și să cerem posibilitatea ca elevii adventiști să poată susține examenul de capacitate într-o altă zi decît sîmbăta, așa cum a fost cazul. Apoi, avem aici în Cluj foarte mulți, peste 100 de studenți adventiști care își desfășoară activitatea la diferite instituții de învățămînt superior și care au din ce în ce mai multe probleme în ceea ce privește examenele. Chiar s-a întîmplat ca examenele de licență să fie programate sîmbăta. Cu toate că se știa că lucrul acest îi va determina pe unii tineri să nu participe la un examen de licență după 4-5 ani de școală. Este important să gîndim în mod european, independent de integrarea în UE. Atîta timp cît eu ca minoritar sînt privit într-un anumit fel de majoritate, în zadar am fi poftiți să intrăm în UE dacă noi nu am gîndi ca niște europeni. Încă nu am ajuns în acel punct în care să ne înțelegem și să ne respectăm reciproc, să acceptăm că eu gîndesc într-un fel și tu gîndești altfel. Este alegerea ta și este alegerea mea în definitiv.

Mircea Marțian: Raportul dintre biserică și stat dintr-o perspectivă greco-catolică. Aceasta este tema primei părți de discuții în acest frumos forum în care ne-am întîlnit. O paranteză și un început sub aspectul acesta al definirii relațiilor care există în România este exact participarea de aici. Am participat și noi la alte asemenea seminarii și sesiuni științifice și proporția era întotdeauna alta. Atunci cînd era implicat vreun reprezentant al statului. Ei bine atunci nu mai încăpeai de reprezentanții bisericii majoritare, de reprezentanți ai bisericilor tradiționale. Sigur lipseau acei reprezentanți de opinie ai societății civile, iar o societate care nu ascultă și nu are o societate civilă puternică nu este o societate cu adevărat liberă. Pentru că la acest aspect teoretic, ca și la partea libertății religioase, noi stăm destul de bine. Adică sînt reglementări care ar crea un cadru în care toți să aibă o libertate și o egalitate de șanse. Dar în plan practic lucrurile nu stau chiar așa. La fel este și în această relație biserică-stat. Declarativ toate bune și frumoase, puteți să mergeți la orice instituție a unei biserici majoritare din România, este o relație după modelul italian, de colaborare, sîntem prieteni, colaborăm totul este perfect. Dar în plan practic eu calific această relație, de facto, ca fiind o relație mai mult după modelul englez, o relație în care biserica majoritară este într-o coaliție aproape totală cu instituțiile statului. Și de aici toate relele. Așa este și cu Constituția, cu art. 129, cu România aceasta care semnează tratate internaționale,

este prezentă peste tot, dă concerte de imagine, organizează la comandă cu invitați speciali din străinătate astfel de simpozioane pe tema: „integrarea europeană și drepturile omului cu aplicații la drepturile și libertățile religioase”, dar totul seamănă cu acel fariseism condamnat de Christos în care totul este frumos pe dinafară dar dacă pătrunzi puțin pe dinăuntru în realitatea faptelor lucrurile nu stau chiar așa. Ca să concretizăm, ați spus să reliefăm câteva linii, câteva nemulțumiri. Odată ar fi aceasta că trebuie să existe o relație după model italian, eu cred că aceasta este modelul care se potrivește României. Acesta este punctul de vedere al Bisericii Greco-Catolice.

Ca să fac o prezentare de ansamblu în relația stat și biserică, sînt osumedenie de neajunsuri. Sînt și elemente pozitive pe care am putea să le spunem, există oarecum o echitate sub aspectul recunoașterii studiilor efectuate în străinătate, a diferitelor numiri pe care le face un cult. Aici lucrurile nu cred că sînt extrem de grave. Chiar ieri m-am întîlnit cu un coleg misionar din Grecia și mi-a spus dînsul despre relația stat-biserică din Grecia, m-a îngrozit. Adică privit din perspectiva aceasta există niște plusuri pe care trebuie să le punem în valoare. Pot să fac trimitere și la ce se întîmplă în Rusia, de exemplu, cu biserica catolică unde pur și simplu sînt expulzați preoți catolici. Lucrurile sînt extrem de grave. Deci sub aspectul acesta al vizelor, al recunoașterii studiilor, retribuirea personalului de cult, există oarecum o echitate cu această rezervă pe care ați subliniat-o pentru că în România nu se face nimic transparent. Totul se face pe sub măsă, totul se pare în această atmosferă a copruției generalizate, a prieteniei, se rezolvă toate prin telefoane și atunci nu există controlul societății civile asupra fondurilor. Un prim sector pe care îl considerăm noi ca fiind cel mai important și care afectează relațiile dintre biserică și statul român este cel patrimonial. Iată că autoritatea statală are o responsabilitate în contextul în care a executat aceste naționalizări forțate, aici cred că a afectat toate cultele din România și, bineînțeles, cu acest „avantaj” al Bisericii Greco-Catolice care a fost dizolvată în mod samavolnic. Deci aici este un prim pas în care există un conflict între Biserica Greco-Catolică și statul român. Sigur că, sub aspectul specific bisericii noastre, pur și simplu, statul se spală pe mîini deși este semnatarul unui tratat sau mai multor tratate europene sau euro-atlantice. Noi sîntem aruncați în acest război penibil și umilitor care nu face bine mesajului creștin în contextul în care există acest parteneriat puternic între Biserica Ortodoxă și statul român. Este împotriva oricărui principiu elementar de drept pentru că statul român se spală pe mîini de responsabilitatea, de problema pe care el a creat-o. Astfel sîntem aruncați în ghearele unui dialog care este benefic, are elemente pozitive, am început să ne cunoaștem, dar este interminabil și din păcate, nu i se văd roadele. Ori aici este un conflict clar între Biserica Greco-Catolică și statul român. Noi considerăm că statul este principalul vinovat, el trebuie să se implice. Culmea e că nu respectă nici acel decret 126.

Parcă-l văd pe președintele Iliescu semnînd acel Decret 126 în decembrie 89, în care la ultimul articol spune că în cazul în care lucrurile nu se rezolvă statul intervine și rezolvă această problemă într-o parte sau alta pentru ca toți credincioșii indiferent de număr sau de apartenență religioasă să fie puși în drepturile lor.

Aici sînt o mulțime de abuzuri, hotărîri judecătorești care nu se respectă, memorii la care nu se răspunde. Adică să nu credeți că Biserica Greco-Catolică stă în niște catacombe, ea încearcă să lupte cu statul, încearcă să convingă statul că este pe o cale greșită, dar din păcate este ignorată așa cum este ignorată și societatea civilă. Mă duc la al doilea punct aflat în divergență între stat și Biserica Greco-Catolică: legea cultelor. Și aici vă relatez o chestiune trăită de un coleg de la Biserica Greco-Catolică de la Cluj. S-a discutat un proiect de lege în cadrul cultelor, cînd a ajuns să fie aprobat a apărut un alt proiect pe masa de lucru a Parlamentului. După aceea a fost oprit după intervenția tuturor cultelor și a societății civile din România. Deci, vă dați seama, care este relația dintre biserică și stat în momentul în care tu discuți așa cum ne-am întîlnit noi acum un proiect de lege iar la Parlament apare un alt proiect, cel de dinainte pe care nu l-a discutat nimeni. Pentru că statul român chiar dacă spune că se conduce după legi proprii, deci respectă dreptul canonic al fiecărei biserici sui iuris al cultului respectiv, totuși intervine, mai ales sub aspectul acesta al proprietății, pentru a-și justifica mîrșăvia săvîrșită în 1948 și în continuare. Deci și aici el intervine în aspectul proprietății, ori dacă în dreptul canonic proprietarul este episcopul patriarhal, adică el este administratorul bunurilor bisericii nu poate statul să intervină cu această împărțire a bunurilor după numărul de credincioși. Este un drept la care Guvernul României, statul român rămîne corigent. Mergem la o altă problemă: cum tratează statul român ordinele religioase și bisericile din România. Pur și simplu, avem o listă cu zeci de memorii la care statul român nu răspunde Bisericii Greco-Catolice în România. Deci este un tratament al bisericii majoritare, se dă telefon la patriarhie să se afle care este poziția Ministerului Cultelor. Este o realitate pe care am trăit-o cu cea ocazie a istoricei vizite, a întîlnirii de la Palatul Ministerului Culturii și Cultelor, în care au fost adunați ierarhii Bisericii Greco-Catolice și Bisericii Ortodoxe într-o întrunire de imagine, pur și simplu. Întrebat alaltăieri domnul director general Ștefan Ioniță despre situația legii de retrocedare a bunurilor bisericesti care interesează toate cultele din România, inclusiv biserica majoritară, răspunsul a fost sec și dureros: „stați liniștiți, la nimeni nu s-a aprobat nimic pînă acuma”. Nu asta era problema, nu trăim pentru principiul „să moară și capra vecinului”, fiecare are dreptul să existe în România, chiar dacă Guvernul României nu face nimic pentru ca credincioșii greco-catolici să-și trăiască propria credință într-un mod demn. Un alt aspect ar fi că această egalitate a cultelor în România, e pe cale să se extindă în România doar sub aspectul principiului proporționalității. Sîntem egali doar atîtia cîți sîntem. Asta este principiul pe care noi îl respingem. Pentru că aici

apare libertatea personală a individului care are dreptul să-și manifeste, să creadă și să se hrănească într-o confesiune pe care el o alege, în mod liber. Ca o concluzie, există plusuri și minusuri, dar cred că sînt mai multe aspecte negative în relația dintre biserică și statul român.

Kovács Gyula: Biserica Reformată este una dintre cele mai mari din țară, ea are în momentul de față cca. 700.000 de credincioși. Dintre problemele relației stat-biserică aș vrea să menționez în primul rînd problemele materiale. Retrocedarea bunurilor bisericești confiscate care este într-o legătură foarte strînsă cu învățămîntul confesional, o specificitate a Bisericii Reformate, ca și a altor biserici occidentale. Biserica Reformată a avut un sistem de învățămînt confesional foarte bine dezvoltat și de foarte bun nivel. Multe personalități din țară, din cultura maghiară au frecventat fie Colegiul Reformat din Cluj care a avut un renume foarte bun, fie celelalte colegii renumite de la Aiud, Târgu-Mureș sau alte orașe.

Noi am început să facem ceva după schimbarea de regim din '89 dar am avut foarte multe greutăți. Cu toate acestea am reușit să organizăm șase licee de teologie – care sînt și licee de cultură generală însă în spiritul teologiei reformate –, care au aceleași drepturi ca și celelalte licee de stat. Dar am avut foarte multe greutăți în recunoașterea acestor licee și în funcționarea lor. Chiar și în ultimul an s-a ridicat problema numărului de școlarizare care în fine acum a fost rezolvat, dar poate va mai reveni în anii următori. Înainte vreme Biserica Reformată a avut și școli elementare, dar ar fi foarte greu să se revină la acel sistem, chiar dacă retrocedarea bunurilor țintește mai mult aceste clădiri care au fost școli. Peste 500 de clădiri în Eparhia Reformată de Ardeal au fost școli. Retrocedarea lor ar ajuta într-un fel sau altul biserica Reformată chiar dacă nu ar redeveni școli. Chiar reprezentanții statului fac tot ce este posibil ca să împiedice acest proces. Clujul este un caz aparte. Aici în strada Kogălniceanu este Colegiul vechi reformat care prin hotărîre judecătorească a fost retrocedat, dar ani de-a rîndul nu a putut fi ocupat deoarece liceul care se află în cealaltă clădire și primarul au împiedicat aplicarea hotărîrii judecătorești. De asemenea, la retrocedarea unor clădiri și a unor bunuri legea prevede că primăriile trebuie să elibereze un certificat din care să rezulte situația actuală sau de folosință a acestor clădiri, certificat refuzat sistematic de către primarii în cauză.

Ana Bulai: Eu vreau să prezint un studiu pe care l-am făcut într-un program finanțat de Uniunea Europeană și Fundația pentru o Societate Deschisă. Programul viza identificarea actorilor importanți pe harta integrării în Uniunea Europeană. Unul dintre actorii pe care noi le-am considerat foarte important sînt cultele din România și am încercat în studiul pe care l-am făcut, să identificăm barierele, dar și oportunitățile unui mesaj către acest tip de actor social în problema integrării europene. Studiul a fost unul strict calitativ, s-a rezumat la interviuri și focus grupuri, adunări de grup în care să se discute despre problematica aderării și a

integrării în Uniunea Europeană cu reprezentanți ai tuturor cultelor din România. Din păcate s-a reușit doar selectarea informațiilor și participarea preoților și a reprezentanților ortodocși, catolici și în mică măsură, doar în două cazuri, a preoților reformați, deși invitația, ca și în cazul acesta, a fost lansată către toate confesiunile. Studiul atrage atenția asupra diferențelor majore în care problematica integrării în Uniunea Europeană este privită de principalele culte din punct de vedere numeric din România. Este o diferență marcantă care se manifestă în modul în care este privită problematica integrării de către Biserica Ortodoxă Română și felul în care aceeași problematică este văzută de Biserica Catolică și Biserica Reformată. Principala dramă a Bisericii Ortodoxe Române în comparație cu celelalte două culte este că Biserica Ortodoxă Română, prin reprezentanții pe care noi i-am avut, stă sub amenințarea periferizării. Dacă Biserica Ortodoxă Română în situația actuală este o biserică majoritară, cu un cuvânt greu de spus în relația sa cu statul, și numeric în societate, integrarea în Uniunea Europeană pune în pericol acest statut majoritar și influență pe care o poate avea la nivelul statului și această influență pe care Biserica Ortodoxă Română presează în continuare să o aibă asupra statului. În context european fiind un cult puțin reprezentat numeric. De aceea ca și actor în procesul integrării în Uniunea Europeană, analiza făcută în cadrul cercetării noastre arată că permisivitatea atât la nivelul mesajului cât și al comportamentului a Bisericii Ortodoxe Române este redusă.

O altă caracteristică pe care studiul a scos-o în relief este această disimulare, această discrepanță între discursul oficial pe care în special Biserica Ortodoxă Română îl performează și manifestările practice, comportamentul efectiv de care dă dovadă. Sigur că la nivelul public, în media apare foarte clar și explicit dorința de a susține decizia statului, de a susține întreg procesul de integrare, comportamentul însă și la nivelul discuției private blocajele și barierele sînt multiple. Sigur că există o serie de problematice deja cunoscute și discutate aici legate de drepturile omului, de manifestările actuale periferice: prostituție, homosexualitate, de alte probleme ale minorităților sociale, însă blocajul și întreg discursul ăsta disimulant vine dintr-o practică mult mai profundă. Problema proprietății, cum s-a spus și mai înainte, face o diferență foarte clară între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Catolică pentru că, dacă negocierea Bisericii Catolice cu statul în procesul aderării se reduce la problema proprietății, Biserica Ortodoxă Română negociază cu statul în problema aderării în încercarea de a-și impune statutul de biserică majoritară. De altminteri fiecare dintre cultele din România pentru a semna un acord are un proces de negociere cu statul. Sigur că reacția statului este total diferențiată de la un cult la altul. În studiul pe care l-am efectuat am observat că fiecare din cultele care au intrat în analiză au ca mecanism de discurs o referire foarte clară la o perioadă considerată de referință în care situează momentul optim al relației pe care au avut-o cu societatea. Biserica Ortodoxă

Română accentua momentul în care avea o influență politică în spațiul românesc fundamentală perioada dinaintea de 1900, moment considerat de apogeu. Biserica Catolică își pune problema perioada dintre cele două războaie mondiale până la marele moment de desproprietărire, fiecare dintre culte își crează un apogeu al relației cu societatea și cu statul în astfel de momente discuțiile între culte fiind de cele mai multe ori paralele.

Am observat la nivelul discursului în analiza de conținut pe care am efectuat-o pe interviurile luate reprezentanților celor trei culte importante, mai ales din punct de vedere numeric. faptul că între aderare și integrare există o separare clară la nivel conceptual. Dacă în problema integrării acordul este general pentru că toate cultele consideră că România face parte cultural, spiritual din Europa tradițională, la nivelul problematicei aderării părerile sunt împărțite pentru că diferențele de agendă sunt mari, în sensul în care (și aici o să mă refer din nou, pentru că este prioritar, la acest studiu au participat reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe) agenda Bisericii Ortodoxe diferă foarte mult de agenda Uniunii Europene. Pe de o parte ca mod de abordare – dacă Biserica Ortodoxă Română ca și celelalte culte au o agendă spirituală, morală predominant, Uniunea Europeană este văzută ca avînd o agendă predominant politică și economică care depersonalizează într-un astfel de proces. Această reactivitate pe care am întîlnit-o în special la biserica Ortodoxă Română (nu au participat reprezentanții cei mai de seamă, persoane purtătoare de imagine, ci o seamă de prelați care și-au exprimat părerile personale și au vorbit în cazul în care au dorit în numele confesiunii din care fac parte). Repet, diferența de agendă între felul în care Biserica Ortodoxă Română gîndește viitorul ei în societatea românească, felul în care Uniunea Europeană propune o societate românească începînd cu 2007 constituie un factor mare de blocaj și de lipsă de permisivitate. Se consideră că integrarea într-o Europă a indivizilor, a mercantilismului, a toleranței maxime ar afecta Biserica Ortodoxă Română datorită unui prozelitism de care ea deja se consideră afectată, datorită unei diferențe de finanțare pe care o vede ca pe un pericol într-o situație a aderării. Chiar au fost multe voci care au spus că și în prezent Biserica Ortodoxă Română primește de la stat mai puțini bani decît primesc celelalte culte din afara statului și că din acest punct de vedere Biserica Ortodoxă Română este mai săracă decît celelalte culte. Iar un alt semn de întrebare, un alt motiv de teamă este legat de faptul că acțiunile politice care pot fi impuse României de un proces al aderării vor scoate Biserica Ortodoxă Română din rolul ei tradițional de principal sfătuitor al aparatului decizional politic. Sigur că la multele dintre acuzații care au fost aduse de către membrii celorlalte confesiuni Bisericii Ortodoxe, aceasta a răspuns prin deschiderea culturală a ortodoxiei în istorie și capacitatea de sinteză culturală a ortodoxiei care se consideră a fi un mecanism prin care Biserica Ortodoxă Română este favorabilă unui proces de integrare și chiar îl poate susține în mod activ. Pe

de altă parte trebuie să spunem, că această deschidere culturală a ortodoxiei foarte clar afirmată se bate cap în cap cu modul în care Biserica Ortodoxă Română se manifestă în relația cu celelalte culte, cu lipsa de toleranță pe care o manifestă în această relație, cu lipsa de transparență pe care o manifestă în această relație. Felul în care își autopercepe rolul ca principală instituție a păstrării sănătății mintale, sănătății culturale, sănătății morale a poporului român vine să creeze un gen de frustrare în cazul unui proces al integrării datorită faptului că acest rol se va minimiza foarte clar într-o Europă unificată, într-o Europă a diferențelor culturale, într-o Europă în care indivizii, interesele individuale și libertățile individuale sînt puse înaintea intereselor instituționale. Sigur că studiul a mai scos în evidență diverse alte problematice care sînt prezentate aici. Ceea ce am vrut să subliniez o să subliniez printr-un citat dintr-un interviu care ne-a fost acordat: „*Problema în cazul integrării europene nu este neapărat acest spirit concurențial pe care Europa ni-l solicită ci înrobirea pe care o provoacă această concurență. Nimeni nu contrazice concurența pentru că aduce doar progresul, dar înrobirea față de acest spirit comercial este foarte periculoasă. Eu văd cum societățile comerciale sînt în stare să nu ia în seamă pericolul de sănătate publică pe care îl presupun fumatul, alimentele infestate cu tot felul de substanțe chimice și chiar problema carburanților. În societatea modernă toate aceste sînt tolerate, acceptate pentru că aduc bani și creează un profit. Eu cred că Biserica Ortodoxă Română trebuie să vină și să diabolizeze economia de piață și spiritul concurențial și să atragă atenția asupra exigențelor în privința realizării unei comuniuni și a unei comuniuni de interese.*” Acesta este un interviu pe care l-am primit de la unul din reprezentanții Bisericii Ortodoxe. Repet, concluzia studiului se referă la gradul de toleranță redus la nivel comportamental pe care această instituție îl are în privința procesului integrării și ca o concluzie și mai generală studiul scoate în relief nevoia de societate civilă în medierea relației între stat și Biserica Ortodoxă Română în crearea ideii de mediere a relației, pentru că deocamdată nu se simte nevoia unei astfel de medieri în atragerea atenției față de problemele care există în acest sistem puțin transparent. Pe de altă parte, rolul societății civile este acela de a aduce un sens de informație față de procesul de integrare în Uniunea Europeană, informație care este puternic diferențiată între culte datorită diferențelor de relații cu Europa pe care cultele religioase, cultele din România o au. Dacă Biserica Reformată, Biserica Catolică, bisericile neoprotestante au o relație tradițională cu Europa, Biserica Ortodoxă Română nu are această experiență tradițională și informațiile pe care le deține sînt de cele mai multe ori pur individuale și distorsionate.

Smaranda Enache: Vă mulțumim pe această intervenție și aș vrea să ne aplecăm asupra celor spuse. Mi se pare un lucru extrem de interesant cel pe care l-ați semnalat și acesta este mesajul societății civile, cred că într-o Europă unită proporțiile și statutele se schimbă, deci Biserica Ortodoxă Română este astăzi o

biserică majoritară în România. Într-o Europă unită ea devine o biserică minoritară. Și cred că de capacitatea Bisericii Ortodoxe Române de a crea relații stabile și generoase cu minoritățile religioase din România va depinde modul cum aceste minorități devenite majorități în Uniunea Europeană vor trata Biserica Ortodoxă.

Alexandru Vlad: Seamănă mai degrabă cu cea a Bisericii Ortodoxe grecești decât cu altele și ne-ar fi interesat foarte mult dacă există un studiu comparativ. Ei sînt în Uniunea Europeană, și știu că au probleme, nu au putut să-și șteargă de pe buletin apartenența religioasă. Sînt și la Sfîntul Munte tot felul de mișcări. Deci cum au rezolvat grecii, ei cum s-au integrat? Dacă există un astfel de material și dacă da, unde pot să văd un studiu comparativ. Ei au intrat în Europa și au relații europene solide, dar cum a reacționat ortodoxia grecească? Tot în defensivă? Întărîndu-se chiar? Că oarecum, cred că avem de învățat aruncînd o privire și acolo.

Ana Bulai: Pot să vă spun despre un articol pe care l-am citit ca urmare a unei analize făcute pe situația Bisericii Ortodoxe din Grecia în care accentul se punea pe „comercializarea” ortodoxiei în Grecia și transformarea ortodoxiei. Toleranța care vine dinspre partea europeană este că Grecia și-a transformat această ortodoxie majoritară într-un element în plus, într-un context turistic și este acceptată ca una dintre particularitățile tipice grecești. Acuma nu știu în ce măsură poate fi comparat pentru că și diferențele culturale sînt semnificative și felul în care susținerea ortodoxiei în Grecia la nivelul populației este mult diferită de ce se întîmplă în România. Ca sociolog vă pot spune că Biserica Ortodoxă Română prin instituțiile tradiționale cu cota mare de încredere nu atît datorită implicării religioase a populației, pentru că nici jumătate nu sînt practicanți în cazul ortodoxilor, cît datorită calității de tradițională, morală în care se investește încredere tocmai datorită periferizării în viața socială. Încrederea nu este o încredere propriu-zisă, e o formă de moralitate declarativă pentru foarte mulți fără a fi o formă de investiție foarte clară într-o instituție de cult, într-o biserică ortodoxă.

Ion Pațiu: S-au spus o mulțime de lucruri pe care le consider substanțiale și suficient de multe ca să ne putem da o orientare. Concluzia cu care s-a încheiat atît de bine încheiatul și documentatul referat al domnului Sorin Dan Țandor a fost ideea că statul ar trebui să lase pe cetățenii lui să-și aleagă în mod liber credința în care vor să trăiască. Temei pentru o asemenea atitudine există încă de la începutul Noului Testament unde scrie că nu există iudeu, elin, roman ș.a.m.d., toți sîntem egali. Deci ar exista un suport religios-filosofic pentru acest lucru. De asemenea din punct de vedere civic constituțional. Constituția, legea fundamentală, nu face deosebiri între categorii de cetățeni cu drepturi mai multe decât ceilalți. Întrebarea este dacă statul nostru actual român de azi face sau nu face acest lucru. Permite oamenilor în mod liber să-și aleagă o anumită credință? În mod teoretic absolut sigur permite și chiar, să zicem, laudă o asemenea atitudine. Din punct de vedere practic lucrurile nu se întîmplă așa și nu-i părerea numai a mea, toți care au

vorbit pînă acum au spus atîtea și atîtea alte fapte adevărate, nu toți credincioșii, nu toți cetățenii din țara asta se bucură de același tratament. Atîta vreme cît față de unii dintre cetățeni există un anumit tratament favorabil, protector, ceilalți se pot simți pe drept mai puțin favorizați sau mai puțin îndreptățiți. Ce se întîmplă, părintele Marțian a spus că statul nu cunoaște bine cultele. Din întîmplare eu sînt de părere și cred că le cunoaște foarte bine, și cred că s-a aliat cu aceea care pot să-l ajute mai mult în menținerea în continuare a puterii actuale. Și cine poate să fie asta decît biserica majoritară, prin numărul predominant pe care îl are. Notez că după părerea mea adjectivul de „predominant”, de „națională” și altele care ar veni să sublinieze o anumită diferență între culte, consider că sînt periculoase. De ce nu poate să facă actuala putere un alt demers? Pentru că structural, ideologic are o altă formație. Are o formație, după părerea mea, retrogradă, depășită și de neunire, de neaderare în mod sincer la valorile Uniunii Europene. Ea mai are anumite lucruri din trecut peste care nu poate să treacă și dacă trebuie să treacă trece numai împinsă de la spate, trece numai cu forța. Ori acesta este un lucru dăunător integrării noastre. Interesul imediat al puterii este menținerea în continuare a puterii. Biserica Ortodoxă prin privilegiile care le primește de la statul român, prin fel și fel de înlesniri este aliata lui, să zicem, firească. Firească pînă la un punct și colaborarea merge foarte bine. Eu regret acest lucru pentru că pe termen lung interesele atît a statului, cît și a Bisericii Ortodoxe sînt altele, și de aceea cred că concluziile care le vom trage la acest mic forum ar fi importante să se audă și mai sus și să se încerce anumite restructurări a concepției, a metodelor și a modului în care este privită această situație. Mie îmi pare rău că trebuie să spun, și nu vreau să fie interpretat ca o jignire, nici cea mai mică intenție de a face acest lucru față de Biserica Ortodoxă, da prea mulți prelați, prea mulți preoți sînt implicați în politica actuală a puterii și o sprijină. Am asistat aici în vecini, la Ciucea, la niște alegeri, unde din doi preoți unul este viceprimar PSD și unul este consilier PSD. Deci prea apropiate legături ca să nu fie în detrimetul celorlalți, care poate nu au asemenea privilegii, nu au asemenea acces la beneficiile care momentan poate să le dea puterea actuală. Și aș mai vrea să spun un lucru. Ar trebui să încercăm și ce facem azi pe această linie, să încercăm să deschidem ochii lumii să vadă care este realitatea, care sînt adevăratele interese pe termen lung, al nostru în general, și dacă nu spun ceva aparent dăunător, să fim monitorizați, țara noastră să fie monitorizată de cum duce la îndeplinire aceste lucruri, de cum traduce în viață ceea ce în afară se declară cu atîta ușurință și cu atîta entuziasm. Deci să se vadă în viața celorlalte culte că sînt într-adevăr egale cu Biserica Ortodoxă și interesul lor, drepturile lor sînt respectate.

Smaranda Enache: Aș face doar o simplă paranteză pentru a avea o imagine luminoasă în fața noastră. Am petrecut doi ani și jumătate într-o țară în care peste 96% din populație era luterană – Finlanda – și doar o proporție de 1%, mai puțin

de 1% erau ortodocși. Cu prilejul zilei naționale a Finlandei, președinta Finlandei se ducea întâi la slujba ortodoxă a minorității ortodoxe de sub 1% și pe urmă se ducea la Catedrala luterană pentru slujba respectivă. Deci și gesturile vorbesc uneori despre relație.

Doinea Cornea: S-a vorbit foarte mult, aproape toată lumea a subliniat relațiile oculte care există între statul actual și Biserica Ortodoxă. Nu sînt relații transparente nici din punct de vedere financiar, nici din antrenarea bisericii în anumite manifestări politice sau cu substrat politic și relația vicioasă, defectuoasă a Bisericii Ortodoxe majoritare față de alte culte. În primul rînd față de biserica Greco-Catolică. M-am gîndit de unde ar putea veni aceste relații vicioase? Nu am studiat foarte mult relația bisericilor cu statul de-a lungul secolelor, dar cred că există o cauză profundă. Ar fi foarte interesant de făcut un studiu asupra acestei teme, pentru că nu răsare nimic așa spontan. Așa cît țin minte din ce mi se povestea cînd eram copil și ce am intuit eu însămi, cred că în perioada interbelică, deși Biserica Ortodoxă a jucat un rol important și în Consiliul de Coroană – care era un rol de înțelept, de sfătuitor –, cred că aceleași relații erau și pe vremea domnitorului Carol I, dar ceea ce am tăit după instalarea comunismului Biserica Ortodoxă a trăit o adevărată dramă. Ca toate instituțiile democratice care existau înainte și Biserica Ortodoxă a fost decapitată. Au murit și episcopi ortodocși care nu au acceptat să supună Biserica statului comunist în perioada, să zicem '46, '47, '48. Personal cunosc un caz aici în Cluj. Rectorul Teologiei Ortodoxe, părintele Munteanu care nu a vrut să facă un catehism așa cum îi comandau. Și a fost întemnițat și a murit în închisoare. După instalarea comunismului aici în anii '50, Biserica Ortodoxă adevărată a murit. Instituția care a apărut a fost o înaltă a statului comunist. Ceea ce trăim astăzi și intoleranța Bisericii Ortodoxe față de anumite probleme fie de interes european, fie de interes al celorlalte culte, un fel de egoism și intoleranță se datorează acestei drame pe care a suferit-o însăși Biserica Ortodoxă, privată de elementele cele mai curate care și-au dat viața pentru această instituție. Ca să supraviețuiască. Dar nu a supraviețuit. Asta e unul din ispectele pe care vreau să le subliniez. În concluzie, din motive fie de frustrare, fie psihologice, Biserica Ortodoxă a devenit oarecum în condiții de libertatea cincea putere în stat, pentru că există interese comune care leagă cele două instituții. Pe de o parte, statul cu cele trei puteri ale sale care nu sînt separate și Biserica Ortodoxă care e protejată. Nu cunosc exact această relație pentru că nu este dată în vileag. Știu doar atît că în campaniile electorale preoții ortodocși spuneau sătenilor cu cine să voteze. E intolerabil. Astăzi biserica din sentimente de frustrare sau de putere a devenit a cincea putere în stat. Nedreaptă. Scopul ar trebui să fie tocmai educarea noastră, convingerea noastră de a reveni la – eu le zic – virtuțile creștine. Cum să practicăm credința, cum să ajungem la ea? Speranța, iubirea, curajul, simțul dreptății. Și m-aș mai lega de un lucru în legătură cu statul: statul are o obligație

de a proteja monumentele. Îmi aduc aminte de un monument foarte important pentru noi în Transilvania, unde noi nu aveam voie să construim biserici de piatră. A fost dărâmat acest monument din Valea Izei. Prima biserică de piatră pe care Imperiul Austro-Ungar l-a îngăduit românilor să-l ridice. Această biserică nu aparține numai greco-catolicilor. Vă aparține și dumneavoastră, este a neamului. După cum și martirii noștri, episcopii noștri, episcopii care au murit în închisori sînt și ai dumneavoastră, ai neamului, și sînt ceea ce ne salvează demnitatea. Așa cum eu prețuiesc oamenii, ortodocși, preoți, episcopi care au murit în închisori și spun că nu sînt numai ai ortodocșilor, sînt și ai mei, pentru că au reprezentat demnitatea neamului. Iată ar fi o cale de împăcare, de conviețuire. Să ne respectăm trecutul, meritele din trecut. Și să ne ajutăm să ne croim împreună calea spre viitor. Dar nu prin intoleranță.

Radu Preda: Mă bucur foarte mult să am ocazia să reprezint aici incriminata și să încerc să joc un rol destul de incomod de a o apăra în ideea în care această incriminată ar poseda o personalitate juridică și una fizică de așa manieră încît să poți pune degetul pe păcatele ei și eventual să o ajuți să se vindece. Ori ceea ce a fost citat aici deseori într-un registru emoțional și științific, acoperă cam toate care se pot pune pe seama unei instituții de la negativ pînă la catastrofal. Acest corp, această instituție este o realitate socială cu capilarități mult mai vaste care e bine să le luăm în seamă așa cum sînt ele pentru a nu fi ispitiți să vorbim despre o fantomă.

Aș începe așadar prin a răsturna puțin logica enunțată și în debutul studiului colegei Bulai, dar și în comentariul președintei de forum și anume, că odată cu integrarea europeană, Biserica Ortodoxă Română s-ar teme de o periferizare, pentru că ar înceta să mai fie o biserică majoritară și ar deveni una minoritară. Biserica minoritară și majoritară sînt două realități care ele însele pot explica foarte bine tensiunea de altminteri pozitivă a acestei discuții, însă nu văd unde am putea să identificăm această frică de periferie atîta vreme cît statutul de biserică majoritară, numeric vorbind, matematic vorbind, nu se pierde prin înglobarea într-o structură politică unde țările în sine își păstrează, oricît am vrea, ori dimpotrivă, tocmai pentru că vrem, își păstrează fizionomia. Pericolul ar veni din momentul în care, să zicem, începînd cu 2007 ortodocșii ar fugi din biserici de le-ar sări scînteii din călcîi, atunci într-adevăr am avea o problemă care privește însă mai puțin Europa, cît pastorația unei biserici care fiind mare, are și tentațiile majorității, adică o misiune mai slabă, se culcă pe o ureche, pentru că sondajele sînt bune ș.a.m.d. Așadar eu nu aș vedea sub termenii aceștia prezența Bisericii Ortodoxe în Europa de mîine. Ca fiind o problemă a periferiei care s-ar datora pierderii statutului de biserică majoritară. Ea rămîne majoritară pînă în momentul în care în mod efectiv datele sociologiei sau de altă natură ar demonstra contrariul. Altă problemă însă se pune mult mai realist. Care va fi dialogul acestei majorități cu majoritățile noi cu care se va confrunta în Europa unificată de mîine. Și aici vreau să vă aduc în

atenție două realități. Pe de o parte, Biserica Ortodoxă în general în Europa nu este o *rara avis*. Și pentru a vă da un exemplu cantitativ, numai în Germania Biserica Ortodoxă reprezintă a treia mare confesiune creștină după cea evanghelică și cea catolică cu peste 1.000.000 de credincioși. Și unde din cele 16 biserici ortodoxe recunoscute, opt au deja statutul de părți ale dreptului public. Adică sînt recunoscute de către statul german ca parteneri de dialog social. Mai puneți la aceasta o capacitate foarte intensă a comunității ortodoxe de toate limbile și toate jurisdicțiile canonice care acoperă de la Atlantic și pînă la Praga mai toate orașele mari ale Europei și aveți o hartă a prezenței ortodoxe în Europa care pune problema ortodoxiei și a integrării europene în cu totul altă lumină.

O a doua observație pe care aș vrea să o fac este aceea că Biserica Ortodoxă, în ceea ce privește relațiile ei cu alte tipuri de majorități confesionale, nu datează de ieri de azi. Din punctul de vedere al Bisericii Ortodoxe Române – și aș pomenit de perioada interbelică – noi sîntem membri de peste 30 de ani în Conferința Europeană a Bisericilor, care este o asociație la nivel european cu 120 de membri, și care de peste trei decenii nu face altceva decît să militeze într-o manieră specifică bisericilor pentru unitatea spirituală a continentului. Iată așadar un rol pe care nici o sociologie de pînă acum – dovadă că informațiile sînt parțiale și asta este vina noastră, pentru că nu știm să ne prezentăm bruma de bunătate, elementele pozitive – nu l-a remarcat. E o chestiune de lobby pe care va trebui să o învățăm cît mai repede cu putință dacă nu vrem să fim cu adevărat la periferia informației, că cine nu este în fluxul informațional, care va să zică, cu o vorbă a lui Caragiale, nu există. Așadar, aș vrea să rețin aceste două elemente. Prezența Bisericii Ortodoxe Române nu este exotică, pe de altă parte prezența noastră în Conferința Europeană a Bisericilor este o realitate care se traduce printr-un dialog intens cu celelalte biserici majoritare, în speță cu cea catolică și cea evanghelică.

Acuma cît privește relația cu statul. Aici eu sînt de părere că într-adevăr sînt elemente cu adevărat oculte, dar nu din datele propriu-zise se poate deduce dimensiunea ocultă a acestor relații, ci mai degrabă dintr-o anumită mentalitate a clasei noastre politice care înțelege să-și aservească cam tot ceea ce mișcă din punct de vedere propagandistic. Eu personal am și scris împotriva fașismului de partid și de stat în ceea ce privește prezența oamenilor politici la slujbe. Sînt oripilat, ca ortodox și creștin în primul rînd, de această paradă care reprezintă luarea numelui lui Dumnezeu în deșert, de aceea și vă rog să rețineți acest detaliu, în cuprinsul Arhiepiscopiei Vadului. Feleacului și Clujului care cuprinde județele Cluj și Bistrița-Năsăud, din porunca expresă a arhiepiscopului Bartolomeu Anania nici un om politic nu are voie să vorbească la hramuri. O singură dată, și pentru că ați făcut apologia regimului fără prihană a domnului Contantinescu, o singură frază la Nicula, în calitate de președinte, cînd a citit decretul de numire a arhiepiscopului vicar Vasile Fluieraș, dar doar atunci, pentru că era de față și oricum cineva trebuia

să citească decretul. Și a fost cel mai simplu să citească chiar autorul decretului. Dar în rest, oricine vine de pildă la Nicula, nu ia cuvîntul. Asta spre stupoarea și spre uimirea oamenilor politici care sînt obișnuiți în alte eparhii și cu prilejuri similare să ia cuvîntul. O să vedeți anul viitor la Putna cum se vor întrece în a-l lăuda pe Ștefan cel Mare oamenii politici. Așadar și pe noi ne oripilează această demagogie. Dar, pe de altă parte eu am în vedere faptul care și aici a reieșit foarte limpede, că există o mentalitate a minoritarului pe care, iertați-mă, trebuie să o identificăm ca atare și pe care trebuie să o tratăm cu înțelegerea de rigoare. De aceea multe dintre acuzele pe care le aud la adresa Bisericii Ortodoxe Române, nu pentru că aș apăra-o în bloc, ar fi o fantomă dacă aș apăra-o în bloc, pentru că este un corp social mult mai vast decît un simplu nume, cînd aud astfel de acuzații iau seama și de existența unui fond emoțional care poate fi decriptat printre altele prin această existență a minorităților care au o mentalitate diversă. Eu însumi am trăit ani de zile în Occident într-o minoritate ortodoxă într-o majoritate catolică și protestantă și înțeleg o parte din resorturile acestea mentale. Dar faptul că minoritatea așteaptă ca majoritatea să facă primul pas, și faptul că acuză majoritatea de relații oculte cu statul, mi se pare nedrept. Pentru că, iertați-mă, dacă luați datele concrete ale problemei veți vedea că majoritatea cîștigurilor pe care și le-a adjudecat majoritate au fost și în favoarea minorităților. Fie că este vorba de salarizarea clerului, fie că este vorba de introducerea religiei în școală, fie că este vorba de asistența în armată sau penitenciare, tot ceea ce a negociat pentru sine Biserica Ortodoxă Română, a negociat în așa manieră încît de beneficiile acestei negocieri s-au bucurat și se bucură, slavă Domnului, și cultele minoritare. Unde relația Bisericii Ortodoxe cu statul pare ocultă este, bineînțeles, tot la nivel simbolic. Cum am spus, prezența politicianilor, prezența în presă, la 1 Decembrie la Alba-Iulia ș.a.m.d. Dar la nivel financiar veți vedea că nu este chiar așa. Și pentru a vă da un exemplu foarte evident, Arhiepiscopia Clujului în anul care s-a încheiat a depus mai multe proiecte la organizațiile statului care sînt abilitate să sprijine astfel de proiecte și dintr-un total de o anumită sumă a primit nici măcar 1%. Și ca răspuns la acest mod de abordare a problemelor noastre printre care unele de urgență socială, fiind și o policlinică aici în Cluj care tratează 5.000 de pacienți pe an, avem și o școală pentru copiii cu abandon școlar, avem și un azil pentru bătrîni la Mociu, pentru sprijinirea acestor proiecte sociale, iar nu pentru înfrumusețarea Catedralei – că asta o facem din fonduri proprii –, așadar pentru aceste proiecte s-a primit nici măcar 1%. Și atitudinea noastră a fost, cum n-o să vă vină să credeți, foarte neortodoxă în viziunea respectivă, în sensul că am trimis banii înapoi arătînd că există și o față demnă a ortodoxiei și nu doar cea care spune săru' mîna conașului și speră că și pe viitor conașu va catadicsi să-i mai dea cîte ceva din pungă. Așadar, eu zic că apelul meu în încheiere, pentru a nu fi mai lung decît e cazul, ar fi la nuanță. Dar a fi biserică majoritară nu este tot timpul un avantaj, este și o cruce. Și

asta au cunoscut-o toate religiile majoritare. E de ajuns să mă gândesc la bisericile catolică și evanghelică în timpul celui de-al treilea Reich, este suficient să mă gândesc la biserica catolică din Croația în timpul lui Tito, e suficient să mă gândesc la biserica poloneză catolică pe parcursul succesiunii separării și împărțiri ale Poloniei între puterile europene. Așadar peste tot pisica moartă pute, nu numai în curte la ortodocși.

Smaranda Enache: Mulțumim.

Ulrich Bürger: Am de fapt trei întrebări. Prima este că anul trecut la Nicola au fost 500 de ani de aniversare a mănăstirii și acolo partidul de guvernământ a răspândit icoane. Asta s-a făcut cu aprobarea Patriarhiei sau patriarhul a protestat?

Radu Preda: Noi am făcut un comunicat de presă la epoca aceea și am trimis inclusiv președintele filialei județene a PSD un protest din acest punct de vedere arătând că un hram nu poate fi subminat fără acordul celui ce organizează și transformat într-o manifestare electorală. Din acest punct de vedere PSD-ul, ca și orice alt partid de pînă acum, a arătat o gravă lipsă de sensibilitate față de momentele de masă, înțelegîndu-le doar ca modalități de manifestare politică. Și asta nu numai PSD-ul a făcut-o. Și PUNR și CD, adică eu acum n-am nici un fel de opțiune fixă, dar vreau să spun că acest mod de a trata un moment masiv numeric, vorbind de unul cauzat de o pricină religioasă, de a-l transforma într-o tribună electorală, ispitei acesteia nu mai rezistă nici un partid oricît de democrat ar fi or creștin declarat ar fi.

Ulrich Bürger: După 21-22 decembrie Patriarhul i-a condamnat pe cei care au făcut tulburări la Timișoara. Eu nu înțeleg de ce oameni care au susținut regimul lui Ceaușescu, mai sînt în funcție la biserică.

Radu Preda: Este o neînțelegere care se întîlnește cu neînțelegerea mea, dar asta e altă problemă. Aș vrea însă, pentru echilibrul informației Dumneavoastră și a celor care participă la această masă rotundă să aduc un element. Există un foarte bogat – și noi avem aici la porțile Levantului o înclinație narcotico-mitică de așa manieră încît Călinescu identifica, nu întîmplător, onirismul ca fiind filonul literaturii române – o tendință mitizantă. Unul dintre miturile regimului comunist în ceea ce privește Biserica Ortodoxă Română a fost că Patriarhul ar fi trimis o telegramă expresă lui Ceaușescu prin care și-ar fi reafirmat vechea lui adeziune la Partidul Comunist și la politica acestuia, și ar fi condamnat, în consecință, pe cei care la Timișoara sau la București își manifestau dezacordul. Aș vrea să vă precizez, nu pentru a-l disculpa pe Prea Fericitul, ci pentru a avea o imagine corectă, așa cum și doamna Cornea, cu noblețea care o caracterizează, a știut să precizeze că au existat și martiri ortodocși, aș vrea ca în virtutea acestui drept al dumneavoastră la corecta informare să precizez faptul că acea telegramă nu era nimic altceva decît obișnuitele telegrame pe care toți liderii religioși le trimiteau la sfîrșit de decembrie pentru a fi publicate în ziarele de mare tiraj cu ocazia încheierii anului

și, mă rog, cu ocazia Anului Nou. Așadar telegrama patriarhului respectiv nu exista în forma pe care noi tot o pomenim de fapt, că de citat nu am văzut-o citată de nimeni, așa cum nu am văzut citate de nimeni declarația Sinodului din februarie '90 când și-a asumat vina de a fi colaborat de o manieră tacită, directă sau indirectă, cu regimul comunist. Și mi se par totuși niște gesturi bune. Adică măcar odată în viață Sinodul a fost lucid. Măcar pentru acest moment de luciditate e bine să-l încurajăm, să-i readucem aminte măcar ca să-și dea seama că trebuie să fie în continuare atât de lucid. Eu cred că societatea civilă nu trebuie să aibă rolul unei muște țete, iertați-mi acum comparația, metafora dar luați-o ca atare, care să împungă elefantul mereu, să-l enerveze și să se mire că suportă consecințele unei mișcări neelegante și necoreografice, ci să aibă și rolul acelei păsări foarte frumoase, nu știu cum se cheamă, cu un cioc lung care scoate resturile din gura crocodilului, astfel încât umanizează monstrul. Eu zic, că din acest punct de vedere e bine să ajutăm instituțiile mamut și să le virusăm nu numai atacându-le permanent, ci să le și încurajăm în momentele lor de normalitate dacă vreți. De aceea îmi pare foarte rău să găsesc permanent această referință la scrisoarea patriarhului, dar nu o văd niciunde citată pentru că pur și simplu nu există, iar pe de altă parte, acel document din februarie '90 al Sinodului, singurul document de o demnitate fără cusur iarăși nu este luat în seamă, și atunci normal că imaginile și miturile noastre balcanice conturează mai departe imaginea și provoacă. Și un corp eclezial are niște legi ale răspunsului mai complexe decât un corp social mai restrâns.

Ulrich Bürger: A treia întrebare este următoarea. Nu știu dacă Biserica Ortodoxă, și eu respect biserica ca o instituție în stat care are un cuvânt de spus, dacă Biserica Ortodoxă câteodată a cerut de la stat predarea arhivelor fostei Securități. Și de ce nu a cerut, dacă nu a cerut?

Radu Preda: Acuma și eu personal am pus problema asta în revista eparhială și în alte studii și mi-am dat seama că nu poți să ceri din partea, de pildă, a unor episcopi care sînt de o manieră evidentă implicați în structura, cel puțin demagogică a vechiului regim, să-și ceară ei înșiși gholotina livrată la poartă. Nu văd logica.

Doamnă Cornea și iubiți participanți, există o tendință tot pur românească – scuzați-mă că cad în astfel de platitudini, dar platitudinile ascund de multe ori mult adevăr – angelizantă. Pe cît de evident este noroiul social în care trăim, pe atît sîntem de angelizanți. Și de aceea nu găsim calea de mijloc. Ori calea de mijloc în politică se cheamă realism. Ori acești oameni sînt realiști pentru că sînt oameni de putere care nu ar face nimic, ar schimba inclusiv Biblia, ca să rămînă încă un mandat în scaun, la o adică și-ar face operație de înfrumusețare ca să nu arate de 75 de ani, ca să-și dea demisia în fața Papei. Astfel de oameni există și în ortodoxie și, vă rog să-i acceptați ca atare. Problema îi alta însă. Nu că nu avem atît de mulți angelici cît ar trebui să fie, pentru că nu avem nici în altă parte. Problema este una de sistem. În momentul în care într-o țară președintele României,

el însuși, nu-și retrage propria candidatură când se știe foarte clar ce a făcut, când corpul diplomatic – și doamna Enache este martoră – este în proporție de peste jumătate virusat de o mentalitate cadristă și care nu face nici un serviciu acestei țări, în condițiile în care noi am ajuns la un pact social iar un proces al comunismului s-a făcut, iertați-mă, doar dintr-o perspectivă partinică, pentru că dacă *Memorialul durerii* și toate celelalte s-ar fi promovat pe piața mentală românească scutite de etichete confesionalizante și partinice, eu cred că un proces real al comunismului ar fi avut loc. Ori așa, procesul comunismului a devenit problema societății civile care este o minoritate și a devenit problema PNȚ-ului. Și aici, iertați-mă biserica clar majoritară nu a contribuit cu nimic și nu a avut oamenii ei să contribuie la un proces al comunismului. Dar trebuie să luăm lucrurile așa cum sînt. Eu nu apăr, eu doar descriu. Și acest fapt trebuie să-l avem permanent în vedere când acuzăm. De aceea confesionalizarea și politizarea procesului comunismului au fost cei doi viruși care – că-mi dați sau nu dreptate – au compomis ireparabil acest proiect. Așa încît circul cu nu-i dosarul, ia dosarul de după aceea e o consecință nalignă a începutului acesta de proces. Îmi pare foarte rău, dar eu sufăr la fel de mult ca și dumnevoastră, și la o adică aș zice ca toți cei care au fost colaboratori în biserică să se ducă la mănăstire. Problema e că s-ar umple mănăstirile. Nu, da dincolo de glumă, problema asta este una de sistem. De aceea, haideți să vedem colaborarea bisericii cu statul, cu regimul, în context social românesc complet. Să vedem și să-i luăm și pe cei de la greco-catolici, să vedem episcopii dubli, cei care au făcut jocul puterii, i-au spionat pe adevărații martiri, care i-au turnat la poliție. Haideți să vedem de o manieră echilibrată.

Smaranda Enache: Discuția este foarte bogată. Eu mă găsesc în situația realmente dificilă de a putea trage concluzii. Nu putem să pierdem din vedere chestiunea pe care ni le-am fixat ca temă: relația stat-biserică. Trebuie să re_gîndim la 2007. Analiza scoasă din context este riscantă, iar noi analizăm o situație românească așa cum este ea. Nu putem să o analizăm în afara procesului de integrare europeană în care ne găsim, și foarte mulți din liderii de opinie a acestei țări susțin că integrarea va fi posibilă în 2007. Dacă privim relația dintre stat și biserică cum se prezintă ea astăzi – spun biserică la singular, permiteți-mi totuși, pentru că nu este vorba de relațiile dintre biserici încă, ci este vorba mai degrabă ce relație între stat și Biserica Ortodoxă Română – aceasta ridică niște semne de întrebare. Ea nu pare să semene cu standardele de transparență, de responsabilitate, de echidistanță și neutralitate din celelalte state. Nu vorbim de legitimitatea bisericii pe care cu toții o înțelegem, nu vorbim de egalitatea între biserici pe care de asemenea o înțelegem, ci vorbim de fenomene care fie sînt induse de persoane, fie că sînt induse de instituții, dar în momentul de față, în forma în care se manifestă constituie obstacole ale integrării. În situația în care mai mult de 70% din români doresc integrarea europeană trebuie să abordăm și această problemă a relației stat-

biserică pentru a ne putea pregăti și din acest punct de vedere pentru integrarea europeană. Deci plecăm de la premisa că toți din jurul acestei mese vrem integrarea europeană. Trebuie să vedem ce trebuie să se schimbe pentru a fi calificați.

Alexandru Vlad: Se face că trăiesc într-un sat o parte din zilele mele și văd comunitatea locală relativ închisă, solidară în cele ale vieții și morții, ce probleme are. Și cum spunea antevorbitorul meu că trebuie să vorbim cu realism, că există o mentalitate a minoritarului, mi-ar place să existe și una a majoritarului care să se considere gazdă. Și ca orice gazdă să fie darnică și politicoasă, cum știm că a fost românul dintotdeauna. Deci, am înțeles că vizita Papei Ioan Paul al II-lea a fost negociată cu mult realism de Biserică. N-am citit asta în presă, mi-ar fi plăcut să văd asta în presă, să existe destulă străvezime. Am citit în memoriile unui purtător de cuvânt care nu-mi vine să cred că crează legende. Cu același realism cu care biserica și-a negociat un punct care o interesa și statul la rândul lui poate să negocieze cu biserica. Propunerea mea este ca în fiecare sat, în această mică comunitate rurală, să se termine războiul rece. Preotul care este majoritar acolo, indiferent care este el, să știe că ceilalți sînt amicii și tovarășii lui cu care pot face planuri, cînd vine un belgian cu bani, cu idei, ei împreună trebuie să facă acest lucru. Asta nu se întîmplă aproape în niciun sat. Preotul este terorizat că gestul lui normal de bunăvoință va fi rău privit la centru sau mai sus. El promite în fața oamenilor, zice și pe urmă se ascunde. Deci, statul ar putea să comunice că este în interesul lui, ca în comunități să existe pace și liniște. Să comunice odată cu banii pe care-i dă, că acest război trebuie să se termine, iar ceilalți sînt colegii pentru viața socială a comunității, că nu-i vorba de o vînătoare de enoriași. Vorbesc de satele în care nu există conflicte pentru lăcașurile de cult. Acelea sînt altceva, dar în fiecare sat există această mentalitate pe care statul o poate corecta chiar cu banii pe care-i dă. Poate trimițînd niște inspectori, oricum spunînd preotului că este în interesul lui, al statului că în aceste mici comunități să existe o schimbare benefică de mentalitate. Statul dă banii, pune și-o condiție.

Ioan Mureșan: După părerea mea problema relației bisericii cu statul comunist s-a dezbătut și s-a răsdezbătut cu arhivele Securității. Dacă e bine sau nu cu înțeparea mamutului, care s-a înțepat foarte bine în Germania și n-a crăpat nici țîntarul și nici mamutul, și în Bulgaria s-a făcut mai mult. Marius Oprea, care a fost cu cîteva zile în urmă aici, ne spunea că este mai ușor de obținut dosarul Pacepa din Germania, de la STASI i-au trimis tot, ba mai mult fără să plătească 100 de file, numai restul, pe cînd la noi nu se poate obține nimica, dar asta nu este problema bisericii. Eu cred că problema integrării noastre în Europa în ceea ce privește instituțiile bisericești și instituția bisericească majoritară, Biserica Ortodoxă, ține de un reper fundamental al civilizației europene și anume, de raportul cu proprietatea. Or, aici cred eu că biserica majoritară nu are tocmai o relație bine armonizată cu legislația europeană și nici cu legislația țării chiar, cu legislația

României. În momentul în care Biserica Ortodoxă Română vrea să-și impună dreptul canonic peste legislația țării, în care dreptul canonic să aibă prioritate față de legislația țării, nu mai poate să fie o țară europeană. Deci când e vorba de biserici, ele au alte cadre juridice de retrocedare, și ele nu pot fi retrocedate pentru că se invocă dialogul care este purtat în termeni de drept canonic. Ori în orice țară europeană legislația acelei țări primează asupra tuturor drepturilor particulare. La noi nu. Sigur că și asta poate fi nuanțată, că bisericile aparțin comunității, că comunitatea nici măcar acolo unde erau două lăcașuri de rugăciune, nu a fost dată una celor care aveau acte de proprietate pe ea. Cunoscut cazuri în care o biserică care era pe cale să fie retrocedată a fost înconjurată cu zid și a fost demolată. Relația cu proprietatea cred că este una la care comunitatea ține foarte mult. Nu sînt peste tot la fel lucrurile. De exemplu în Banat, lucrurile s-au rezolvat la modul cel mai european, cel mai civilizat, cel mai elegant; pe cînd în zona noastră a Clujului, a Maramureșului, tensiunile sînt foarte mari. În rest Biserica Ortodoxă poate să facă toate bunele declarații, dar este o chestiune care se vede cu ochiul liber: raportul defectuos cu proprietatea.

Ulrich Bürger: Eu pot să-mi exprim dorințele dintr-o altă perspectivă. Eu sînt deja cetățeanul unui stat care este membru în Uniunea Europeană. Eu aștept de la țările care vor să intre în Uniunea Europeană să-și trateze trecutul așa cum trebuie, să scoată adevărul la lumină. Și oricine este la putere, nu contează pentru mine atîta vreme cît trecutul este tratat în mod cinstit. Cei care doresc să devină membri UE trebuie să accepte anumite proceduri, și pentru mine contează foarte mult dacă oamenii sînt cinstiți cu trecutul de dinainte de '89. Am și o altă întrebare către reprezentanții bisericilor aflați aici: a fost întotdeauna o problemă mai ales pentru Rusia și pentru România cînd vin străinii să-și cumpere pămînt. Și mulți oameni au spus că nu se poate vinde pămîntul nostru sfînt către străini. Dar în Uniunea Europeană există o piață imobiliară liberă. Și aș vrea să știu dacă reprezentanții cultelor acceptă toate condițiile Uniunii Europene. Și în Uniunii Europene s-a discutat acest aspect pentru că foarte mulți germani își cumpără pămînt în Silezia.

Radu Preda: Vroiam numai să repunctez, așa cu insistență și cu fraternitate, faptul că serenitatea de care vorbea și domnul Mureșan și pledoaria pentru valorile și virtuțile comune la care făcea referiri doamna Cornea nu sînt atît de îndepărtate cît ni se par, dar în același timp presupun elaborarea unor tehnici, dacă vreți, de o manieră foarte prozaică pe care trebuie să ni le însușim. Iar o caracteristică generală a societății noastre românești – și profit de ocazie că mă aflu la o manifestare organizată de societatea civilă – este lipsa culturii dialogului. Această cultură a dialogului ori neputință comunicățională, se cam vede în toate. De la lipsa unei deontologii jurnaliste care în conflictul ortodox – greco-catolic de multe ori am sesizat acest lucru, asta fără să acuz sau să judec pe nimeni, că s-a cerut în mod

predominant părerea doar a unei părți. Așa cum într-un *talk-show* la televiziune părțile nu sînt egal moderate, așa cum într-o coaliției de guvernămînt miniștrii preferă să dialogheze între ei prin intermediul presei, iar nu în interior. Fie că luăm exemple majore, fie minore, același deficit comunicațional îl identificăm pe toată scala realităților sociale românești de astăzi. Iar la nivel eclezial acest lucru mi se pare cu atît mai grav cu cît, dacă a existat ceva bun în perioada pre-'89 pentru cultele din România a fost existența acelor conferințe interconfesionale cu caracter teologic care aveau două părți evident distincte: o parte ideologică, de aplauze și de citate din Ceaușescu și o parte evident clar teologică, unde se discutau teme ca: Sfînta Scriptură ca bază pentru toate confesiunile, „Sfîntele Taine”, „Ecumenismul” ș.a.m.d. Ori după '89, ceea ce constat ca teolog și om al bisericii, este absența unui forum permanent de dialog al cultelor între ele. Singura formă de dialog între culte care a existat pînă acum au fost acele mese rotunde cu capete de obicei pătrate, iertați-mă, de la Secretariatul de Stat pentru Culte în marginea proiectului de altminteri avortat al Legii cultelor. Și care nu a reușit decît să pună în evidență și mai mult unghiurile, colțurile, asperitățile, neajungîndu-se nici pe departe la un numitor comun în cea ce privește lobbyul comun al bisericilor pentru o lege a voluntariatului. Cultele nu au reușit în atîta vreme să-și impună în punct comun pentru o Lege a sponsorizării și a mecenatului care să asigure, de pildă, inițiativelor culturale și sociale ale bisericilor și cultelor un sprijin legal astfel încît să nu fim acuzați unii de alții ori că noi primim bani într-o manieră ocultă de la stat, ori că Dumnezeuastră ori mai știu eu cine primește bani de la americani, olandezi, norvegieni. În al treilea rînd nu s-a format un front comun de așa manieră încît problemele grave ale societății – pentru că problema prostituției, a traficului de droguri nu este numai problema bisericii majoritare, sau problema copiilor străzii cu atît mai puțin – așa încît pe scurt, ceea ce mi-aș dori ar fi ca cel puțin unul dintre impulsurile care să se desprindă, să pornească de la această întîlnire de la Cluj, mi-aș dori să fie acest apel către culte de a permanentiza un forum de dialog permanent. Pentru că fără acest forum de dialog vorbim împreună și ne înțelegem separat, și reiterăm de o manieră vinovată în plină libertate, reiterăm și chiar prelungim suspiciuni care, iertați-mă, de multe ori sînt exagerări ale mentalului colectiv, dar prea puțin au bază în realitate. Și de aceea pentru a reveni, pentru a fi cu atît mai apropiați de Dumnezeu, trebuie să fim cu atît mai apropiați de oameni. Ori oamenii au alte preocupări decît certurile noastre. De aceea insist asupra acestui mod de dialog prin care inclusiv bisericile pot să arate societății românești că se poate dialoga fără riscul de a pierde identitatea, ca și fără riscul de a jigni sau leza pe cineva.

Smaranda Enache: Mulțumesc. Avînd în vedere că Dumnezeuastră veți pleca iar eu am, dimpreună cu alți colegi din societatea civilă, o experiență durearoasă de-a lungul a 13 ani de organizări de seminarii în care am avut de multe ori invitați care au sosit tîrziu și au plecat devreme și nu au ascultat, de fapt, mesajul acestei

întîlniri, eu nu vă voi transmite mesajul întîlnirii pentru că nu am fost mandatată, dar vă voi transmite mesajul a ceva ce este o parte din societatea civilă românească pe care doamna Bulai o invita să participe la o mediere între biserică și stat, între Biserica Ortodoxă Română și stat, o mediere pe care nici Biserica Ortodoxă Română, nici statul nu o simt necesară, drept care noi nu mediem neaveniți, să zicem, dintr-un exces de zel într-o zonă în care nu am fost invitați. Dar pentru ca lucrurile să fie limpezi sentimentul nostru este că lucrurile se vor îndrepta. Dar pînă în 2007 cînd lucrurile se vor îndrepta se mai pot întîmpla cîteva ravagii. Deci problema amînării unei abordări serioase, neascunse în spatele politicii a restituirii bunurilor Bisericii Greco-Catolice de către statul român nu trebuie amînată pînă în 2007, pentru că prelungirea acestei agonii a Bisericii Greco-Catolice ar putea să ne facă pe noi toți, indiferent de religia noastră, dacă sîntem cetățeni onești, să avem sentimentul că am participat împreună la prelungirea aceluia gest pe care regimul comunist l-a declanșat de nimicire a acestei biserici, care și-a permis să aibă o altă loialitate externă.

Noi credem că baza statului trebuie să fie Constituția. Ea este votată și respectată de noi toți. Separarea puterilor în stat face ca ea să fie funcțională într-un stat de drept. Situația în care există vizibil, deci la nivel al evidenței, o relație ne-neutră între stat și biserica majoritară numeric ne îngrijorează. Noi nu atribuim bisericii majoritare vina principală al acestei relații distorsionate, noi considerăm că statul este în primul rînd de vină pentru lipsa sa de imparțialitate, pentru nerespectarea Constituției și a angajamentelor sale internaționale. Deci criticismul nostru nu se adresează Bisericii Ortodoxe Române sau altor biserici decît într-o a doua fază. Primul nostru interlocutor este statul căruia îi cerem neutralitate. În același timp cerem o sinceritate și o considerație și din partea BOR care nu poate să rămînă în această postură de a ne considera pe toți ignoranți și pînă la urmă proști. Pentru că ni se servesc pînă la urmă niște stereotipuri pe care orice om care s-a pregătit în acest domeniu le poate respinge cu ușurință. Unul dintre aceste stereotipuri este că BOR nu are un program de misionariat, de expansiune. Ceea ce noi remarcăm este că în Transilvania există o deosebită înflorire a fenomenului monahal ortodox, inclusiv în zone locuite în proporție de 80-90% de maghiari. Există un *pattern* care poate fi descris astfel: cineva merge într-o pădure, creapă un bușean, în acel bușean se vede o cruce. În urma comunicării acestui fenomen apar cîteva oameni, se pun bazele unui schit, pe parcurs de doi ani au loc niște donații misterioase și în următorii doi ani se ridică o enormă așezare monahală! Acest lucru se petrece, și societatea civilă are datoria morală să analizeze acest fenomen în cifre și bani. Există legea liberului acces la informații publice care ne permite acum să abordăm această chestiune și să cerem statului toate cifrele legate de acest fenomen. În cazul în care fenomenul este natural și această deosebită expansiune a fenomenului monahal în Transilvania este natural, este un fenomen

cerut de enoriași, atunci sîntem gata să susținem această naturalețe în fața tuturor acelor care ar privi cu suspiciune fenomenul. În cazul în care nu este, trebuie oprit înainte de anul 2007.

Pe de altă parte, există problema religiei în școli. Nu voi invoca toate situațiile mărunte, care nu sînt de loc mărunte pentru destinele individuale, în care unii tineri, copii sînt mai mult sau mai puțin obligați să participe la orele unui cult sau altuia căruia nu-i aparțin și cărora li se refuză dorința lor de a nu participa la nici o oră religioasă pentru că, cu toată considerația pentru reprezentanții cultelor, noi respectăm la fel de mult și pe cei care sînt atei. Trebuie să știți că în societate există și atei, există și agnostici, există tot felul de oameni. Chiar dacă le spunem: săracii de ei, ei există și sînt legitimi. Dar marea noastră problemă este atunci cînd într-o instituție școlară întreprindem o vizită și remarcăm existența unui laborator de educație religioasă care este puramente ortodox, care nu ține cont de faptul că în școala respectivă predarea se petrece în două sau trei limbi, copiii aparțin de cinci-șase confesiuni. Reprezentarea egală și neutră a confesiunilor în acest laborator este inexistentă și avem deja o listă a acestui fenomen. Asemenea lucruri sînt probate, existente, nenumărate. Sîntem convinși că, pe de altă parte, statul român și Biserica Ortodoxă Română cunosc activitatea societății civile și sînt în clar cu faptul că societatea civilă română este gata să facă propunerea pe care domnul doctor a menționat-o, de monitorizare a României din punctul de vedere al respectării principiilor neutralității, egalității cultelor înainte de 2007. Pentru că acest 2007 ar putea să devină prin diverse întîmplări 2010 sau nu știu cît și nu putem să prelungim această situație fără a crea în societatea românească noi inegalități. Sîntem convinși, noi cei puțini, organizatorii acestui dialog, că nu se poate schimba situația printr-o relație de confruntare. Vă dau perfectă dreptate. E nevoie de mai multe forumuri, e nevoie de sinceritate, dar este nevoie odată pentru totdeauna, pentru numele lui Dumnezeu, ca și statul român și Biserica Ortodoxă Română să nu privească toată societatea română ca o adunare de persoane arierate mintal care nu pot vedea dincolo de cuvinte.

Trăim în epoca internetului, putem face calcule, investigații, există o legislație care ne permite. Dorim ca Biserica Ortodoxă Română ca și toate celelalte să se dezvolte pe măsura dorinței enoriașilor săi. Nu dorim ca acei credincioși din România care sînt aparținătorii altor culte să contribuie peste voința lor personală din taxele și impozitele lor pentru creșterea unui cult căruia nu-i aparțin. Din acest punct de vedere critica care într-un fel, mai mult sau mai puțin voalată o auzim în legătură cu necesitatea de a echilibra ajutoarele care vin din America, din Australia pentru neoprotestanți, pentru protestanți, pentru catolici, de o politică mai favorabilă financiar Bisericii Ortodoxe Române, nu se justifică. Pentru că noi vorbim de două tipuri de bani. Odată avem banii publici care sînt din taxele și impozitele tuturor românilor și care trebuie administrați absolut transparent nu

numai în această relație ci în toate relațiile și pe urmă mai vorbim de surse private. Deci nimeni nu se referă la sursele private ale Bisericii Ortodoxe Române care există și ele, și australiene și americane și germane, pentru că sînt mulți ortodocși care trăiesc în afara frontierelor și contribuie. Pot să contribuie în proporția în care doresc. Pot să-mi imaginez chiar și o contribuție mai mare a catolicilor pentru ortodocși dacă ne gîndim la un fond de solidaritate pentru o perioadă delimitată și în mod transparent. Deci problema acum este în acești termeni: dorim un stat neutru, finanțe transparente, echidistanță, pentru că numai acestea pot constitui solul pe care crește libertatea religioasă. Ori libertatea religioasă este una dintre libertățile fundamentale pe care este construită Europa. Și care trebuie să privească din punctul nostru de vedere și creștinii și noncreștinii în egală măsură. Acesta este punctul meu de vedere, care sper că dincolo de severitatea termenilor l-ați luat ca unul empatic. Numai pentru că ne interesează prestigiul, prestanța Bisericii Ortodoxe Române în fața națiunii române, în Europei și în fața propriilor credincioși îi dăm atîta atenție. Altminteri am neglija și am lăsa Biserica să se compromită dacă așa dorește. Dar este biserica majorității românilor și nu ne este indiferent cum performează ea în țară, în lume și în Europa Unită.

II. Situația bisericilor din România și criteriile de integrare. Cazul Bisericii Române Unite

Smaranda Enache: Permiteți-mi să nu detaliez conținutul Memorandumului pe care îl aveți fiecare dintre dumneavoastră în dosarul conferinței și pe care probabil îl cunoașteți foarte bine. De altfel, el a fost publicat și în numărul 19 al revistei noastre Altera. Aș vrea doar să fac două-trei remarci legate de acest Memorandum din punctul de vedere al societății civile. Mi-aș aminti cu plăcere – și cu neplăcere totodată – de faptul că societatea civilă, doamna Doinea Cornea, alți cîțiva dintre cei de aici am participat la București la Grupul pentru Dialog Social pentru a lansa dezbaterea publică asupra conținutului Memorandumului și a revendicărilor care sînt înscrise în acest document, în speranța că societatea intelectuală română va reacționa pozitiv la conținutul acestuia, că vom avea o solidarizare în jurul lui și o sprijinire prin instituții ale societății civile.

Sînt nevoită să menționez că majoritatea dintre membri importanți ai GDS-ului nu au participat la acea discuție. Pe de altă parte, aș vrea să vă spun că, deși am fi dorit, conținutul Memorandumului și al discuțiilor noastre nu a fost găzduit de Revista 22. Cum în jurul acestei mese ni s-a atras atenția să nu fim suspicioși, aș vrea să nu luați aceste remarci ca atare. Vreau doar să observ că un document – după opinia noastră care avem un birou pentru drepturile omului – elaborat cu mult profesionalism, cît de greu găsește drumul către susținerea publică. De aceea vă invit să participați la această discuție și pe marginea conținutului Memorandumului dar și despre modul cum am putea face din acest Memorandum un instrument pentru

a atinge scopurile unei societăți democratice. Memorandumul este poate cel mai complet document pe care Biserica Greco-Catolică l-a elaborat în ultimii 13 ani și el, într-un fel, a contrazis faptul că protestele, intervențiile în justiție au avut un caracter rapsodic. Memorandumul este, din punct de vedere al drepturilor omului, un material substanțial. El a fost trimis la importante instituții europene și, așa cum mi-am permis să menționez într-o discuție în afara seminarului, susținerea sa la instituțiile europene ca a unui document privind încălcarea dreptului la proprietate, respectiv a Bisericii Greco-Catolice din România însăși se lovește de dificultatea că ea este percepută ca un fragment al puternicei Biserici Catolice universale. Și de aici provine o oarecare inhibiție. E mult mai ușor să atragem atenția, empatia, chiar acțiunea instituțiilor internaționale, a grupurilor internaționale de drepturile omului asupra unor biserici mici sau culte neoprotestante sau oricărui alt cult care sînt restrînse numeric, decît asupra acestei situații. Cred că lucrul cel mai important este ca să încercăm să transmitem instituțiilor internaționale și instituțiilor românești faptul că este vorba de două probleme distincte de drepturi fundamentale. Pe de o parte, dreptul la proprietate care în noua Constituție va fi înscris ca atare și va constitui bază pentru toate revendicările și reparațiile ulterioare. Pe de altă parte, problema protecției minorităților, care este o problemă de importanță europeană și de la care nici un stat democratic nu-și poate permite să facă rabat. Este vorba de o biserică minoritară a cărei protecție ca minoritate religioasă nu se realizează. Vă invit să participați la această discuție legate de statutul Bisericii Greco-Catolice, cu recomandarea ca societatea civilă să încerce să aibă o atitudine mai vizibilă, mai profesionistă, pentru că relația stat-biserică este una dintre cele mai vulnerabile în procesul de integrare europeană fiind totodată una dintre cele mai imperfecte în momentul de față.

Ana Ludușan: În urmă cu un an am asistat – cum amintise mai de vreme reprezentantul Bisericii Greco-Catolice – la o conferință pe tema libertății religioase inițiată de Biserica Ortodoxă. S-au spus foarte multe lucruri bune și acolo, în fond a fost acceptată ideea că libertatea religioasă trebuie respectată și de instituțiile statului și trebuie asumată de toți cetățenii. Sînt ortodoxă și vorbesc de pe o poziție în care nu sînt foarte mîndră de atitudinea bisericii din care fac parte. În primul rînd ca mesaj. Biserica Ortodoxă dacă vrea să rămînă ca o biserică cu aderenți și ca o biserică care contează în viitor, trebuie să-și reformuleze mesajul. Mesajul naționalist de acum nu va rezista multă vreme. În primul rînd că oamenii se europenizează și se globalizează mai ușor decît am crede noi. Să ne gîndim doar la faptul că acum zece ani foarte mulți dintre noi nu credeam că o să intre în casele noastre internetul și comunicarea prin internet și acum devine aproape un fapt cotidian. Așa vine valul peste noi. Vrem nu vrem trebuie să ne adaptăm unei lumi care se mișcă. Deci Biserica Ortodoxă trebuie în primul rînd să-și reformuleze mesajul către comunitatea căruia se adresează. Mesajul naționalist va rezista o

vreme, dar nu multă vreme. Apoi eu ca sociolog aş face o diferenţă între instituţia bisericii ca instituţie formală şi între stat ca instituţie formală, respectiv între statul subteran şi biserica subterană. Adică există un stat şi o biserică reglementată de anumite legi şi anumite reguli, şi există o acţiune a statului şi a bisericii subterane, aşa cum există o economie subterană într-un stat care funcţionează prost. Toată poveste asta a statului subteran şi a bisericii subterane, ca şi a economiei subterane, este o problemă a nefuncţionării statului. A unui stat slab, aşa cum ne atrage atenţia şi Gabriel Andreescu în studiul care se află în mapă, că statul român este un stat foarte slab. Eu aş spune că este slab pentru că vrea să fie slab.

Aş mai atrage atenţia asupra unui pericol care vine tot dinspre Biserica Ortodoxă, deci biserica din care fac parte: pericolul etnocraţiei, a teocraţiei. Adică Biserica Ortodoxă tinde să confişte spaţiul politic ceea ce este din punctul de vedere al Constituţiei ilegal, din punctul de vedere al normelor europene cu atât mai periculos şi mai prost pentru România pentru că ajungem pe terenul acela în care încălcăm reglementările europene de aderare. Soluţia pentru această problemă a instituţiilor paralele – a statului subteran, Biserica Ortodoxă subterană şi, mă rog, chiar economia românească subterană – ar fi aceea în care clasa politică, fie cea care există acum, fie un nou partid, şi-ar asuma un program, o misiune în care funcţionarea statului să fie în coordonatele unui stat realmente de drept. Adică legea să fie respectată. În cazul acesta nici Biserica Ortodoxă, nici statul nu poate spune că, mă rog, Biserica Greco-Catolică are dreptul la retrocedarea proprietăţii, la fostele biserici care i-au fost confiscate, dar nu le dăm înapoi. Din punct de vedere legal dăm proprietatea înapoi, din punctul de vedere al acţiunii concrete, a acţiunii politice, a acţiunii sociale, nu dăm. Pur şi simplu nu aplicăm legea. Această disconcordanţă între norma legală şi acţiunea socială e doar o problemă de asumare politică. Eu nu văd ca actuala guvernare şi partidele care guvernează acum să rezolve această problemă. În 2004 se pune o problemă majoră: dacă noi vrem să schimbăm ceva din aceste lucruri, pentru că riscăm să ajungem în 2007 nepregătiţi, să nu facem faţă la criteriile de aderare, şi putem ca pînă în 2004 să mişcăm ceva în acest mecanism foarte nefuncţional. Din punctul meu de vedere problema principală şi foarte vizibilă a Bisericii Ortodoxe şi a statului român este că nu respectă legile de retrocedare ale proprietăţii. Atunci cînd îmi respect proprietatea, îmi respect cetăţeanul, îmi respect chiar instituţiile. Proprietatea dă conţinut atât cetăţeanului care are respectiva proprietate cît şi instituţiei. Şi cetăţeanul şi instituţia au dreptul la resurse, pot funcţiona. Pot avea anumite strategii de supravieţuire. În cazul în care îi iei resursele, îi iei proprietatea, degeaba îi garantez libertatea de religie, de confesiune, aceasta nu funcţionează dacă nu are şi resurse ca să funcţioneze. Nu are biserică, nu are o şcoală pentru preoţi, ş. a. m. d. Instituţia nu funcţionează dacă nu are resurse. Deci retrocedarea proprietăţilor şi a bunurilor bisericeşti este o condiţie esenţială a libertăţii de conştiinţă. Şi un drept fundamental care a fost prins şi în legea fundamentală şi în

legi organice. Eu cred că putem face un lucru. România negociază acum la capitolele de aderare pentru Uniunea Europeană. Trebuie să vedem la capitolele de aderare unde se află libertatea religioasă, unde se află problema proprietății. Proprietatea bisericilor și proprietatea cetățeanului. Eu mă duc mai departe cu proprietatea, pentru că noi lucrăm de cinci ani pe probleme de restituirea proprietății și știu că așa cum se încalcă legile de retrocedare spre biserici, așa se încalcă și spre cetățean. Legile proprietății sînt foarte foarte prost puse în aplicare. Nu vom avea un stat de drept pînă nu va fi respectată proprietatea și nu știm fiecare ce avem. Deci trebuie insistat în cadrul negocierilor cu Uniunea Europeană asupra acelor capitole unde se regăsește problema proprietății și trebuie influențat parlamentarul european să vadă ce face statul român în problema proprietății. Fie spre cetățeni, fie spre biserici.

Smaranda Enache: Da, într-adevăr, problema libertății religioase a fost despărțită de problema proprietății. S-a spus că toată lumea, în conformitate cu legea fundamentală, cu Constituția, dar și cu alte legi, beneficiază de drepturile și libertățile fundamentale. Opinia noastră a fost atunci cînd am lansat Memorandumul că în lipsa proprietății nu există libertate religioasă. Și această conexiune încercăm în permanență să o transmitem la Comisia Europeană. La Comisia Europeană se lucrează acum din nou la un raport de țară. Raportul de țară privind România va ieși, probabil, în luna octombrie sau noiembrie. Noi vom încerca să trimitem o asemenea interpretare în legătură cu criteriile politice. Criteriile politice au fost considerate satisfăcute în 1999 cînd România a început negocierile de aderare și de atunci în fiecare raport scrie că România le îndeplinește. Odată a scris „încă”, altădată n-a mai scris „încă” România îndeplinește criteriile politice pentru că un criteriu al proprietății nu există, cu atît mai mult că aici este vorba de o retrocedare. Acum juridic noi nu putem demonstra că anumite lucruri aparțin Bisericii Greco-Catolice, tocmai pentru că proprietarul a fost schimbat. Deci trebuie făcută o retrocedare. Dar legînd proprietatea de libertatea religioasă există șanse.

Ana Bulai: Din punctul meu de vedere, ca un gen de concluzie a ceea ce s-a discutat aici, eu văd situația în următorul fel. Orice cult minoritar din România, fie că este greco-catolică, fie că este de alt tip, se află într-o relație de minoritate nu doar religioasă, în raport cu cultul majoritar, cu Biserica Ortodoxă Română, este într-o relație de minoritate de agendă socială. S-a spus aici de repetate rînduri și este un exemplu ilustrativ pentru această stare, cultele minoritare impun în agenda publică probleme ca proprietate, toleranță, protecția minorităților, libertate religioasă, teme care să spunem foarte simplu nu se află pe agenda socială sau sînt privite negativ de majoritatea populației care este încă, și poate și datorită bisericii majoritare, destul de naționalistă, xenofobă, paternalistă etc. Ori această stare de minoritate în raport cu principalele sisteme face din orice cult religios minoritar și din orice cult minoritar un luptător de tip Don Qijote la prima vedere. Asta pentru că s-a pus întrebarea: care ar fi mecanismele de impunere a unui Memorandum în opinia publică? Astfel

de mecanisme trebuie să se adreseze nu doar unui politic, nu doar unui palier confesional sau unui palier cultural-simbolic, ci tuturor în același timp prin impunerea în agenda publică a temelor de interes european. Dorința societății române de aderare la Uniunea Europeană, acele procente senzaționale vin din lipsă de informație, vin dintr-un mit al bunăstării pe care l-am îngurcitat foarte repede într-o goană de mituri salvatoare și discuțiile publice legate de valorile europene, legate de problemele aderării, de schimbările de mentalitate la nivelul fiecărui cetățean în acest context sînt foarte reduse și de cele mai multe ori inaccesibile ca tip de discurs pentru majoritatea populației. Eu cred că schimbările fundamentale la nivelul cetățeanului, indiferent de apartenența religioasă se vor produce atunci cînd aceste valori devin valori individuale și nu valori ale agendei politice impuse acum sau peste trei ani sau peste zece ani sau cînd vor fi. De aceea cred că rolul societății civile este deopotrivă unul de a atrage atenția într-un sens negativ asupra abaterilor care se fac față de aceste imperative europene atît în cazul cultelor cît și în alte cazuri, și pe de altă parte, de a construi discursuri de nivel public, de a construi discursuri accesibile, manifestări care să aducă în agendă valorile europene, valori care ar putea să ducă la schimbarea de mentalitate și implicit la îmbunătățirea situației în care se află minoritățile religioase în România.

Ovidiu Pecican: În legătură cu acest raport care va fi redactat poate n-ar fi inutil să se specifice o situație existentă pe care o putem constata și care a reieșit și din discuțiile noastre de pînă acum. La noi biserica se confundă cu statul, biserica se confundă cu națiunea, statul asumă o identitate națională chiar și dincolo de marginile între care acest lucru se petrece în restul Europei și în toate aceste identificări, autoidentificări sau, dacă vreți, chiar reflexe, că uneori nici nu sînt meditate, descoperim de fapt niște semne ale premodernității, ale refuzului acestor instituții de a se contemporaneiza. Dincolo de faptul că instituțiile sînt sisteme mai mult sau mai puțin funcționale, îndărătul lor sînt oameni. Și cred că aici putem descoperi un mecanism specific celor care, ca și Julien Sorel odinioară în faimosul roman a lui Stendhal, își puneau problema cum să-și promoveze persoana în societatea timpului, îmbrăcînd uniforma neagră de preot sau îmbrăcînd uniforma cea roșie de dragon? Cred că tot așa se întîmplă cu oamenii, oameni ca și noi, cu bune și cu rele, în momentul în care îmbracă o uniformă, uniforma statului, uniforma bisericii dominante – a tot revenit obsesiv biserică majoritară, biserică minoritară, asta deja este o optică contaminată de optica statului. Noi înșine intrăm în această constrîngătoare și oarecum umilitoare situație dacă ne considerăm minoritari. Eu aș vrea, totuși, fără a fi Ludovic al XIV-lea să pot să spun că statul sînt și eu. Adică că statul se referă și la mine. Mi se pare că în acest moment statul se rezumă la un sistem de reprezentare a unei oligarhii reduse a cărei principală preocupare este de a-și prezerva legile pe care le are. Nicidecum de a fi în slujba cetățenilor. Dacă această situație este dublată și de un suport la nivelul bisericii, am încurcat-o. Va fi teocrație cum ați spus, și este deja,

și atunci nu ar trebui să ne mirăm că pot apărea și reacții de tip anarhic în raport cu un asemenea *establishment*. Nu sînt pentru reacții de tip anarhic, sînt pentru o ieșire din orice fel de anomie printr-o organizare treptată la nivelul societății civile și în acest sens cred că este semnificativ că avem după 13 ani un Memorandum, un alt Memorandum. Am avut și după 12 ani, unul cu regionalizarea, și vai, lumea s-a scandalizat că suprimăm dreptul sfînt la titlul de memorandiști al altora. Iată că mai vine cineva cu încă un Memorandum și n-am mai auzit un scandal similar ceea ce este deja un semn de normalizare, cred eu, un lucru bun. Documentul este, după cum spunea distinsa noastră gazdă, comprehensiv, este bogat, este abordabil din multiple perspective. De pildă, s-ar putea oricînd discuta pe marginea lui cu o echipă de arhitecți. Ce se întîmplă cu aceste situri care dispar ușor, pentru că iată nu mai sînt la fel de moderne, interesante, de înalte, somptuoase ca și celelalte care se construiesc în preajma lor. La fel ar fi de meditat, dacă vreți, chiar cu niște istorici, ce facem totuși cu trecutul ăsta. Cu trecutul materializat în cărămizi puse unele peste altele, niște clădiri. Nu? Și bisericile sînt niște exemple de arhitectură și de artă din alt punct de vedere. Le dărimăm? Le recondiționăm? Și aici este o întreagă filosofie în subiacent pe care eu personal am putut-o constata șocat la vremea respectivă în Italia. Oameni care plăteau averi ca să recondiționeze un pălățel mic și relativ anonim, dar făcut de Paladio cu secole în urmă. Și preferau să aducă specialiști din Suedia ca să scoată carii din lemn în loc să înlocuiască acel lemn cu totul. Discuția a avut loc și în legătură cu coloana lui Brîncuși pe care au vrut să o recondiționeze într-o manieră neconsacrată, au fost acuzați chiar că vor să înlocuiască originalul cu un fals. Lucru grav. Așadar, uneori lucrurile se fac și pentru că nu se știu sau se fac printr-o alunecare ușoară dinspre legal spre ilegal, dinspre permis spre nelegitim dar aici, subliniez și eu ca și toți ceilalți care au vorbit pînă acum, noi, vocea noastră, societatea civilă, slabă sau tare cum se va auzi ea, avem datoria să spunem pe cît posibil răspicat, să tăiem firul în patru și să arătăm ce e de realizat și ce nu. Documentul e important, cred și pentru că emană de la o elită intelectuală care se face simțită ca prezență în viața publică. Și acolo găsim de la critici literari, cum e prietenul Cistelean, pînă la ingineri, la oameni de suflet care luptă pentru o cauză absolut legitimată, de adeziunea de inimă a enoriașilor la această biserică. Nici eu nu sînt un membru al acestei biserici, dar am toată simpatia pentru lupta oricui care vrea să apere niște valori și să relanseze chiar un anumit tip de acțiune civică, fiindcă despre asta este vorba. Eu aș vedea îndărătul Memorandumului și un mare act de conștiință și, dacă vreți, o chemare a restului societății la toată această relansare a discuției pînă cînd vom avea acest reflex pe care-l are și diplomația română, deci îl are statul însăși, care altminteri se comportă destul de autoritar. Poate tocmai de aceea este un stat slab. Dacă ar fi mai puternic, mai sigur pe el, ar fi mai flexibil, ar găsi soluții, alternative etc. Dar pînă cînd vom avea acest reflex de a reacționa, mereu reacționăm. Deocamdată în acest Memorandum o să avem de-a face cu un

recensămînt în teren, cu o reacție ofensată și cu o reacție de justificare a justiției. De abia aștept, nu vreau să fiu nici prea pesimist, sper să trăim atîta cît să rezolvăm problema retrocedării și să vedem inițiative nu reactive ci active. Propuneri. Propuneri de îmbunătățire a vieții noastre publice. Că mă gîndesc că dincolo de toate aceste frămîntări, iată statul e vinovat că nu le curmă măcar acolo unde ar putea. Dincolo de ele avem de-a face cu o situație care, pe alocuri este disperată. Avem de-a face cu o resurrecție a analfabetismului, avem de-a face cu un tineret care nu-și găsește locul în societatea noastră și aleargă deseori în Occident sau aleargă spre nicăieri, aleargă spre delincvență. Sînt toate aceste situații cu care avem de a sta la masă. Deci Memorandumul cred că este un punct de plecare. Nu cred că este un punct de sosire. De aici încolo vor urma lucruri importante. Și e foarte bine că discutăm nu doar între greco-catolici și nu doar în cadrul unui dialog între ortodocși și greco-catolici, ci să discutăm mult mai mulți despre o problemă care este a noastră a tuturor.

Smaranda Enache: Întrebarea mea despre ce am putea să întreprindem vine și din considerentul că după 2007 transferurile netransaprente de fonduri și practicile actuale de relații financiare oculte între stat și biserică nu vor mai putea avea loc. Și sentimentul nostru este că pînă atunci, în schimb, va avea loc o revărsare întreită, ca să zic așa, de fonduri, canalizări masive pentru a satisface o așteptare, și electorală, și mai puțin electorală, care nu va mai putea fi posibilă dacă 2007 rămîne într-adevăr anul aderării noastre. Deci se va face o fidelizare pe termen lung a unor clienți politici printre care s-ar putea să figureze și Biserica Ortodoxă Română. Și pînă atunci s-ar putea ca inclusiv problema retrocedării să fie ținută sub control pentru ca exact ca în cazul amintit al persoanelor care sînt îndreptățite să primească reparații în urma confiscărilor regimului comunist, eventual să sucombe din cauza vîrstei sau să-și piardă speranța sau să nu mai aibă voturile necesare să plătească avocați. În acest sens mi-aș permite să adresez o întrebare în legătură cu căile din justiție. După cum ați menționat există deja demersuri la Curtea Europeană a Drepturilor Omului și dacă ați putea să ne spuneți ceva mai mult în această privință.

Mircea Marțian: Vreau să vă mulțumesc tuturor pentru că iată, o biserică minoritară incită atenția societății civile. Știu că nu o faceți pentru mulțumirea cuiva. Sînteți societate civilă care vegheați ca legea să fie aplicată în mod unitar în România, indiferent de număr, de apartenență religioasă sau de naționalitate, etnie. Trecînd peste această introducere vreau să vă spun că în contextul actual chiar dacă în 1998 s-a început această rezolvare a diferendelor patrimoniale prin comisia mixtă creată, acceptată de biserica noastră – sigur, unii spun, și poate chiar că este legat de presiunea venirii Sfîntului Părinte în România –, considerăm că am dat girul acestui dialog care are și elemente pozitive, chiar dacă nu roade. Ținînd cont de situația aceasta, tocmai această lipsă de dialog a născut conflicte interconfesionale care nu sînt benefice imaginii României, integrarea României în

Uniunea Europeană este pusă sub semnul întrebării tocmai pentru că dialogul nu a rezolvat problemele. Aceste lucru este încercat să fie demonstrat și explicat părții ortodoxe de fiecare dată când ne întâlnim. Vreau să vă spun în două vorbe cam cum a evoluat acest dialog. Am să apelez la cîntecelul cu „zece negri mititei” în care știți, unul și-a pierdut ghiozdanul și au mai rămas nouă. Și uite așa cererile noastre care au pornit de la situația actuală, au fost niște cereri extrem de relaxate. Am cerut doar anumite biserici simbol și acolo unde este o singură biserică, slujirea alternativă. Ei bine, din toate acestea s-au rezolvat foarte puține. De fiecare dată venind cu aceeași soluție: „Uite în asta nu se poate, dar în altele nouă rezolvăm.” La următoarea ședință: „Din aceste nouă am discutat cu vreo două nu se poate, dar în astea șase rezolvăm”. Și uite așa am ajuns în eparhia noastră cu un singur rod – și datorită presiunilor statului, prima oară când au făcut-o –, ne-au retrocedat o biserică închisă dar, printr-un concurs de împrejurări, ei numind încă un preot în parohie. Un fapt reprobabil și extrem de grav.

Regret că colegul nostru, reprezentant al BOR, nu a rămas cu noi, pentru că sînt cîteva elemente de spus, și nu am vrut să pară că este un atac împotriva unei biserici. Este o realitate. În acest context în care nu sînt semne reale de succes, biserica noastră a hotărît să rămînă în acest dialog pentru că dialogul este cel care crează, îmbogățește anumite valori locale. Lucrurile n-au mers bine. De fapt, avem sentințe și nu le putem excuta tocmai datorită grupurilor de presiune, și atunci preferăm acest dialog. Dacă eșuează, Consiliul Ierarhilor a hotărît să accepte acest apel normal și perfect utilizat în toată lumea normală civilizată și anume, calea în instanță. Ei bine și aici observați ce se întâmplă, nu numai în cazul cu proprietatea: una se cîștigă, două nu. Nu există un mesaj clar din partea instanței. Dacă instanțele din România ar fi fost libere cu adevărat ar fi dat un mesaj în două-trei-patru procese. Și eu cred că comisia ar fi reușit să rezolve problemele punct cu punct mult mai simplu. Din păcate această nerespectare a separației puterilor în stat a dus la conflicte care se accentuează. În acest sens se încearcă evitarea unui conflict deschis cu toată lumea.

Gîdiți-vă că sîntem o minoritate, chiar dacă nu este o chestiune de compromis. Rămînem o biserică tradițională pe care o iubim, pe care o stimăm și a cărei linie o păstrăm. Să nu o priviți ca pe o lașitate, Dumnezeu ferește! Eu cred că aplicăm un principiu biblic: Christos și biserica ne învață că trebuie să fim isteți ca șarpele și blînzi ca porumbeii. Cînd una, cînd alta, rămîne de văzut. Sigur că în acest context există pe rol șapte procese la Curtea Europeană; să vedem ce putem face în aceste procese împreună cu reprezentanții societății civile, împreună Biserica și laicatul greco-catolic și nu numai laicatul greco-catolic ci și ortodox, oameni aici de față care au alte confesiuni și susțin acest demers. Salut acest principiu al conviețuirii pașnice pe care acest Memorandum îl exprimă fundamental și se vede din fiecare document. Această este calea: atacăm punct cu punct, să vedem cum

reușim împreună să creăm un lobby ca cel puțin unul din aceste cazuri să fie soluționat ferm. În special cel de la Biserica Vicarială din București pentru că este prima biserică a greco-catolicilor de acolo după foarte multă luptă de-a lungul istoriei, căci foarte greu au reușit românii de acolo să aibă și ei o biserică în capitală. Este cel mai vechi dintre procese. Noi nu dorim – asta este linia bisericii – să se repete nedreptatea din 1948. Dar dorim să se știe că Biserica Greco-Catolică există și că are niște drepturi și credincioși. Ei să poată să celebreze pe întreg teritoriul României propriile convingeri de credință pentru că avem peste 350 de locuri unde credincioșii sînt umiliți și obligați să celebreze sfintele taine în locuri improvizate. Este un lucru extrem de grav și eu cred că aici se pune problema încălcării libertății religioase. Este o libertate formală pe care am cîștigat-o.

Aș vrea să văd cine are curajul să meargă la acei bătrîni cu răni pe mîini de la atîta muncă care află că nu se mai poate să tragă clopotul după atîta timp, nu mai pot să-și cunune fata pentru care au muncit o viață în biserica pe care au îngrijit-o înainte și în timpul comunismului. Este o durere, însă nu văd cine poate să-i privească pe aceștia în ochi și să le spună că suferiți de un „complex al minoritarului”. Este extrem de dureros. Eu fac pastorație și știu ce înseamnă asta. Calea este aceasta de a acționa punct cu punct acolo unde dialogul eșuează. Nu vrem să părem niște oameni cu care nu se poate discuta. Există această încercare de a muta conflictul real patrimonial într-un conflict interconfesional și național. Se încearcă tot felul de strategii abile prin care zic să facem comisii, să ne cunoaștem mai bine, numai să nu discutăm problema propriu-zisă. Deci ne luptăm cu cineva versat și puternic ca și – nu eu am folosit această analogie – un „elefant”.

Ana Ludușan: Sînt absolut consternată de această situație pentru că ea dovedește cît de slab funcționează statul și cît de subteran. Și sînt consternată și de Biserica Ortodoxă. Eu în primul rînd n-aș putea discuta în termeni de minoritari și majoritari cînd e vorba de credință. Aici nu mai există minoritari și majoritari decît numai și numai la nivel statistic. Numărul de credincioși nu dă nici verticalitatea, nici consistența bisericii. Pot fi trei oameni, trei credincioși care pot constitui o biserică foarte foarte importantă. Deci nu se potrivește deloc să discutăm aici despre biserică majoritară și minoritară. Discursul și mentalitatea există. Faptul că reprezentantul Bisericii Ortodoxe a folosit acea metaforă cu elefantul arată că ei se cred un elefant, societatea civilă este o muscă care-i deranjează și celelalte biserici sînt alți țîțari care vor să dialogheze cu ei. Deci stăm foarte prost. Cum se poate debloca această situație? În primul rînd cred că reprezentanții bisericilor care au mai puțini credincioși, alte confesiuni decît cea ortodoxă, ar trebui să cîștige conștiința libertății religioase, că ei sînt la fel de importanți ca și ortodocșii și drepturile lor sînt la fel de importante. Și ele pot fi atacate pe două planuri: în justiție pe cale administrativă pînă la Strasbourg și în strategiile Bisericii de a forma o conștiință a enoriașilor de oameni liberi, de a practica credința pe care și-au ales-o.

Smaranda Enache: Eu cred că v-ați raliat la ceea ce a spus și Ovidiu Pecican, și anume că, nu putem să gîndim în termeni de majoritate și minoritate ci să gîndim în termeni de biserici, comunități care sînt egale din punct de vedere juridic, convenția cadru pentru protecția minorităților etnice, lingvistice și religioase din Europa fiind un instrument de protecție și pentru minoritățile religioase. Deci din punctul de vedere al Curții Europene, Biserica Greco-Catolică este o biserică minoritară și dacă noi vrem să aibă instrumente eficiente în aș reclama drepturile care nu-i sînt respectate, trebuie să recurgă inclusiv la convențiile privind protecția drepturilor minorităților. România a semnat Convenția-cadru și este obligată să o implementeze. Scurt.

Doinea Cornea: Restituirea lăcașurilor de cult, eu spun, este o obligație cetățenească. Am impresia că biserica este și ea vinovată, pentru că participă alături de cei care au maltratat-o la propria ei maltratare. Am impresia că se lasă sedusă de bucățica de zahăr care i se arată: „dacă ești cuminte și nu vei spune nimic și nu te vei adresa justiției atunci o să-ți meargă bine”. Este cea mai oribilă atitudine pe care un cetățean o poate avea. Un cetățean trebuie să lupte pentru drepturile sale, și nu numai pentru ale sale ci pentru drepturile întregii societăți.

Nu vreau să mă lungesc, este mesajul meu pentru această biserică și eu cred că dacă pînă acum 13 ani, nu a reușit să reintre mai bine în drepturi, are și ea o vină. Dacă era hotărîită și nu se lăsa ademenită de bucățica de zahăr nenorocită: „să tăceți din gură, să nu audă Occidentul”. Eu știu asta de pe vremea lui Ceaușescu. Este tactica comuniștilor. Mie ce-mi spuneau la anchetă Securitatea: „Orice, fă aici ce vrei numai să nu audă Occidentul”. „Ah – mi-am zis – asta vă doare, asta trebuie să fac. Vă mulțumesc – îmi ziceam mie – că îmi arătați calea”. Asta era calea și asta e calea bisericii. Asta nu înseamnă că va exclude dialogul, faceți opere de binefacere, colaborați cu biserica soră, cu atît mai mult o să vă respecte cetățenii cu cît o să vadă că sînteți dîrji și hotărîți să luptați pentru un drept. Vor simți că luptați și pentru dreptul lui la proprietate pe care nu și-o capătă: casa sau vila sau, știu eu, ce i-a fost confiscat. Și combat iarăși un argument: de ce unde s-au restituit bisericile, imaginea Bisericii Greco-Catolice nu s-a deteriorat, dimpotrivă, și nici credincioșii greco-catolici și ortodocși nu s-au luat de păr. E pace tocmai unde s-a respectat proprietatea. Și o sugestie în legătură cu acest raport pe care vreți să-l faceți. Eu zic să stăruie asupra dreptului bisericii, asupra dreptului de a informa forurile europene, să vadă de ce se tot tergiversează aceste procese inadmisibil de mult. Și a doua sugestie este că eu cred că ar fi bine ca organizațiile neguvernamentale reprezentate aici să semneze în calitate de organizații acest raport, ca să fim mai mulți.

Ioan Mureșan: Mie nu mi se pare viciată legătura cu dumnezeirea. Mie mi se pare viciată, ca mentalitate, raportul ăsta între majoritar-minoritar. Statistic ele există, bineînțeles. Dar relația cu legea este viciată, căci majoritarul are mai multe drepturi

în fața legii, iar minoritarul mai puține. Exact cum, știu eu, este cazul Funar. El are procese pentru miliarde. nu ia nici o pedeapsă, și cel care a furat un borcan de castraveți cornișon, ia doi ani de zile. Deci relația aceasta este viciată, nu cu dumnezeirea, ci raportul față de lege a minoritarilor. Acestea sînt noțiuni statistice, sînt reale. Deci aici este viciat, și aici – cum spunea Ovidiu Pecican – mentalitatea este bolnavă. M-am ocupat de problema asta a relației greco-catolici–ortodocși din '90 încoace. Am făcut anchete pentru revista Tribuna, am stat de vorbă cu PS Lucian, cu PS Iustinian Maramureșanul și ce este ciudat, cînd li se pune problema clar în față, toți vin cu metafore. Iustinian Maramureșanul îmi spunea: „ce pastor sînt eu dacă-mi alung oile?” Cînd a fost problema Mănăstirii Nicula am publicat Memorandumul, a dat un răspuns „Nu putem să judecăm fenomenele Maicii Domnului”. Ce tribunal e ăla care judecă fenomenele Maicii Domnului? Eu am spus: „Nu e vorba de nici un fenomen al Maicii Domnului. E vorba de un pămînt. Acolo este o biserică, care e făcută din lemn, din piatră, sînt niște icoane acolo. Nu pentru fenomenele Maicii Domnului. Astea le discutăm mai încolo, eventual dacă vreți să ținem un colocviu pe teme teologice, discutăm și fenomenele astea, cine are sau nu dreptate în legătură cu ele. E vorba de măsura în care te supui legilor statului. Ori majoritarii își impun dreptul în fața statului și biserica vine cu această chestie că nu putem să judecăm fenomenele Maicii Domnului, nu putem să ne alungăm oile din staul. Această evadare într-un discurs paralel sau într-un discurs convenabil este cel care pervertește dialogul. Eu cred că problema retrocedării nu se va rezolva pînă în momentul în care ierarhii nu vor dori acest lucru. Eu știu că dacă preotul merge cu misiunea de la episcop să le spună: „Uite dragi enoriași, dragi credincioși, avem două biserici. Sînt și ceilalți acolo, haide să le dăm lor una ca să fie pace în sat.” Sătenii vor fi de acord. Ce spune popa, aia fac. Ori cîtă vreme popa le transmite mesaje contrare, venite de la ierarhi, se va ajunge la aceste tensiuni interconfesionale. Prin '91-'92, de exemplu, în Maramureș, în satul Sărăsău de lîngă Sighetul Marmăției s-au despărțit pînă și cireada satului. Au fost vaci „greco-catolice” și vaci „ortodoxe”. L-am întrebat pe Iustinian Maramureșanul dacă știe de situație. A spus că da, știe, sînt într-adevăr două cirezi, dar dau la fel de puțin lapte. Cu astfel de răspunsuri nu am lămurit mare lucru.

Vă spun, cînd se va schimba mentalitatea ierarhilor, cînd ei vor voi, atunci bisericile noastre se vor retroceda, pentru că este foarte ușor să se retrocedeze. Nu trebuie atîtea procese, dacă biserica vrea. Altfel le poate tergiversa ani întregi și fără să se întîmple absolut nimica, făcînd tot felul de presiuni prin stat asupra justiției, pentru că este această mentalitate care ne ține departe de normalitate. Deci, majoritar și minoritar trebuie priviți nu favorizați și defavorizați, ci normali și egali. Și majoritarul și minoritarul trebuie să fie egal în fața legii. Deci cînd vor voi, o vor face. Pînă atunci schimbarea mentalității ierarhilor este principala problemă a retrocedărilor.

Alexandru Vlad: Eu cred că momentul vorbelor începe să treacă. Pînă în 2007 mai sînt patru ani. Avem patru ani în față, avem 13 ani în spate. Acești 13 ani ne-au arătat cum se duce dialogul, la ce duce el, manierismele și motivațiile fiecăruia din părți. Noi am avut un exemplu aici în care un vorbitor, foarte simpatic de altfel, a hașurat terenul 360 de grade și orice am fi spus, ne situam în terenul lui. Ori așa nu se poate dialoga. Dialogul întotdeauna încetează acolo unde începe monologul. Nu știm care sînt strategiile Bisericii Greco-Catolice pînă în 2007, dar dacă nu le are, cred că e momentul să și le facă aproape la modul militar. Trebuie să-și facă un inventar a bisericilor care sînt cazuri juridice clare sau cele mai clare, cu cele mai multe șanse, și să pornească bob cu bob, cîte două, cîte trei la Curtea de la Strasbourg sau altundeva, și în vremea aceasta dialogul cu Biserica Ortodoxă, care trebuie să recunoaștem se consideră beneficiara sau moștenitoarea subconștientului colectiv, el poate să aibă loc ca și pînă acum. Nu? Dar o strategie foarte clară cu ajutorul unor avocați, cu ajutorul legilor, profitat de orice pentru obținerea acelor biserici care sînt cazurile cele mai clare. Știu că există biserici în care actele n-au suferit nici un fel de modificare, adică actele au rămas în arhive și edificiul nu a fost trecut ortodocșilor. Au rămas cazuri juridice relativ simple. O strategie pentru obținerea acestor lăcașuri, pentru că am observat cu toții, că acolo unde există lăcașuri pentru ambele culte societatea este calmă. Vă dau un exemplu: satul Florești, sat bogat, care beneficiază de bani mai mulți, de un primar mai priceput, au construit lăcașurile care le-au lipsit. Și n-au avut niciodată probleme. Nu în fiecare loc se poate. Dar este momentul unei astfel de strategii. Nu trebuie să încercăm să mai convingem pe cineva care este atît de elastic în argumente, atît de metaforic. Au rămas puțini ani, mulți au trecut. Trebuie să tragem învățătura din acești 13 ani, că sînt importante mișcările care se fac practic pe tabla de șah. Și cred că e momentul să înceapă. Nu trebuie să contenească dialogul, nu trebuie să devină mai dur, nu trebuie să fie mai ultimativ, dar acești pași concreți pînă în 2007 trebuiesc făcuți. Trei anul ăsta, patru anul viitor, cinci în anul următor. Și cucerii în fiecare lună, în fiecare an un punct.

Ovidiu Pecican: Eu propun ceva foarte simplu și care ne stă în putință. Ce poate în acest context să facă societatea civilă? Să numească o comisie, dar nu care să înmormînteze problema cum se întîmplă în parlament, ci una care să fie alcătuită, pe de o parte, din personalități ale societății civile – o avem pe doamna Cornea de pildă, printre noi, dar mai sînt și alții. Pe de altă parte, din experți juriști. Și să fie interconfesională, să fie mai multă lume decît doar ortodocși, doar greco-catolici. Și din cînd în cînd această comisie să notifice public ce a constatat. Ce a constatat în legătură cu semnalările Memorandumului, ce a constatat în legătură cu dialogul, ce a constatat cu ce face statul. Ba chiar, dacă vrea să aibă și inițiative în acest dialog sau în relația cu statul. Cred că ar fi extrem de util și se poate face nu cu prea mare efort.

Mircea Marțian: Vreau să spun că în privința acestor acțiuni punctuale de care ziceați ca strategie, avem un caz grăitor la cum funcționează justiția în România. Într-adevăr, este chiar Nicula. Un caz în eparhia noastră, un caz foarte simplu din punct de vedere juridic. Este un bun al episcopiei. A fost un bun al episcopiei greco-catolice, administrat de către Ordinul Sfântului Vasile cel Mare. Egumenu de acolo a fost arestat și a murit martir în închisoarea de la Gherla, iar alți călugări au fost alungați. S-a încălcat tot ce se putea încălca acolo. Ei bine, acest proces este tergiversat de un an de zile. Nu s-a întâmplat nimic. Este la prima instanță, în timp ce există o ordonanță prezidențială care nu se poate executa în România. Nu știu dacă toată lumea a înțeles gravitatea situației de la Nicula. Vreau să precizez un singur lucru. Ortodocșii au început acolo niște lucrări prin care vor să facă dispărută vechea biserică. S-a făcut o plîngere. S-a hotărît de către o instanță superioară din Cluj sistarea lucrărilor. O altă instanță de grad inferior dă un fel de aprobare ca să se facă consolidări și așa mai departe. Se ignoră total hotărîrea justiției și se face la Nicula ce se vrea. Aici îi pericolul: cu hîrtia în mînă, cu justiția solicitată lucrurile merg așa. Deci unde se poate omul adresa într-o asemenea situație?

Deci lucrurile acestea sînt frumoase într-un stat care funcționează, adică are o justiție independentă. Sigur că în spatele celui Comitet de Rectificare există președintele, primul ministru și o grămadă de elite puternice ale lumii. Dar asta este realitatea. S-a zis mai înainte că luptăm ca Don Quijote. Ei, cred că luptăm ca Sancho Panza de multe ori. Din păcate ne raportăm cu realism la o situație reală. Situația este destul de dramatică. Avem aici circa zece memorii. Pur și simplu nu se răspunde la memoriile noastre. Este un lucru elementar. Statul nu vrea să rezolve problema. Statul s-a spălat pe mîini. Dacă un institut de presă cere poziția Ministerului Culturii și al Cultelor, acesta se servește de Constituția României după care zice: „Domnule, e dreptul canonic al fiecărei biserici și noi nu ne putem amesteca.” Deci ei s-au spălat, pur și simplu, pe mîini. Este o situație penibilă. Mie îmi pare rău că Biserica Ortodoxă nu realizează penibilul situației și cît de mult rău ne facem noi, dacă sîntem cu adevărat credincioși. Pentru că Sfîntul Părinte a afirmat de nenumărate ori că „cel mai mare rău al bisericii este această ruptură și fricțiune între creștini”. Aceasta este răul numărul unu. Nu păcatul, nu lumea, nu diavolul, nu, ci noi între noi din momentul în care nu avem o comuniune autentică. Într-adevăr, dacă lucrurile ar fi rezolvate prin prizma acestei convertiri, convertirea „elefantului”, lucrurile ar fi bune.

Alexandru Vlad: Tocmai de aceea am zis, din moment ce interlocutorul nu se poate convinge și dialogul acesta a devenit un dialog al surzilor, nimeni nu-i mai rău decît cel care nu vrea să audă. Cred că puținul care a mai rămas pînă la intrarea noastră în comunitatea europeană trebuie folosită punctual pentru obținerea acelor lăcașuri care sînt cazuri juridice, care se pot exploata în patru ani. Trebuie făcută o strategie aproape militară. Dincolo de faptul că dialogul trebuie continuat

cu ce lucru bun poate veni din acest dialog. Dar 13 ani ne-au învățat că punctele cucerite sînt cele care devin oaze de împăcare și liniște, chiar și în comunitățile acelea. Deci mai trebuiesc cîștigate cîte puncte se pot cîștiga în acești patru ani.

Și atunci nu mai discutăm despre „elefanți”, nu mai discutăm despre memorii la care nu se răspunde. Pentru că mi-a spus cineva cînd am întreat: de ce nu ați pus problema în Parlament? Mi-a spus: dacă am fi pus-o, am fi avut și mai multe voturi împotriva și ar fi ieșit un document și mai împotriva Bisericii Greco-Catolice decît această ordonanță scoasă de o comisie. Aceasta este calitatea Parlamentului. Eu nu cred că se va îmbunătăți, ca urmare nu de acolo putem aștepta soluții. Dacă 13 ani au fost acordați dialogului, eu cred că patru ani se pot acorda și unor mișcări concrete, juridice, un pic mai agresive.

Smaranda Enache: Dacă îmi permiteți, aș vrea să încerc să trec în revistă cîteva dintre strategiile pe care dumneavoastră le-ați recomandat și de care noi am vrea să ținem cont. Fără îndoială, cu toții am văzut integrarea europeană a României și ca unul dintre instrumentele cele mai puternice de democratizare a țării. Noi, în calitate de societate civilă știm că pînă la integrarea europeană se mai pot face reforme. După aceea poate să intervină o situație oarecum de particularizare a unor țări. Cazului Greciei i se mai poate adăuga și cazul României. Excepția grecească poate fi întărită de excepția românească. Deci trebuie să fim realiști. Lucrurile trebuie făcute în această fază. Și există două lucruri importante. Toate materialele privitoare la nerespectarea drepturilor de proprietate, drepturilor omului, drepturilor minorităților religioase trebuie documentate profesionist, cu sînge rece, fără nici un fel de pasiune, ci pe baza faptelor. Acestea trebuie constituite într-un inventar și trebuie depuse la acele instituții interne, în primul rînd, și în al doilea rînd internaționale, care pot schimba ceva. Eu nu aș împărtăși scepticismul unora dintre noi. Iată că într-o situație cum a fost construcția Dracula Park care încălca patrimoniul național al sașilor, rezervația naturală și așa mai departe, o coaliție de organizații neguvernamentale, de instituții și personalități a putut să oprească un proiect. Deci putem face acest lucru, dar trebuie să ne coalizăm, trebuie să formăm o coaliție pentru sprijinirea acestui Memorandum.

Va trebui să facem sinteza punctelor de vedere, îngrijorările care s-au exprimat în jurul acestei mese în legătură cu relația dintre stat și biserică, lipsa de echidistanță a statului, lipsa de transparență a statului, ocultarea unor relații, favorizarea unei sau unor biserici în defavoarea altora, utilizarea fondurilor publice în mod netransparent.

Cred că există o conjunctură favorabilă. În zilele trecute am citit cu toții că în cadrul Consiliului Europei s-a făcut propunerea ca în fiecare fost stat comunist, membru al Consiliului Europei, să existe o comisie națională de prelucrare a trecutului comunist, și noi considerăm problema Bisericii Greco-Catolice ca o parte integrantă a procesului comunismului.

Cred că este, dacă-mi permiteți, o recomandare din partea societății civile. Această operațiune de a face pledoarie unor drepturi, nu poate să se facă în condițiile unor intermitențe. Ea trebuie să fie o preocupare continuă a unui birou specializat din cadrul comunității care o dorește. E bine să nu uităm cum lucrează comunitatea maghiară sau comunitatea germană. Au juriști care sînt pregătiți pentru a elabora materialele la standardele instituțiilor europene pentru a putea desfășura această muncă la nivel european și cu eficiență. Eu sînt convinsă că vom avea eficiență. Există multă atenție față de România acum pentru că, într-un fel, s-a terminat o perioadă de oarecare entuziasm pentru acest Guvern, iar unele libertăți fundamentale: libertatea de asociere, libertatea de expresie a jurnaliștilor, libertatea de asociere politică, au fost afectate în ultimul an. Iar libertatea religioasă, iată, este sub presiune și ea.

Există o oportunitate de a cere ca lucrurile să fie accelerate ca să ne mișcăm într-o direcție bună. Eram convinși că trebuie să facem ceva, dar discuțiile ne-au ajutat să vedem mult mai clar ce putem să facem. Am dori ca această campanie de susținere a Memorandumului să se deschidă. Există un site deja la adresa Bisericii Române-Unite, dar cred că și o participare a societății civile separat, privind problema nu din punct de vedere confesional, ci al libertăților civice fundamentale, poate să aibă eficiență. □

La un an de la lansarea „Memorandumului către Statul Român al credincioșilor greco-catolici din România și din întreaga lume” reprezentanții Comitetului de Acțiune și Răspândire a Memorandumului revin cu o serie de documente care atestă situația îngrijorătoare în care continuă să se afle Biserica Greco-Catolică.

Redacția revistei Altera consideră utilă publicarea acestora în continuarea dezbaterii de față.

Declarație de presă

Semnatarii “Memorandumului către Statul Român al credincioșilor greco-catolici din România și din întreaga lume”, constatăm faptul că reprezentanții Statului Român nu sunt interesați de apărarea drepturilor minorității greco-catolice din România, în ce privește posibilitatea exprimării libere, nestânjenite a propriei credințe și a practicării ei într-un mod demn pe întreg teritoriul României.

Am constatat de asemenea faptul că, reprezentanții statului nu numai că nu au elaborat un cadru legislativ echitabil, coerent și nediscriminator în ce privește restituirea bunurilor bisericești confiscate de Statul Român ateu ci, prin aprobarea Normelor Metodologice de Aplicare a Ordonanței de urgență nr. 94/2000, modificată prin Legea nr. 501/2002, a confirmat și întărit modul discriminatoriu în care este tratată Biserica Greco-Catolică în România. În plus, tratează diferențiat drepturile acestei minorități căruia nu-i garantează egalitatea de șanse în fața legii și încearcă să ignore obligația ce-i revine de a repara abuzul săvârșit împotriva Bisericii Greco-Catolice din România între anii 1945-1989.

În fața acestei situații, ne vedem constrânși să din nou apelăm la diferite Foruri Internaționale, care s-au dovedit doritoare să ne ajute. Ținând cont de obiectivele strategice ale României, afirmăm încă o dată faptul că, credincioșii greco-catolici doresc și sprijină din toată inima integrarea României în structurile europene și euro-atlantice. Suntem convinși de faptul că, rezolvarea problemei drepturilor Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolice, ar reprezenta un pas înainte spre atingerea acestui deziderat comun al tuturor românilor.

Asigurăm, prin intermediul Domniilor-Voastre, pe toți cetățenii țării noastre că vom rămâne uniți în rugăciune pentru binele comun al întregii națiuni române.

În numele Comitetului de Acțiune și Răspândire a Memorandumului:

Dr. Ioan Pațiu
Purtător de cuvânt

Discriminarea religioasă în România

În urmă cu un an, la data de 24 septembrie 2002, noi, credincioșii greco-catolici din România și din întreaga lume, am lansat către Statul Român, un „MEMORANDUM”, prin care am cerut încetarea discriminării religioase la care este supusă Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică, de către Statul Român prin exponenții săi. Cu uimire și regret constatăm că situația nu s-a schimbat ci a devenit mai explicită, intervenția discriminatorie a Statului fiind evidentă.

Ne referim la ultimele cazuri ce se înregistrează în județele *Maramureș* (în localitățile *Bogdan Vodă* sau *Șieu* – unde greco-catolicii sunt împiedicați, cu implicarea directă a autorităților locale sau centrale, să-și recupereze fostele biserici deși acestea nu sunt folosite de majoritatea ortodoxă) și *Satu Mare* (la *Certeze* și la *Săpânța* – localități unde greco-catolicii sunt împiedicați, cu concursul autorităților locale sau centrale, să-și construiască noi biserici).

Un exemplu grăitor de tratare discriminatorie este cazul greco-catolicilor din *Șieu* care au fost evacuați, în mod brutal de trupe speciale ale Jandarmeriei, din biserica ce le-a aparținut înainte de anul 1948 și care nu este folosită de comunitatea ortodoxă pentru celebrări liturgice de circa 4 ani. Acest lucru se întâmplă în timp ce, în același județ, la *Bogdan Vodă*, greco-catolicii au o Sentință definitivă, executorie și irevocabilă emisă de Curtea Supremă de Justiție, dar autoritățile nu au intervenit pentru a se respecta legea, iar sentința nu a fost aplicată nici până în prezent.

Intervenția Statului pentru a împiedica Biserica Greco-Catolică să-și recupereze proprietățile este demonstrată și de intervențiile făcute de acesta, prin intermediul Ministerului Culturii și al Cultelor, intervenții în urma cărora, unele dintre bisericile greco-catolice nu se restituie pentru că au fost transformate în „muzee” prin decizii ale acestui Minister (de ex. *Iclod*, *Băița*, *Bogdan Vodă* sau *Șieu*).

Împiedicarea practicării cultului, amenințările, agresiunea asupra minoritarilor greco-catolici se țin lanț în România fapt ce determină o timorare în aș exprima propriile convingeri de credință în mod liber. În același timp retrocedarea bunurilor este practic blocată. Autoritățile din România, nu numai că nu au elaborat un cadru legislativ echitabil, coerent și nediscriminator în ce privește “restituirea bunurilor bisericesti confiscate, în mod abuziv, în perioada comunistă”, ci, prin aprobarea Normelor Metodologice de Aplicare a Ordonanței de Urgență nr. 94/2000, modificată prin Legea nr. 501/2002, au confirmat și întărit modul discriminatoriu în care este tratată și în prezent, Biserica Greco-Catolică în România. Prin acest cadru legislativ nou creat, Biserica Greco-Catolică din România este explicit exceptată, în mod abuziv, de la restituirea lăcașurilor de cult fără să se pomenească de vreo despăgubire în echivalent.

Fără să asculte durerea noastră, Statul Român ignoră suferința acestei biserici, tratându-ne cu aroganță și ironie. Acest lucru se poate demonstra prin faptul că autoritățile nici măcar nu au răspuns sesizărilor noastre, iar Domnul Ministru al Culturii și al Cultelor insistă în a convinge opinia publică că este vorba doar de mici conflicte locale. În plus despăgubirile promise de același ministru, pentru construcția de noi biserici greco-catolice din fonduri alocate de Stat nu s-au concretizat în nici un fel și nu sunt semne că vreodată se vor concretiza.

Datorită acestei reacții de neînțeles a Statului Român, am hotărât să apelăm la ajutorul forurilor internaționale, inclusiv la Dumneavoastră.

Prin urmare cu deosebit respect Vă rugăm:

- ca rapoartele dumneavoastră despre România să privească și această problemă a libertății religioase și a retrocedării bunurilor bisericești confiscate abuziv;

- să interveniți astfel încât să se înceteze discriminarea catolicilor de rit oriental în România, să fie respectate și în această țară, drepturile omului (în primul rând cel al proprietății și al libertății religioase) așa cum prevăd Tratatul și Convențiile internaționale, la care România este, sau dorește, să devină parte*;

- să monitorizați atent România pe aceste probleme sesizate mai sus până la aplicarea lor „*de facto*”;

Având toată speranța și încrederea în eforturile Dvs, Vă mulțumim și Vă asigurăm de toată considerația noastră,

În numele Comitetului semnează:

Dr. Ioan Pațiu

Purtător de cuvânt

Amintim că prin Amendamentul nr. 9 formulat de Adunarea Generală a Consiliului Europei, odată cu primirea României în acest organism se stipulează, în mod explicit, faptul că “Guvernul României trebuie să restituie bunurile bisericești”, fapt care nu s-a realizat încă. Acest lucru lovește cel mai puternic în Biserica Greco-Catolică din România, singura biserică scoasă în afara legii de comuniștii instalați la putere în România, cu concursul trupelor sovietice.

Raport pentru anul 2002¹

Este de remarcat faptul că ierarhia greco-catolică a contionuat să solicite circa 160 de biserici, iar în aprox. 227 de localități ar dori să fie utilizată biserica greco-catolică în alternanță cu frații ortodocși, pentru ca problemele celebrării liturgice să fie în această etapă rezolvate pentru toți credincioșii.

Și în acest an, roadele dialogului au rămas puține și nesemnificative, bisericile catedrale, bisericile protopopiale și alte biserici symbol, rămânând în continuare în proprietatea unor comunități parohiale ortodoxe.

Situația pare de nerezolvat în absența intervenției Statului Român, pornind de la cererile concrete ale ierarhilor greco-catolici, înaintate atât ierarhiei ortodoxe cât și Ministerului Culturii și al Cultelor. Din păcate o nouă formă de discriminare a caracterizat acest an: guvernul nu numai că nu a încercat să rezolve problema BRU, dar nici măcar nu răspunde memoriilor înaintate de diferitele entități ale acestei biserici *sui iuris*, ignorând problemele acestei minorități religioase.

Privind la situația comparativă a patrimoniului recuperat, din Eparhia de Cluj-Gherla, înregistrată la sfârșitul anului 2002 în raport cu momentul 1948, , se poate observa faptul că, în fapt nu s-au înregistrat schimbări concrete față de sfârșitul anului 2001, procentul de bunuri confiscate care au fost recuperate rămâne tot foarte mic, sau chiar 0 %, pentru unele categorii de bunuri cum ar fi: mănăstirile, bibliotecile, arhivele parohiale, protopopiale sau eparhiale, sumele de bani care au fost confiscate în momentul dizolvării...)²

În fapt am constatat că sub aspectul recuperării patrimoniului, de-a lungul anului 2002 nu s-a înregistrat nici o schimbare majoră față de sfârșitul anului 2001.

Astfel:

- mai sunt imobile retrocedate doar pe hârtie, prin Hotărârea de Guvern nr. 466/ 1992; acestea sunt în continuare folosite de terți beneficiari - de exemplu: Academia de Teologie Greco-Catolică din Cluj continuă să fie Academia de muzică Gheorghe Dima, iar Liceul George Coșbuc din Cluj refuză să respecte hotărârea de guvern prin care acest imobil se retrocedează fostului proprietar,...)

- mai sunt sentințe definitive și executorii care nu au fost executate
- pe tot parcursul anului 2001 Statul a ignorat problemele greco-catolicilor din România și nu a răspuns la nici unul dintre memoriile pe probleme patrimoniale care au fost adresate atât de către ierarhie, cât și de către laicat

- Aparent problema ștergerii “urmelor” Bisericii Române Unite (BRU) prin distrugerea, concertată sau nu, a unor vechi Lăcașuri de Cult este “înghețată” în prezent. Continuă însă demolarea Bisericii Greco-Catolice din Loc. Urca (jud.

Cluj), sub masca unei autorizații de “consolidare”. De asemenea continuă lucrările de la Mănăstirea Nicula, împotriva unei Hotărâri Judecătorești care a oprit lucrările până la clarificarea proprietății

- Dialogul este în continuare steril, în absența unui cadru legal ce prevede o egalitate de șanse pentru toți credincioșii din România, și a unui cadru legal care repară nedreptățile săvârșite împotriva BRU

- Autoritățile din România, nu au elaborat un cadru legislativ echitabil, coerent și nediscriminator în ce privește “restituirea bunurilor bisericești confiscate, în mod abuziv, în perioada comunistă”, ci, prin actualele Norme Metodologice de Aplicare a Ordonanței de Urgență nr. 94/2000, modificată prin Legea nr. 501/2002, au confirmat și întărit modul discriminatoriu în care este tratată în prezent, Biserica Greco-Catolică în România. Prin acest cadru legislativ nou creat, Biserica Greco-Catolică din România este exceptată, în mod abuziv, de la restituirea Lăcașurilor de cult de care a fost deposedată prin abuz de putere, fără să fie prevăzute despăgubiri pentru acestea

- Bisericele continuă să fie lăsate în posesia Bisericii Ortodoxe, chiar dacă sunt închise și nefolosite, iar starea lor se înrăutățește de la o zi la alta

Situația locurilor în care credincioșii creco-catolici își înalță rugăciunile

Situația este îmbunătățită în special de eforturi interne: există în prezent circa 200 de noi lăcașuri de cult nou construite

La sfârșitul anului 2002 mai există pe teritoriul întregii Provincii Mitropolitane, peste 300 de localități, unde credincioșii greco-catolici sunt nevoiți să săvârșească Sfintele Taine în locuri improvizate (capele improvizate în cazul cel mai fericit, dar și garaje, săli de mese, centrale termice...). Numai în Eparhia de Cluj-Gherla sunt în jur de 100 de astfel de locuri. În Eparhia de Maramureș 65, iar în Eparhia de Oradea 97 .

Dacă alte biserici așteaptă recuperarea imobilelor confiscate pentru a putea „să se implice mai mult sub aspect social” (a se vedea Legea 501/2002): BRU are nevoie de o astfel de lege, pentru a putea exista¹.

Privind la rezultatele prezentate mai sus se poate afirma că: Persecuția continuă: BRU este în continuare discriminată în România

Problema este considerată de autorități ca fiind neimportantă. În plus reprezentanții autorităților de stat nu răspund, așa cum prevede legea, la diferitele memorii adresate lor, de către diferitele comunități de credincioși (a se vedea de exemplu reacția la Memorandumul Laicului Greco-Catolic din septembrie 2002) sau chiar memoriilor înaintate de către ierarhia greco-catolică.

Mai mult decât atât, Statul Român post-revoluționar, nu a acordat nici în acest an fonduri compensatorii BRU, pentru diferitele bunuri de care a deposedat-o.

Sumele de bani care au fost acordate au fost doar în cadrul programului guvernamental de sprijinire a cultelor din România, în funcție de numărul de credincioși.

În acest fel din punct de vedere al Statului român Ierarhia greco-catolică un mai poate hirotonii noi preoți, care să fie salarizați cu contribuția Statului.

pr. Mircea Marțian

Consilier Eparhial pe probleme de mass-media

Note:

1. Despre situația Bisericii Române Unite. Greco-Catolice (BRU), sub aspectul libertății religioase și al modului cum decurge procesul de recuperare al patrimoniului confiscat abuziv de Statul Român, între anii 1945-1948

2. Datele prezentate în anexă sunt cele din Eparhia de Cluj-Gherla, dar situația este aproximativ la fel și în cazul celorlalte eparhii greco-catolice.

3. BRU este singura biserică căreia i-au fost confiscate toate lăcașurile de cult

Raport pentru anul 2003¹

Până la data prezentului document au fost înregistrate mai multe plângeri:

Ileanda, jud. Sălaj - Pe lângă faptul că, credincioșii greco-catolici nu pot celebra în fosta lor biserică, prigoana continuă sub un alt mod: refuzul de a îngropa credincioșii greco-catolici în cimitirul nou din localitate. Cazul sesizat: înmormântare cu tensiuni a unui credincios greco-catolic în data de 18.03.2003 (Refuzul a fost pentru a doua oară).

Lăpusul Românesc, jud. Maramureș - Miting organizat de credincioșii ortodocși conduși de parohul lor cu amenințări la adresa minorității greco-catolice pentru faptul că aceștia au câștigat în instanță vechea biserică din piatră. Mitingul s-a desfășurat la 30 martie 2003 încercându-se influențarea instanțelor de judecată și sperierea greco-catolicilor din localitate.

Lupșa, jud. Alba - Preoteasa împreună cu preotul ortodox din localitate fac mari presiuni asupra credincioșilor greco-catolici; le-a încuiat cimitirul iar de "Sf. Constantin și Elena" a drăcuit pe preotul greco-catolic aflat în genunchi la poarta încuiată a cimitirului, acolo unde se află mormântul unei mari personalități unite, preotul greco-catolic, doctor de Roma, Coriolan Sabău. Totul s-a întâmplat sub privirile unor copii care au aflat de la aceștia cine este de fapt preotul greco-catolic: a venit Diavolul!!!? (aprilie, mai 2003 după reînființarea Parohiei greco-catolice din localitate) În plus Biserica greco-catolică este închisă în timp ce credincioșii greco-catolici de aici se roagă în spații improvizate.

Săndulești, jud. Cluj - Șeful de post al comunei a amenințat pe credincioșii greco-catolici că, dacă mai merg la slujba religioasă în fosta biserică greco-catolică, riscă să se aleagă cu dosare penale. Preotul continuă să se roage în această biserică dar este cercetat penal pentru acest lucru. Biserica greco-catolică de aici era închisă și nefolosită, căci ortodocșii ți-au construit biserică.

Măgina, jud. Alba - Cimitirul ortodox din localitate este închis pentru restul credincioșilor, inclusiv pentru cei greco-catolici (F.v. zilei, 06.08.2003, p. 6).

Leșu Ilvei, jud. Bistrița Năsăud - Greco-catolicii au fost ignorați cu ocazia manifestărilor organizate de către autoritățile locale, manifestări prilejuite de împlinirea a 400 de ani de atestare documentară a localității (1603) și 150 de ani de la sfințirea vechii biserici greco-catolice din localitate de către Episcopul greco-catolic, Ioan Alexi, primul episcop în scaunul Eparhiei de Gherla, actualmente Cluj-Gherla. Acest abuz a fost realizat cu prilejul sfințirii unui monument al eroilor români căzuți în războaie, la 30.08.2003, de către primarul localității Nicolae Lupșan, în colaborare cu preoții ortodocși din localitate.

Certeze, jud. Satu-Mare - Prefectul județului, Gheorghe Ciocan, curator în Comitetul Parohial Ortodox Certeze, a dat dispoziție să fie arestat preotul greco-

catolic Pop Romulus împreună cu doi curatori, încercând astfel să împiedice construirea unei biserici greco-catolice în această localitate. Au fost eliberați apoi seara. Această intimidare se făcea cu trupe speciale mascate pentru ai convinge pe greco-catolici să renunțe la ideea preluării unui teren ce l-au recâștigat în instanță, teren pe care doresc să ridice o nouă biserică greco-catolică căci cea confiscată în anul 1948 este în folosința ortodocșilor. (România Liberă din 12 și 13.08.2003...)

Săpânța, jud. Satu-Mare - Greco-catolicii sunt împiedicați să-și construiască o biserică pe propriul teren. Oponenții sunt un grup de ortodocși grupați în jurul Consilierului local Mihai Șteț care sau opus cu violență aprobării viitoarei construcții de către Consiliul Local din Localitate.

Mai mult preotul greco-catolic a fost amendat cu zece milioane de lei pentru că a construit deja o capelă din lemn pe acest teren. Acolo greco-catolicii se roagă dar au o mare vină: sunt prea în centru satului! (România Liberă 27.09.2003)

Urca, jud. Cluj - Biserica greco-catolică din localitate a fost demolată sub masca unei autorizații de consolidare în pofida credincioșilor din localitate care au cerut retrocedarea Bisericii și construirea noii biserici pe un alt amplasament. Preotul ortodox se bucură de un puternic sprijin politic. (Data: sfârșitul lunii august începutul lunii septembrie a. c.).

Ungheni, jud. Mureș - După ce lucrările la noua biserică ortodoxă, ce se construiește de jur împrejurul celei greco-catolice, au fost oprite mai bine de 1 an, au reînceput aceste lucrări astfel încât, sub privirile autorităților această frumoasă biserică greco-catolică va fi cea de-a 13 biserică demolată, dezmembrată, arsă... după evenimentele din anul 1989.

Gârbău, jud. Cluj - La 21 septembrie 2003 s-a încercat împiedicarea înmormântării unui credincios greco-catolic (Ioan Mezei) în cimitirul proprietate comunală, fost în proprietatea Bisericii Române Unite. Accesul în cimitir a fost blocat de către preotul ortodox Ioan Bodea care a legat porțile de acces cu lacăt și lanțuri.

Șieu, jud. Maramureș - Biserica greco-catolică din localitatea Șieu, monument istoric din sec. XVIII, a fost preluată de greco-catolici, duminică 21 septembrie, la 13 ani de la recâștigarea libertății formale.

Deși biserica a fost scoasă de circa 4 ani din uzul liturgic a comunității ortodoxe, orice încercare de retrocedare a acestei biserici prin dialog a eșuat. Mai mult majoritatea ortodoxă a fost ajutată de greco-catolici să-și construiască o biserică în această localitate cu condiția ca vechea biserică să le fie retrocedată în momentul încheierii lucrărilor de edificare la noua biserică ortodoxă.

O primă surpriză neplăcută pentru greco-catolici a fost înființarea unui nou post de preot ortodox, imediat după terminarea bisericii ortodoxe din localitate. Astfel, ortodocșii au căutat argumente pentru a nu-și mai onora promisiunea de a retroceda biserica veche. Exasperați de această situație credincioșii greco-catolici și-au preluat în posesie fosta lor biserică. Ei au acționat în calitate de foști

proprietari tabulari. Dar între timp biserica a fost întăbulată pe ortodocși, în baza unor decrete de legi considerate în prezent neconstituționale.

Mai mult, Ministerul Culturii și al Cultelor (MCC) în loc să intervină pentru retrocedarea amiabilă a bisericii vechi, a hotărât ca acest spațiu să fie folosit doar ca muzeu în vederea conservării!?. Acest lucru se întâmplă în timp ce orice specialist spune că cel mai bine se conservă un imobil dacă este folosit...

În acest context Primăria Șieu împreună cu preotul ortodox Magdău Vasile au cerut evacuarea greco-catolicilor, bazându-se pe noua situație înregistrată la Cartea Funciară! și pe ordinul MCC (Ev. zilei, 27.09.2003,p.11).

După o singură somație, fără să se propună calea dialogului, în noaptea de 29 spre 30 septembrie a.c., preotul Magdău Vasile în fruntea unei grupe de jandarmi din cadrul trupelor speciale (circa 10 mascați și 6 nemascați) și aproximativ 20 de polițiști din zonă, i-au evacuat pe greco-catolici prin violență aruncând diferite obiecte de cult greco-catolice pe jos în fața bisericii. Se pare că unul dintre greco-catolici a fost bătut în interiorul bisericii de către jandarmi, fiind internat de urgență la spitalul din Borșa unde a stat în inconștiență peste șaptezeci de ore.

Evenimentul a fost filmat de Ioana Sas, ce a fost agresată de unul dintre mascați. De asemenea pentru această îndrăzneală, i-a fost confiscată camera video pentru un timp...tot acest ultim episod s-a petrecut pe proprietatea familiei Sas situată vis-a vis de biserică! (A se vedea Glasul Maramureșului, 30.09. 2003 și România Liberă din 01.10.2003...).

Bogdan Vodă, jud. Maramureș - Biserica de lemn, construită în anul 1722, cu hramul "Sf. Nicolae" (monument istoric), a fost câștigată în instanță de către parohia greco-catolică din localitate, dar sentința, deși irevocabilă, nu a putut fi executată, datorită opoziției unui grup de localnici. În loc să intervină pentru respectarea unitară a legii, Guvernul României, prin Ministerul Culturii și Cultelor, a declarat ulterior biserica muzeu, pentru a împiedica retrocedarea, iar Ministerul de Interne nu a mai intervenit pentru respectarea deciziei celui mai înalt for judecătoresc din țară.

În luna septembrie a anului 2002 a mai eșuat o tentativă de aplicare a Sentinței Curții Supreme de Justiție.

Din păcate nici în anul 2003 nu s-a reușit punerea în execuție a acestei sentințe: Statul de drept mai are de așteptat în România.

Nicula, jud. Cluj - Episcopia Română Unită cu Roma, Greco-Catolică, de Cluj-Gherla, ținând cont de intenția ortodocșilor de a distruge sau a aduce mari modificări vechilor clădiri existente în cadrul Complexului Monahal de la Nicula, a înaintat o acțiune în justiție prin care se demonstrează faptul că preluarea mănăstirii de către noua "Mănăstire ortodoxă Nicula" a fost abuzivă, fără nici un titlu și cu încălcarea Legii nr. 358/1948, a Legii Cărții Funciare (art. 17 și 34), a Constituției României din 1948, a Legii 304/1947, a Tratatului de Pace dintre

România și Puterile Aliate, dar și a Cartei Universale a Drepturilor Omului. După o strămutare la Bacău a urmat mai bine de un an de tergiversări, instanța refuzând să judece acest caz. Apoi printr-o încheiere, Tribunalul Bacău a scos Statul Român din proces considerând că nu are calitate procesuală activă.

De atunci greco-catolicii încearcă să anuleze această încheiere absurdă, Statul fiind cel care, în mod abuziv, a confiscat toate bunurile sit-ului istoric de la Nicula, arestându-l pe starețul de atunci, Leon Man, care a primit spre administrare mănăstirea de la Cardinalul de pie memorie Iuliu Hossu, episcopul greco-catolic de Cluj-Gherla din acea perioadă.

După cum decurge procesul (a trecut aproape 2 ani) este evident că judecătorii de la Bacău nu vor să judece pe fond acest proces.

Acest lucru se întâmplă în timp ce o ordonanță prezidențială emisă de Curtea de Apel Cluj oprește lucrările la noul centru, dar nu poate fi executată. Astfel lucrările continuă, ortodocșii ignorând această hotărâre ce obligă la oprirea lucrărilor până la clarificarea proprietății.

Mai mult la 25 aprilie a anului trecut Guvernul a alocat printr-o hotărâre, șantierului de la Nicula, 2 miliarde de lei, pentru continuarea lucrărilor, ignorând hotărârea instanței, făcându-se părtaș, o dată în plus, lipsei de legalitate

Pr. Mircea Marțian
Consilier Eparhial pe probleme de mas-media

Notă

I. Despre situația Bisericii Române Unite, Greco-Catolice (BRU), sub aspectul libertății religioase și modului cum decurge procesul de recuperare al patrimoniului confiscat abuziv de Statul Român, între anii 1945-1948

Istoria românilor sub semnul Reformei

AMBRUS MISKOLCZY

Reforma a fost marea revoluție a secolului al XVI-lea, o mișcare care a cuprins întreaga Europă. Obiectivul declarat fiind reîntoarcerea la izvoare, la formele arhaice ale creștinismului. Pentru Reformă, unica mărturie a expresiei divine este Biblia. Fusesse respinsă astfel „tradiția sacră”, de a cărei forme se cramponase atât ortodoxia greco-orientală cât și catolicismul roman. În timp ce aceștia din urmă consideraseră că preotul este intermediarul dintre enoriași și divinitate, Reforma se pronunțase pentru o preoțime universală, considerînd că pastorul este dascăl. Reforma respinsese posibilitatea dobîndirii mîntuirii divine prin fapte merituoase, susținînd față de această religiozitate aritmetică mîntuirea prin credință. Condiția fundamentală a misionariatului fiind traducerea Bibliei în limbile naționale. Această mare revoluție culturală își arătase efectul și asupra istoriei românești.

Reforma, contrareforma și nașterea cărții românești

Românii din Transilvania au pătruns relativ repede în curentul Reformei mai ales datorită faptului că sașii, avînd strînse legături cu Germania și devenind adepții lui Luther după părăsirea bisericii catolice, căutaseră să-i cucerească și pe români, în speranța cîștigării creștinismul oriental pentru reformă.

În 1544 apare la Sibiu primul catehism în limba română, apoi diaconul muntean Coresi, înzestrat cu spirit întreprinzător, pune bazele unei tipografii și editează o serie întreagă de cărți în limba română începînd cu un catehism, continuînd cu cărți bisericești și de rugăciuni și terminînd cu cele patru evanghelii.

Tipăriturile românești ale lui Coresi evitaseră confruntarea cu creștinismul oriental în timp ce popularizau percepțele Reformei. Este caracteristic faptul că pînă și prefața la catehismul din 1660 susținea că lucrarea a fost tradusă în românește din limba sîrbă. Prin referire la acest inexistent catehism sîrbesc, respectiv la limba slăvonă bisericească, încercau să creeze impresia autenticității în fața cititorului român asupra căruia putea să aibă un efect de înstrăinare dacă afla că textul fusese transpus din

limba maghiară. Pe lângă aceasta, catehismul fusese dedicat mitropolitului Valahiei care, cu siguranță că nu putea accepta ceea ce se petrecea în Ardeal: traducerea celor zece porunci, a lui Tatăl nostru „ca să priceapă fiecare om care e creștin român, precum a zis sfântul apostol Pavel către corintieni: « În sfînta besearecă mai bine e a grăi 5 cuvinte cu înțeles, decît 10 mie de cuvinte neînțelese în limba striină »”¹

În anii 1570 se încheie perioada tipăriturilor românești de la Brașov. Între timp apăruseră și preoții români adepți ai noii credințe, își aleseseră și episcopul – pe numele său maghiar – György Szentgyörgyi, care se bucurase de întregul sprijin al principelui Ioan Sigismund al Ardealului. Începuse să se contureze un fel de biserică reformată românească.

Neutralitatea protectoare a puterii otomane, interesată în slăbirea puterii papale, a priit expansiunii reformei în Transilvania. Nobilimea și burghezia s-a străduit să pună mîna pe bunurile catolice cu tot elanul autoafirmării propriilor interese. Dezbaterile teologice constituiseră un deliciu atît pentru Ioan Sigismund cît și pentru populație în general. Mai toate orientările Reformei reușiseră să prindă rădăcină. Sașii rămăseseră fideli orientării lutherane. Majoritatea nobilimii și burgheziei maghiare aderase la orientarea reformată calvină. În timp ce și orientarea antitrinitariană unitariană, ce se bucura de susținerea principelui, a reușit să se fortifice într-un mod unic în Europa. Uneori politica religioasă a principelui fusese copleșit de exces de zel și intoleranță, în același timp elita nobilimii și burgheziei ardeleni devenise conștientă de rolul existențial al toleranței religioase. Așa a devenit Transilvania patria libertății religioase, în care principele încerca totuși să-și impună hegemonia propriei religii. În final, în anii 1560-1570 egalitatea și libertatea celor patru religii – catolice, reformate, lutherane și unitariene – au fost recunoscute prin lege. Creștinismul oriental rămăsese în centrul atenției prozelitismului. Dar acesta, beneficiind de sprijinul mitropoliților din Moldova și Valahia, a rezistat cu succes. Creștinismul oriental românesc se cramponase deocamdată de limba liturgică slavonă. deși nici enoriașii, nici preoții nu o înțelegeau, vorbele străine însă aveau o putere magică, în timp ce pentru observatorul străin totul părea doar o bolboroseală lipsită de sens. Dieta transilvană vroia chiar să-i constrîngă pe creștinii orientali să participe la o dezbatere deschisă cu episcopul român de credință reformată asupra Bibliei, dar dezbaterea nu a mai avut loc. Nu este de mirare că provocarea la dezbatere a rămas fără răspuns, odată ce edictul lăsa să se înțeleagă că vor fi destituiți din preoție „cei care nu ar cădea de acord cu adevărul care s-a copt oricum.” Dezbaterea eșuată fusese în schimb urmată de hotărîri drastice prin care preoții români ce orbecăiau în „bezna papistașă” și „nu vroiau să slujească în biserică și să laude Domnul în limba proprie valahă pe înțelesul comunității, ci în cea străină sîrbească”², ar fi trebuit să se supună neîntîrziat episcopului reformat György. (Prin limba sîrbească înțelegîndu-se limba slavonă bisericească de origine bulgară medievală.)

Între timp dieta luase noi hotărâri. Încă în 1566 a fost decretat ca „cuvîntul Domnului să fie răspîndit în voie, mai ales în rîndul valahilor ale căror păstori orbi fiind, pe orbi îi îndrumă, ducîndu-se pe ei înșiși ca și pe sărmana lor comunitate în mare primejdie”.³ Reformații se consideraseră singurii capabili de mîntuire, la fel ca oricare altă confesiune care țintise puterea. (Se autodefiniseră ortodocși, adică drept credincioși, ca și cei de religie greco-orientală.) Dar faptul că, decretul de mai sus, urmărea să emancipeze țaranul român, să se adreseze omului individual, nu turmei, și să-i mîntuiască sufletul, a însemnat o evoluție calitativ nouă. Această mîntuire a sufletelor ar fi putut avea și consecințe politice, dat fiind faptul că în anii 1550 au fost adoptate mai multe decrete dietale conform cărora românul nu avea dreptul să fie reclamant împotriva ungurului sau sasului, ori în cadrul unui proces juridic împotriva unui țaran ungur era nevoie de șapte martori „creștini”, împotriva românului ajungeau trei martori „creștini” sau șapte martori români. Răspîndirea reformei în rîndurile românilor ar fi putut pune capăt tocmai acestei discriminări. Din punct de vedere lingvistic zeloșii nobili maghiari nu intenționaseră să-i ademenească pe enoriașii români. În fervoarea misionaritatului a fost îmbrățișată tocmai limba română. Moșieri maghiari înstăriți tipăriseră pe propria lor cheltuială cărți românești. Această misiune religioasă fusese stimulată nu numai de puterea de iluminare a actului de credință sau de intenția de a mîntui sufletele, ci și dorința ca deosebirile sociale să fie depășite prin comunitatea de credință, identitatea credinței și a obiceiurilor apărînd ca o condiție a supraviețuirii.

Ultimul produs tipografic românesc semnificativ al secolului XVI., *Palia de la Orăștie* editată în 1582, cuprinzînd primele două cărți ale lui Moise, este traducerea cuvînt cu cuvînt a Bibliei maghiare al lui Gáspár Heltai. Tipărirea a fost sprijinită și de căpitanul suprem al țării Ferenc Geszti de la Deva, ceea ce reflectă îmbinarea dintre strădaniile misionariatului religios cu cele umanitare. În prefața acestei lucrări întîlnim pentru prima dată termenul de *român* față de forma folosită pînă atunci de *rumân*. Ceea ce putea fi o referire la originea romană, acceptată de opinia publică a epocii. Savanții umaniști o răspîndeau prin întreaga Europă. Bonfini – măcar în interesul accentuării legendei Corvinilor – subliniază în mod repetat romanitatea românilor care: „Chiar și în barbaria în care s-au afundat răzbate latinitatea limbii, mare grijă i-au purtat să nu o piardă de tot, parcă mai de grabă s-au bătut pentru întregimea limbii decît pentru propria lor viață.”⁴ Această fidelitate lingvistică este expresia acelui entuziasm sub semnul căruia savantul umanist căutase și descoperise relicvele antichității. În același timp, figura imaginară Philodacus, adept al puterii centralizate, a cărțulei publicate în 1584 „Despre administrarea Ardealului”, scrisă de savantul cancelar transilvan Farkas Kovácsóczy susținea că „valahii noștrii se laudă peste tot că sunt romani”. Mai adăugase că în limba română sînt mai multe cuvinte latine decît în italiană. La care Eubolus, ceealaltă figură imaginară, care susținea că țara trebuie administrată de consiliul principatului, recurgea la argumente de genul: „da, dar s-au corcit în descreierați și nememici”. Căzuseră de

acord că nu e indicat să li se spună acest lucru în față, pentru că sînt răzbunători, Philodacus încercase însă să le găsească scuze prin apelul la „soarta lor vitregă”. Din această stare psihologică, românii li s-au oferit două posibilități de ieșire. Reforma și/sau cultul romanității, ridicat la rang de mit politic. Următoarele două secole vor ilustra tocmai aceste alternative.

Deocamdată părea că nici în atmosfera reformei, nici în cea a contrareformei conturate între timp, nu exista o cerere puternică pentru mitul politic roman=român. Reformații români erau ocupați cu revoluția vieții religioase. Ortodoxia a trebuit să bată în retragere, vroia să-și trăiască viața ferită de influențele din afară, Roma însemnînd pentru ea sursa răului. Contrareforma, reforma de înnoire a religiei catolice, zelul religios, recuperarea enoriașilor pierduți în interesul asigurării hegemoniei și unității pierdute a bisericii, atragerea ortodocșilor se contura încet după puternicele frământări care avuseseră loc.

Arhiepiscopul de Strigoni (Esztergom), Nicolaus Olahus (1493-1568), unul dintre liderii contrareformei din Ungaria era pe jumătate de origine română. Știa probabil și românește, deși corespundase cu soră-sa în limba maghiară. Tatăl său era de os domnesc care se refugiase din fața rivalului său la curtea lui Matei, care vroia chiar să-l ajute să ocupe tronul. „Dar tatăl meu – scria în amintile sale Nicolaus Olahus – văzînd schimbarea lucrurilor, ce treburi primejdioase sînt în stare să săvîrșească acolo pentru domnie, mai bine s-a înșurat în Ardeal cu Huszár Borbála alegînd viața privată, decît să ajungă la putere expunîndu-se la mii de primejdii și să fie ucis ca și predecesorii lui.” Nicolaus Olahus fusese un nobil maghiar *Hungarus* care nu și-a renegat niciodată originea română, ba mai mult, se pare că inspirase personal textele diplomelor regale care îi acordaseră titlul nobiliar, apoi cel de baron, care îi subliniaseră în mod special strămoșii romani și domnitori români, respectiv înrudirea cu Ioan de Hunedoara. În marea sa lucrare „Ungaria și Atila” scria despre români ca despre descendenți ai romanilor, evitînd repetarea – aptă și pentru jigniri a – dualității trecutului glorios și a prezentului mizer: „Aici locuiesc patru națiuni diferite: maghiarii, secuii, sașii, valahii. Printre ei sașii sînt mai puțini apti pentru război. Maghiarii și secuii vorbesc aceeași limbă. [...] Sașii au fost trimiși de Carol cel Mare [...]. Tradiția spune despre valahi că sînt coloniștii romanilor. Dovada constă în faptul că au multe cuvinte comune cu limba romanilor, și multe monezi ai aceluia popor se găsesc în locurile acestea”.⁶

Nu este întîmplător că Nicolaus Olahus a corespondat cu Erasm sub semnul idealurilor umaniste universaliste și creștine. Arhiepiscopul de Strigoni, în ciuda diferențelor dogmatice, îi considerase creștini și pe ortodocși. Despre originea hunică și dragostea de libertate a secuilor a scris adevărate ode, chiar dacă și tatăl său a avut probleme cu ei cînd aceștia au refuzat să plătească darea boilor (*ököradó*, „*qinqegesima pecorum*”) și a fost nevoit să-i constrîngă cu armele. Spiritul său armonios și discernămîntul l-au ferit de construirea unei istorii pătrunse de ură și răzbunarea suferințelor.

Între timp cedase și zelul îndreptat spre biserica răsăriteană a reformei întru-cît, prin întronarea catolicului Ștefan Báthory în 1571, acesta a decretat îndată libertatea propovăduirii și practicării religiei. Ștefan Báthory a reprezentat varianta blîndă a contrareformei care nu periclita pacea religioasă. Recunoscuse biserica orientală drept religie creștină, iar dieta a decretat dreptul de a-și alege episcopi „ca preoții valahi de religie creștină care vor să-și aleagă episcop dintre dînșii, să-l poată alege liber.”⁷⁷ Astfel a luat ființă episcopia ortodoxă de la Alba Iulia. Iar puterea domnească sprijinea deja tipărirea cărților în limba slavonă. Apoi avangarda contrareformei, ordinul iezuiților, s-a stabilit și în Transilvania.

Puterile catolice se angajaseră într-o nouă mare campanie creștină de înlăturare a puterii otomane și în 1593 a izbucnit un război de cincisprezece ani care a răscolot și lumea românească.

Încercările și cuceririle veacului al XVII-lea

Actorul principal român al războiului de cincisprezece ani a fost domnitorul muntean Mihai Viteazul. Atît popii greci, cît și elementele militare sîrbești – inclusiv Balcanii în fierbere – îl considerase drept liderul lor. În 1594 a fost ridicat drapelul de luptă. În timp ce Mihai se războia cu turcii, boierii săi au încheiat un pact cu principele transilvan Sigismund Báthory care recunoscuse în numele său și al lui Rudolf de Habsburg că Ardealul este o provincie vasală a coroanei ungare. Acum însă, îl făcuse vasal cu sprijinul boierilor pe Mihai. Aceștia, în dorința transpunerii sistemului de stări în Muntenia, subordonaseră finanțele domnitorului către dieta transilvană, cu condiția participării și a reprezentanților sfatului domnesc. Încercaseră astfel să-și asigure o imunitate juridică asemănătoare cu cea a nobililor maghiari. Totodată, prin acest pact, autoritatea mitropolitului Munteniei a fost extinsă și asupra Ardealului, un deziderat mai vechi, consemnat pentru prima oară printr-un tratat între state. Sfînta Ligă creștină condusă de Habsburgi nu a reușit însă să obțină un succes decisiv pe cîmpul operațional principal din Ungaria. Mai mult, Transilvania ieșise chiar din război. Tronul a fost ocupat de cardinalul Andrei Báthory cu sprijinul Poloniei neutre față de turci. Ardealul și Valahia au încheiat un nou tratat. Mihai îl recunoscuse pe principele Ardealului drept suveran, iar acesta a recunoscut dreptul veșnic al familiei lui Mihai la tronul Munteniei. Domnitorul român căzuse totuși între două focuri, întru-cît nici turcii nu aveau încredere în el, iar Andrei Báthory l-a somat să se retragă. Între timp și Mihai se pregătea de luptă cu sprijinul Habsburgilor. În toamna lui 1599 a intrat în mod neașteptat în Ardeal, l-a învins la Șelimbăr pe fostul său suveran și a intrat cu pompă în Alba Iulia. Ideea unității statale nu este decît un mit istoriografic. Deși uneori se considerase, în stil muntenesc, stăpînul autoritar al Ardealului, căuta să stăpînească provincia prin funcționarea sistemului instituțional al stărilor.

Baza militară a lui Mihai consta în primul rînd din acei secui decăzuți în stare de iobăgie care fuseseră eliberați deja de Sigismund Báthory pentru a participa la

bătăliile antiotomane din Muntenia, ca apoi să-i lase de izbeliște, iar acum își reprimiseră libertatea din mîna viteazului voievod român. Este de notat că Mihai nici nu a încercat să-i elibereze și pe români. Pe vremea lui *jus valachicum* și a lumii cnezilor și a voievozilor de odinioară nu s-a constituit un spirit al libertății publice care să fi putut mobiliza masele. Singura îngăduință „socială” făcută de Mihai față de populația românească a fost obținerea la presiunile sale de la dietă a dreptului la păscut a animalelor mari. Aceasta fiind o problemă importantă, întrucît, mai ales pe Pămîntul Regesc, sașii căutaseră să limiteze activitatea de creștere a animalelor de către români, îndeosebi păscutul oilor, la hotarele satelor. Întrucît românii aveau puține animale de tracțiune, dieta l-a cam tras pe sfoară pe Mihai, nevrînd să-și facă dușmani din sași, astfel privilegiul acordat nu a putut avea decît valoare simbolică. Domnitorul român fusese sprijinit o vreme și de către împărat și nobilimea catolică regalistă. Dar fusese cu atît mai intolerant față de reformați. Împăratul îi dăduse mîna liberă: „Eu împăratul rog domnia ta să nu lași multe credințe acolo decît trei: grecii [ortodocșii], francii [catolicii] și lutheranii, pe calvini și pe unitarieni să-i prigonești, să le iei bisericile și le dai cui vei dori.”⁸ Nu a încercat să convingă dieta ca religia ortodoxă să fie declarată religie receptă, însă își susținuse în așa măsură propria biserică încît aceasta ajunsese să încurce itele intereselor contrareformei catolice. În același timp frecventase și biserica catolică, ceea ce nu era nicidecum pe placul ortodocșilor, ca în final părțile asociate să cadă de acord doar asupra jefuirii unitarienilor. Astfel pacea religioasă dintre ortodocșii greco-răsăriteni și romano-catolici nu s-a dovedit a fi fost lipsită de fricțiuni. Este caracteristic faptul că, în timp ce Sigismund Báthory le permisesese celor dintîi să-și construiască la Alba Iulia o mănăstire servind drept sediu episcopal, episcopului catolic, care importase spiritul contrareformei din exterior, nu-i mai convenea ca „schismaticii să-și cînte izbînzile” tocmai vis-à-vis de catedrala catolică.⁹ Politica imperială era deranjată mai ales de faptul că Mihai se comporta ca un domnitor, se și denumea astfel, deși la început se prezentase ca *locumtenens* (locțiitor) imperial. Între timp ocupase și Moldova care pactizase cu turcii, dar tocmai Muntenia începuse să-l părăsească datorită amenințării presiunilor turcești. Poziția sa fusese zdruncinată în Ardeal din cauza greutăților economice. Pentru întreținerea oștilor era nevoit să stoarcă noi și noi sume de la dietă. Ofițerii trebuiau să fie răsplătiți cu fel și fel de demnități militare. Aceștia procedaseră firește cu brutalitatea balcanică cunoscută. Astfel că, în cele din urmă căzuse victimă propriei dominații militare și presiuni fiscale. Nobilimea s-a răsculat, iar aliatul său ocazional, comandantul armatei imperiale Basta la ucis în 1601, ca pe urmă și el să fie nevoit să părăsească Ardealul. Rezultatul a fost – după formularea cronicarului moldovean Miron Costin – multă vărsare de sînge printre creștini¹⁰, și reculul solidarității creștine și așa destul de parțială. Atunci începuse să fie denumit Ardealul de contemporani Țara zînelor, unde nimic nu mai e sigur, nici

cea ce se vede cu ochii, ca și cum totul ar fi sub stăpînirea acestor primejdioase ființe: zinele.

În urma marilor distrugeri provocate de războaiele și catastrofele meteorologice ale secolului al XVII-lea sîntem martorii unei pauperizări de masă. Secolul al XVII-lea este epoca descreșterii economice în întreaga Europă, a cărei consecință va fi izbucnirea războiului de treizeci de ani în 1618, în cursul căruia Imperiul Habsburgic catolic a suspendat relativa independență a provinciei de coroană, Cehia, a nimicit nobilimea cehă, în timp ce a trebuit să ducă o luptă aprigă împotriva Suediei protestante.

Transilvania a fost caracterizată în decursul veacului XVII. de împletirea sporadică a unei politici reformiste, ce urmărea ieșirea din criză, cu o rigoare conservatoare și rutină inteligentă, a unei politici externe ferme cu un aventurism de rău augur. Răspunsul dat crizei era diferit din partea fiecărui strat social. Iobagii români, păturile nevoiașе în general, erau siliți să-și schimbe mereu domiciliul fie din cauza mizeriei, fie în speranța unei vieți mai bune. Era modul în care încercau să scape de poverile fiscale și de teroarea moșierească. Această „pribegie” lua uneori proporții de masă. Nici lanțul Carpaților nu le putea sta în cale. Distrugerile războiului îi afectase mai ales pe înstăriții satelor, cei care avea mai mult de pierdut. În primul rînd pe sași și pe maghiari, ale căror număr scăzuse în felul acesta din totalul populației, în timp ce cel al românilor crescuse, crescîndu-li-se astfel și importanța. Războaiele de la cumpăna veacurilor și molimele care le-au urmat decimasera populația satelor maghiare din centrul Ardealului, de pe Cîmpie și valea Someșului. La începutul secolului al XVII-lea cade primul val semnificativ al colonizării românilor în Secuime. La 1614 populația românească a Țării Secuilor era deja de 5%.

În scopul vindecării rănilor produse de război și a asigurării ordinii economice, nobilimea moșierească și puterea promisese pe de o parte scutiri de impozite celor care se stabileau, pe de altă parte încercaseră să pună capăt pribegiilor prin măsuri drastice. În același timp căutaseră să eternizeze starea de supunere a iobagilor vechi, să anuleze dreptul de mutare liberă a acestora. Dacă după 1514 era prescrisă ca pedeapsă o singură zi de robotă, în secolul XVII. puteau fi executate și două-trei-patru zile. Moșiile nobiliare funcționaseră ca niște uzine complexe ce încorsetaseră gospodăriile țărănești, oferind totuși o anumită stabilitate economică. Moșierii își asiguraseră dreptul de desfacere a vinului și țuicii în cea mai mare parte a anului, au încercat să-și asigure și monopolul măcinatului, respectiv, ca o evoluție nouă, și-au extins suprafețele pămînturilor moșierești aflate în administrare proprie. Creșterea numărului gospodăriilor de tip fermă este legată de productivitatea deosebit de scăzută. Moșierul nu putea asigura aprovizionarea proprie și a personalului casei, precum și a celui militar și gospodăresc decît prin însușirea mijloacelor de producție și administrarea proprie a producției. O astfel

de evoluție a marilor proprietăți funciare nu a fost un specific transilvan, ea era prezentă în întreaga Europă la răsărit de Elba. Este cunoscută sub denumirea de a doua iobăgie, dar ar putea fi numită și a doua servitute întru-cît elementele libere și semi-libere ale țărănimii, printre care și foștii iobagi, fuseseră aruncate într-o stare asemănătoare cu vechea robie. În Ardeal însă, fiind un spațiu mărginaș, acest proces a fost și mai crunt și apăsător, și datorită faptului că potențialul de export al agriculturii ardelenice era mult mai limitat. Occidentul era departe, iar la marginea lumii economice otomane cele două voievodate românești vecine se luptau cu griji asemănătoare.

Transilvania însă a putut profita din evoluția conjuncturală a marilor puteri. Imperiul Habsburgic căzuse între două focuri, de la sud și răsărit amenințarea înnoită a Imperiului Otoman, de la nord pretențiile hegemonice și afirmarea intereselor protestante. În secolul al XVII-lea Transilvania a fost garantul libertăților religioase în Ungaria. A reușit să impună prin acte militare dure libertatea religioasă a protestanților și totodată respectarea constituționalității regimului stărilor, în timp ce cîte o personalitate mai însemnată își pusese în gînd chiar și reunificarea țării.

Într-o astfel de situație integrarea lumii românești a devenit pentru puterea principatului o chestiune serioasă ce-și aștepta soluția. Cu atît mai mult cu cît prestația lui Mihai Viteazul a provocat reacții vehemente. Dieta a interzis ca – așa zisii – valahi, țărani, secuici de rînd să poarte armă. Au fost adoptate hotărîri speciale pentru expulzarea „popilor valahi instigatori și incendiatori”.

Ștefan Bocskai, primul mare principe reformat, nobil moșier bihorean, rasase noua orientare în urma unor amare experiențe. Jucase un important rol în intrarea Transilvaniei în războiul de cincisprezece ani. La început luptase alături de Mihai Viteazul. El a fost cel care comandase oștirile care împreună cu cele ale lui Mihai dăduseră o lovitură puternică trupelor turcești la Giurgiu. Apoi s-a pus în fruntea răscoalei provocate de politica imperială. Cînd în 1605 l-a numit pe Spiridon episcop al românilor din întregul Ardeal și Părți, în diploma emisă a ținut să sublinieze că Ardealul stă în multitudinea popoarelor sale și „noi sîntem creați prin voință divină să păstrăm și să întărim prin puterea noastră legile și obiceiurile acestor popoare”.¹¹ Gabriel Báthory în spiritul curentului tolerant al catolicismului asigurase scutirea de impozite a preoților români. Aceasta era politica continuată de cel mai mare principe transilvan al secolului, Gabriel Bethlen. El încercase deja să tatoneze la patriarhul Constantinopolului posibilitatea convertirii românilor la reformă, iar după ce s-a războit de trei ori – cu un succes mai mare sau mai mic – cu împăratul german, se jucase chiar și cu ideea să supună cele două voievodate românești creînd un fel de Dacie, neavînd destulă putere să restabilească unitatea Ungariei, și după cum afirmase: „acelea sînt țările mai fericite unde există cele mai puține diferențe religioase în vigoare.” Patriarhul – care mai tîrziu fusese

acuzat de adoptarea tezelor calvine și fusese chiar otrăvit – nu acorda șanse reformei printre români, subliniind în răspunsul său „legătura de sînge și atracție, deși secretă, dar cu atît mai strînsă. existentă între românii din Ardeal și cei din Muntenia și Moldova.” Și mai sublinia că domnitorii principatelor române „nu vor accepta niciodată reforma, și chiar dacă nu i se vor opune cu armele, dar vor crea fel și fel de obstacole prin instigare tainică.”¹²

Odată cu domnia lui Gheorghe Rákóczi a început perioada măsurilor dure. În această perioadă – îndeosebi la mijlocul veacului – se născuseră acele legi care decretaseră națiunea română și biserica ortodoxă drept tolerate. Istoricii maghiari caută în general scuze, sau trec pur și simplu peste aceste – putem spune – legi ale valahilor – ca și cum ar dori să echilibreze exagerările colegilor români – cu cîteva excepții. László Makkai, exprimînd parțial și opinia istoricilor români, era de părere în 1948 că: „Antipatia excesivă a nobilimii față de români era adresată boierilor imperialiști [cortegiului muntenesc al lui Mihai, cuceritorului Ardealului], deși lovise în țăranul român ardelean, care fusese obiectivat în final în faimosul articol IX., respingător de egoist, al codului legislativ al Transilvaniei mijlocului de secol XVII.: «deși națiunea valahă fusese admisă propter bonum publicum în această patrie; neluînd în seamă starea sa inferioară, unii dintre frații noștri nobili fuseseră împiedecați ca la sărbătorile lor să nu fie voie să se lucreze. S-a dispus deci împotriva celor care să nu prescrie națiunii maghiare și ca urmare nimeni să nu fie tulburat din motivele de mai sus.»”¹³

În 1948, cînd idealul epocii era egalitatea în drepturi, aprecierea de mai sus este explicabilă. Dar unde poate fi așezat șirul de legi care urmăreau reglementarea situației românilor în desișul interdependențelor istorice ale epocii?

În acest sens trebuie să observăm că prima lege a *Approbatelor* interzicea – ca semn al conservării ordinii sociale – reformarea celor patru religii recepte care provocase atîta dezbinare internă, înșirînd îndelung procedura și subliniind că „Aici nu înțelegem pe valahi și cei aparținînd sectei grecești care suferă pro tempore, usque beneplacitum principum et regnicolarum”. Deci pînă cînd e „pe placul principelui și a locuitorilor țării”, prin locuitori înțelegîndu-i pe membri, respectiv reprezentanții națiunilor regimului de stări.

Legea mai sus citată, intitulată „Despre valahi”, vroia să rezolve în felul său conflictul conform căruia iobagii români nu vroiau să lucreze în sărbătorile ortodoxe, temîndu-se că sfîntul, în ziua cîruia ar lucra, s-ar putea răzbuna. Conflictul avea totuși și remedii. Unii au acceptat să lucreze în ideea că sfîntul respectiv va lovi roadele moșierului. Uneori moșierii sau înțeles cu popii ca aceștia să anunțe sărbătoare, căci în felul acesta iobagii vor muncii pentru ei, în schimbul unor cantități de țuică. Aceste legi s-au născut pentru rezolvarea unor conflicte locale și se potriveau cu strategii – adesea altele de la un sat la altul – diferite. Se pare că a avut loc o luptă crîncenă pentru puterea locală. Din această cauză dieta a decis

ca „popii valahi să nu afurisească”, adică să nu poată amenința pe nimeni cu excomunicarea, căci au existat cazuri în care popii au interzis unora să intre în biserică și au refuzat înmormântarea.¹⁴ Miza luptei pentru putere era în primul rând însușirea plusprodusului. Dieta din 1626 de exemplu interzisese majorarea taxei bisericești, iar apoi au vrut să limiteze cutuma conform căruia iobagii puteau fi ridicați la rang de preot contra unei sume de bani. A fost interzisă cununarea celor care își răpeau nevestele. A fost interzis amestecul episcopilor și preoților în litigiile dintre moșieri și iobagi, li s-a interzis să judece și să pedepsească.

Legea VIII. „Despre preoții valahi” a *Approbatelor* reglementa situația bisericii și a religiei: „Deși națiunea valahă din țară nu a fost enumerată printre stări, și nici religia lor nu a fost cuprinsă printre religiile recepte; ca atare *propter regni emolumentum* (de dragul interesului țării) pînă cînd vor fi tolerați, stările bisericești valahe trebuie să se conformeze: Episcopul – care să fie considerat competent în mod egal de către popii valahi – să fie cerut de la principe; care dacă este considerat corespunzător de principe, să i dea confirmarea, pentru loialitatea față de principe și în beneficiul țării, în conformitate cu condițiile și modalitățile privind alte lucruri necesare.”

Această lege consacrase în mod tacit subordonarea de către autoritatea princiară a capului bisericii ortodoxe episcopului reformat, care la rîndul său stabilise niște condiții dure. Printre altele interzisese manifestările religiozității populare și impusese folosirea limbii române în biserică. Cu cît succes și cu ce urmări, vom vedea în continuare. Deocamdată să facem un bilanț al activității de legiferare.

Dietele încercaseră să reglementeze problemele locale specifice, datorate și crizei secolului, prin legi simplificatoare, cu caracter global. Declarația „națiunii valahe” în întregul său, și a religiei sale drept tolerate constituia un instrument de putere pentru stăpînirea indivizilor și a comunității, întru-cît comunitatea română cu obiceiurile sale, cu religia sa, parțial cu modul său de trai, își trăia viața în mod independent, constituind un fel de ordine teocratică neoficială, întru-cît puterea bisericească îndeplinea atribuții destinate în lumea occidentală autorităților laice. Prin aceste legi încercaseră să reglementeze această viață considerată ca fiind în afara societății – dacă prin societate înțelegem o societate a stărilor medievale –, și totodată integrînd-o într-un fel. Astfel, adevărul este că, tolerarea nu a însemnat persecutare, religia tolerată era în același timp o religie sprijinită de autoritatea principelui, și nu era persecutată ca de exemplu cea a simbațiștilor maghiari numiți „jidoviți”. Pe termen lung însă legile valahe însemnau o povară, întru-cît individul era tratat ca membru a unei comunități, comunitatea fiind stigmatizată (tolerată, nu receptă) ca fiind de rang secund. Marginalizarea a devenit cu timpul o practică și o tradiție, astfel pe Pămînturile Săsești românii pînă la 1781 nu puteau obține dreptul de cetățenie, iar liderii județelor nu puteau fi aleși decît din rîndul confesiunilor recepte.

Caracterul ambiguu al integrării era ilustrat și prin faptul că românul stabilit pe un pământ iobăgesc creștin plătea zeciuială bisericii catolice. Iar dacă acest obicei în mare parte dispăruse la nivelul județelor odată cu reforma, pe Pământurile Săsești rămăsese o practică generalizată. Aici țăranul ortodox plătea zeciuiala bisericească preotului sas lutheran. La nivelul județelor, țăranul maghiar sau sas nu se bucura de vreun privilegiu pentru că era maghiar sau sas. Nici ei nu aveau voie să se îmbrace ca nobilii. În schimb religia lor îi lega de lumea stărilor. Acest lucru însă nu atenua conflictele sociale. Să ne gândim la Secuime unde, între secuii decăzuți în stare de iobăgie și cei care câștigaseră privilegii nobiliare erau confruntări deosebit de singeroase. Umbla chiar o vorbă prin cercurile moșierești care zicea că „iobagul maghiar e tovarăș de ceartă, iobagul valah e bidon de untură” – dacă se lasă. Tocmai de aceea a fost limitat dreptul de port-armă a țăranilor și „valahilor”. În același timp, relația stăpîn-iobag a fost impregnat de un patriarhalism supranațional. Iobagul avansat la rang de administrator sau cel devenit servitor se putea simți membru deplin al familiei, îndeplinindu-și obligațiile pentru o viață întreagă cu loialitate.

Instrumentul cel mai eficace al integrării a fost înnobilarea în masă. Principii transilvani au reconfirmat în mod repetat privilegiile boierilor români din Țara Făgărașului. În a doua parte a secolului s-a întărit mica nobilime românească din zona Chioarului. Din rîndurile acestei mici nobilimi s-au ridicat acei cîțiva intelectuali români care au urcat pe scara ierarhică a slujbașilor principatului. În felul acesta s-a realizat și în lumea românească acea mobilitate socială care fusese caracterizată de Antal Verancsics acum un veac în felul următor: „Pentru obținerea unui titlu nobiliar nici o meserie, nici o ocupație nu este mai prielnică decît milităria și literatura.”¹⁵

Ca urmare a integrării bisericești s-au născut și literații români. Provocările reformei transilvane au contribuit și la înnoirea ortodoxiei. După ce în 1640 fusese editat și în limba română Catehismul de la Heidelberg, mitropolitul Varlaam al Moldovei își exprimase într-o cărtică în limba română răspunsurile la învățăturile „plini de otravă” ale Catehismului. Clericul moldovean devenise astfel primul scriitor român.¹⁶ Peste un deceniu a apărut și o replică transilvană la această sciire polemică, fără ca numele autorului să fie menționat. O operă durabilă a fost Noul Testament editat în 1648 la Alba Iulia. Prefețele scrise la unele cărți sfinte îmbinau tezele teologice ale ortodoxiei și reformei. Episcopul român, în prefața adresată principelui subliniasă – pentru prima dată în gândirea politică românească – responsabilitatea domnitorilor și a nobililor față de supuși.

Contrareforma răspunsese în mod eficient la provocările reformei în cursul secolului XVII. Figura conducătoare a acestora a fost arhiepiscopul de Strigoni de origine bihoreană, Péter Pázmány, care a înnoit literatura polemică religioasă maghiară și, aflîndu-se în fruntea ordinului iezuit, a reorganizat și sistemul de învățămînt teologic. La teologia de la Nagyszombat pătrunseseră și români. Dar

după ce mișcarea reformistă cucerise pătura micii nobilimi românești care cochetase mai devreme cu uniunea bisericească, în condițiile politice date contrareformei nu avea încă o bază de masă. Gabriel Ivul, care editase la Viena lucrarea în limba latină dedicată regelui Sfântul Ladislau, era originar din Caransebeș. Tot de la Caransebeș era și George Buitul, cel care tradusese catehismul în limba română.

Epoca de aur a culturii transilvane și a celor două voievodate românești se plasează în deceniul patru și cinci al secolului XVII. Baza ei o constituie linștea și colaborarea politică. Principii ardeleni și voievozii români corespundau în limba maghiară. Buna vecinătate fusese firește întretesută și de amenințări reciproce. Domnitorul Munteniei Matei Basarab ajunsese la putere datorită sprijinului lui Gheorghe Rákoczi, care în același timp sprijinea boierimea împotriva domnitorului, în interesul afirmării propriei sale influențe, boierime ce vroia să impună, în limita posibilităților, modelul ardelean al libertăților regimului de stări. Domnitorul moldovean Vasile Lupu, în mirajul dorinței sale de putere de sorginte bizantină, rîvnise și la tronul Ardealului, vînd să exploateze faptul că – așa cum subliniasă și în epistola trimisă sultanului – mai mult de o treime din populația țării vecine este românească. Împotriva sa principele transilvan îl sprijinise pe Matei Basarab care în schimb se jucase și cu gîndul – după cum scrisese – că „sîrbii și valahii de-acum se bucură de-a dreptul că ar putea reveni la sînul sfintei coroane maghiare cum fuseseră odinioară.”¹⁷ În anii 1650, în schimb, Gheorghe Rákoczi al II-lea își luase titlul de suveran al Moldovei și Munteniei. În 1657 principele transilvan atentase la tronul Poloniei, ceea ce s-a soldat cu o catastrofă pentru el și pentru țară. Ardealul ajunsese din nou la sapă de lemn, una dintre cele mai importante părți ale sale, Oradea și împrejurimile, fusese înghițită de Imperiul Otoman. Elanul reformei românești fusese stăvilit pentru vreo două decenii.

Episcopul Sava Brancovici, care ieșise în evidență și în luptele împotriva turcilor, încercase să pună în valoare fidelitatea față de tradițiile ortodoxe, obstrucționase editarea cărților românești, ascunzînd tiparnițele. Politica sa fusese sprijinită nu numai de către voievozii români ci și de țarul Rusiei. Însă după ce se implicase și în hățisurile politicii interne transilvane, sinodul bisericesc îl destituie în 1680, principele îl aruncă în temniță, ba chiar fusese biciuit în public. După acest episod editarea cărților românești ia un nou avînt. Ion Zoba este un autor care iese din anonimat prin editarea unei cărțului moralizatoare la Alba Iulia, precum și a unei culegeri a sfintelor predici românești sub titlul „Sicriul de aur”. Anna Bornemissza, nevasta principelui Mihály Apafi, sprijinise și administrase chiar școala românească de la Făgăraș. În același timp, majoritatea nobilimii se temea de înmulțirea numărului popilor. Dieta din 1678 a interzis înnobilarea preoților, în schimb a recunoscut înnobilările mai vechi.

Ultimul sfert al secolului al XVII-lea reprezintă o nouă relansare a spiritualității românești. Necesitatea folosirii limbii materne a cîștigat cu încetul teren și în ortodoxia

românească, în așa măsură, încît a fost tradusă Biblia – apărută în 1688 la București – și în Muntenia. Oricît de neavenită să fi fost în principatele române Noul Testament de la Alba Iulia, el a fost cel care a stat la baza editării Bibliei de la București.

Bilanțul reformei în memoria istorică a românilor nu este univoc. Valențele sale culturale sînt apreciate, din punct de vedere social însă este condamnată, deoarece românii care adoptaseră noua credință, după ce nu fuseseră urmași de mase, s-au izolat, și cu excepția de cîtorva sate, s-au asimilat și lingvistic majorității maghiare care constituia comunitatea reformată. Din acest motiv, unul dintre cele mai prestigioase personalități ai lumii românești, Gheorghe Barițiu, în 1879, în prefața la noua ediție a textelor polemice reformate românești împotriva lui Varlaam – afirmase cu o amară pasiune revanșardă, că jumătate din populația maghiară a Ardealului este de origine românească. Expansiunea reformată fusese curmată de Imperiul Habsburgic. În anii 1680-1690 turcii fuseseră izgoniți de pe teritoriul Ungariei, cu excepția Banatului. Habsburgii obținuseră Ardealul în baza dreptului la coroana ungară, dar față de tradiția de dinainte de 1526, fusese tratat ca principat autonom al coroanei, recunoscîndu-i-se constituția proprie.

Contrareforma deschisese o nouă epocă în viața românimii. Autoritatea vieneză și ordinul iezuit organizaseră unirea ortodoxiei greco-orientale cu Roma mai întîi în Ungaria, și constituirea eparhiilor greco-catolice. După îndelungate tratative, în 1699 aderase și episcopul român din Ardeal împreună cu eparhii săi, confirmînd uniunea bisericească prin semnarea Diplomei Leopoldiene, reînnoită în 1701 cu promisiuni și mai hotărîte. Masa enoriașilor nu aveau cum să afle mare lucru despre această uniune. Preoții preferau s-o țină în secret, iar Roma era mulțumită că i s-a recunoscut autoritatea și cîteva dogme. Iezuiții, împreună cu discipolii lor români pare să fi învățat din experiența reformei și s-au ferit să se atingă de aspectele exterioare și obiceiurile vieții bisericești. Ritualul oriental fiind sfînt și intangibil. Iar așa-zisele superstiții și credințe populare reglementau de fapt viața în întregul său îmbrăcînd forme ritualice. Iată un exemplu despre impactul acestora: cînd cu ocazia înmormîntărilor se trecea o găină deasupra răposatului, atunci prin această practică se căuta asigurarea plecării neslînjinite a sufletului, găina fiind chemată să purifice drumul de pe lumea de apoi. Interzicerea acesui ritual ar fi creat pericolul ca sufletul să se reîntoarcă ca vampir și să facă rău oamenilor și animalelor. Conducerea bisericii reformate încercase să interzică aceste practici prin acele „conditio”, ca în cursul secolului al XVIII-lea în mai multe locuri nobili reformați să se coalizeze cu ortodocșii români. Deși în mod paradoxal uniunea a fost pregătită oarecum tocmai de către reformă, mare parte a preoțimii române fiind forțată să se adapteze la cerințele autorităților, contrareforma oferea o perspectivă mai încurajatoare, promițînd privilegii mult mai mari, pentru că în timp ce domnitorii reformați dăduseră privilegii individuale, diplomele unioniste promiteau preoțimii greco-catolice în ansamblu o situație similară cu cea a preoților religiilor recepte.

Reacția ortodoxă la contrareformă – în ciuda discreției impuse – nu s-a lăsat așteptată. Iar nemulțumirile s-au transformat în luptă armată îndată ce Francisc Rákoczi ridicase drapelul de luptă în 1703 în Ungaria de Nord, fiind primul om de stat maghiar care adresase „națiunii valahe” o chemare la luptă. I s-au alăturat mai ales elementele micii nobilimi, unii ca Grigore Pinteș sau Balica dându-și chiar viața. Memoria lor a supraviețuit în folclorul românesc ca a unor haiduci care îi ajutau pe săraci. Francisc Rákoczi, care fusese ales și principe al Transilvaniei, angajase mai mulți români ca diplomați în zona dificilă a Orientului, la Moscova sau Constantinopol. Această toleranță fusese sugerată principelui catolic profund religios – care fusese nevoit să plece în exil în 1711, după opt ani de luptă –, de necesitatea situației, o judecată politică înțeleaptă și o tradiție multiseculară. După aceasta, contrareforma a putut să treacă din nou la ofensivă. Faptul că în zona Hațegului, în unele locuri, reformatii și ortodocșii puteau folosi împreună aceeași biserică – întorcând în timpul slujbei reformatice icoanele, care pentru ei reprezentau niște exteriorități ce falsificau esența credinței –, rămăsese mai degrabă o curiozitate a istoriei.

După 1711 românitatea Ungariei și Ardealului pășise în lumea barocului și a luminilor.

Traducerea de Elek Szokoly

Note:

1. *Texte românești din secolul al XVI-lea*. Red. Ion Gheție. București, 1982. p.101.
2. Cf. Juhász Ferenc: *A reformáció az erdélyi románok között* [Reforma printre românii ardeleni]. Budapest, 1940, p.79.
3. Cf. Makkai László: *Magyar-román közös múlt* [Trecutul comun româno-maghiar], Budapest, 1989. p.99.
4. Antonio Bonfini: *A magyarok története tizedekben* [Istoria maghiarilor în zeciulci]. Budapest, 1995. p.713.
5. Cf. Ioan Lupaș: *Cronicari și istorici români din Transilvania*, Craiova, 1934, p.6.
6. Makkai László (red.) – Cs. Szabó László (colabor.): *Erdély öröksége* [Moștenirea Transilvaniei], vol. I. – Tündérszág [Țara Zănelor]. Budapest, 1993. p.2.
7. Citat de Juhász: Op.cit. p.93.
8. Ștefan Andreescu: *Restitutio Daciae*. Vol.III., București, 1997, p.251.
9. Citat de Juhász: Op.cit. p.128.
10. Miron Costin: *Opere*. București, 1958, p.30.
11. Citat de Augustin Bunca: *Îechile episcopiei românești*. Blăș, 1902. p.73.
12. Citat de Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi mozgalmak története és mai állapota*. [Istoria mișcărilor naționale românești și starea lor actuală], Budapest, 1896. p.505.
13. Makkai: *Magyar-román közös múlt*, p.105.
14. Jancsó: Op.cit. p.567.
15. Makkai–Cs.Szabó: *Erdély öröksége*. vol.I., p.14.
16. Eugen Ionesco: *Littérature roumaine*. Paris, 1998, p.14.
17. Citat de Makkai: *Magyar-román közös múlt*, p.122.

Ambrus MISKOLCZY (n. 1947), doctor în istorie, absolvent al Facultății de Filozofie-Istorie a Universității Eötvös Lóránd din Budapesta, secția istorie-franceză. Este șeful catedrei de Limba și Literatură Română a aceleiași universități. Autor a numeroase lucrări, printre care: *A brassói román levantei kereskedőpolgárság kelet-nyugati közvetítő szerepe, 1780-1860* [Rolul intermediar al negustorimii levantine românești din Brașov între Răsărit și Apus, 1780-1860]; *A legendák varázsa: Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar-román párbeszéd a 19. század derekán* [Farmecul legendelor: miturile est-europene ale lui Jules Michelet și dialogul maghiaro-român la mijlocul secolului al 19.]; „A Führer olvas”: tallózás Hitler könyvtárában [„Führerul citește”: spicuiuri din biblioteca lui Hitler]; A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben : az 1849-es magyar zsidóemancipációs törvény és ismeretlen iratai [Emanciparea evreilor în 1849 în Ungaria: legea maghiară a emancipării evreilor din 1849 și documentele sale necunoscute]; Henri H. Stahl - a kelet-európai népélet egy román szociológus-történész kutatója [Henri H.Stahl – un sociolog-istoric român cercetător al vieții populare din Europa Răsăriteană]; Erdély története [Istoria Transilvaniei – (capitolele referitoare la perioada 1830-1849)]; *Eszmék és téveszmék: Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről* [Idei și erori: eseuri critice despre cărțile care tratează probleme discutabile ale trecutului și prezentului românesc]. A fost distins cu premiul Academiei și premiul Ránky.

Ambrus Miskolczy, *Román történelem a reformáció jegyében*, preluat cu permisiunea autorului.

Religiozitatea în Transilvania în perspectivă comparativă

MIKLÓS TOMKA

În ultimele decenii au apărut numeroase studii despre datele referitoare la religia din România, respectiv din Transilvania. A demarat și publicarea datelor statistice referitoare la religie în perspectivă comparativ-istorică bazată pe rezultatele recensământului din 1992. Sînt însă puține scrierile care îndrăznesc să abordeze situația și evoluția religiozității. Și pînă și în cele mai cunoscute lucrări de specialitate pot fi întîlnite erori de dimensiune, de exemplu în legătură cu proporția non-credincioșilor sau a ateilor. Am întîlnit o singură lucrare în limba engleză și una în limba maghiară care a acordat atenția cuvenită religiozității deosebit de intense din România. Ultima pronunțase și chestiunea cea mai esențială, și anume că, cea mai religioasă țară din Europa, alături de Polonia, este România, care aproape că nu a fost afectată de procesul antireligios rezultat din combinarea modernizării cu discriminarea statului-partid. Nu pentru că nu a existat politică de discriminare, ci pentru că a reușit să reziste.

O astfel de aserțiune este însă atît de generală încît nici nu poate fi demonstrată. Trebuie deci detaliat pentru a vedea ce se ascunde în spatele său. O importantă cercetare comparativă internațională din 1991 și 1992, Studiul sistemului de valori europene (European Value Study, în continuare EVS), face posibilă compararea datelor privind religia României și a celorlalte țări la nivelul sondajelor de opinii. Cercetarea a adunat date reprezentative din 43 de țări ale lumii, incluzînd 29 de țări și regiuni (cum ar fi provinciile răsăritene ale Germaniei sau Irlanda de Nord) europene. Polonia se află pe locul întîi în Europa la mai toți indicatorii care măsoară religiozitatea. (În relație mondială însă este devansat de mai multe țări, ca de exemplu de Nigeria, Brazilia sau Africa de Sud.) Iar locul doi al României este contestat doar ocazional de Irlanda sau/și Irlanda de Nord. (În relație internațională România este întrecută în general de țări ca SUA, India și unele țări latino-americane.) În „topul religiozității” a celor 43 de state Polonia ocupă în final locul 3-5., România se află pe locurile 10-12, iar Ungaria cu locul său 26-27 se plasează în partea inferioară a tronsonului mediu.⁸

Scopul lucrării noastre nu este o analiză detaliată a acestei cercetări, deși aceasta nu s-a petrecut nici în limba maghiară, nici în cea română sau în alte limbi. Informațiile provenite din aceasta le considerăm doar ca prime aproximări. (Se află însă în pregătire un studiu mai amplu despre religiozitatea din România.) Merită totuși să trecem în revistă și la acest nivel natura datelor în cauză. Întru-cît prezentarea cuprinzătoare a datelor a 43 de țări depășesc cadrele existente, ne vom limita doar la prezentarea a citorva probleme. În cazul datelor internaționale date publicității, pentru noi poziția comparativă relativă a țărilor una față de cealaltă este într-adevăr importantă. Eventualele lipsuri metodice au mai mică importanță atunci cînd – presupunînd întrebări identice, deci lipsuri identice – comparăm situația unor țări diferite. În cele ce urmează vom compara datele poloneze, românești și maghiare, indicînd atît valorile procentuale cît și poziția în clasamentul celor 43 de țări (tabelul 1.).

Tabelul 1. *Unele indiciatori ale religiozității în Polonia, România și Ungaria pe baza procentelor respondenților și a locului ocupat în clasamentul celor 43 de țări. (Sursa: înregistrările EVS 1991. și 1996. Date nepublicate).*

	Populația adultă în %			Locul ocupat în clasamentul internațional		
	PL	RO	H	PL	RO	H
Se declară religios	95	75	57	1	10	27
Crede în:						
- Dumnezeu	97	94	65	5	10	23
- viața de după moarte	78	58	26	5	17	33
- suflet	86	76	...	8	16	...
- diavol	51	42	19	5	13	25
- iad	54	43	16	4	10	27
- rai	80	58	27	7	14	31
- păcat	91	77	39	2	8	33
- înviere	83	50	27	3	15	27
Dumnezeu este foarte important în viața sa	87	67	40	4	13	22
Religia este o sursă de liniște și putere	90	76	49	2	12	21
Se roagă din cînd în cînd	89	86	58	3	5	23
Are încredere puternică în biserica (în care a fost botezat)	84	72	56	3	10	20

Concluziile unei lucrări recent finalizate care și-a propus să dezvăluie situația religioasă actuală a zece foste țări socialiste (Lituania, Germania de Est, Polonia, Cehia, Slovacia, Ucraina, Ungaria, România, Slovenia și Croația) au fost aproximativ identice.¹⁰ Cercetarea s-a desfășurat în acele țări cenral-est-europene în care bisericile occidentale sînt reprezentate în mod semnificativ. Cercetarea nu a fost preocupată de problemele specifice ale ortodoxiei. Din motive tehnice (pentru ca interviueații catolici și protestanți să reprezinte mărime interpretabile) în locul întregii României, lucrarea a studiat un eșantion reprezentativ din Transilvania. Această cercetare denumită „*Aufbruch*” („La Drum”) a confirmat rezultatele anterioare. Mai mult, descoperise că religiozitatea reprezentată de societate și exprimată parțial prin obiceiuri, dar totodată ținînd ferm la prezența socială (bisericească) a acesteia – nu mai puțin ca o formă posibilă a vieții culturale a societății – în România, mai exact în Transilvania, este mai puternică decît în Polonia.¹¹

Există totuși cîteva probleme legate de rezultatele astfel conturate. Înainte de toate: atît românii, cît și maghiarii din Ardeal sînt surprinși de aceste date și le acceptă cu îndoieli. Locuitorii României, și în cadrul acesteia a Transilvaniei nu se consideră, și nu-și consideră nici anturajul deosebit de religios. Dincolo de aceasta ne putem întreba de asemenea dacă religiozitatea română și maghiară, cea tradițională și cea modernă, cea ortodoxă, catolică sau protestantă sînt sau nu de același tip? Traducîndu-l în limbajul metodicii cercetării trebuie clarificat dacă este sau nu suficient să utilizăm aceleași instrumente de măsură și într-un caz și în celălalt. Nu este oare o chestiune mai importantă existența eventualelor deosebiri tipologice decît raportarea la rigid criteriu unic?

Eșantionul de 1000 de persoane al „*Aufbruch*”-ului ardelean a fost prea mic pentru a putea trage niște concluzii într-adevăr relevante privitor la religiozitatea unui grup nu neapărat majoritar cum ar fi catolicii, protestanții, maghiarii etc. Soluția a fost asigurată de o nouă cercetare comparativă internațională mai extinsă („*Aufbruch 2*”), care doar cu cîteva luni de la colectarea datelor întregii populații a Ardealului repetase colectarea de date „*Aufbruch*” pe un eșantion de 949 de subiecți reprezentînd populația maghiară adultă a Transilvaniei. Astfel a devenit posibilă comparația dintre datele maghiarilor din Ungaria, a maghiarilor din Transilvania¹² și a românilor din Transilvania. Obiectivul nostru prim era prezentarea celor mai importante date ale acestor trei grupuri¹³ (și nu a celorlate țări) și a corelației lor.¹⁴ În general ne referim mai întîi la datele din Ungaria. Din punctul de vedere al studiului de față desigur cel mai important punct de observație nu este Ungaria, ea reprezentînd doar o unitate comparativă la care ne putem raporta în cele ce urmează. În acest context merită să interpretăm observațiile referitoare la maghiarii și românii din Transilvania. După o analiză a datelor factice vom încerca să ne confruntăm cu întrebarea dacă diferențele sînt doar cantitative sau mai de grabă calitative, izvorînd din tipuri diferite de religiozitate.

Religia din obiecte și cea de toate zilele

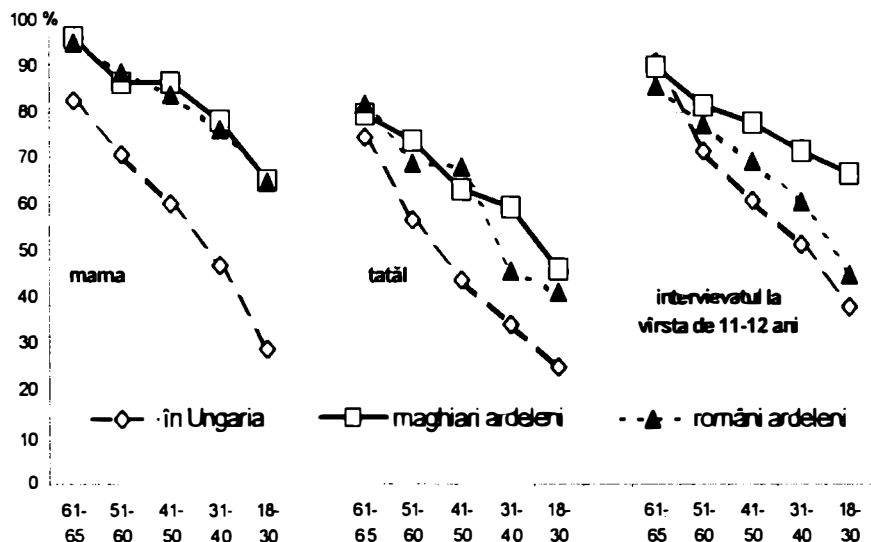
Peisajul cultural european tradițional fusese dominat de imaginea bisericii. Dincolo de aceasta, religia prezenta nemumărate semne vizibile în cadrul peisajului: cimitirele, în zonele catolice capelele, drumul crucii, crucile de pe marginea drumurilor, statuile și icoanele Sfintei Maria și a sfinților, stâlpi ai făgăduinței etc. În Ungaria, ca și pretutindeni într-o lume în curs de modernizare, impresia vizuală s-a schimbat în ultimele decenii. Înălțimea caselor a depășit pe cea a bisericilor. O parte a patrimoniului sacral a fost distrus. În schimb au apărut obiectele tehnice, tablele localităților și cele de circulație, fabricile, stâlpii de înaltă tensiune. În România această schimbare cel mult a început. În Ardeal peisajul rămâne în continuare purtătorul tradiției naționale și religioase.

Nu de mult încă, religia era prezentă în mod decisiv și palpabil, asemenea mediului mai larg, și în cadrul locuinței: sub forma Bibliei și a cărților de rugăciune, a icoanelor și a citatelor, a crucifixurilor și a rozariilor. Toate aceste obiecte erau simultan mijloacele practicării unei religii nedespărțite de cotidian, fortificatorii comunităților culturale, respectiv marcatorii și elementele decorative ale spațiului vital. Lichidarea forțată a tradițiilor rurale în Ungaria, politica anticlericală și transmutarea culturală dictată de statul-partid la modul mai general, sînt toate împreună responsabile pentru faptul că obiectele religioase s-au rărit în casele oamenilor. Două treimi din populația adultă își aduce aminte că în copilărie aveau în casă un crucifix sau o icoană. Mai puțin de jumătate ale aceluiași oameni țin astăzi în locuință un crucifix sau un tablou cu temă religioasă. În Transilvania nu se poate evidenția vreo schimbare. Proporția celor care-și aminteau din copilărie obiectele religioase este aproximativ identică cu a celor care păstrează și astăzi obiecte cu caracter religios. Desigur toate acestea nu sînt independente de confesiune. Diferențele confesionale în Ardeal sînt mai puternice.

În Ardeal în locuințele catolicilor sînt mai frecvent (89%) obiecte religioase, în casele protestanților mai rar (23%), decît la coreligionarii lor din Ungaria (68, respectiv 30%). Cel mai frecvent însă în locuințele ortodocșilor vom găsi cruci, icoane (92%) și Biblii (84%).

Comportamentul altora poate fi considerat ca un factor asemănător de mediu. Transmiterea religiozității a fost din vremuri imemorabile treaba familiilor. Modelele și practicile însușite în copilărie ne însoțesc întreaga viață. Or, trăirile copilăriei s-au schimbat profund în Ungaria ultimelor decenii. Marea majoritate a celor mai în vîrstă își aduce aminte că în copilărie mama, tatăl și el însuși mergeau regulat la biserică. În grupurile de vîrstă mai tinere sînt din ce în ce mai puțini acei care pot vorbi despre vreo amintire religioasă primită de-acasă. (Fig. 1.).

Fig. 1. Proporția acelor mame, tați și intervievați care – după amintirea celor întrebați, când aceștia din urmă erau copii de 11-12 ani – mergeau la biserică cel puțin odată pe lună. (În grupele de vârstă ale populației din Ungaria, a maghiarilor ardeleni și a românilor ardeleni, în procente. Sursa: Aufbruch)

Scăderea este valabilă în cea mai mare parte a Europei. Nu este însă indiferentă proporția. În grupele de vârstă cele mai înaintate amintirile religioase ale populației Ungariei, ale maghiarilor ardeleni și ale românilor ardeleni diferă puțin. Odată cu scăderea vârstei foarfeca se deschide, diferența crește. Frecvența mediului religios al copilului din Ungaria scade la o treime a celui anterior, în Ardeal scade la jumătate. Practica religioasă în cazul celor două mari grupuri etnice din Transilvania va rămîne ceva mai generală la maghiari decît la români.

Vom ajunge la rezultate similare dacă vom cerceta după amintirile adulților de astăzi dacă au discutat în familie despre religie, biserică în copilăria lor, și dacă da, cu ce frecvență. De la maghiarii și românii din Transilvania cu vîrsta de peste 40 de ani răspuns complet negativ a fost primit de la 2-3%, de la românii în vîrstă de 18-40 de ani era de 5%, de la maghiarii ardeleni de 6%. În Ungaria 7% a celor mai în vîrstă de 60 de ani, 9% a celor cu vîrsta între 40-60 de ani, dar 22% a celor între 18-40 de ani își amintesc că în copilărie – cînd aveau 11-12 ani – în familie nu s-a discutat niciodată despre religie. Atmosfêra religioasă a mediului și a culturii a scăzut peste tot, în Ungaria însă calitativ mai drastic decît în Ardeal.

Credință, practică religioasă, autointerpretare religioasă

Cînd la începutul secolului trecut faimosul teolog protestant Karl Barth a făcut o paralelă, din punct de vedere conceptual, între „religie” și „credință”, s-a produs o mare confuzie. În interpretarea sa, prima însemna în mare corespondența cu cutuma religioasă, cea din urmă, relația personală cu divinitatea. De atunci epigonii lui Barth numesc în mod ironic „religios” religiozitatea exterioară lipsită de conținut iar convingerea personală, dacă aceasta este religioasă, „credință”. În dezbaterile actuale paralela se face de obicei între corespondența cu tradiția și religiozitatea personală. Aceste distincții pot fi efectuate fără cusur la nivel conceptual. În practică însă, greu vom putea depista credință în afara unei expresii vizibile îmbrăcînd forme sociale sau un angajament personal fără utilizarea tradițiilor. Iar motivele corespondenței, identificabile și din exterior, cu așteptările religioase este de asemenea dificil de stabilit. În realitate, de cele mai multe ori motivația interioară, individuală și cea exterioară, socială apar amestecate. Disciplinele sociale empirice nu pot cerceta decît o realitate vizibilă, măsurabilă.

Credința religioasă este diversă. Credința poate fi acceptarea a ceva sau credința (încrederea) în Cineva. În spatele credinței într-un conținut concret și a încrederii în Cineva stă de fapt fundamentul și modalitatea interpretării lumii. Această poziție personală nu poate fi identificată decît prin elementele și manifestările sale. Elementele observabile sînt astfel de „puncte de triangulație” pe baza cărora poate fi schițată viziunea, opinia individului. Manifestările individuale nu epuizează integralitatea raportului cu realitatea, a concepției despre lume, le semnalează doar. Sînt totuși singurele din care putem să tragem niște concluzii.

Rezultatele prezentei cercetări pot fi sintetizate astfel: *în domeniul credinței și a concepției despre lume Transilvania și-a păstrat pînă în ziua de astăzi (încă?) acel firesc, cea prezență și unitate a culturii religioase care în Ungaria a dispărut de mult.*

Proporția celor care se declară atei reprezintă 5% din maghiarii ardeleni, 3% din românii ardeleni, în schimb 27% din populația Ungariei. În Ardeal și diferența dintre grupele de vîrstă este mică. Proporția necredincioșilor din populația maghiară din Ardeal trecuți de 40 de ani este de 4%, la cei sub 40 de ani este de 6%. La românii de peste 40 de ani este de 2%, la cei mai tineri de 40 de ani este de 4%. Proporția celor care nu cred în Dumnezeu în Ungaria este de 5% la cei trecuți de 60 de ani, 25% la cei cu vîrsta cuprinsă între 40 și 60 de ani și 35% la categoria mai tină de 40 de ani. Trei sferturi (75%) din populația Ungariei și 84% dintre maghiarii ardeleni cred într-un Dumnezeu care se îngrijește personal de fiecare om.

Tendențele sînt asemănătoare în cazul credinței în Cristos. Peste o treime (32%, iar la cei cu vîrsta între 18-40 de ani, 38%) din populația Ungariei cuprinsă între vîrsta de 18-65 de ani și o zecime (10%) a ardelenilor susțin că Cristos nu a fost decît un om deosebit sau poate că nici nu a existat. Aproape jumătate (44%) din populația

Ungarici, trei sferturi (74%) dintre maghiarii ardeleni și peste patru cincimi (82%) dintre românii ardeleni îl consideră pe Cristos ca fiind o persoană divină.

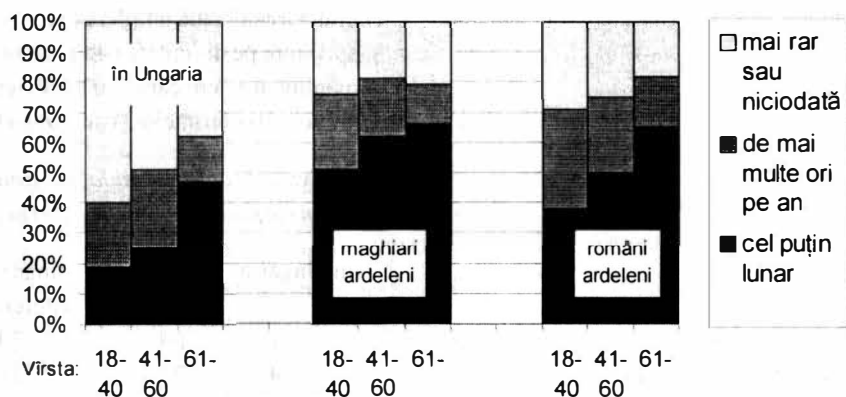
Practica religioasă, asemenea credinței religioase, aparține de asemenea încrengăturilor culturale ale tradițiilor și a obiceiurilor. În Transilvania aceasta reprezintă însăși practica socială care, datorită repetării ei de-a lungul a multor generații, a devenit un fapt și o normă socială. Cercul cel mai general al practicii religioase este dat de sacralizarea sub forma unei liturgii comunitare a momentelor nodale ale vieții. În Transilvania botezul, cununia și înmormântarea religioasă aparțin și astăzi de obiceiurile și regulile aproape neschimbate ale conviețuirii sociale. În Ungaria, o astfel de normă generală funcționează eventual pe plan local, nu și național. Aici ritualul religios este refuzat de o cincime din populație, mai ales de generația tânără, atât în practică cât și sub forma unei așteptări sociale, și încă zece la sută lasă decizia la latitudinea celor în cauză.

O cincime (21%, dar a celor între 18-40 de ani, 27%) din populația adultă a Ungariei nu consideră botezul ca un lucru important, mai bine de un sfert (29%, dar în cazul celor între 18-40 de ani, 35%) nu consideră necesară cununia religioasă, ba mai mult, o șesime (17%, iar a celor între 18-40 de ani 18%) nu consideră necesară nici înmormântarea religioasă. În Ardeal nu există nici un sfert dintre aceștia care ar considera ritualurile religioase ca inutile. Inversînd, asta înseamnă că în Ardeal majoritatea zdrobitoare a societății (92-94%) consideră în orice situație și fără rezerve că botezul, cununia și înmormântarea religioasă sînt lucruri importante care nu pot fi lăsate la voia întîmplării sau pe seama deciziei rudelor. În Ardeal această opinie nu depinde de vîrstă sau de apartenență generațională, ci este o normă socială generală.

În răstimpul dintre marile ocazii ale vieții modalitatea cea mai importantă de exprimare și păstrare a religiozității este slujba religioasă și rugăciunea individuală. Mersul regulat la biserică în Ardeal este o practică generalizată, în Ungaria un comportament minoritar. Proporția tinerilor care merg regulat la biserică în Ungaria scade în mod constant. Există o deosebire și în Ardeal între obiceiurile celor născuți înaintea războiului și a celor născuți după, dar în grupul de vîrstă a celor de 60 de ani și în grupurile mai tinere, proporția celor care merg la biserică este relativ stabilă (Fig.2). Pot fi evidențiate corelații similare și pe baza datelor practicii religioase individuale, a rugăciunii.

Nu se roagă niciodată (sau cel mult odată pe an) 29% dintre maghiarii din Ungaria, față de 5% a maghiarilor ardeleni și 2% a românilor ardeleni. Sau invers: cei care se roagă cel puțin odată pe săptămînă reprezintă în Ungaria 38%, în rîndurile maghirilor ardeleni 70%, iar în rîndurile românilor ardeleni 74%. Mai departe: diferența care se reliefează între tinerii și vîrstnicii care se roagă în mod regulat este mult mai mică (15%) în Ardeal decît în Ungaria (28%).

Fig.2. Proporția celor care frecventează biserica cel puțin odată pe lună, de mai multe ori pe an, mai rar sau niciodată, în cadrul diferitelor grupe de vîrstă, din populația Ungariei, a maghiarilor ardeleni și a românilor ardeleni (în procente. Sursa: Aufbruch)

În domeniul privat al rugăciunii și al mersului la biserică ambele elemente ale tabloului anterior se repetă. Pe de o parte *practicarea religiei în Ardeal este mult mai generalizată față de Ungaria*. Pe de altă parte, proporția celor care își practică religia în Ungaria scade în mod dramatic odată cu scăderea vîrstei, în timp ce *diferențele generaționale în Ardeal sînt mai mici*. Ceea ce amplifică în continuare trendurile evidențiate anterior. Pe baza modificărilor demografice poate fi aproximată o scădere continuă a religiozității în Ungaria. Ar fi nevoie de noi factori pentru ca procesul de reducere a religiozității să poată fi oprit sau întors. (Existența unor astfel de factori nu este exclusă, ca de exemplu schimbul generațional sau de mediu produs în urma schimbării de regim.) În schimb în Ardeal există puține fapte demografice pe baza cărora să se poată prevedea pe termen scurt o reducere a religiozității. (Deși poate să aibă un astfel de efect apropierea de Europa, și la modul mai general, urbanizarea și mobilitatea socială.) Însfîșit, rolul diferit al grupelor de vîrstă în cele două țări ne conduce la concluzia că deosebirile generaționale ale concepției despre lume sînt mai puțin tensionate în Transilvania decît în Ungaria. În Transilvania nu există nici un semn care să conducă la sciziunea dintre generații în privința *Weltanschauung*-ului.

O caracteristică importantă atît a credinței cît și a practicii religioase este dacă *religiozitatea are vreo semnificație în cotidian*. Cercetarea noastră abordase în două feluri această chestiune. Pe de o parte încerca să afle dacă oamenii dau sens vieții, și în cadrul ei, problemelor lor sprijinindu-se pe religie. Apoi adresase și întrebarea directă, dacă după propria lor apreciere, credința lor religioasă le influențează sau nu munca, legăturile umane, orientarea politică.

În Ungaria sînt de unu și jumătate de ori mai mulți cei care resping, decît cei care acceptă că *sensul vieții și a suferințelor lor* se află în Dumnezeu. Marea majoritate a maghiarilor ardeleni caută să dea sens vieții, și ocazional nenorocirilor acesteia, cu ajutorul credinței în Dumnezeu (tabelul 2.). Scepticii pot spune desigur că toate acestea nu sînt decît strategii de tratare a problemelor. Pentru elucidarea acestei chestiuni nu dispunem de date. Rămînem la constatarea că în cultura transilvană umplerea vieții de sens are loc în mai mare măsură prin referire la, și sprijinire pe divinitate decît în cazul populației Ungariei. (Un caz specific este cel al românilor ardeleni care dau sens vieții prin recursul la Dumnezeu, mult mai puțin în schimb în cazul suferințelor și al mizeriei.)

Tabelul 2. *Aflarea sau nu în Dumnezeu a sensului vieții și a suferinței la populația Ungariei, a maghiarilor ardeleni și a românilor ardeleni (în procente. Sursa: Aufbruch)*

		în Ungaria	maghiari ardeleni	români ardeleni
„Viața are sens pentru mine pentru că există Dumnezeu”	sînt de acord	27	59	70
	da și nu	24	22	21
	nu sînt de acord	49	19	9
	total	100	100	100
„Suferința și mizeria are sens numai dacă omul crede în Dumnezeu”	sînt de acord	31	53	37
	da și nu	21	25	30
	nu sînt de acord	48	22	33
	total	100	100	100

E greu de decis dacă influența religiei asupra vieții cotidiene a enoriașilor este mai puternică în condiții foarte religioase sau dimpotrivă, lipsite de religiozitate. Acolo unde toată lumea face parte dintr-o cultură comportamentală religioasă, religiozitatea este mai puțin capabilă să diferențieze, iar efectul său devine mai puțin conștientizat decît într-un mediu scindat din punct de vedere al concepției despre lume. În același timp, lumea secularizată reduce poate și în cazul credincioșilor rolul de formator comportamental al religiei. Rezultatele reflectă în orice caz opinia că, în Transilvania mult mai mult decît în Ungaria, credincioșii cred că religiozitatea lor influențează atît munca cît și relațiile lor personale, ba chiar și orientarea lor politică.

Conform datelor de față credincioșii din Ungaria afirmă doar cu o frecvență pe jumătate (16%) față de maghiarii ardeleni (33%) și doar pe un sfert față de românii ardeleni (76%) că religiozitatea lor influențează activitatea profesională. Cursul descendent „români–maghiari ardeleni–Ungaria” al influenței religiozității asupra relațiilor interumane (88% – 42% – 30%) este asemănător cu cel al influenței asupra orientării politice (24% – 16% – 15%).

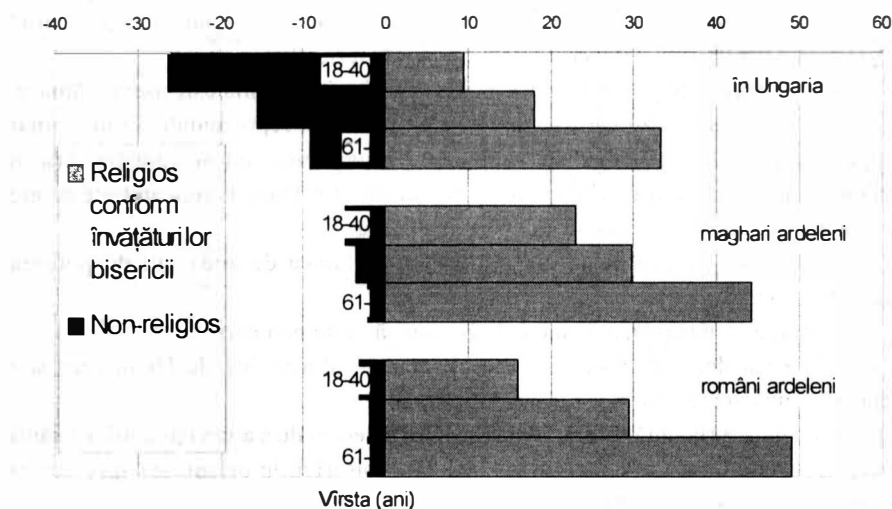
Cel puțin aici trebuie să semnalăm că datele noastre nu fac distincție între fapte și opinia despre fapte. Este posibil ca cercetarea de față să nu fi surprins

decît credințe individuale și publice. Dar acest lucru nu diminuează valoarea informațiilor. Credințele însele sînt fapte culturale. Este cert că în aceste chestiuni se gîndește altfel aici decît acolo. *Societatea maghiară din Ungaria, societatea maghiară din Transilvania și cea română din Transilvania acordă o semnificație diferită religiei și credinței în propria sa viață.*

Diferențele culturale și de *Weltanschauung* sînt relevate și de numărul celor care se declară credincioși, respectiv non-credincioși. Este de-a dreptul surprinzător că cele trei populații declară în proporție aproape identică (55-59%), independent oarecum și de vîrstă, că ei sînt religioși „în felul lor”. Poate că acest lucru înseamnă altceva în cele trei medii.

Pe lîngă grosul celor trei comunități, ceea ce diferă este proporția pe de o parte a celor care sînt religioși conform învățăturilor bisericii, pe de altă parte a celor non-religioși. Religiozitatea bisericească este cea mai răspîndită printre maghiarii ardeleni (29%), este ceva mai rară la românii ardeleni (24%) și cea mai rară la populația Ungariei (17%). Totuși diferența decisivă nu de aici provine ci de la cei declarați non-religioși. În cadrul cercetării, această diferență putea fi semnalată cu una dintre următoarele două răspunsuri. Varianta mai blîndă era: „Nu sînt religios, nu am nici o legătură cu religia.” Varianta mai tare suna astfel: „Hotărît că nu sînt religios, religia o consider o autoamăgire.” Cu una dintre răspunsurile de mai sus a fost de acord o cincime (19%) din populația Ungariei între 18 și 65 de ani, dar numai o mică parte (4%) a maghiarilor ardeleni de aceeași vîrstă și o și mai mică parte (3%) a românilor ardeleni.

Fig.3. *Proporția religiozității bisericești și a non-religiozității exprese din cadrul diferitelor grupe de vîrstă a populației ungare, a maghiarilor ardeleni și a românilor ardeleni (în procente. Sursa: Aufbruch)*

Cele spuse pînă acum pot fi summarize astfel: O grupă de dimensiuni respectabile a societății ungare este caracterizată prin non-religiozitate. Non-religiozitatea este substanțial mai frecventă în rîndurile adulților tineri decît în cele ale vîrstnicilor. (Aici nu ne ocupăm cu acele date care sugerează în 25-30 de ani o revigorare mai accentuată a religiozității.) În cadrul populației mai tinere de 40 de ani proporția non-religiozității exprese este de trei ori mai mare decît cea a religiozității bisericești. *Religiozitatea bisericească scade și în Transilvania odată cu scăderea vîrstei, dar față de ea aproape că nu există o non-religiozitate puternică.* Balanța înclină în mod constant și decisiv în favoarea religiozității bisericești (Fig.3). Împărțirea actuală pe vîrste indică, cel puțin în Ungaria, permanentizarea divizării pe baza concepției despre lume și, în cadrul acestuia, a unei grupe de mărime semnificativă de non-religioși declarați. Față de aceasta în Transilvania nu există semne directe pe baza datelor obținute recent care să prevestească o evoluție similară ca în Ungaria. (Totuși evoluții care nu se bazează pe datele statistice pot arăta în direcția aceea.)

Relația cu biserica

În Europa putem întîlni adesea sloganul: „Isus da, biserica nu!” Criza generală legată de relația cu instituțiile a atins și biserica. Mulți gîndesc că religiozitatea lor nu are nevoie de alții sau de instituții intermediare și ordonatoare. Din punctul de vedere al bisericii chiar și o parte a credincioșilor au devenit „externi”. A fi în afară nu este identic cu critica. Cea mai importantă consecință socială a acestei atitudini este că sentințele unor astfel de oameni nu sînt formulate în cunoștința posibilităților interne ci doar în baza așteptărilor din afară. Opiniile despre tradițiile religioase și bisericești exprimă în orice caz multe.

Cînd comparăm situația din Ungaria cu cea din Transilvania dorim să abordăm trei problematici. Cum văd oamenii biserica și în funcție de asta, ce așteptări au față de ea? Ce părere au despre instituțiile confesionale și finanțarea acestora? Cum apreciază în mod subiectiv relația lor cu biserica?

În multe privințe¹⁴ opinia publică din Ungaria și România este asemănătoare. Există probleme în cazul cărora concepțiile opuse sînt reprezentate de un număr de persoane aproximativ egal (în timp ce eventual mulți sînt nehotărîți). Atît în Ungaria cît și în rîndurile maghiarilor și românilor din Transilvania ambele abere ale alternativelor de mai jos sînt de mărime egală:

- Biserica este preocupată de mîntuirea pe lumea de apoi sau de puterea pămîntească?
- Biserica are menirea să facă slujbe sau să ajute oamenii?
- Biserica dorește să educe oamenii pentru iubirea față de Dumnezeu sau pentru iubirea semenilor?

În Transilvania, față de prioritatea rolului bisericii de a ajuta oamenii, românii accentuează mai puternic decît maghiarii rolul bisericii în orientarea spre lumea de apoi și de a oficia slujbe.

Într-o altă grupă a întrebărilor, în ciuda numărului ridicat al non-răspunsurilor, opinia publică înclină în mod hotărât într-o singură direcție, în toate cele trei comunități. Preponderent în gândirea publică este că:

- Biserica este aliata naturală a săracilor și a celor fără de putere (43%. Opinia contrară, conform căruia Biserica este aliata firească a celor bogați și puternici: 13%.);
- Biserica respectă orice convingere sinceră (53%. Opinia contrară, că nu respectă convingerile diferite de a sa: 20%);
- Biserica este o instituție eternă (67%. Opinia contrară: este doar o relicvă a trecutului: 12%).

Într-o a treia grupă de întrebări opinia ardelenilor se deosebește de cea a respondenților din Ungaria. Numărul celor care susțin că biserica oferă un sprijin sufletească, ne învață adevărul și poate să ne spună cum să fim fericiți în această viață este mai mare în Transilvania decât în Ungaria. De asemenea că biserica este săracă și mai degrabă este comunitatea enoriașilor decât organizația preoților și episcopilor (Tabelul 3.).

Tabelul 3. *Proporția acordului cu opiniile legate de biserică în cadrul populației din Ungaria, a maghiarilor ardeleni și a românilor ardeleni (în procente. Sursa: Aufbruch)*

Biserica...	în Ungaria	maghiari ardeleni	români ardeleni
1. ...oferă sprijin sufletească la multă lume	64	76	80
...ține multă lume în robie sufletească	12	8	6
Nu știu să decid, și-și	24	16	14
2. ...poate să ne spună cum să fim fericiți în această viață	28	39	47
...nu poate să ne spună	37	33	22
Nu știu să decid, și-și	35	28	31
3. ...este săracă (în Ungaria, resp. în Transilvania)	29	41	36
...este bogată (în Ungaria, resp. în Transilvania)	25	20	14
Nu știu să decid, și-și	46	39	50
4. ...este comunitatea enoriașilor	55	62	47
...este o organizație aflată sub dominația preoților și episcopilor	16	17	14
Nu știu să decid, și-și	29	21	39
5. ... învață pe oameni adevărul	64	81	82
...induce în eroare oamenii cu false învățături	10	6	4
Nu știu să decid, și-și	26	13	14

Opiniile despre biserică sînt pozitive atît în Ungaria cît și în Ardeal. În interiorul simpatiei majoritare în Transilvania biserica este considerată de mai multă lume un sprijin sufleteș și ajutor în căutarea fericirii decît în Ungaria. Printre maghiarii din Transilvania este deosebit de răspîndită credința în rolul comunitar al bisericii și de intermediar al adevărului, respectiv convingerea că biserica este săracă. Românii din Transilvania îi atribuie bisericii un mai mare rol pentru lumea de apoi decît pentru lumea terestră, decît cei din Ungaria sau maghiarii ardeleni.

Rămîne desigur întrebarea, în ce măsură putem să acordăm importanță stereotipurilor generale existente în opinia publică. Merită să fie analizate și opinii și așteptări mai concrete. Oare în ce probleme consideră lumea că biserica este competentă și în ce chestiuni așteaptă o luare publică de poziție din partea sa? Jumătate din populația adultă din Ungaria și două treimi dintre ardeleni consideră că biserica catolică este capabilă să ofere soluții pentru problemele morale ale omului, pentru problemele vieții de familie și problemele sensului vieții.

În Ungaria o cincime dintre oameni consideră că biserica catolică este în stare să ofere soluții și pentru problemele sociale actuale ale țării (19%), și pentru restabilirea ordinii publice (17%). Și în aceste chestiuni maghiarii ardeleni privesc cu încredere în număr și mai mare spre biserica catolică decît în Ungaria (proporția este de 22% și 26%), iar printre românii ardeleni și mai mulți (36% și 31%).

Experiența internațională arată că așteptările în privința luărilor publice de poziție ale bisericii depășesc numărul acelor care presupun că biserica este capabilă să ofere soluții.¹⁰ Acest lucru este adevărat și în Ungaria și în Transilvania. Însă concepția răspîndită în rîndurile etnicilor români și maghiari diferă și în această chestiune. În problema avortului și a relațiilor extraconjugale populația Ungariei consideră corectă în proporția relativ cea mai scăzută (44% și 41%) luarea de poziție a bisericii catolice, fiind depășit de opinia maghiarilor ardeleni (53% și 51%) și de cea a românilor ardeleni (67% și 65%) privind intervenția bisericii. În privința luării de poziție în problemele de interes public ordinea se schimbă. Ceva mai mult de jumătate din societatea ungară consideră corectă intervenția bisericii catolice în problema șomajului, a conflictelor sociale în creștere sau în cea a situației ȋiganilor, ceva mai mult decît o treime este de acord ca biserica să-și facă auzită vocea și în privința politicii guvernamentale sau a stilului și conținutului mijloacelor mass-media. În mare, proporțiile sînt similare și la românii ardeleni. Printre maghiarii ardeleni este mai puternică așteptarea ca biserica catolică să-și facă auzită vocea în chestiuni de interes public. În trei probleme mai puțin politice peste două treimi dintre maghiarii din Ardeal (70%, 71% și 68%) consideră că exprimarea poziției bisericii catolice este binevenită, iar în două chestiuni mai legate de politică jumătate (43% și 52%) își exprimă acordul. *Pentru maghiarii din Ardeal, bisericile sînt considerate ca fiind printre cele mai importante instituții sociale ale existenței minoritare.* În această ordine de idei, rolul

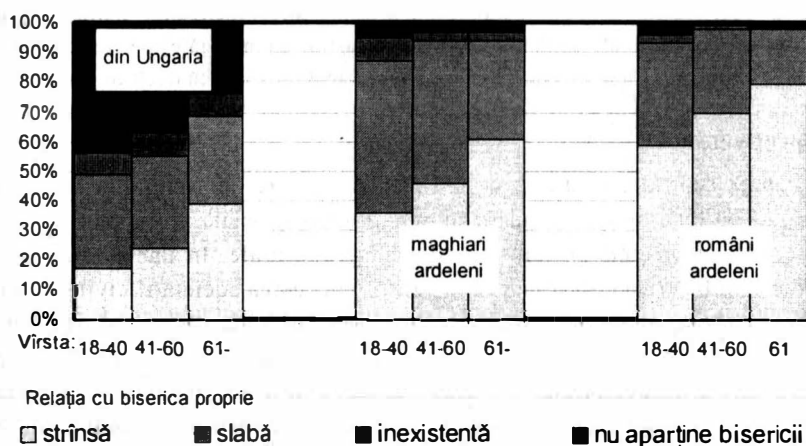
și locul bisericii pentru maghiarii ardeleni sînt diferite atît față de maghiarii din Ungaria cît și față de românii ardeleni.

Grădinițele, școlile, căminele confesionale sînt nu numai completări importante ale sistemului social și educațional de stat dar totodată și cărămizile unei societăți civile venite de jos. Numărul lor este considerat prea mic de jumătate-două treimi a societății ungare, de două treimi a românilor și de peste trei sferturi a maghiarilor ardeleni. În Ardeal vom întîlni doar în mod excepțional (1-3% din cazuri) opinii după care instituțiile bisericești ar fi prea numeroase. În Ungaria un număr considerabil de persoane consideră că școlile (15%), grădinițele (9%) și căminele (5%) bisericești sînt prea numeroase.

Caracterul bisericesc al Transilvaniei este mult mai pronunțat decît al Ungariei. Acest lucru se reflectă și în gradul sentimentului de apropiere între oameni și biserică.

65% dintre românii ardeleni, 44% dintre maghiarii ardeleni și 24% dintre maghiarii din Ungaria vorbesc despre relațiile strînse pe care le au cu biserica. Diferența se amplifică dacă luăm în calcul orice fel de relație (strînsă sau slabă) cu biserica. Peste nouă zecimi (91% dintre maghiari, 95% dintre români) dintre ardeleni întreține vreun fel de relație cu biserica sa. Lipsa oricărei legături sau extraconfesionalitatea este aici o raritate. În Ungaria doar puțin peste jumătate din populație întreține vreun fel de legătură cu biserica. Peste o treime (38%) dintre respondenți declară că nu aparține niciunei biserici. Iar o proporție semnificativă a societății (7%) susține că deși se consideră ca făcînd parte dintr-o biserică, nu întreține nici o legătură cu aceasta.

Fig.4. *Proporția celor care au sentimentul că întrețin relații strînse cu biserica, a celor care întrețin relații slabe, a celor care nu întrețin niciun fel de relații și a celor care nu aparțin niciunei biserici în cadrul diferitelor grupe de vîrstă a populației din Ungaria, a maghiarilor ardeleni și a românilor ardeleni (în procente. Sursa: Aufbruch)*

În Ungaria proporția celor care nu sînt apropiați de biserică este mai ridicată în rîndurile tineretului decît în cele ale generației mai vîrstnice. În timp ce în Ardeal într-o măsură mai mare sau mai mică aproape toată lumea se află în relație cu biserica și aproximativ jumătate din societate – atît română cît și maghiară – poate fi considerată ca aparținînd bisericii, în Ungaria nici un sfert din societate nu este caracterizată printr-o relație strînsă cu biserica și este și mai semnificativă proporția celor care nu întretin niciun fel de relație cu biserica. Diferențele de vîrstă prezumează în Ardeal o oarecare scădere a legăturilor cu biserica, în Ungaria o creștere în continuare a proporției celor extraconfesionali fig.4.).

Rămîne deschisă întrebarea, cît valorează „sentimentul” legăturilor față de biserică? Cuantificarea acestuia nu este într-adevăr posibilă. O informație suplimentară însă poate caracteriza situația. Aproape jumătate (47%) din populația Ungariei afirmă că dincolo de donații ocazionale sau de duminică, el sau cineva din familie, a plătit în anul anterior taxă bisericească sau contribuție la susținerea bisericii. Proporția plătitorilor de taxă bisericească în Ardeal este dublă (la maghiari 89%, la români 76%). „Dacă pentru funcționarea bisericii ar fi necesară”, și mai mulți ar fi dispuși să plătească în mod regulat taxa bisericească: maghiarii din Ungaria 54%, maghiarii ardeleni 92% și românii ardeleni 85%.

Dispoziția de a plăti depinde, logic și faptic, de gradul de apropiere față de biserică. În Ungaria, la fel ca printre maghiarii ardeleni, 85% a celor aflați în relații strînse cu biserica declară că au plătit taxa în anul precedent, iar nouă zecimi (90%) este gata să plătească taxa bisericească dacă este foarte necesară. (Proporția celor aflați în relații strînse cu biserica în Ungaria este firește mult mai redusă.) Dintre maghiarii din Transilvania, trei sferturi (75%) dintre membri care nu se află în relație cu biserica, chiar și majoritatea (56%) celor care nu sînt membri vreunei biserici sînt dispuși ca în caz de nevoie să plătească taxă bisericească. În Ungaria această dispoziție este mai rară (33% și 24%) la populația care nu întretine vreo relație cu biserica. În Transilvania, datorită sărăciei societății, contribuția materială a enoriașilor nu îmbogățește biserica. Dar este o dovadă a unei legături mai vii între oameni și biserică decît în Ungaria.

Perspectivale

Lumea central-est-europeană s-a pus în mișcare, iar religia și biserica își revendică partea din transformarea și reorganizarea socială. Religia este totodată și terenul și instrumentul căutării identității culturale. În unele țări credința religioasă și biserica sînt importante pentru edificarea societății civile, în altele joacă un rol important în reînvierea memoriei culturale naționale. Majoritatea societății consideră că religia și biserica sînt importante și sesizează revigorarea religioasă. Opinia majorității în șapte țări din cele zece analizate în cercetarea „*Aufbruch*” era că astăzi numărul celor religioși este mai mare decît acum zece ani. Și în opt țări majoritatea era de părere că peste zece ani vor fi mai mulți

religioși decît astăzi. Excepție a făcut RDG-ul de odinioară și Polonia (respectiv în privința deceniului trecut, Cehia). În cazul regiunilor estice ale Germaniei, pe lîngă multe alte explicații, printre cauzele formării opiniei publice se poate număra comparația est-vest, oripilarea occidentală față de non-religiozitatea est-germană, „colonizarea” occidentală și pierderea autonomiei interne și a continuității culturale a societății. În cazul Poloniei prima interpretare a pornit de la ideea că acolo unde religiozitatea atinge un nivel atît de înalt și este atît de generalizată, acolo nu există drum „în sus”, și orice conflict mărunț va fi interpretat în mod automat ca scădere.¹⁷ Este interesant însă că alături de religiozitatea românească aproape de nivelul celei poloneze, atît majoritatea maghiarilor ardeleni cît și cea a românilor erdeleni susțin atît în privința deceniului trecut cît și în cel viitor revigorarea religiozității, într-o proporție de-abia mai mică decît în Ungaria. Să fi crescut vizibilitatea religiozității? Sau pot participa la cultura religioasă și cei cărora mai devreme le era închisă calea aceasta? Sau apariția în public a bisericii și a religiei crede multă lume că și numărul adepților este în creștere? Sau ceea ce părea mai nainte de la sine înțeles, acum a devenit problematic? Răspunsul urmează să fie dat de cercetările ulterioare. Cu una dintre diferențele fundamentale ale schimbărilor religioase din Ungaria și Transilvania e bine să ne ocupăm acum: Ungaria se află după niște transformări modernizatoare de amploare, în România aceste transformări de-abia acum se accelerează.

În interiorul științelor sociale opiniile sînt împărțite referitor la cauzele decăderii religiozității vest-europene. Sînt invocate de obicei modernizarea, împletirea statului cu biserica, lipsa pluralismului ideologic.¹⁸ Este evident că rolul și locul religiei și a bisericii într-o societate mobilă și pluralistă sînt diferite decît într-un sistem tradițional. Structura fundamentală a unei societăți tradiționale este asigurată de starea naturală, lipsită de nevoia demonstrației, a ordinii, a culturii, și în interiorul acesteia, a religiei. Cînd începe separarea și competiția diferitelor domenii (ale politicii, ale economiei, ale tehnicii, ale științei, ale timpului liber și distracției etc.) ale vieții și fiecare domeniu trebuie să-și dovedească la nivel individual și social rațiunea și utilitatea, atunci această „structură a plauzibilității” se destramă. Nu face excepție de la competiția pentru timpul și moralitatea omului, și de la nevoia demonstrării propriei importanțe, nici religia. Această situație, față de cea anterioară este una radical nouă. Criza religiei poate fi explicată în multe țări ale Europei prin faptul că nu a fost observată la timp necesitatea schimbării.¹⁹

În Ungaria, trecerea de la societatea tradițională la cea modernă în mare a avut loc. În Transilvania procesul se află în desfășurare. Dacă o țară dorește sau nu să facă acest pas nu reprezintă o alegere liberă. Ea este determinată de împrejurări, de integrarea în diviziunea internațională a muncii, de mobilitatea în creștere, de comunicațiile de masă, de turism, de procesul unificării Europei etc. Libertatea constă doar din alegerea ori a adaptării societății sau a bisericii la noile

condiții, ori se prefacă ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic. Transformările se petrec oricum și în acest al doilea caz, dar cu „costuri sociale” mai înalte.

În ciuda tuturor opiniilor contrare deceniul din urmă demonstrează tot mai clar că religia și biserica își au locul și rolul în societatea modernă la fel ca în epocile și formele sociale anterioare. Noile roluri însă, noile forme ale religiozității, noile tipuri de relații ale bisericii cu alte instituții ale societății trebuie experimentate și învățate. Cracterul puternic al religiozității transilvane constituie un punct de plecare solid în pregătirea pentru noua perioadă. Totodată, această forță poate fi ușor distrusă – exemplul Olandei și al Spaniei este revelator în acest sens – dacă biserica nu este atentă la cerințele izvorâte din schimbările sociale.

În Europa Central-Răsăriteană doi alți factori au jucat un rol în transformările religioase: modul autoritar al schimbărilor social-economice și prigoana religioasă. În numeroase foste țări socialiste puterea politică a transformat cu succes, deși împotriva voinței majorității populației, structurile sociale și economice. Prețul modernizării a urcat vertiginos. Printre consecințele acestuia putem enumera distrugerea ordinii interioare de autoreglare a societății, distrugerea rețelei comunitare, distrugerea sistemului de valori²² și, în strânsă corelație²³ cu aceasta, pierdere religiozității. În anii comunismului nu a existat o modalitate de manifestare publică a culturii creștine la dimensiuni sociale.

Mesajul Ardealului este că și în epoca noastră este posibilă o religiozitate vie, păstrătoare de tradiții, care lucrează pentru societate, deschisă spre secolul 21. Transilvania a păstrat multe lucruri din cultura creștină maghiară care în Ungaria a fost mistuit de uitare.

Văzute din cealaltă parte, relația nu este mai puțin fertilă. Revigorarea și relansarea religiozității din Ungaria dovedește că bisericile și comunitățile religioase s-au trezit la conștiința posibilităților și atribuțiilor oferite în condițiile modernității. În viața religioasă din Ungaria tot mai mulți calcă de pe drumul religiozității izvorâte din obiceiuri, pe cel sprijinit pe decizie proprie capabil de a explica sensurile proprii. Religiozitatea din Ungaria este o religiozitate capabilă să-și păstreze locul și să obțină un rol independent în condițiile unei competiții pluraliste. Din acest unghi, Ungaria se află față de Transilvania în avantaj (plătit scump).

Însfîșit, faptul că în Ungaria a avut loc o pierdere semnificativă a religiozității în ultimele decenii se datorează nu atât modernizării cît incapacității bisericilor de a oferi răspunsuri adecvate. Poate că și tradiționalismul bisericilor este răspunzător pentru aceasta. Dar este posibil ca în esență vina să nu le aparțină lor ci mai degrabă sistemului autoritar care a reușit să blocheze activitatea independentă a bisericilor. Din punctul de vedere al viitorului Transilvaniei este important că procesele hotărâtoare ale modernizării sociale nu se desfășoară în condițiile unui sistem autoritar. Acest aspect lasă deschis, și din punctul de vedere al religiei, mai multe posibilități.

Cu alte cuvinte: pentru creștinismul european, și în cadrul acestuia pentru cel maghiar, credința nezduncinată a Transilvaniei poate fi pilduitoare, chiar dacă din punctul de vedere al religiei Ungaria a depășit cele mai importante transformări și în prezent trăiește momentele construcției mai calme. Transilvania în schimb acum se va confrunta cu multitudinea unor probleme cu care Europa Occidentală și Ungaria s-au confruntat cu decenii în urmă. În Transilvania (ca și în Polonia de altfel) societatea rurală, relațiile de rudenie și vecinătate, rolul decisiv al tradiției, transmiterea din tată în fiu a concepției despre lume abia acum începe să se destrame mai tare. Întrebarea este dacă maghiarii din Ardeal vor fi capabili să construiască un astfel de organism social civic cu ajutorul căruia să-și poată păstra autonomia și să-și reprezente interesele. De asemenea, dacă va reuși să recupereze rămănerile în urmă acumulate în ultimele decenii în domeniul școlarizării. Întrebarea este dacă maghiarii ardeleni vor fi capabili să-și asigure în continuare, ca și pînă acum, condițiile dezvoltării personalității independente și mature? Și desigur rămîne întrebarea, cum va putea colabora religia și biserica în acest domeniu? Răspunsul urmează să fie dat de societatea și bisericile Transilvaniei. □

Note:

1. Ágoston, Ferencz: *Der Dienst der Versöhnung als Aufgabe der Pastoral in Rumänien*. Dettelbach, Verlag Röhl 1992.; András Imre: A romániai katolikus egyház. *Szolgálat* 88. 1990 Crăciun p.105-112.; *Kirche und Glaube in Rumänien*. München, Kirche in Not / Ostpriesterhilfe 1990.; Cuciuc, Constantin: *Atlasul religiilor și al monumentelor istorice și religioase din România*. București, Editura Gursis 1996; Leb, Ioan-Vasile: Die Rumänische Orthodoxe Kirche heute. *Ost-West Informationsdienst* 202. 1999. p.58-69.; L'Église en Roumanie. *Pro Mundi Vita: Dossiers*. Nov.-Dec. 1978.; Podskalsky, Gerhard: Kirche und Staat in Rumänien. *Stimmen der Zeit* 1970.3. p.198-207.; Pope, Earl A: Church-State relations in Romania. In: *The Church in a Changing Society. Conflict, Reconciliation or Adjustment? Proceedings of the CIHEC-Conference in Uppsala*. Uppsala, Almqvist & Wikset 1978, p.291/297.; Ramet, Sabrina P: *Nihil Obstat. Religion, Politics and Social Change in East-Central Europe and Russia*. Durham-London, Duke University Press 1998.; Stirescu, Daniel: Rumänische Barrieren. *Wort und Wahrheit* 1967.5. p.329-349.; Tökés István: *A romániai magyar református egyház élete 1944-1989*. Budapest, Magyarságkutató Intézet 1990.; Verdery, Katherine: *Transylvanian Villagers*. Los Angeles-London, University of California Press 1983.

2. Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Budapest-Csikszereda, Teleki László Alapítvány. Pro-Print Könyvkiadó 1998.

3. Roman, Viorel - Hofbauer, Hannes: *Transsilvanien - Siebenbürgen*. Wien, Promedia 1996.

4. Barrett, David B. (Red.): *World Christian Encyclopedia*. Nairobi-Oxford-New York, Oxford University Press 1982. p.584.; Clévenot, Michel (Red.): *L'état des religions dans le monde*. Paris, La Découverte - Le Cerf, 1987. Proportia non-credincioșilor și ateilor este apreciată de ambele surse la 16%.

5. Beeson, Trevor: *Discretion and Valour*. London, Fount Paperbacks - Philadelphia, Fortress Press 1982.

6. Virt László: Katolikus kisebbség Erdélyben. Budapest - Luzern, *Egyházforum* 1991. p.98.

7. Inglehart, Ronald: *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton. Princeton University Press 1997. Referitor la European Value Study Cf.: Tomka Miklós: Európa változó (?) értékrendje. *Mérleg* 1995.3. p.333-343.; Halman, Loek: *The European Values Study: A Third Wave*. WORC, Tilburg University, Tilburg 2001.

8. Basanez, Miguel - Inglehart, Ronald - Moreno, Alejandro: *Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook*. Ann Arbor, Univ. of Michigan (manuscris) 1996.

9. În cele ce urmează vă vom oferi date originale, nepublicate încă, utilizând bazele de date publice ale celor trei cercetări amintite.

10. Tomka, Miklós - Zulehner, Paul M: *Religion in den Reformländern Ost(Mittel)Europas. (Religion nach dem Kommunismus I.)* Ostfildern, Schwabenverlag 1999., respectiv Tomka, Miklós - Zulehner, Paul M: *Religion im gesellschaftlichen Kontext Ost(Mittel)Europas. (Religion nach dem Kommunismus I.)* Ostfildern. Schwabenverlag 2000.

11. Tomka - Zulehner: *Religion in den Reformländern*, op. cit. p.216-223.

12. Datele referitoare la populația maghiară din Ardeal provin din datele comasate ale părții maghiare a „Aufbruch” și ale noilor date ale „Aufbruch 2”.

13. Baza constatărilor din cele ce urmează sînt constituite din eșantioanele reprezentative ale populațiilor între 18-65 de ani care cuprind 1063 de intervieuați în Ungaria, 1053 de intervieuați maghiari și 742 de intervieuați români în Transilvania. Trebuie observat totuși că împărțirea pe vîrste ale celor trei grupe de populație dileră intrucitva. Cea mai îmbătrînită este cea din Ungaria, maghiarii din Ardeal ocupă un loc mediu, cel mai puțin îmbătrînită este cea românească. Structura diferită a vîrstelor este valabilă și între limitele de vîrstă dintre 18-65 de ani. Întru-cit sondajul „Aufbruch” a fost adresat adulților de 65 de ani și mai tineri, comparația celor trei grupe trebuie limitată la această categorie de vîrstă. Dat fiind faptul că atît numărul participanților din eșantioanele complete pe grupe de populație cit și a celor din grupele de vîrstă fiind considerabil, nu am mai semnalat separat în fiecare caz numărul celor intervieuați.

14. Nu este ușor de justificat că în cele de mai jos nu ne ocupăm de diferențele confesionale. Acest lucru însă ar fi pretins un studiu separat. Compoziția confesională a eșantionului maghiar din Ardeal este următoarea: 42,7% romano-catolici, 0,9% greco-catolici, 44,8% reformați, 1,8% evanghelic, 0,3% „protestanți” (sic!), 2,7% unitarieni, 0,6% ortodocși și 1,9% aparține vreunei biserici mici, 3,7% nu aparține niciunei biserici, 0,5% non-răspuns.

15. Întrebările de față se refereau la biserica despre care intervieuații puteau avea cele mai multe cunoștințe. Introducerea întrebării suna astfel: „Gîndiți-Vă la biserica căruia îi aparține sau îi aparținuse mama Dvs., sau la cea în care ați fost botezat.” Iar ordinea aleatorie a întrebărilor a împiedicat sugerarea sau stimularea vreunui răspuns anume.

16. Zulehner, Paul M. - Dcnz, Hermann: *Wie Europa lebt und glaubt I-II*. Düsseldorf-Wien, Patmos 1993., respectiv: Tomka - Zulehner op.cit.

17. Tomka - Zulehner op.cit. p. 55-58.

18. Casanova, José: *Public Religions in the Modern World*. Chicago-London, University of Chicago Press 1994.

19. Ebertz, Michael N: *Kirche im Gegenwind*. Freiburg, Herder 1997.; Gabriel, Karl: *Christentum zwischen Tradition und Postmoderne*. Freiburg, Herder 1992.; Gannon, Thomas (Red.): *World Catholicism in Transition*. New York, Macmillan 1988.; Kaufmann, Franz-Xaver - Zingerle, Arnold (Red.): *Vatikanum II. und Modernisierung*. Paderborn, Schöningh 1996.

20. În Olanda bisericele adoptaseră politica izolării ceea ce părea să le asigure pînă în anii 1960 succesul. Olanda făcuse parte dintre cele mai religioase țări ale Europei. Apoi presiunea lumii moderne s-a dovedit mai puternică și modelul olandez s-a prăbușit. Astăzi Olanda este una dintre țările cele mai puțin religioase. Cf. Dobbelaere, Karel: *Secularization, Pillarization, Reli-*

gious Involvement, and Religious Change in the Low Countries. In: Gannon, Thomas op.cit. p. 80-115.

21. Casanova, José op.cit. p. 75-91.

22. În cadrul diferitelor abordări cf.: Hankiss Elemér: *Diagnózisok*. Budapest, Magvető 1982., respectiv: Kopp Mária - Skrabski Árpád: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, Végeken Alapítvány 1992.

23. Tomka Miklós: Secularization or anomy? *Social Compass* 1991.1. p.93-102.

Traducerea de Elek Szokoly

*

Miklós TOMKA (n. 1941), doctor în sociologie, doctor honoris causa al Universității din Viena (2001), șef de catedră, director și prodecan al Institutului de Sociologie al Facultății de Științe și Litere a Universității Catolice Pázmány Péter din Ungaria. Domenii de cercetare: studiul comparativ al schimbărilor sociale din Europa Centrală și de Est, sociologia religiei și a bisericii, cercetarea comunicației. Este autorul a mai multor cărți, articole, studii. Membru al consiliului de conducere al Societății Internaționale de Sociologia Religiei, co-director al revistei internaționale de teologie *CONCILIUM*, președintele Societății pentru Cercetarea Religiozității în Europa de Est și consilier științific al Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung al Universității din Drezda. A fost distins cu premiul Nyíri Tamás (1999), *Pro Ecclesia Hungariae* (2001), *Horváth Mihály* (2001).

Miklós Tomka, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Irina Culic

CĂŞTIGĂTORII

**elita politică
şi democratizare
în România
1989-2000**

LIMES

Deficitul democratic şi rolul elitei politice româneşti

IRINA CULIC

Cluj, Ed. Limes, 2002, 224 p.

Există un anume gen de studii – concretizate sau nu în volume independente – care atunci când sînt date publicităţii stîrnesc reacţii puternice şi amplu mediatizate. Scandalul pe care acest gen de abordări ştiinţifice îl declanşează are totuşi în subsidiar efectul pozitiv al aducerii în dezbaterea publică a temei cercetate şi îndeamnă la reflexie pe cei care nu se mulţumesc de a „împrumuta” judecăţi de valoare.

Cartea Irinei Culic, *Căştigătorii. Elita politică şi democratizare în România 1989-2000* apărută la Editura Limes în 2002 are toate ingredientele necesare unei astfel de dezbateri. Dacă Irina Culic ar fi fost o persoană publică, sau dacă fragmente din cartea sa ar fi văzut lumina tiparului în coloanele editorialelor unor cotidiane de mare tiraj probabil că ar fi suscitât polemici şi dezbateri de cele mai colorate. În absenţa unei astfel de publicităţi – de fapt în absenţa oricui tip de publicitate – cartea rămîne o descoperire plăcută a oricărei persoane interesate de angrenajul greoi al originalei democraţii româneşti.

Relevanţa studiului de faţă este dată – aşa cum mărturisea autoarea – *de abordarea teoretică riguroasă şi de cadrul conceptual comprehensiv utilizat de teoriile democratice actuale şi problematica consolidării democraţiei şi instituţionalizării practicilor democratice, şi de metodologia specifică folosită, analiza politică instituţională (bazată pe cadre normative şi legale care definesc noile instituţii democratice din România, dar şi practicile informale rutinizate) şi analiza sociologică (folosind date de anchetă, dar şi analiza structurală bazată pe date de reţea sau pe date de tip atribut¹). Noutatea studiului precum şi importanţa lui este dat de perspectiva particulară din care a fost abordat studiul tranziţiei politice şi al instituţionalizării practicilor democratice în România.²*

Studiul se concentrază, în fapt, pe elita politică românească, considerată drept actor principal în procesul de tranziţie şi de consolidare democratică atîta timp cît deciziile ce afectează societatea nu sînt rezultatul participării maselor, ci interacţiuni

ale elitelor, atîta timp cît nu indivizii sînt actorii principali ci ocupanții pozițiilor cheie în instituții majore ale societății și, atîta timp, cît politicile publice, în general, reflectă interesele marilor organizații și instituții care structurează societatea și nu preferința majorității.

Utilizînd cadrul conceptual generat de studiile lui Linz și Stepan, autoarea reușește să definească regimul Ceușescu ca fiind unul de tip sultanist caracterizat prin: fuzionarea spațiului public cu cel privat pentru conducător; nu există decît pretenții și afirmații pentru o ideologie, adesea purtînd numele conducătorului; mobilizarea maselor ia forma ceremoniilor sau a grupurilor para-statale asociate conducătorului și nu în ultimul rînd caracterizat de conducerea personală fără constrîngeri.

România constituie o excepție în rîndul statelor vecine atît datorită violenței ce a însoțit schimbul de regim cît și a modului în care s-a realizat tranziția și modul în care s-a (sau nu s-a) consolidat democrația. O variabilă importantă în evaluarea modului de consolidare a democrației îl reprezintă statalitatea, respectiv relația stat-națiune-democratizare. România fiind un stat multietnic această variabilă a suferit modificări de-a lungul timpului legat și de modul de raportare la minoritățile naționale: *Lipsa de consens asupra instituțiilor care să acomodeze minoritățile naționale, în special minoritatea cea mai numeroasă, maghiarii, a continuat de-a lungul următorilor zece ani, constituind unul dintre clivajele care au structurat sistemul de partide politice din România.*¹ Conflictul între politicile statului națiune și politicile democratice nu sînt doar apanajul statului român. Politicile democratice de consolidare a statului favorizează un tip de cetățenie bazat pe drepturi individuale egale pentru toți. Una din modalitățile de conciliere a acestui conflict este federalismul, un alt tip ar fi cel al „democrației consociaționiste”. Analizînd însă Legea fundamentală precum și luările de poziție ale principalelor partide de pe scena politică românească între 1990 și 1992 se constată că, clasa politică conducătoare a condiționat permanent acordarea de drepturi minorităților în general și minorității maghiare în special prin dovedirea loialității respectivei minorități față de stat, loialitate care cel mai adesea este pusă la îndoială.

În ceea ce privește integrarea elitei – fapt ce contribuie decisiv la consolidarea unui nou regim democratic – autoarea analizează atît unitatea cît și legitimitatea elitei românești în perioadele 1990-1992, 1996-2000. Teoriile clasice ale elitelor surprind unitatea acestora prin formula celor trei C: „conștiință (în sensul de conștiință de sine ca grup coeziv), coerență (elita nu reprezintă o colecție de indivizi izolați, ci în general este constituită din persoane care aparțin aceleiași clase sociale, au trecut prin aceleași instanțe de socializare, împărtășesc aceleași valori, loialități, interese, aparțin acelorași rețele sociale), conspirație (în sensul de voință și intenții comune, de unitate acțională)”⁴ utilizînd analiza pozițională,

precum și o riguroasă analiză a evenimentelor politice ale perioadei și modul de raportare la ele, autoarea descoperă clivaje care divizează elita politică românească. Principalele linii de diviziune au fost: experiența comunistă, momentul revoluției, procesul de instituționalizare a puterii. Pentru a ne face o idee mai amplă autoarea aduce în comparație exemplul Ungariei. În Ungaria tipul de fragmentare a fost însă diferit, clivajele de aici s-au constituit la nivelul societății „apropiindu-se astfel într-o măsură de formele de reprezentare instituționalizată pluralistă ce caracterizează democrațiile consolidate”.

Legitimitatea politică atestă modul valid de preluare a puterii, a celor îndreptățiți să o exercite și limitele de exercitare. Legitimitatea politică cuprinde și credința celor implicați în relația de putere, conducători și subordonați deopotrivă, că aceasta este legitimă. Legitimitatea este o calitate atribuită de către populație. În perioada 1990-2000, analizând atât modul de constituire a puterii dar și a sprijinului popular pentru sistem, autoarea ne semnalează o serie de întrebări referitoare la îndeplinirea cerințelor legitimității (alegătorii nu sînt consultați la alcătuirea listelor, candidații pot să nici nu locuiască în circumscripția în care au fost propuși, redistribuirea mandatelor pentru voturile neutilizate se poate face chiar prin tragere la sorți, de-a lungul celor trei legislaturi 10-15% dintre parlamentari și-au părăsit partidele pe listele cărora au fost aleși). În ceea ce privește legitimitatea prin performanță, analiza autoarei pe 24 de sondaje de opinie reliefează faptul că în permanență populația a fost nemulțumită de prestația guvernului și considera că „țara merge într-o direcție greșită”, în condițiile în care nu exista nici un sprijin popular mare pentru democrație.

Studiul Irinei Culic face permanent diferența între un guvern ales democratic și un regim democratic consolidat și instituționalizat concluzionînd pe baza datelor puse la dispoziție cu generozitate cititorilor că *democrația românească, în ciuda progreselor realizate, nu pare să se îndrepte ferm către o democrație reprezentativă. În acest sens, România mai are de urmat un drum lung și anevoios.*⁶ □

Laura Ardelean

Note:

1. Irina Culic, *Ciștigătorii*, Editura Limes 2002, pag. 13
2. Idem, pag. 14
3. Idem, pag. 205
4. Idem, pag. 118
5. Idem, pag. 134
6. Idem, pag. 208

altera 22-23

Contents

Editorial

3

DESCENTRALIZATION POLITICS AND REGIONAL AUTONOMY

Michal Illner

Decentralization Reforms in Three East Central European
Candidate Countries – The Czech Republic, Hungary and Poland 5

The comparative study of the renown Czech political scientist sets off from the pre-supposition that the three countries, belonging to the same sub-region, share similar historical legacies as well as common legacies of the communist past, they have faced similar transformation tasks after 1989 and have applied as the "first wave" countries for EU membership. Their different geographies and histories, including the different national brands of communism, different circumstances of exiting from communism, and also the divergent elements of their political and social systems as well as of their cultures, account for the differences between the three countries, their comparative analyse being, therefore, extremely useful to other countries that are undergoing a similar democratization process. The author concludes that the main job of overhauling the soviet-type subnational government has been done and in all these three countries there are now in place comprehensive structures of a multilevel subnational government, which will have to be perfected

Gyula Horváth

A Comparative Study on the Regional Policies of Hungary,
Bulgaria and Romania 36

This comparative analysis of three countries that have just left the planned economy and that belonged to the same ideology for four decades and, partially, to the same alliance, but among which differences prevail, can provide a deeper insight on the differences between their regional policies during the transition period. This very technical study of the prestigious Hungarian expert avoids any possible politicized interpretations since it has been drawn up only from the pragmatic perspective of the accession to the EU. The case study on the Szekler Land brings forward the rich diversity of the possible regional policies for the territory concerned. In his conclusion, the author stresses that, despite their resemblance in the changes made to the territorial structure of the three countries, their different responses given to the challenges posed by the regional development and their diversity in the results of the

development show that the "East-European bloc" is at least as heterogeneous as the EU. This truth must be considered within the structural political reforms of the EU.

Andreas Gross

Positive Experiences of Autonomous Regions as a Source
of Inspiration for Conflict Resolution in Europe

47

The report here by the Swiss MP Andreas Gross, presented to the Council of Europe and resulting in Recommendation 1690 and Resolution 1334, is the outcome of several years of minute research carried out in "delicate" or "hot" regions of the world and turns out to be a genuine scientific study. Besides the analyse of the developments, forms, legal framework etc. of the concept of autonomy, the author puts forward a rich variety of case studies and reaches the conclusion that, acting upon the principle of subsidiarity, regional autonomies, including those comprising of the territories inhabited by minorities, even if not a panacea, are positive models for domestic conflict resolution. "The creation of such a European legal instrument, which would encourage the promotion of the common principles of regional autonomy, would help European states confronted with internal conflicts to find constitutional solutions that would enable them to preserve their sovereignty and territorial integrity while respecting the rights of ethnic minorities."

DOCUMENT

Recommendation 1609

Positive Experiences of Autonomous Regions as a Source
of Inspiration for Conflict Resolution in Europe
Resolution 1334

106

Positive Experiences of Autonomous Regions as a Source
of Inspiration for Conflict Resolution in Europe

108

ALTERA PARS

Ovidiu Pecican

Romania. Dilemmas and Trends

112

Setting off by analysing the deep causes of the poverty in Romania, the author finds out – beyond the appearances of democracy – a series of historical continuities that turn out to be not economical, but social. "Autarchy attitudes – the author claims – end up by causing stereotypical replication of the social behaviours, their outcome being stagnation, inertia, withering." "As the economical reform has been lagging for more than a decade (...) and the monopoly over material resources and over economical, social and politically relevant relationships is held by an oligarchy (...) consisting of former party members, of high ranking army and intelligence service personnel, it can be noted that the oligarchy type of regime has not been overthrown in Romania, despite some restructuring and adaptations it had to undergo due to the changes in the historical context." Therefore, it is no wonder there is an "invisible, but clear barrier

between the rich and the poor, which is more and more restricting and difficult to cross and which generates an extreme social polarisation." Romania is poor rather because of a certain tradition of lack in social bonds and because of the oligarchy control over society. All these phenomena are closely related to the southern model, the "Walachian model", which is considered in an analysis by Daniel Chirot quoted here as a political economical system of the proto-colonial "community-trade" type that was extended over the other provinces too, when the south began governing the whole country. The author's analysis comes round inevitably with relevant conclusions regarding the real "masters of Romania".

ANALYSES

Miklós Bakk, Andor Horváth, Levente Salat

**DAHR in 2003 – searching for new ways
at the limits of integration**

132

Shortly before the 6th congress of this representative organisation of the Hungarians in Transylvania - the DAHR, the three renown political scientists of the Hungarian community seek to make a survey of the period now ending and to find the possible ways out from a paradigm that has exhausted its resources. Within the strategic alternatives, the position of the official leadership that considers there is no need for essential changes in the platform clashes with that of the Reforming Bloc that demands a returning to the bases of the "community autonomy". According to the authors, neither of the opinions is grounded. Considering the situation the DAHR leadership has to take into account, the authors think that the relationship system, the scope of social-political integration of the DAHR are influenced by four important processes: Romania's invitation to join NATO, Hungary's EU membership status, the dramatic decrease of the Transylvanian Hungarian community and its grim demographic prospects, and the shaping of a new civic framework of the Transylvanian Hungarian society. DAHR's integration into the system of the Romanian political parties has had positive effects (it has contributed to generating and strengthening confidence in the Hungarian elite and it has rendered it possible to implement that specific part of the DAHR platform that could be included into the minimum reform), but it has had also its costs (it has brought about a favouring of backstage politics and, while some minority goals have been achieved, they have been unduly made up for by voting laws that have a detrimental effect on the quality of democracy). Thus, a rethinking of the strategies of the Hungarian community becomes compulsory, a rethinking whose conceptual thesaurus should include both the consociative and the regional model of European integration.

CASE STUDY

István Haller

Bilingual Inscription of the Streets in Târgu-Mureş

150

In 1995 Romania ratified the Framework Convention for the National Minorities Protection, and in 2001 the Law on the Local Public Administration was promulgated, and both of them provide for bilingual inscriptions. The original and symptomatic way these

provisions were implemented results from the ordeal of the street name inscriptions in Tirgu-Mureş, a bilingual city, ordeal analysed with legal acrimony by the author of the case study here, a legal case that is seeking, like many others, its resolution before the European Court of Human Rights. Despite all domestic and international law provisions, the nationalist-communist policy of the Ceauşescu regime of total elimination of the traditional bilingualism is, unfortunately, still pursued by the state authorities, including the Romanian judiciary, that resort to most perfidious means to protract the implementation of the law. The progress of the whole matter tells its own story.

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Paul Philippi

Guests or Citizens with Full Rights?

167

The renown Saxon historian, president of honour of the Democrat Forum of the Germans, strives to answer this challenging question facing the Banat Swabian community by attempting a foray both into the older history of the Saxons in Transylvania and into the recent history of the German community in Romania on the whole. After its unprecedented exodus in the last decades, this community is now justly trying to answer the dilemmatical question: what has become of us, a remnant of a population that hasn't left yet or a community that has stayed because it wants to live its life here? A dramatic, existential question, that deserves an optimistic answer.

FACES OF EUROPE

Christoph Pan

South Tyrol

173

The renown specialist in minority rights, an excellent expert in South Tyrol autonomy and at the same time an actor in its achievement, having first reviewed the history of the achievement of this autonomy – a paragon in the field of European after war public policies – then proceeds to analysing the characteristic aspects of this autonomy. "South Tyrol's development after 1945 – stresses the author in his concluding remarks – is to be seen under the guiding idea of minority protection through autonomy. Some particular aspects of the South Tyrolean autonomy are really of interregional or even international interest. About 103 million out of the total of 757 million Europeans between the Atlantic and the Urals are persons belonging to minorities. That means that one out of seven Europeans belongs to one out of 337 ethnic or national minorities in Europe. South Tyrol's autonomy has therefore a political importance even for the whole Europe."

DEBATE

Religious Freedom and European Integration

182

On the 26th of June 2003 the Forum of the Pro Europe League's Intercultural Center was held at Cluj, its theme being "Religious Freedom and European Integration". There were invited representatives of the religious cults, of public authorities, of democratic political parties, of civil society and of the media. The themes debated by the participants were "the relationship between church and state. The part of the religious

cults in the process of Romania's accession to the European Union", and "the situation of the churches in Romania and accession criteria. The case of the Romanian Greek-Catholic Church". The text here is an edited and abridged version of the debate.

**Documents of the Committee of Action for the Completion
and Spreading of the Memorandum for the Romanian
Greek-Catholic Church Unite with Rome**

227

RESTITUTIO

Ambrus Miskolczy

The History of the Romanians in the Reformation

237

Reformation, this "great revolution of the 16th century" as the author labels it, took place exactly in the period when Transylvania was an independent principality and its influence on the culture of all the Transylvanian national communities, including the Romanian one, was decisive. A hectic historic period, full of contradictions and drama, but also of spectacular developments, is mirrored in this study in its whole complexity, with all its positive and negative effects on the Romanian population in Transylvania. As it ignores the Romanian national myths connected to this period and it makes use of a critical tone while listing the omissions by Hungarian historians of some of the excessively politicized historical events, the study gains in objectivity, coming close to a Transylvanian convergence outlook.

ECUMENICA

Miklós Tomka

Religiosity in Transylvania

252

"Many studies have been brought out during the last decades dealing with the data on religion in Romania, and in Transylvania, respectively. The publication of the statistical data on religion from a comparative-historical perspective has also been started, setting off from the results of the 1992 census. There are few writings that dare deal with the present situation and the evolution of religiosity and, even in the most renown works in the field, one can encounter serious errors like, for instance, those regarding the proportion of the atheists", states the author at the beginning of his study. The study here breaks new ground both by its richness of data and the objectiveness of their interpretations, providing thus an excellent incentive for a deep research and academic debate. Its reference to comparative data on the Hungarian and Polish situation in the field is meant to make even clearer our view on the European region we live in.

REVIEWS

Laura Ardelean

Irina Culic: Câștigătorii.

Elita politică și democratizare în România. 1989-2000

**(Irina Culic: The winners. Political elite and democratization in
Romania. 1989-2000)**

272

279

PRO EUROPE League

The PRO EUROPE League (Liga PRO EUROPA) is one of the most well-known civic NGOs in Romania, founded in the Transylvanian town of Tîrgu-Mureş (Marosvásárhely — Neumarkt), on 30 December 1989, immediately after the fall of the Ceauşescu's dictatorial regime.

The PEL has become respected due to its involvement in promoting human rights, pluralism and multicultural values. From the very beginning of the transition, the PEL has played a significant role in the political reality of Romania, joining different civic movements and alliances committed to mobilize public opinion against the restauration of the former communist structures. In the specific area of the multicultural society of Transylvania, the PEL has played an important role in monitoring discriminatory policies against minorities and in promoting tolerance between Romanians and Hungarians, a key issue for peace and democratic progress in Central Europe.

For more than eight years, the PEL has organized an impressive number of workshops, seminars, round-table debates, summer camps, conflict resolution missions and meetings for teachers, local authorities, judges, prosecutors, students, political and civic leaders, has published an independent weekly and a series of booklets and brochures.

***altera** is meant to promote the PEL's values among academics, policy makers and the large public in Romania. It is one of the few Romanian publication focusing on the issue of ethnic, religious and linguistic diversity in the Transylvanian area, as well as European integration.*

- Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și Charles Stewart Mott (SUA), cărora editorii le adresează mulțumiri.
- Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.
 - Articolele nepublicate nu se restituie.
 - Drepturile de publicare sînt rezervate.

Responsabil de număr: Elek Szokoly

Grafica: Mana Bucur

Tehnoredactare: Judit Andrea Kacsó, István Haller

Tipărit la S.C. MEDIAPRINTS R.L. Tg.-Mureș

ISSN 1224-0338

